

Verba iuvenium

Словото на младите

Брой 6

Годишник на Националната научна конференция
за студенти и докторанти

Пловдив, 2023

Пловдив, 2024

ПЛОВДИВСКО УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО

Voices of the Young, Issue 6

Research Papers from The 25th Graduate and PhD Student Academic
Conference, Plovdiv, 2023

© Красимира Чакърова, Татяна Ичевска – съставители, 2024

© Пловдивско университетско издателство, 2024

Всички права запазени

ISSN 2682-9460

Редакционен съвет:

Проф. д.ф.н. Елена Ю. Иванова –
Санктпетербургски държавен университет, Русия

Проф. д.ф.н. Иван Русков –
ПУ „Паисий Хилендарски“, България

Проф. д.ф.н. Галя Симеонова-Конах –
Познански университет „Адам Мицкевич“, Полша

Проф. д.ф.н. Диана Иванова –
ПУ „Паисий Хилендарски“, България

Проф. д.ф.н. Живка Колева-Златева –
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България

Проф. д-р Михайло Пантич – Белградски университет, Сърбия

Проф. д.ф.н. Красимира Алексова –
СУ „Св. Климент Охридски“, България

Проф. д-р Илияна Кръпова –
Венециански университет Ка' Фоскари, Италия

Проф. д-р Петя Осенова –
СУ „Св. Климент Охридски“, България

Проф. д-р Хюсеин Мевсим – Анкарски университет, Турция

Доц. д-р Светлана Василева-Карагъзова –
Университет в Канзас, САЩ

Доц. д-р Христина Марку –
Тракийски университет „Демокрит“ в Комотини, Гърция

Доц. д-р Елена Крейчова –
Масариков университет в Бърно, Чехия

Редакционна колегия:

Проф. д.ф.н. Татяна Ичевска

Доц. д-р Красимира Чакърова

Доц. д-р Дарина Дончева

Доц. д-р Соня Александрова

Гл. ас. д-р Атанас Манчоров

Гл. ас. д-р Енчо Тилев

Гл. ас. д-р Здравко Дечев

Гл. ас. д-р Росица Декова

Ас. д-р Десислава Димитрова

Д-р Радостина Колева

Технически редактор:

Божидар Бояджиев

(Лингвистичен клуб в ПУ „Паисий Хилендарски“)

Оформление на корицата:

Катерина Обретенова

Главен редактор:

доц. д-р Красимира Чакърова

Editorial advisory board:

Prof. Elena Ivanova, D.Sc. –
Saint Petersburg State University, Russia

Prof. Ivan Ruskov, D.Sc. –
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Prof. Galia Simeonowa-Konach, D.Sc. –
Adam Mickiewicz University of Poznan, Poland

Prof. Diana Ivanova, D.Sc. –
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Prof. Zhivka Koleva-Zlateva, D.Sc. –
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

Prof. Mihailo Pantić, PhD – University of Belgrade, Serbia

Prof. Krasimira Aleksova, D.Sc. –
Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria

Prof. Iliana Krapova, PhD –
Ca’ Foscari University of Venice, Italy

Prof. Petya Osenova, PhD –
Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria

Prof. Hüseyin Mevsim, PhD – Ankara University, Turkey

Assoc. Prof. Svetlana Vassileva-Karagyozyova, PhD –
University of Kansas, USA

Assoc. Prof. Christina Markou, PhD –
Democritus University of Thrace, Komotini, Greece

Assoc. Prof. Elena Krejčová, PhD –
Masaryk University, Brno, Czech Republic

Managing editors:

Prof. Tatyana Ichevska, D.Sc.

Assoc. Prof. Krasimira Chakarova, PhD

Assoc. Prof. Darina Doncheva, PhD

Senior Assist. Prof. Atanas Manchorov, PhD

Senior Assist. Prof. Encho Tilev, PhD

Senior Assist. Prof. Zdravko Dechev, PhD

Senior Assist. Prof. Rositsa Dekova, PhD

Senior Assist. Prof. Sonya Aleksandrova, PhD

Assist. Desislava Dimitrova, PhD

Radostina Koleva, PhD

Technical editor:

Bozhidar Boyadzhiev

(Linguistic Club “Prof. Boris Simeonov”,
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”)

Cover design:

Katerina Obretenova

Editor-in-chief:

Assoc. Prof. Krasimira Chakarova, PhD

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	13
ЕЗИКОЗНАНИЕ	15
В ПЪРВО ЛИЦЕ, ЕДИНСТВЕНО ЧИСЛО (ПОГЛЕД ВЪРХУ БЪЛГАРСКИТЕ ЕПИГРАФСКИ ПАМЕТНИЦИ ОТ ПЕРИОДА XII – XV В.).....	17
<i>Величка Илиева</i>	
ПРОИЗНОСИТЕЛНИ ВАРИАНТИ В НОРМАТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК	33
<i>Пламена Колева</i>	
ДИНАМИКАТА В ДЕТСКИТЕ СЛОВЕСНИ АСОЦИАЦИИ	40
<i>Лъчезара Добрева</i>	
ПРИСПОСОБЯВАНЕ НА НЕОЛОГИЗМИ КЪМ БЪЛГАРСКОТО ФОРМОИЗМЕНЕНИЕ. НАЗВАНИЯ НА ХРАНИ.....	53
<i>Стефан Маринов</i>	
ФАЛШИВИ АНГЛИЦИЗМИ В БЪЛГАРСКИЯ МЛАДЕЖКИ ГОВОР	64
<i>Таня Тодорова</i>	
СЕМАНТИЧНА ВАРИАНТНОСТ В ТЕРМИНОЛОГИЯТА НА НАКАЗАТЕЛНОПРОЦЕСУАЛНОТО ПРАВО.....	75
<i>Деян Драганов</i>	
СТЕПЕНИ НА АДЕКТИВАЦИЯ ПРИ СЕГАШНИТЕ ДЕЯТЕЛНИ ПРИЧАСТИЯ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	88
<i>Самуил Радилев</i>	
ПРОВЕРКА НА ЕЗИКОВИТЕ ЗНАНИЯ НА СЪВРЕМЕННИТЕ НОСИТЕЛИ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК ПО ОТНОШЕНИЕ НА БРОЙНАТА И МНОЖЕСТВЕНАТА ФОРМА (АНКЕТНО ПРОУЧВАНЕ).....	99
<i>Николай Боев</i>	
ПРИСПОСОБЯВАНЕ НА ДВУВИДОВИ ГЛАГОЛИ, ЗАВЪРШВАЩИ НА -ИРАМ/-ИЗИРАМ, КЪМ ГЛАГОЛНОТО ФОРМОИЗМЕНЕНИЕ	110
<i>Патрик Михайлов</i>	
КЪМ ВЪПРОСА ЗА ПАРАДИГМАТА НА СВИДЕТЕЛСКИТЕ ФОРМИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК.....	120
<i>Васил Стаменов</i>	
НЕГАТИВНИ ФОРМИ НА ДУБИТАТИВА ЗА БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ И БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ В МИНАЛОТО	133
<i>Диана Андрова</i>	
ОЦЕНКАТА НА ГОВОРЕЩИЯ ЗА СЕБЕ СИ И ЗА ДРУГИТЕ (НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ 1 Л., ЕД.Ч. В ЕДНА ТРАНСПОЗИЦИЯ ПО ВРЕМЕ).....	146
<i>Елица Маринова</i>	

ОСОБЕНОСТИ НА НЯКОИ ПРЕДЛОЖНИ ИЗРАЗИ	157
<i>Кристин Димитрова</i>	
АНАЛИТИЧНИТЕ ПОВЕЛИТЕЛНИ ФОРМИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ТЕХНИТЕ ФУНКЦИОНАЛНИ АНАЛОЗИ В АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК	165
<i>Деница Петрова</i>	
КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЗНАЧЕНИЕТО <i>ОТНОСИТЕЛНА ПРЕДХОДНОСТ</i> В ИНДИКАТИВА НА ИСПАНСКИЯ ЕЗИК В СЪПОСТАВКА С БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК	179
<i>Полина Табакова</i>	
ЕЗИКОВИ СРЕДСТВА ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ НА ВТОРИЧНО ИЗКАЗВАНЕ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ И ИТАЛИАНСКИ ЕЗИК.....	190
<i>Божидар Бояджиев</i>	
СПЕЦИАЛИЗИРАНИТЕ ТЕРМИНИ В ЗАКОНА ЗА ТУРИЗМА НА РУСКАТА ФЕДЕРАЦИЯ	208
<i>Десислава Стойнова</i>	
ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ	219
БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ЖАНРОВИТЕ МОДЕЛИ В РАМКИТЕ НА „ГОЛЯМОТО ЗАВЕЩАНИЕ“ ОТ ФРАНСОА ВИЙОН.....	221
<i>Йоан Василев</i>	
ТРИТЕ ВЕЩИЦИ И МАКБЕТ – ГЕНЕЗИСЪТ НА ЕДНО САМОИЗПЪЛНЯВАЩО СЕ ПРОРОЧЕСТВО.....	228
<i>Александър Димитров</i>	
ТРАГЕДИЯТА В РОМАНА. ПРОЧИТ НА „ФРАНКЕНЩАЙН“ ПРЕЗ АРИСТОТЕЛ	238
<i>Габриела Иванова</i>	
ФИГУРАТА НА ХОМУНКУЛУСА В ЛАБОРАТОРИЯТА НА ПРОСВЕЩЕНИЕТО: ПРОВАЛЕНИЯТ ЕКСПЕРИМЕНТ ИЛИ ВЪПЛЪЩЕНИЕТО НА ВЕЧНИЯ СТРЕМЕЖ КЪМ СЪЩЕСТВУВАНЕ ...	249
<i>Александра Грозданова</i>	
МИМЕТИЧНОТО ЖЕЛЕНИЕ И ПРОЦЕСЪТ НА КРИСТАЛИЗАЦИЯ В ПИСМОТО НА МАДАМ ДЪО РЕНАЛ („L’HOMME DÉSIRES TOUJOURS SELON LE DÉSIRES DE L’AUTRE”, RENÉ GIRARD).....	256
<i>Кристина Георгиева</i>	
СМЪРТ И ЕРОТИЗЪМ В НОВЕЛАТА „ЧЕРВЕНАТА ЗАВЕСА“ НА Д’ОРВИЛИ	263
<i>Силвия Николова</i>	
„ЧУДЕСАТА НА ЕВРОПЕЙСКАТА КУЛТУРА“ – СПАСЕНИЕ ЗА „НАИВНИТЕ ДЕЦА“: МОТИВ В ГЕРМАНСКАТА КОЛОНИАЛНА ЛИТЕРАТУРА.....	272
<i>Габриела Григорян</i>	

МОНОМАНИЯТА НА ЕДНА ЛУНА ЗА СВОБОДА. АЛБЕР КАМЮ, „КАЛИГУЛА“ (IV ДЕЙСТВИЕ, XIV СЦЕНА).....	279
<i>Йоанна Янева</i>	
„JUST ONE MORE WALTZ WITH YOU“ – МУЗИКАЛНИ РЕФЕРЕНЦИИ В РОМАНА НА Ф. СКОТ ФИЦДЖЕРАЛД „ВЕЛИКИЯТ ГЕТСБИ“	290
<i>Траяна Латева</i>	
ЕДНО ПОЧТИ СЪВРЕМЕННО ПОЧТИ ЖИТИЕ. АЛЕКСЕЙ КАРАМАЗОВ КАТО АГИОГРАФ	304
<i>Златина Дамянова</i>	
ДЕМОНИЧНОТО В РАЗКАЗА „СЕДЕМ ЧАСЪТ ЗАРАНТА“ НА КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ.....	311
<i>Божана Бонева</i>	
РОМАНЪТ „КРЪВ“ – МЕЖДУ „ИДЕОЛОГИЧЕСКАТА ГНИЛОТА“ И ХУМАНИЗМА (КРИТИЧЕСКИТЕ ПРОЧИТИ ОТ 30-ТЕ ГОДИНИ НА 20. ВЕК)	323
<i>Борис Бисеров</i>	
ЕФЕКТЪТ НА ПЕПЕРУДАТА (НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ОБРАЗА НА ИВАНКА РУМЕНОВА ОТ „ПРЕСПАНСКИТЕ КАМБАНИ“ НА ДИМИТЪР ТАЛЕВ)	330
<i>Мария Костова</i>	
СЛОВОТО В РОМАНА „ХИТЪР ПЕТЪР“ НА ГЕОРГИ МАРКОВСКИ: ХРИСТИЯНСКИ ОПОРИ И ЕЗИЧЕСКИ СТРАХОВЕ.....	339
<i>Ирина Витанова</i>	
ЗА СРЕБЪРНИЯ КУРШУМ В БЪЛГАРСКИТЕ НАРОДНИ ПЕСНИ С МОТИВ „ДЕВОЙКА СПАСЯВА МАЛТА“	349
<i>Снежанка Генчева</i>	

CONTENTS

LINGUISTICS	15
IN FIRST-PERSON, SINGULAR (AN OVERVIEW OF THE BULGARIAN EPIGRAPHS OF THE 12 TH – 15 TH CENTURIES)	17
<i>Velichka Ilieva</i>	
PRONUNCIATION VARIANTS IN THE STANDARD BULGARIAN LANGUAGE	33
<i>Plamena Koleva</i>	
THE DYNAMICS IN CHILDREN’S VERBAL ASSOCIATIONS	40
<i>Lachezara Dobрева</i>	
ADAPTATION OF NEOLOGISMS TO THE BULGARIAN WORD FORMATION. NAMES OF FOODS	53
<i>Stefan Marinov</i>	
FALSE ANGLICISMS IN BULGARIAN YOUTH SLANG	64
<i>Tanya Todorova</i>	
SEMANTIC VARIABILITY IN THE TERMINOLOGY OF CRIMINAL PROCEDURAL LAW	75
<i>Deyan Draganov</i>	
ADJECTIVIZATION LEVELS OF THE PRESENT ACTIVE PARTICIPLE IN CONTEMPORARY BULGARIAN	88
<i>Samuil Radilov</i>	
TESTING THE LINGUISTIC KNOWLEDGE OF MODERN SPEAKERS OF THE BULGARIAN LANGUAGE REGARDING THE PLURAL AND NUMERAL FORMS (QUESTIONNAIRE SURVEY)	99
<i>Nikolay Boev</i>	
ADAPTATION OF BIASPECTUAL VERBS ENDING IN <i>-IRAM/-IZIRAM</i> TO THE BULGARIAN VERB INFLECTION	110
<i>Patrick Mihaylov</i>	
ON THE PARADIGM OF DIRECT EVIDENCE FORMS IN MODERN BULGARIAN LANGUAGE	120
<i>Vasil Stamenov</i>	
NEGATIVE FORMS OF THE DUBITATIVE FOR FUTURE SIMPLE AND FUTURE IN THE PAST	133
<i>Diana Androva</i>	
THE SPEAKER'S ASSESSMENT OF HIMSELF AND THE OTHERS (OBSERVATION ON FIRST-PERSON IN ONE TRANSPOSITION OF TENSE FORMS).....	146
<i>Elitsa Marinova</i>	
THE SPECIFICS OF SOME PREPOSITIONAL PHRASES	157
<i>Kristin Dimitrova</i>	

ANALYTIC IMPERATIVE FORMS IN MODERN BULGARIAN AND THEIR FUNCTIONAL ANALOGUES IN ENGLISH	165
<i>Denitsa Petrova</i>	
ON THE QUESTION OF THE MEANING OF RELATIVE ANTERIORITY IN THE SPANISH INDICATIVE IN COMPARISON WITH BULGARIAN....	179
<i>Polina Tabakova</i>	
LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSING SECONDARY SPEECH IN MODERN BULGARIAN AND ITALIAN	190
<i>Bozhidar Boyadzhiev</i>	
SPECIALISED TERMS IN THE LAW ON TOURISM OF THE RUSSIAN FEDERATION	208
<i>Desislava Stoynova</i>	
LITERARY STUDIES	219
A FEW NOTES ON THE GENRE MODELS WITHIN THE CONFINES OF “THE GREAT TESTAMENT” BY FRANÇOIS VILLON	221
<i>Yoan Vasilev</i>	
THE THREE WITCHES AND MACBETH – THE GENESIS OF A SELF-FULFILLING PROPHECY	228
<i>Aleksandar Dimitrov</i>	
THE TRAGEDY IN THE NOVEL. A READING OF “FRANKENSTEIN” THROUGH ARISTOTLE.....	238
<i>Gabriela Ivanova</i>	
THE FIGURE OF THE HOMUNCULUS IN THE ENLIGHTENMENT LABORATORY: FAILED EXPERIMENT OR EMBODIMENT OF THE ETERNAL STRIVE TO BE.....	249
<i>Aleksandra Grozdanova</i>	
MIMETIC DESIRE AND THE PROCESS OF CRYSTALLIZATION IN THE LETTER OF MADAME DE RENAL	256
<i>Kristina Georgieva</i>	
DEATH AND EROTISM IN THE SHORT STORY “THE CRIMSON CURTAIN” BY D'AUREVILLY	263
<i>Silvia Nikolova</i>	
“THE WONDERS OF EUROPEAN CULTURE” – A SALVATION FOR “THE NAIVE CHILDREN”: MOTIF IN GERMAN COLONIAL LITERATURE.....	272
<i>Gabriela Grigoryan</i>	
THE MONOMANIA OF A MOON FOR FREEDOM. ALBERT CAMUS, “CALIGULA” [4.14].....	279
<i>Yoanna Yaneva</i>	
„JUST ONE MORE WALTZ WITH YOU“ – MUSICAL REFERENCES IN F. SCOTT FITZGERALD’S NOVEL “THE GREAT GATSBY”	290

<i>Trayana Lateva</i>	
ONE ALMOST CONTEMPORARY ALMOST “VITA”. ALEXEI KARAMAZOV AS A HAGIOGRAPHER	304
<i>Zlatina Damyanova</i>	
THE DEMONIC PRESENCE IN KONSTANTIN KONSTANTINOV'S “SEVEN O'CLOCK IN THE MORNING”	311
<i>Bozhana Boneva</i>	
THE NOVEL „BLOOD“ – BETWEEN THE IDEOLOGICAL ROTTENNESS AND HUMANISM.....	323
<i>Boris Biserov</i>	
THE BUTTERFLY EFFECT (A CHARACTER STUDY ON IVANKA RUMENOVA FROM DIMITAR TALEV’S NOVEL „THE BELLS OF PRESPA“).....	330
<i>Maria Kostova</i>	
THE WORD IN THE NOVEL „HITAR PETAR“ BY GEORGI MARKOVSKI: CHRISTIAN SUPPORTS AND PAGAN FEARS.....	339
<i>Irina Vitanova</i>	
ON THE SILVER BULLET IN THE BULGARIAN FOLK SONGS WITH A MOTIF “A VIRGIN RESCUES MALTA”	349
<i>Snezhanka Gencheva</i>	

ПРЕДГОВОР

Уважаеми читатели,

Словото е живот. Словото е светлина. Но словото е и наша висша отговорност. Същността на човека може да бъде разгадана по думите, които той произнася, и по делата му, които ги доказват или опровергават. Не би било пресилено да кажем, че човек говори така, както живее, защото той и неговото слово са неотделими.

В думите е скрита неимоверна мощ – с тях можем да даряваме и отнемаме надежда, да съграждаме и рушим светове. Всички тези аспекти бяха във фокуса на изследователското внимание на Юбилейната студентско-докторантска конференция „Заветът на словото“, проведена на 18 – 19 май 2023 г. и посветена на 50-годишнината на филолозиите в Пловдивския университет.

Настоящият том от годишника “*Verba iuvenium*” включва най-добрите и приноси изследвания, представени по време на научния форум.

С тематична пъстрота и евристичен почерк се отличават езиковедските доклади. Повечето от тях са посветени на актуални въпроси от сферата на фонетиката, лексикологията и граматиката на съвременния български език: произносителните варианти в книжовната норма, фалшивите англицизми в младежкия говор, приспособяването на неологизми към българското формоизменение, динамиката в детските словесни асоциации, парадигмата на свидетелските форми, приспособяването на двувидови глаголи към глаголното формоизменение, употребата на бройната форма при съществителните имена от м.р., негативните форми на дубитатива, особеностите на някои предложни изрази и др.

Не липсват и съпоставителни разработки, представящи функционалните аналози на някои от специфичните български граматични реалности в чужди езици като английски и италиански. Внимание заслужават докладът за българските епиграфски паметници от периода XII – XV в., както и проучванията върху значението относителна предходност в индикатива на испанския език (в съпоставка с българския език) и върху специализираните термини в закона за туризма на Руската федерация.

В раздела „Литературознание“, както всяка година, се забелязва силният интерес към западноевропейската литература. Прави впечатление обаче, че усилията на отличените автори са насочени не толкова

към класически текстове и автори (с изключение на Вийон и Шекспир), колкото към такива творби, които през последните години все повече провокират изследователите да търсят нетрадиционни подходи към тях (през теоретични конструкции, през кода на еротичното или на музиката). За пореден път романите на Достоевски, пречупени през определени модели на старата руска литература, показваха, че крият в себе си безкраен набор от възможности за интерпретиране.

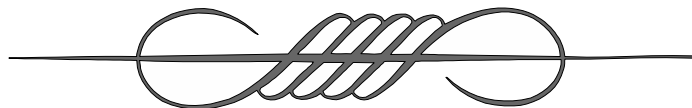
Не по-малко интригуващи са и прочитите върху произведения от българската литература, в които се обговарят любопитните пресичания между фолклорно-митологично и библейско, както и родените от тях нови смислови полета в творбите.

Ако има нещо, което обединява всички текстове, включени в настоящото издание на “*Verba iuvenium*”, то може да се нарече искреност. Защото словото на младите не робува на предразсъдъци, то извира от дълбините на сърцето. То спори, тълкува, изненадва, мечтае. И вярва в силата на Духа.

Приятно четене!

От съставителите

ЕЗИКОЗНАНИЕ

**В ПЪРВО ЛИЦЕ, ЕДИНСТВЕНО ЧИСЛО
(ПОГЛЕД ВЪРХУ БЪЛГАРСКИТЕ ЕПИГРАФСКИ
ПАМЕТНИЦИ ОТ ПЕРИОДА XII - XV В.)**

*Величка Илиева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

**IN FIRST-PERSON, SINGULAR
(AN OVERVIEW OF THE BULGARIAN EPIGRAPHS
OF THE 12TH – 15TH CENTURIES)**

*Velichka Ilieva
Sofia university “St. Kliment Ohridski”*

The current paper focuses on who, why and how creates epigraphs that speak in first-person, singular. For this purpose, we analyzed 45 inscriptions, composed in Bulgarian and dated from the 12th–15th centuries.

The research has three tasks: to indicate the probable “authors” of these inscriptions; to consider the reasons for writing them – what is “written about” and what is “done” in first-person, singular; to mark the individual motives transferred from one culture to another through the formulas and “cultural clichés” used in the texts. Also, a linguistic comment is made on word forms marking specific linguistic processes.

Keywords: Second Bulgarian empire’s epigraphy, textological notes, linguistic analysis

За българските епиграфски паметници често се мисли като за екзотични, случайно издраскани тук и там текстове, посветени на конкретно събитие или човек, но откъснати от културата на своето съвремие. Само занимавалите се с българска епиграфика разбират как тези надписи са в непосредствена връзка с книжнината и традициите на своето време, а и представляват своеобразни преносители на идеи и форми от предходни епохи.

Съставянето на официални, а и неофициални епиграфски паметници следва различни схеми и модели, но настоящата статия намира за интересно да предложи на читателското внимание тези надписи, в които се говори от 1 л., ед.ч. Предмет на разглеждане са 45 паметника¹, датирани в периода XII – XV в. и съставяни на български език, открити и все още съхранявани както на територията на България, така и на територията на съседни страни.

---

¹ Паметниците са описани в списък, приложен след края на доклада.

Целта на изследването е да се провери езиковата реализация на зададените параметри в текстологичен и морфологичен план. Това включва търсене на допълнителна информация за „авторите“, пишещи в 1 л., ед.ч.; преглед на съдържанието на подбраните епиграфски паметници, както и поводите за тяхното написване; начини на създаване на епиграфския паметник в 1 л., ед.ч. – формули и културни клишета и техни варианти; и не на последно място – езиков коментар.

1. Авторство

За да се отговори на въпроса кой е „авторът“ на даден епиграфски паметник, създаден от 1 л., ед.ч., трябва да е ясно, че в епиграфиката поръчителят на надписа, създаващият текста и каменоделецът, фактически пренесъл словата върху камъка, могат да бъдат отделни лица. Така също, отделните по вид паметници предполагат различни граници на авторовата изява.

При официалните надписи (летописни, ктиторски или надгробни) ролята по създаването на паметника са разпределени. Поръчителят може да бъде самият владетел, патриархът или друго лице с високо положение в църковната или светската власт. Съставителят на текста често е образувано официално лице, натоварено с тази задача от по-висшестоящи. „За съжаление в българските епиграфски паметници с официален характер няма почти никакви данни за каменоделците, издялали надписите, каквито има например в някои старосръбски надписи. [...] Анонимността, доколкото съществува в средновековната литература, е присъща още на архаичните надписи, в които личността на създателите им не била отбелязвана никъде“ (Смядовски/Smyadovski 1993: 42). Изключение е Шуменският Шишманов надпис, известен и като Надпис на Срацо, именно заради подписа в края на паметника: „азъ срацо пнсахъ“.

Обратно, при неофициалните паметници поръчителят, съставителят и изпълнителят съвпадат. Така наречените графити в най-голяма степен се доближават до приписките, които се откриват из ръкописите. Някои от техните автори, където се чете автограф на писача, са: Влад, Йоан, Гръчин, Бранко (Графити върху камъни от Шуменската крепост), Гаган, Гаго, Барко, Димитър (Имена и графити върху камък и керамика от Царевец, Търново), Ненад (Ктиторски надпис на Ненад, Ниш) и др. Това разнообразие от имена сочи висок процент на грамотност, както и разнородно в етническо отношение население, но е и ценно свидетелство за географското разпространение на имената и тяхната приемственост през вековете.

Освен на ономастични данни графитите са източник и на сведения за наименованията на съществували в епохата на Второто българско царство занаяти, а официалните надписи – за наименованията на титли, дворцови, църковни и военни служби и звания, както и за конкретизирането на техните значения. Според характера на надписите могат да се отделят две групи, като в първата попадат дейностите на обикновения средновековен българин, неговият занаят или занимание, напр.: азъ ѿно златаръ; азъ ѿно ковачъ; нван ков[ачъ]; аз Дрганнья залатръ (Графити върху скала, с. Калугерица); азъ нво граматнкъ (Надпис на Иво Граматик от Иваново), докато във втората – титли и длъжности от църковната и светската власт като „врана доука велнкъ“ (Кърчевски надпис, 1204/1205 г.); „н анеψια. велнкаго воє[воды ѿванна] ц(а)рѣ бл(ъ)гаромъ асѣнѣ“ (Търновски надгробен надпис от църквата „Св. 40 мъченици“, XIV в.); „азъ деспотъ стефанъ“ (Надгробен надпис на деспот Стефан Лазаревич от село Църквине, Сърбия (1427 г.); „азъ попъ сѣргне“ (Надпис-графит на поп Серги, Патриаршията, Търново (XIII – XIV в.); „ѿп(нско)пъ зетскнн ѿвѣнтъ“ (Ктиторски надпис на епископ Неофит (1269 г.); „азъ ерномонаахъ анеѿонне“ (Надписи от саркофаг в църквата Св. Атанасий, с. Лешок близо до Тетово, РСМ); „азъ севастъ ѿгнѣнь вхъ прн царн шншман(ѣ) кеф(а)лна“ (Боженишки надпис).

В много от надписите „зографът или каменоделецът съобщават името си с традиционните изрази за набожност, благочестие и покорство“ (Смядовски/Smyadovski 1993: 73) като „аз, раб божи“ – широко разпространен както в епиграфиката, така и в книжнината, „аз, раб христов“, „многогрешният аз ХХ“ или „аз, смиреният ХХ“, напр.: „азъ рабъ б(о)жи стефанъ ѿрошь“ (Ктиторски надпис на крал Милутин от Студеница); „Азъ рабъ хъв Нванъ ѿланверъ“ (Надпис от църквата до лика на Йоан Оливер, Надписи от Лесновския манастир, РСМ); „азъ стванъ многогрѣшнн“ (Шуменски надпис на Стоян от 1415 г.); „ѿ смѣренн п(о)пъ прнзрѣньскы дамъанъ“ (Ктиторски надпис от църквата Св. Богородица Левишка в Призрен, 1307).

От друга страна, в официалните надписи, съставени от името на владетеля, „трафаретната формулировка на царската титла е пишно разгърнатата“ (Смядовски/Smyadovski 1991: 42), срв.: „ѿ(анъ) асѣн(ъ) въ х(рнст)а б(ог)а вѣрны ц(а)рѣ н самодръжець блъгарѿмъ“ (Търновски надпис от 1230 г.); „ѿ[анъ] александ[ръ] бл[а]говѣренъ ц[а]рѣ [блѣга]ромъ“ (Надпис от с. Рояк със споменаване на цар Иван Александър); „азъ бл[а]говѣрны] царъ ѿ[ан] шнш[манъ] сынъ] велнкаго ц[а]рѣ ѿвана

але[ксандра]“ (Шуменски Шишманов надпис); „а[зъ] въ х̄а б̄а
бла[говѣ]рънн краал[ъ] марко“ и „аз[ъ] въ х̄а б̄а благовѣрънн краал[ъ]
влькашннь...“ (Надписи от Марков манастир до Скопие). Начинът за
представяне, при който задължително се посочва връзката на владете-
ля с бога – „в христа бога верен цар и самодържец“ или „благоверен
цар и самодържец“, е възприет от Византия още от времето на цар
Симеон, а традицията е продължена и разгърната през периода на
Второто българско царство.

2. Поводи за съставяне на надписите

Прегледът на използваните в надписите глаголи² позволява да се
отговори за какво „се пише“ и какво „се прави“ в 1 л., ед.ч., като мо-
гат да се обособят няколко семантични гнезда:

а) глаголи или глаголни конструкции в значение на „пиша“:

– пьсатн/пнсатн³ не св, св, пиша – „[азъ] ѿ ѿванъ пн[са]хъ...“, „азъ
гръуннъ пнсахъ...“, „бранко пнсахъ“ (Графити върху камъни от Шуменска-
та крепост); „азъ драгъ пнса“ (Графити до Търновски надпис); „азъ радъ
пнсахъ...“ (Ивановски стенопис 5 от Ивановски графити-стенописи);
„азъ рад[о]сла[въ] пн[са]хъ“ (Надпис от с. Черковна, Търговище); „азъ ѿно
ковауъ пнсахъ“ (Графити върху скала, с. Калугерица); „азъ попъ сѣргне †
пнсахъ“ (Надпис-графит на поп Серги, Патриаршията, Търново);
„пнсахъ/ъ/ азъ многогрѣшнн станъ“ (Графит от пещерната църква „Св.
Марина“ край Карлуково); „азъ нво граматнкъ пнса снѣ слова“ (Надпис на
Иво Граматик от Иваново); „азъ др(аг)ом(н)ръ пнсахъ“ (Боженишки над-
пис); „аподрас пнсахъ в[ог]ъ да простн смла“ (Графит върху камък от
Шуменската крепост); „н азъ срацо пнсахъ внѣкъ велнкаго епнкернѣ
срацнмнра“ (Шуменски Шишманов надпис /Надписът на Срацо/); „пнсахъ
азъ граматнкъ андо(н)а“ (Графити от манастирския комплекс в мест-
ността Осмарски колонии, Шуменско); „азъ стванъ⁴ многогрѣшнн пнсахъ
сн слова“ и „пнсахъ въ л̄то“ (Шуменски надпис на Стоян от 1415 г.); „азъ
калоѣнь пнсахъ ѿт ѣр[венъ]“ (Надпис-графит на Калоян от Червен, Царе-
вец, Търново); „азъ пнсахъ се“ (Надписи-графити от църквата „Св. Св.
Петър и Павел“, Търново). Един от надписите от крепостта Червен, Ру-
сенско е разчетен по различни начини в две свои издания: „калнннкъ

² Посочените примери са представени в хронологичен ред според датировката на надписите, в които са употребени.

³ Общо 22 пъти.

⁴ стонанъ по Антонова, Попконстантинов/Antonova, Popkonstantinov 1993: 355

пн[са]“ (Popkonstantinov, Kronsteiner/Попконстантинов, Кронщайнер 1997: 47) и „[азъ мн]нх(ъ) калннкъ пнса(хъ)“ (Ангелов/Angelov 1985: 242), поради което няма да бъде включен в подбраните дотук примери;

– **напъсатн/напнсатн св**, напиша, запиша, изпиша – „еже на[пн]сахъ сѧ на с[в]ѣтоѣ тронцѣ“ и „напнсахъ азъ азъ“ (Графити от „Мамил Таш“, с. Троица, Шуменско).

б) глаголи или глаголни конструкции в значение на „зографисвам“:

– **попнсатн несв, св**, изписах – † азъ въ х̄а б̄а бла[говѣ]рьни кралъ марко създахъ н поп[н]с[а]хъ с[ы] божественн храмъ (Надпис в свитък на крал Марко от Марковски манастир до Скопие);

– **оукрастн св**, украся – създахъ ѿ зачала н писаннемъ украсихъ до конца : прѣчу(ъ)стнѣ сѣ цркъв(ъ) (Търновски надпис от 1230 г.); снн с(вѣ)тын храмъ. прѣс(вѣ)тыне д(ѣ)вы в(огородн)це. създах. н оукрастнх. в(ъ) нме оупенна е (Ктиторски надпис от манастира Морача).

в) глаголи или глаголни конструкции в значение на „строя, изграждам“:

– **сътворитн св**, създам, сътворя – азъ врана доука велнкъ сътворихъ града крнцува (Кърчевски надпис, 1204/1205 г.);

– **поставитн св**, построя, изградя, издигна – азъ ладо сн[нь] бабоуговъ поставихъ снѣ в[о]жн храмъ (Витовнишки надпис); **поставихъ** хръстъ марни жене снн асана црѣ трувни (Надпис за Мария от крепостта Червен, Русенско);

– **създатн св**, построя, изградя, съзидам – **създахъ** ѿ зачала (Търновски надпис от 1230 г.); н **създах** храмъ [въ] нма прѣс(ва)тыа в(огородн)ца маторскыа і въ [нма свѣтаго ев]ангелста іѡ(ана) в(о)гослова (Батошевски надпис); снн с(вѣ)тын храмъ. прѣс(вѣ)тыне д(ѣ)вы в(огородн)це. **създах**. н оукрастнх. в(ъ) нме оупенна е (Ктиторски надпис от манастира Морача); н м(н)л(ос)тню в(о)жнѡвъ. іеп(нско)пъ зетскни неѡфнтъ. **създахъ** храмъ сн. (Ктиторски надпис на епископ Неофит); азъ ненад с(н)нь казница богдана **създах** сн градъ копръганъ (Ктиторски надпис на Ненад, Ниш); † азъ въ х̄а б̄а бла[говѣ]рьни кралъ марко **създахъ** н поп[н]с[а]хъ с[ы] божественн храмъ (Надпис в свитък на крал Марко от Марковски манастир до Скопие);

– **поновитн св**, по(д)новя – **поновихъ** храмъ с(вѣ)т(н)е в(огородн)це лѣвншке от самого ѡснованна (Ктиторски надпис от църквата Св. Богородица Левишка в Призрен);

– **здатн несв**, зидам, съзиждам – н растіежаахъ н раскопахъ габрыне н вравннхъ брегове н науехъ сн храмъ **здатн** с(вѣ)т(а)го аѡанасна (Надпи-

си от саркофаг в църквата Св. Атанасий, с. Лешок близо до Тетово, РСМ). Формата „зндатн“ е пример за обобщаване на н от сегашната основа в инфинитивната.

г) глаголи или глаголни конструкции в значение на „воювам, бия се“:

– нзлѣстн (на брань) св, изляза (на война) – нзлѣзох(ъ) на брань въ руманнѣ: (Търновски надпис от 1230 г.);

– развѣтн св, разбия, разтроша, строша – н развѣх(ъ) вонскѣ гръцкѣ (Търновски надпис от 1230 г.);

– ѡтн св, хвана, заловя, задържа някого – н самого ц(а)рѣ кюрѣ ѡдѡра комннна ѡх(ъ) съ вѣтмн болѣрѣи его. (Търновски надпис от 1230 г.);

– прѣѡтн св, превзема – а зема всѣ прѣѡх(ъ) ѡ одрнна н до драчѣ гръцкѣ. ѡще же арбанаскѣ н сръбскѣ (Търновски надпис от 1230 г.).

д) глаголи или глаголни конструкции, бележещи случайни ежедневни действия или състояния:

– нзсѣци св, изсека – нзсѣ]кох горѣ в сен пѣстѣинн (Батошевски надпис);

– прнзѣватн св, повикам, извикам, призова някого да дойде някъде, поканя – н прнзѣвах вел[каго царѣ мнѡанла асѣн]ѣ с(ы)на же велнкаго ц(а)рѣ асѣнѣ • а внѣка стараго [асѣнѣ царѣ] (Батошевски надпис);

– прѣдатн св, дам, връча, предам, поверя някому някого или нещо; предам на следващите поколения, завеща – в лѣто ѡѡ азъ гагань прѣда[хъ] хннтѣ горѣ [...] (Надпис от Горно Новково);

– погладатн не св, насочвам погледа си към нещо; поглеждам – азъ гергн поглада долоу н горѣ н рекохъ (Шуменски надпис на Герги);

– рѣштн св, не св – река, кажа някому нещо – азъ гергн поглада долоу н горѣ н рекохъ (Шуменски надпис на Герги);

– нтн не св, св идвам, пристигам – ндѣхъ въ гернлово за кѡлака (Надпис от с. Черковна, Търговище);

– трѡднтн сѣ не св, св, трудя се – н ѡ смѣренн п(о)пѣ прнзрѣньскы дамянъ трѡднх(ъ) се (Ктиторски надпис от църквата Св. Богородица Левишка в Призрен);

– завѣцѣатн св, завеща, оставя в наследство – ѡбо пакы тнѣзн добрнны радн насѣтно конѣ мѣ завѣцахъ (Надпис на Иво Граматик от Иваново);

– **прѣнтн св**, дойда, стигна, пристигна – азъ ерномонаахъ анѳонне прѣдохъ въ снѣ мѣсто (Надписи от саркофаг в църквата Св. Атанасий, с. Лешок близо до Тетово, РСМ);

– **растажатн не св**, разтеглям, ограждам⁵ – азъ ерномонаахъ анѳонне прѣдохъ въ снѣ мѣсто н **растежаахъ** н **раскопахъ** габрыне н **ѳравннхъ** брегове н **наѳехъ** сн храмъ зндатн (Надписи от саркофаг в църквата Св. Атанасий, с. Лешок близо до Тетово, РСМ);

– **раскопатн св**, разкопая, изкопая, срина – н **растежаахъ** н **раскопахъ** габрыне н **ѳравннхъ** брегове н **наѳехъ** сн храмъ зндатн с(вѣ)т(а)го аѳанасна (Надписи от саркофаг в църквата Св. Атанасий, с. Лешок близо до Тетово, РСМ);

– **ѳравьнтн св**, приравня, изравня – н **растежаахъ** н **раскопахъ** габрыне н **ѳравннхъ** брегове н **наѳехъ** сн храмъ зндатн с(вѣ)т(а)го аѳанасна (Надписи от саркофаг в църквата Св. Атанасий, с. Лешок близо до Тетово, РСМ);

– **наѳатн св**, започна, поставя началото на нещо – н **растежаахъ** н **раскопахъ** габрыне н **ѳравннхъ** брегове н **наѳехъ** сн храмъ зндатн с(вѣ)т(а)го аѳанасна **Лешок**;

– **разьнтн св**, разбия, разтроша, строша – азъ ѳно коваѳъ пнсахъ м[ѳса]ц[а] апрнлѳ заваленъ бѳ патось нѳ желѳзнн клннн н желѳзна дльбна **разьнхъ** (Графити върху скала, с. Калугерица);

– **погрѣтн св**, погребя – погрѣбохъ асѳнѳ] г(осподн)на сн ц(а)рѳ (Търновски надгробен надпис от църквата „Св. 40 мъченици“, XIV в.);

– **патнтн св**, патя, страдам – азъ севастъ ѳгнѳнъ внхъ прн царн шншман(ѳ) кеѳ(а)лна н много зло патнхъ (Боженишки надпис);

– **дрьжатн са не св**, придържам се към нещо, следвам – в(ь) то врѳмъ тѳрцн воѳахъ азъ са **дрьжахъ** вѳрь шншмана ц(а)рѳ (Боженишки надпис);

– **молтн не св**, моля Бог, отправям молитва, умолявам – м/о/лю же вы ѳ господн ѳцн н братнѣ поменѣте ме въ м/о/лн/твахъ свонхъ. (Надгробен надпис на безименна принцеса от църквата „Св. Димитър“, Скопие); васъ же **млю** братна моѳа любнмаѳа проѳнтаѳѣ простнтѣ **р̄а б̄а** (Надгробен надпис от църквата „Св. Богородица“, Охрид); н н(н)на **м(о)лю** в(н) го[с(по)дн] ѳ(т)цн н братна помѳнѣте ме въ м(о)лтнвахъ(ь) вашнхъ(ь) н р(ь)цѳѣте вѳуна тн памѣть (Надгробен надпис на Тодор, син на номика Жегр);

⁵ Предвид контекста на надписа значението може да бъде и „ограждам“, срв. и Миклошич/Mikloshich (Paleoslovenico – Greek/Latin Dictionary (branatomic.com)). Добавка на А.-М. Тотоманова: „Плетът се плете и слага/тегли“, срв. и „тегля чертата“.

– *оукрѣпнѣти св*, укрепя, подкрепя; дам сили на нещо – *асѣнь хота пастн са ѿт лѣ[поты вѣры] н оукрѣпнхъ прѣбы⁶ х(рнсто)вѣ цр(к)вн [ѿтшѣдшѣ же емѣ] ѿт настоѣщаго сего жнѣна* (Търновски надгробен надпис от църквата „Св. 40 мъченици“, XIV в.);

– *полагати несв*, слагам, поставям, турям – [положнхъ его здѣ] събравши ѿд моѣ прѣд, ѿмер(л)ѣ [асѣнѣ (Търновски надгробен надпис от църквата „Св. 40 мъченици“, XIV в.).

В изследвания епиграфски материал се срещат още две глаголни форми в 1 л., ед.ч. „възлюбнхъ“ (Земенски стенопис) и „роднхъ“ (Надпис-гатанка от Царевец, Търново). Те обаче не отговарят на зададените в тезата на доклада параметри. И двете глаголни форми са части от група надписи с приписков характер, съдържащи „литургични бележки, богослужебни текстове, цитати от Ветхия и Новия завет или алюзии с тях; цитати от патеричната литература и пр.“ (Смядовски/Smyadovski 1993: 79). Началото на Земенския стенопис е първото изречение на псалм 26:8: „[҃н възлюбнхъ бл҃гол]ѣпнѣ домѣ твоего н мѣсто въселнѣ славн твоеѣ“, а съдържанието на т.нар. Надпис-гатанка от Царевец, Търново е взето от текстовете на Стария завет и представлява загадка: „мене родн баща мн // [а]зъ роднхъ женѣ си // жена мн родн дѣ // [тн] мн а дѣтн мн // [роднха] бащннѣ мн.“.

е) глаголи или глаголни конструкции с екзистенциално значение:

– *прѣбывати несв*, пребивавам, оставам в известно положение – „*прѣбываахъ въ архѣглѣ н бѣхъ въ велнцѣ желостн*“ (Надпис на Иво Граматик от Иваново);

– *проводити несв, св*, прекарвам, преживявам – „*проводнхъ жнѣта моего*“ (Надгробен надпис на деспот Стефан Лазаревич от село Църквине, Сърбия);

– *быти несв*, със самостоятелно лексикално значение, съм, съществувам – „*Азъ рабъ хѣвъ Нванъ Ѡлнверъ по млтн бжнн гна мн краа Стефана внхъ ѣ сръблемъ велнкъ наѹелннкъ.*“ (Надпис от църквата до лика на Йоан Оливер, Надписи от Лесновския манастир, РСМ); „*азъ севасть ѿгнѣнь внхъ прн царн шншман(ѣ) кеф(а)лна*“ (Боженишки надпис);

⁶ В изданието на Г. Томовић, по което се цитира паметникът, липсва означение за недовършеност на написанието. В другите публикувани варианти на надписа формата е: „*прѣбыхъ*“ (Popkonstantinov, Kronsteiner/Попконстантинов, Кронщайнер 1997: 169), „*прѣбыхъ*“ (Овчаров/Ovcharov 2006б: 53, 56, 57).

„Ѡазь дѣспоть стѣфань. с(н)нь с(вѣ)т(а)гѡ кнѣз(а) лазара. н по того прѣставлен мнолостью в(о)жїєю вѣхъ г(осподн)нь“ (Надгробен надпис на деспот Стефан Лазаревич от село Църквине, Сърбия); „н вѣхъ въ велнцѣ желостн“ (Надпис на Иво Граматик от Иваново); „понеже вѣхъ ѡкоже ꙗ вн ... вн мо[же]те вѣтн ѡко же азъ“ (Надгробен надпис на Янул, Земен).

– **вѣтн несв**, като спомагателен глагол за образуване на сложни форми за страдателен залог – „їже мнрскн зовома вѣхъ, мнншьскаго съподобнхъ се вбраза. въ немже наречу/є/нна вѣхъ“ и „смъртномѡ часѡ на ме прншдшѡ н земан дана вѣхъ въ лѣто. ѡ̄ѡ̄ѡ̄. м/ѣ/сн/ца/ апрнл/ѣ/.ѡ. д/ѣ/нь“ (Надгробен надпис на безименна принцеса от църквата „Св. Димитър“, Скопие).

Неколкократната употреба на **внхъ < вѣхъ** показва стария аорист на глагола **вѣтн**. От друга страна, в страдателните конструкции, съставени от минало страдателно причастие и спомагателен глагол: „наречу/є/нна вѣхъ“ и „дана вѣхъ“, е употребена втората форма на глагола **вѣтн** за сигматичен аорист (с аористни окончания), но с имперфектна основа: „вѣхъ“. „В развитието на българския език тези форми окончателно изместват същинските аористни форми (**вѣхъ, вѣ**)“ (Славова/Slavova 2017: 330).

Към групата на глаголи с екзистенциална функция могат да се причислят и **пронзтн** (изляза, появя се) и **прѣтн** (дойда, пристигна), употребени в Надгробен надпис на безименна принцеса от църквата „Св. Димитър“, Скопие: „ѡ̄ ц/а/рскыхъ/ѣ/ ѡдрь прнзндохъ/ѣ/ н въ царскаѡ пакы прнндохъ/ѣ/“. Тяхната семантика бележи не толкова физическото преместване на обекта от едно място на друго, „произлизането“ и „пристигането“ на неизвестната принцеса от надписа, а начало на съществуване и продължаване на това съществуване. За такъв тип „локализирана екзистенция“ говори М. Младенова: „В условно приетата втора зона около ядрото на екзистенциалното семантично поле са разположени глаголите за движение [...]. При тях значението ‘съществуване’ възниква при определени дискурсни условия“ (Младенова/Mladenova 2016: 21).

Отново в този надпис **съподобнѣтн сѡ** (св, придобия, удостоя се с нещо) от откъса: „мнншьскаго съподобнхъ се вбраза. въ немже наречу/є/нна вѣхъ“, може да се разгледа като част от глаголите, влизащи в семантичното поле на екзистенциалността. Налице е промяна в състоянието, в което обектът продължава своето съществуване.

Прегледът на глаголите, използвани в подобрения епиграфски материал, отразява света на средновековния българин, чийто мироглед „оплоден от византийското християнско дълбокомъдрие, [...] се характеризира с простота, жизненост и пряк изказ“ (Гюзелев/Gyuzelev 2005: 20). Прави впечатление, че с най-голяма честота се употребява глаголът „пиша“, следван от „строя“ за създаване и подновяване на храмове и крепости, както и глаголи, свързани с водене на битка. Група „д“ представя широка палитра от действия, покриващи целия житейски цикъл – раждането и смъртта, респ. погребението; труда и конкретно обработването на земята; но и състояния – поддържането на вярата, молитвата към Бога, патилата. Така става ясно, „че старобългарският език не е бил само *lingua sacra*, език на богослужебната книжнина, а език, който пълноценно функционира и обслужва всички сфери на духовния и социалния живот на народа ни“ (Смядовски/Smyadovski 1993: 9).

3. Формули за съставяне на епиграфски паметници

Традицията в съставянето на епиграфски паметници датира от древността, като отделни мотиви се пренасят от една култура в друга. Така е и с българската епиграфика, възприела модели от византийската, а тя – от други култури преди нея.

а) „азъ ХХ пнсахъ“.

Формулата клише, която най-много се доближава до приписките, оставяни из книжовните паметници, и приличаща най-много на автограф, гласи: „азъ ХХ пнсахъ“ в 1 л., ед.ч. или вариантът в 3 л., ед.ч. – „ХХ пнса“. В изследвания материал обаче на две места се забелязва употребата на азъ в комбинация с глагол в 3 л., ед.ч., напр.: „азъ драгw пнса“ (Графити до Търновски надпис) и „азъ нво граматнкъ⁷ пнса сна слова“ (Надпис на Иво Граматик от Иваново).

Обратно, в примера: „аподрас пнсахъ“ (Графит върху камък от Шуменската крепост, XIV в.) или „бранко пнсахъ“ (Графити върху камъни от Шуменската крепост) глаголната форма е в 1 л., ед. ч. без да е налице основание за подобно съгласуване.

1 л., ед.ч. „аз, ХХ, писах“ → „аз, ХХ, писа(Ø)“
3 л., ед.ч. „ХХ писа“ → „ХХ писАХ“

⁷ Във факсимилето на надписа (Popkonstantinov, Kronsteiner/Попконстантинов, Кронщайнер 1997: 68) се чете голям ер.

Това преплитане може да се обясни по два начина – като грешка на писача, при която се получава неволно сливане на двата варианта, или като пример за съществуването или обособяването на нова формула. Подкрепа на второто предположение може да се открие в още няколко надписа от времето на Първото българско царство. В заключителната формула на Воденския надпис „*напнсахъ же сѧ⁸ въ лѣто а̄ в̄ с̄ з̄* отъ створеніа мнѣ [...] са си дали среща две заключителни формули, които взаимно са си въздействали: едната е в 1 л., ед.ч. *напнсахъ въ лѣто*, а другата е безлична – *напнса сѧ въ лѣто*. Явлението не е чуждо на българската епиграфска традиция, срв. с *пнса азъ гергн граматнк ѿт село маѡвница* (К. Popkonstantinov, O. Kronsteiner. *Altbulgarische Inschriften*. 1 s.57) в надпис от Крепча (X в.) – контаминация на *пнсахъ азъ* и *пнса гергн граматнк*, където се натъкваме на същото явление“ (Добрев/Dobrev 2007: 264).

В началото на Шуменския надпис на Герги: „*азъ гергн поглада долочъ н горѣ н рекохъ*“ и по-конкретно формата на глагола *погладатн* не може да се приеме за такава в 1 л., ед.ч. Написанието „*поглада*“ е последна дума от реда и се намира най-вдясно на надписното поле. Би могло да се допусне, че след буквата *а* от *поглада* е изписан друг знак, който се е отчупил или изтрил. Така например, в изданието на А. Маргос (Маргос/Margos, цит. по Константинова/Konstantinova 1983: 69) формата е възстановена като сегашно деятелно причастие *поглада[тн]*. Изданието на същия паметник от В. Антонова (Антонова/Antonova, цит. по Константинова/Konstantinova 1983: 69) пък гласи: „*азъ тертеръ господѧ[р]*“.

б) „защото и вие ще станете като мен, но аз като вас – никога“:

Друга често използвана формула се открива в група надгробни надписи, „в които починалият сам разказва за живота си или съобщава за смъртта си [...]. Произходът им може да се търси много назад, още в архаичните епиграми от 8 – 6 в. пр. н.е. [...] Това е обикнат образец при античните епитафии, където често глаголните форми са в 1 л. ед. ч.“ (Смядовски 1993: 52). В изследвания епиграфски материал се откриват следните варианти на тази формула:

1. *ѧко въи можете в[ъ]тн како ѧ а ѧ како въи ннколиже* (Надгробен надпис от църквата „Св. Богородица“, Охрид);
2. *ѧко н вн тлѣннн ѧсте ѧкоже н азъ* (Надгробен надпис на Тодор, син на номика Жегр);

⁸ А.-М. Тотоманова допуска, че *сѧ* е показателно местоимение, ср.р. във вин. п., изписано с малка носовка вместо *є*.

3. ѡко н вн тленї есте ѡко же н ѡзъ. понеже бѣхъ ѡкоже і вн .... вн мо[же]те внтн ѡко же азъ (Надгробен надпис на Янул, Земен).

Безспорно интригуваща със съдържанието си, тази формула е интересна и с употребата на местоимението в 1 л., ед.ч., им.п. азъ. В старобългарския език както е подчинителен съюз, зависещ в конкретния случай от екзистенциалния глагол *вѣтн*, който се обгражда само с именителен падеж. Днес обаче преводът следва да бъде „вие може да бъдете като МЕН“ или „и вие тленни сте като МЕН“. Винителната форма на местоимението се настанява на мястото на именителната, когато настъпва аналитизмът в българския език и наследникът на съюза както започва да се държи като предлог.

В посочените по-горе примери, а и в Ктиторския надпис на епископ Неофит („ѡ м(н)л(ос)тнѡ б(о)жнѡвѣ. ѡп(нско)пѣ зѣтскнѣ неѡфнтѣ. създахъ“) се забелязва употребата на местоименна форма за 1 л., ед.ч. ѡ. Макар в съвременния български книжовен език да се пази само формата „аз“, то из диалектите „се срещат различни нейни варианти: *̀азе, ̀ази, йотувани – ̀яс, ̀язе, ̀язека, ̀яска*“ (Харалампиев/Haralampiev 2001: 108). Формата *я* (*ѡа*) е характерна за западните и югоизточните говори, но и за останалите славянски езици⁹. И четирите епиграфски паметника, в които се открива местоименна форма *я*, са създадени на запад (в Охрид, Земен, Призрен, та дори и в Которския залив¹⁰), по които земи началното *а* е с протетична йота.

Задачата на настоящото изследване – да покаже кой, защо и как създава надписи, в които се говори от 1 л., ед.ч. – целеше да представи паметниците, създадени в периода XII – XV в., като източник на данни за традициите и културата на своето време, но и за развоя на старобългарския език в посочения период. Българската епиграфика следва да бъде проучена не само от учени археолози и историци, но и от филолози. Дано настоящият доклад събуди интереса на езиковедите в тази посока.

⁹ Това, че обликът *я* се среща във всички останали славянски езици, навежда учените на мисълта, че *азъ* със *з < g* (лат. *ego*, гр. *εγώ*) и липса на прејотация от началния *ѣ < ē* вероятно е архаична черта на солунския говор, която не е споделяна от останалите славянски наречия през IX – X в.

¹⁰ Плочата, на която е издялан Ктиторският надпис на епископ Неофит (1269 г.), се е намирала над входа на църквата Св. Петър в село Богдашичи до залива Бока Которска.

Списък с епиграфските паметници

1. Графити върху камъни от Шуменската крепост (XII – XIII в.);
2. Кърчевски надпис (1204/1205 г.);
3. Витовнишки надпис (1218 г.);
4. Търновски надпис от 1230 г.;
5. Графити до Търновски надпис;
6. Ктиторски надпис от манастира Морача (1252 г.);
7. Ктиторски надпис на епископ Неофит (1269 г.);
8. Батошевски надпис (1246 – 1256 г.);
9. Надпис от Горно Новково, XIII век.;
10. Ивановски графити-стенописи, XII – XIV в.;
11. Надпис от с. Невша, Провадийско, XIII в.;
12. Шуменски надпис на Герги, края на XIII – първата половина на XIV в.;
13. Надписи от крепостта Червен, Русенско – XIII – XIV в.;
14. Имена върху варовиков блок от църквата на крепостта Червен;
15. Надпис от с. Черковна, Търговище (XIII – XIV в.);
16. Надпис за Мария от крепостта Червен, Русенско (XIII – XIV в.);
17. Земенски стенопис 4;
18. Графити върху скала, с. Калугерица, XIII – XIV в.;
19. Надпис-графит на поп Серги, Патриаршията, Търново (XIII – XIV в.);
20. Имена и графити върху камък и керамика от Царевец, Търново (XIII – XIV в.);
21. Надпис-гатанка от Царевец, Търново (XIII – XIV в.);
22. Графит от пещерната църква „Св. Марина“ край Карлуково (XIII – XIV в.);
23. Ктиторски надпис от църквата Св. Богородица Левишка в Призрен, 1307;
24. Ктиторски надпис на крал Милутин от Студеница, XIV в.;
25. Надпис на Иво Граматик от Иваново, след 1323 г.;
26. Надпис от църквата до лика на Йоан Оливер;
27. Надписи от саркофаг в църквата Св. Атанасий, с. Лешок близо до Тетово, РСМ;
28. Надгробен надпис на безименна принцеса от църквата „Св. Димитър“, Скопие (1355 г.);
29. Боженишки надпис (1371 – 1395 г.);
30. Ктиторски надпис на Ненад, Ниш (1372 г.);
31. Надгробен надпис от църквата „Св. Богородица“, Охрид;
32. Надгробен надпис на Тодор, син на номика Жегр, 1387;

33. Надгробен надпис на Янул, Земен, XIV век;
34. Надпис от с. Рояк със споменаване на цар Иван Александър;
35. Графити от „Мамил Таш“, с. Троица, Шуменско;
36. Търновски надгробен надпис от църквата „Св. 40 мъченици“, XIV в.;
37. Графит върху камък от Шуменската крепост, XIV в.;
38. Шуменски Шишманов надпис (Надписът на Срацо);
39. Графити от манастирския комплекс в местността Осмарски колонии, Шуменско;
40. Надпис в свитък на крал Марко и Надпис в свитък на крал Вълкашин от Марков манастир до Скопие;
41. Шуменски надпис на Стоян от 1415 г.;
42. Надгробен надпис на деспот Стефан Лазаревич от село Църквине, Сърбия (1427 г.);
43. Надгробен надпис на Родоп, с. Баня край Рудник, Сърбия (1436 г.);
44. Надпис – графит на Калоян от Червен, Царевец, Търново;
45. Надписи – графити от църквата „Св. Св. Петър и Павел“, Търново.

Епиграфските паметници се ползват и цитират по изданията на:

- К. Popkonstantinov, O. Kronsteiner. *Altbulgarische Inschriften*, Band 52, Wien, 1997;
- Г. Томовић. Морфологија ћириличких натписа на Балкану, Историјски институт, Посебна издања, књ. 16, Београд, 1974;
- В. Антонова и К. Попконстантинов. „Епиграфски паметници от XII – XIV век от средновековния Шумен“. – В: Преслав, т. 4, С., 1993, 353 – 368;
- Н. Овчаров. Надписите за строеж на градове (градъ зндатн) в старобългарската кирилска епиграфика. – В: Археология, 1996, 2 – 3, цит. по Исторически приноси към старобългарската и старославянската епиграфика и книжовност. София: АИ „Марин Дринов“, 2006, 108 – 118;
- А. Попов. Средновековни надписи, монограми, букви и знаци от Търновската „Велика Лавра“, Царевград Търнов, Т. 4, София: БАН, 1984;
- В. Константинова. Средновековни надписи от Шуменско (XII – XV в.). – В: Старобългаристика, София: БАН, VII (1983), 3, 68 – 78;
- Н. Ангелов. Патриаршеският комплекс на Царевец през XII – XIV век. – В: Царевград Търнов, Т. 3, София: БАН, 1980;

Н. Ангелов. Надписи, монограми, букви и знаци. Надписи върху строителни материали. – В: Средновековният Червен, т. 1, Цитаделата на града, София: БАН, 1985, 236 – 271.

БИБЛИОГРАФИЯ

Ангелов/Angelov 1985: Ангелов, Н. Надписи, монограми, букви и знаци. Надписи върху строителни материали. // *Средновековният Червен*, т. 1, Цитаделата на града, София: БАН, 1985, 236 – 271. [Angelov, N. Nadpisi, monogrami, bukvi i znatsi. Nadpisi varhu stroitelni materialii. // *Srednovekoven Cherven*, t. 1, Tsitadelata na grada, Sofia: BAN, 1985, 236–271.]

Бешевлиев/Beshevliev 1981: Бешевлиев, В. *Прабългарски епиграфски паметници*. София: Издателство на Отечествения фронт, 1981. [Beshevliev, V. *Prabalgarski epigrafski pametnitsi*. Sofia: Izdatelstvo na Otechestveniya front, 1981.]

Гюзелев/Gyuzelev 2005: Гюзелев, В. Българското средновековие в нашето съвремие. // *Нѣсть оученикъ надъ оучителемъ своимъ, Сборник в чест на проф. дфн Иван Добрев, член-кореспондент на БАН и учител*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005, 15 – 29. [Gyuzelev, V. *Balgarskoto srednovekovie v nasheto savremie*. // *Нѣсть оученикъ надъ оубсть оученикъ на, Sbornik v chest na prof. dfn Ivan Dobrev, chlen-korespondent na BAN i uchitel*, Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2005, 15–29.]

Добрев/Dobrev 2007: Добрев, И. *Два Царсамуилови надписа*. Linz: Slavia Verlag, 2007. [Dobrev, I. *Dva Tsarsamuilovi nadpisa*. Linz: Slavia Verlag, 2007.]

Младенова/Mladenova 2016: Младенова, М. Виждам, значи съществува (употреба на неспецифични глаголи с екзистенциална функция в чешкия и българския език. // *Съпоставително езикознание*, София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, 2016, Т. 51, бр. 1, 5 – 23. [Mladenova, M. *Vizhdam, znachi sashtestvuva* (upotreba na nespetsifichni glagoli s ekzistentsialna funktsia v cheshkiya i balgarskiya ezik. // *Sapostavitelno ezikoznanie*, Sofia: Sofiyski universitet “Sv. Kliment Ohridski”, 2016, T. 51, br. 1, 5–23.]

Popkonstantinov, Kronsteiner/Попконстантинов, Кронщайнер 1997: Popkonstantinov, K., O. Kronsteiner. *Altbulgarische Inschriften*. P. 2. Wien: Offsetschnelldruck Anton Riegel, A-1080, 1997.

- Славова/Slavova 2017:** Славова, Т. *Старобългарски език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017. [Slavova, T. *Starobalgarski ezik*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2017.]
- Смядовски/Smyadovski 1991:** Смядовски, С. Епиграфско-текстологични добавки върху още два български надписа. // *Археология*, София: БАН, 1991, кн. 2, 41 – 46. [Smyadovski, S. Epigrafsko-tekstologichni dobavki varhu oshte dva balgarski nadpisa. // *Arheologiya*, Sofia: BAN, 1991, kn. 2, 41–46.]
- Смядовски/Smyadovski 1993:** Смядовски, С. *Българска кирилска епиграфика (IX – XV в.)*. София: Агата-А, 1993. [Smyadovski, S. *Balgarska kirilska epigrafika (IX – XV v.)*. Sofia: Agata-A, 1993.]
- Харалампиев/Haralampiev 2001:** Харалампиев, И. *Историческа граматика на българския език*. София: Фабер, 2001. [Haralampiev, I. *Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik*. Sofia: Faber, 2001.]

ПРОИЗНОСИТЕЛНИ ВАРИАНТИ В НОРМАТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Пламена Колева

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

PRONUNCIATION VARIANTS IN THE STANDARD BULGARIAN LANGUAGE

Plamena Koleva

Shumen University “Episkop Konstantin Preslavski”

The main goal of this text is to present a general overview of the development of the norm in the Bulgarian language and the tendency of pronunciation variants in oral speech to move from the sphere of standard to substandard and nonstandard. Colloquial examples with high prevalence in recent years are considered.

Keywords: pronunciation variants, norm, oral speech, standard

Езикът като „жив организъм“ отразява в произносителните си особености динамиката в обществено-политически аспект и социокултурните проявления. Етапите на историческо развитие в страната, наличието на разнообразни диалекти и жаргон, влиянието на други езици са фактори, налагащи посоката на промяна на езиковата парадигма.

Положените основи на просветно движение и стремежът за развитие на книжовната дейност и периодичния печат през Българското възраждане изискват формирането и утвърждаването на единен национален книжовен език и неговите норми. „Книжовниците и обществениците прекрасно са разбирали важната роля, която трябва да играе един книжовен език за изграждането, стабилизирането и просперитетата на националната държава“ (Бояджиев/Boyadzhiev 2008: 1).

Езиковата система, като основа за възрожденска книжовност, е силен фактор за напредъка на българския народ и укрепването на етническата идентичност на обществото. За съхраняването, функционирането и развитието на тази система е необходима кодификация. До този извод достигат редица видни възрожденски дейци, като Петко Р. Славейков, Любен Каравелов, които излагат своите възгледи в периодичния печат, а Найден Геров създава и първия български речник.

Както отбелязва Т. Бояджиев, езиковото строителство е част от общите проблеми на езиковата култура. В тази връзка теоретичната обработка на книжовния език, свързана с разбирането на лингвистите

за понятието език и неговите измерения, е пряко зависима от създаването и стабилизирането на нормите му за употреба.

„В годините преди Освобождението в българската възрожденска общност се зараждат идеи за кодификация на книжовния език“ (Камберова, Василева/Kamberova, Vasileva 2017: 399). С нелеката задача за създаване на първата правописна норма се заема видният български общественик и учен Марин Дринов, като той се стреми тя да бъде функционална и достъпна. Той смята, че за създаването на обща писмена норма трябва да се приеме единна правоговорна норма в духа на времето и езика. Последвалите промени в езиковата кодификация на т.нар. Иванчевски правопис, впоследствие на Омарчевския правопис и правописната реформа от 1945 година са изменения в посока на опростяване и сближаване на книжовния език с разговорната реч.

Приетото и установено определение за книжовната норма я дефинира като „система от задължителни реализации на писмената и устната реч, които обществото е приело за правилни и задължителни за даден етап от развитието на книжовния език“ (Бояджиев, Георгиева, Пенчев, Станков, Тилков/Boyadzhiev, Georgieva, Penchev, Stankov, Tilkov 1998: 9). Нормата, като променлива величина, се предопределя от засвидетелстване на преобладаващите тенденции сред обществото. „Произносителните практики на съвременния българин свидетелстват за една изключително богата вариативност, която се реализира в различни типове дискурс с помощта на разнообразни сегментни и супра-сегментни средства“ (Попов/Роров 2022: 264). Придържайки се към изведения от Д. Попов многостепенен модел на българската реч, в който се открояват елементи на разнообразни стилове на произношение в сферата на стандарт, субстандарт и нонстандарт, забелязваме тенденция към употреба на произносителни варианти в нормата на българския език – от кодифицирания книжовен език към интеракция от извъннормативни езикови средства.

В наши дни критериите за езикова култура са твърде субективни и водят до усещане за отдалеченост на разговорната реч от приетите норми. Не са за подценяване отклоненията от кодифицираните норми в речта и езиковите слабости, които са демонстративни и утвърждаващи се в обществото поради честата си употреба от лица в национален ефир и такива личности, заемащи високи обществени постове. Съвременните медии, наред с функцията си да информират обществото, създават предпоставки за прокарване на ново възприятие на средата за общуване и на специфичните езикови средства.

В настоящия текст се взема за отправна точка първата част от тристепенния модел за стандартизация на българската реч (стандарт) и отношението на посочените примери като произносителни варианти спрямо нормативните и кодифицираните езикови средства.

Според Д. Попов „[ф]онетичните особености на произносителния стил се определят както въз основа на сегментните, така и въз основа на супрасегментните единици на речта. Ясният и отчетлив изговор на звуковете, тяхното изпускане или вмъкване, допълнителната лабиализация, назализация и др. определят до голяма степен фонетичното съдържание на един или друг произносителен стил“ (Попов/Роров 2016: 112). Елизията на гласни звукове, небрежен изговор с подмяна на звукове при въпросителни и показателни местоимения (*к'ва, к'ъв, к'во, 'що, тоа, таа, онаа*) са жаргонен елемент от субстандарта, който през последните години се допуска включително в речта на телевизионни водещи. Вероятно това се прави с цел сближаване с аудиторията или предразполагане към разговора чрез влизане в тона на събеседника, но това е разговорен стил, който се разминава с кодификацията на стандарта.

Често повтаряна и натрапваща се е типично западнобългарската диалектна употреба на глаголите от първо и второ спрежение с окончание *-ме* за 1 л. мн.ч. – *четеме, броиме, правиме*, която е част от масовата практика. Редица български лингвисти, сред които С. Стойков и Ал. Теодоров-Балан са коментирали т.нар. мякане още през петдесетте години на XX век и не са го смятали за твърде обхватно или имащо потенциал за разпространение и устойчиво усвояване от населението. Не такава е мнението на съвременни изследователи като Й. Тишева, К. Алексова, С. Буров, разглеждали въпроса за тенденциозната проекция на мякането в наши дни. Те споделят виждането, че „в последните години [мякането – бел. автора] проявява все по-голяма инвазия“ (Буров/Burov 2012: 3). Според К. Алексова може да се говори дори за разпростиране на употребата и в писмената частна практика посредством социални мрежи, чатове, форуми и други електронни формати в интернет пространството (вж. Алексова/Aleksova 2017: 67). В подкрепа на това твърдение са и резултатите от националното представително проучване на езиковите нагласи, проведено през 2010 г. от научен екип под ръководството на Й. Тишева, в което притеснително висок процент от анкетираните до такава степен са усвоили и възприемат окончанието *-ме* за 1 л. мн.ч., че не го отчитат като грешка при неправилно употребените глаголни форми (вж. Тишева/Tisheva 2009: 78).

Чисто разговорните практики и жаргонни думи на обществени личности, които от небрежност, ниска езикова култура или от опит за

сближаване с масите се налагат ежедневно, също не действат в полза на езиковата култура (*дет ' се вика, к 'во прайме, джипката, кикотиха се, изчегъртваме*). Но както отбелязва Й. Тишева, вариантите в речта не се свързват със спецификите на устното общуване, а се определят като отклонения от нормите. Тази склонност към заобикаляне на официалната нормативна форма в българския език води „до противопоставяне на книжовно и разговорно; при това в опозицията книжовното е макирано като нормативно и правилно, а разговорното – като отклонение от нормите“ (Тишева/Tisheva 2009: 74).

Често употребявана е неправилната глаголна форма *прецѐням* вместо *преценявам*, която придобива популярност в социалните мрежи през 2021 г. като част от фразата „Всеки сам си преценя“. Тиражирана по радиото, телевизията и в интернет пространството в различен контекст, тя масово все по-рядко се оценява като грешка.

Други отличими варианти, широко разпространени в устната реч, са формите от типа на *паркирвам, лакирвам, принтирвам*, в които неправилната епентеза на звучната съгласна *в* прави звученето на думата неестествено. Подобно на други произносители варианти, поради честата употреба на глаголи от такъв тип и при слаб езиков усет, те не се маркират като неточни в изговора, а дори се мултиплицират (*гримирвам, топирвам, програмирвам, маркирвам* и др.).

Езиковите правила са неоспорима реалност, поради което съобразяването с книжовноезиковите кодификации е мерило за културата изобщо. „Усвояването и спазването на книжовната норма е ключово условие за прогреса на обществото и на държавата ни“ (Георгиева, Китанова, Мичева-Пейчева/Georgieva, Kitanova, Micheva-Peycheva 2022: 11).

Езикът се развива в зависимост от обществените колебания и нагласи с тенденция към модернизация. „Езиковата норма и нейната абстрактност и отдалеченост от хората в съвременното ще породат въпроси, свързани с тезата за винаги закъсняващата кодификация, тъй като промените в езика на обществото са много динамични, а кодификацията винаги изчаква, [...] съобразява се с историческите и социалните характеристики на езика“ (Миланов/Milanov 2004: 169). От друга страна, екстралингвистичните фактори са твърде непостоянни и невинаги оказват продуктивно влияние върху езиковата култура на обществото.

Както отбелязва М. Михайлов, истинските достижения на словото имат непреходна стойност и не бива лекомислено да се приема всяка поредна езикова мода. „Трябва съществуващата езикова норма по възможно най-достъпен начин последователно да се налага в правоговорната и правописна практика на българския език“ (Михайлов/Mihaylov

2018: 87). Въпреки това тенденцията за опростяване и съкращаване на звуковете и думите от речевия поток в произносителната практика се затвърждава. При наличието на диалектно разнообразие, активно и дори агресивно навлизане на чуждици познаването и спазването на книжовната норма е необходимо условие за безпроблемното протичане на езикова комуникация.

Гореупоменатите варианти, присъщи за режима на нонстандартта, към момента се наблюдават в устната реч, но резултатите, изведени в изследването на Й. Тишева за нагласите на масите, навеждат на мисълта, че не е изключено в недалечно бъдеще тези извънстандартни произносителни варианти да се кодифицират в нормата на българския език. Посочените отклонения и коментарите по тях не изчерпват употребяваните варианти в българската реч и не може да се направи извод за фреквентността им.

Както констатира Л. Андрейчин, „българският правопис постепенно еволюира, като се освобождава от влиянието на остарялата традиция и се съобразява със съвременния книжовен изговор“ (Андрейчин/Andreychin 1977: 47). Процесът на кодификация продължава, езикът непрекъснато се развива, увеличава своя речников фонд в съответствие с потребностите и нагласите в съвременното общество. Важното е стремежът за развитие и модернизация в езика да не е в противовес с основните му свойства да предава културна и историческа информация и да съхранява народната идентичност.

БИБЛИОГРАФИЯ

Алексова/Aleksova 2017: Алексова, К. Окончанието за 1 л. мн. ч. сег. вр. за глаголите от I и II спрежение в историята на кодификацията на книжовните норми в България от 1945 г. до днес. // *Български език*, 64 (2017), 60 – 81. [Aleksova, K. Okonchanieto za 1 l. mn.ch. seg. vr. za glagolite ot I i II sprezhenie v istoriyata na kodifikatsiyata na knizhovnite normi v Bulgaria ot 1945 g. do dnes. // *Balgarski ezik*, 64 (2017), 60–81.]

Андрейчин/Andreychin 1977: Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. София: Народна просвета, <<http://macedonia.kroraina.com/la/index.html>>, 24 април 2023. [Andreychin, L. *Iz istoriyata na nasheto ezikovo stroitelstvo*. Sofia: Narodna prosveta, <<http://macedonia.kroraina.com/la/index.html>>, 24 April, 2023.]

- Бояджиев/Boyadzhiev 2008:** Бояджиев, Т. *Езикова ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика*. София, <https://www.balgarskiezik.eu/2-2008/T_Boyadzhiev.pdf>, 24 април 2023. [Boyadzhiev, T. *Ezиковата situatsiya u нас v istoricheski i savremenен plan i evropeyskata ezikova politika*. Sofia, <https://www.balgarskiezik.eu/2-2008/T_Boyadzhiev.pdf>, 24 April, 2023.]
- Бояджиев, Георгиева, Пенчев, Станков, Тилков/Boyadzhiev, Georgieva, Penchev, Stankov, Tilkov 1998:** Бояджиев, Т., Е. Георгиева, Й. Пенчев, В. Станков, Д. Тилков. *Граматика на съвременния български книжовен език. Том 1. Фонетика*. София: Абагар. [Boyadzhiev, T., E. Georgieva, Y. Penchev, V. Stankov, D. Tilkov. *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom 1. Fonetika*. Sofia: Abagar.]
- Буров/Burov 2012:** Буров, С. Две норми на българската устна книжовна реч. // *Литернет*, 07.11.2012, № 11 (156). <<https://litenet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm>>, 27 април 2023. [Burov, S. Dve normi na balgarskata ustna knizhovna rech. // *LiterNet*, 07 November, 2012, № 11 (156). <<https://litenet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm>>, 27 April, 2023.]
- Георгиева, Китанова, Мичева-Пейчева/Georgieva, Kitanova, Micheva-Peycheva 2022:** Георгиева, М., М. Китанова, К. Мичева-Пейчева. *Властта на езика и медийният дискурс*. София: Издателство на БАН. [Georgieva M., M. Kitanova, K. Micheva-Peycheva. *Vlastta na ezika i mediyniyat diskurs*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]
- Камберова, Василева/Kamberova, Vasileva 2017:** Камберова, Р., М.-Й. Василева. *Присъствието на Дриновския правопис в българския книжовен език (1870 – 1944)*. София: Издателство на БАН. [Kamberova R., M.-Y. Vasileva. *Prisastviето na Drinovskiya pravopis v balgarskiya knizhoven ezik (1870–1944)*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]
- Миланов/Milanov 2004:** Миланов, В. Езикова култура, езикова норма и разговорна реч. // Велико Търново: *Трудове на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“*. Том 34, кн. 2, 167 – 178. [Milanov, V. Ezikova kultura, ezikova norma i razgovorna rech. // Veliko Tarnovo: *Trudove na Velikotarnovskiya universitet “Sv. sv. Kiril i Metodiy”*. Tom 34, kn. 2, 167–178.]
- Михайлов/Mihaylov 2018:** Михайлов, М. *Фонетика на съвременния български книжовен език*. Смолян: ПУ „Паисий Хилендарски“, Филиал – Смолян. [Mihaylov, M. *Fonetika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Smolyan: PU “Paisiy Hilendarski”, Filial – Smolyan.]

- Попов/Роров 2022:** Попов, Д. *Увод в речезнанието*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“. [Povov, D. *Uvod v recheznanieto*. Shumen: UI “Episkop Konstantin Preslavski”.]
- Попов/Роров 2016:** Попов, Д. *Стилистика*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“. [Povov, D. *Stilistika*. Shumen: UI “Episkop Konstantin Preslavski”.]
- Тишева/Tisheva 2009:** Тишева, Й. *За разговорните маркери и устната комуникация*. София: СУ „Св. Климент Охридски“. [Tisheva, Y. *Za razgovornite markeri i ustnata komunikatsiya*. Sofia: SU “Sv.Kliment Ohridski.”]

ДИНАМИКАТА В ДЕТСКИТЕ СЛОВЕСНИ АСОЦИАЦИИ¹

Лъчезара Добрева
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

THE DYNAMICS IN CHILDREN'S VERBAL ASSOCIATIONS

Lachezara Dobрева
Konstantin Preslavsky University of Shumen

The paper focuses on the dynamics in children's word associations. For the purposes of the study, data from association experiments conducted in the 1990s and in 2022 are compared. On the basis of the analyses, an attempt is made to capture specific aspects of the dynamics in the lexicon of contemporary children in the context of changes in the public life.

Keywords: free word associations, Bulgarian language, preschool children

Проучванията на динамиката и промените в асоциативните връзки при класическия свободен асоциативен експеримент са много важни, тъй като в тази динамика се отразява и еволюцията на лексикона, и преструктурирането на вербалната мрежа, свързана с него. Обект на настоящото изследване е проследяване на динамиката в детските словесни асоциации във времеви интервал от близо 30 години. За целите на изследването се съпоставят реакциите на деца в предучилищна възраст от 90-те години на миналия век и на техни връстници от 2022 г.

Изпълнено в рамките на работната програма на Националния проект КлаДа-БГ, настоящото изследване има принос за изграждането на една от колекциите с езикови ресурси на уеббазираната система LABLASS (<https://lablass.fhn-shu.com/>), а именно *Нов асоциативен речник на детските асоциации*, който вече е публикуван там – https://lablass.fhn-shu.com/dictionaries.php?d_id=90 (НРДСА/NRDSA 2023).

Асоциативните експерименти с деца в предучилищна възраст са рядко срещани в българската психолингвистика. Първият експеримент за свободни асоциации в България е проведен от В. Попова със сто

---

¹ Това изследване е частично финансирано от Българската национална интердисциплинарна изследователска инфраструктура за ресурси и технологии в полза на българския език и българското културно наследство, част от европейските инфраструктури CLARIN и DARIAH – КлаДа-БГ, договор Д01-167/28.07.2022.

деца от предучилищна възраст в периода 1991 – 1997 г. Предвид навлизането на цифровизацията и дигитализацията в ежедневието и бита на децата през XXI век насочихме изследователското си внимание към възможните изменения в спонтанната детска реч. Разновремените експерименти дават възможност да се проследи динамиката в словесните асоциации във времето. Особен интерес предизвиква процесът на семантизация на думите в съпоставителен план през два периода – 90-те години на XX век и 20-те години на XXI век.

За целите на изследването през октомври – ноември 2022 г. беше проведен свободен асоциативен експеримент, еквивалентен на проведения преди три десетилетия, като бе подбрана група от 50 деца монолингви, учещи в гр. Бургас. Беше направен опит да се проследи динамиката в детските словесни асоциации във времеви интервал от близо 30 години.

В експеримента бяха използвани същите 40 стимула, зададени при първия асоциативен експеримент (проведен от В. Попова през 1993 г.), девет от тях са заимствани от списъка, предложен в *Български норми на словесни асоциации*² (Герганов/Gerganov 1984). Включени бяха разнообразни части на речта (съществителни, глаголи, наречия, прилагателни, междуметия и предлози). Думите стимули в повечето случаи бяха достатъчно прости и конкретни, често присъстващи в детската реч, и не изискваха специални познания от страна на децата. От друга страна, бяха представени и понятия, които в известен смисъл се оказват извън обхвата на детските когнитивни способности, като стимула ИНТРИГА (Попова/Ророва 1999). Думите стимули бяха подредени по азбучен ред, както следва:

ало	играя	мама	очи	тук
баба (БНСА)	извън	моля (БНСА)	приказка	чай
бягам	интрига	мравояд	сладък (БНСА)	черно
вилища	искам (БНСА)	мразя	слънце (БНСА)	чистя
винаги	кола (БНСА)	мяу	сутрин	човек (БНСА)
есен	костенурка	нощ (БНСА)	Сънчо	шапка
земя	коте	обичам	тихо	шоколад
играчка	къща (БНСА)	ох	тишина	ябълка

В експеримента участваха 50 деца на възраст пет и шест години, от които 27 момчета и 23 момичета. По-голямата част от изследваните лица бяха подложени на експеримента в детските заведения, които посещаваха, а останалите – в домашни условия.

² По нататък БНСА.

Експериментът беше проведен поотделно с всяко дете, без участието на трети лица. Отговорите на респондентите бяха записани на електронен носител (телефон). Непосредствено преди експеримента експериментаторът разговаряше на познати теми, свързани с детето, и го подготвяше. След това предлагаше на децата да участват в игра с думи. Първоначално се подаваше инструкцията: „Ще ти кажа нещо, а ти ще ми кажеш първото нещо, което ти хрумне“. Процедурата стартираше едва след като експериментаторът се убедеше, че изследваните лица са разбрали напълно задачата. Продължителността на опита с всяко дете варираше между 10 – 15 минути, в рамките на които се включваха: прочитането и разясняването на инструкцията, паузите и чистото време за асоцииране.

Дневно се подлагаха на опита между 5 и 10 деца, като се използваше времето след закуска преди занятията и преди другите занимания в детската градина. Прослушването на записите, снемането им като текст и оформянето на протоколите ставаше в деня на записа.

След приключването на експеримента с всички групи изследвани лица бяха събрани 50 протокола, които бяха обработени. Първо бяха отделени протоколите на момчетата. Данните на всяко лице бяха разпределени на файл в „Excel“ в две колони, като в едната колона бяха записани думите стимули, а във втората колона – реакциите на момчетата. При липса на отговор в колоната с реакции се записваше 0. Така бяха получени 27 файла с 40 реакции на момчетата.

След това на отделен файл се сортираха всички реакции на момчетата на конкретен стимул. Така се получиха 40 файла с думите стимули – съответно с 27 реакции на момчетата. Същата процедура беше повторена и при момичетата. След като всички резултати бяха налични, данните бяха разделени по пола на децата и бяха въведени в уеббазираната система LABLASS. Експерименталните данни от асоциативния речник бяха въведени в уебсистемата LABLASS, с което се осигури една съществена част от емпиричната база на *Новия речник на свободните детски асоциации* (НРДСА/NRDSA 2023).

След приключване на процедурата по въвеждане на данните техният предстоящ анализ беше осигурен по два удобни канала – чрез НРДСА 2023 и чрез РДСА, както и от частичния речник на детските асоциации, изведен на базата на представяния тук експеримент. При най-общия първичен преглед на емпиричния материал бяха маркирани насоките на проучването на динамиката в словесните асоциации на деца монолингви в предучилищна възраст. В резултат на това като основни бяха изведени следните конкретни задачи:

- Установяване на влиянието на технологиите върху менталния лексикон при децата. Наличие или липса на технократски отговори.
- Проучване на количеството на реакциите при децата. Причини за отказ от реакция.
- Съпоставяне на доминантни единични, неединични и различни асоциации при децата в два времеви периода.
- Открояване на особеностите при доминантните асоциации.

Разглеждайки периода на изследването, не можем да пропуснем и навлизането на технологиите в човешкия бит през 21. век. Има термин, отнасящ се за децата на новото хилядолетие – *digital natives* (цифрово поколение, поколение Z). Те са родени и отраснали в дигитална епоха, обградени от дигитални устройства и понякога запознати с тях едва ли не от люлката. Социализацията на децата днес се извършва не само в материалния свят и познатата среда на социални взаимодействия, но и в цифрова среда. Освен това, с течение на времето стойността на цифровата социализация само се засилва. Достъпът им до технологиите е постоянен и е навсякъде, а децата го приемат като нещо, което им се полага, което харесват и което обикновено им се удава лесно. С оглед на гореизложеното очакванията бяха за наличие в детските асоциации на технократизми.

Резултатите от проведения експеримент показват липса на технократски термини в асоциациите на децата във възрастовата група 5 – 6 г. Единствено реакцията на думата *играчка – телефон* можем да приемем за свързана с технологиите. Докато при изследване с деца от друга възрастова група, проведено от други изследователи през 2023 г. и налично в работната база данни на Лабораторията по приложна лингвистика LABLASS, откриваме наличието на 12% технократски термини в отговорите.

Възможна причина за липсата на технологични отговори би могла да бъде възрастта на децата както и броят на изследваните лица. Вероятно би могъл да се промени форматът на самото изследване, така че да се долови пулсът на динамиката на лексикона. В бъдеще при едно по-обширно изследване има вероятност от по-конкретни резултати във връзка с навлизането на технократски думи в речта на децата.

От съществено значение бе да проследим и количеството на отговорите, които са дали децата, тъй като бе отбелязана съществена разлика с предходното изследване. В настоящото проучване 5 думи стимули са с най-висок процент на реакция (96%). На 13 от думите

стимули са реагирали 90 – 94% ; на 11 стимула са реагирали 82 – 88%; на 9 са реагирали 64 – 78%; думата стимул МРАВОЯД е получила 52% реакции, а ИНТРИГА е получила 8% реакции от изследваните лица. В Таблица 1 са съпоставени данните от двете изследвания.

Таблица 1: Количество на отговорите в проценти

Резултати 1991 – 1997 г.		Резултати 2022 г.	
Думи стимули	Процент реакции	Думи стимули	Процент реакции
30	100%	5	96%
8	84 – 99%	13	90 – 94%
1	45%	11	80 – 82%
		9	64 – 78%
		1	52%
		1	8%

Единичните или малобройните откази от реакция в психолингвистиката се интерпретират като „нормално явление“. Зад отказите се крие комплекс от фактори, които ги предизвикват. Към причините за отказ от отговор на думи стимули с висока честота на използване, семантиката на които е известна на лицата Ю. Н. Караулов отнася субективни характеристики на респондента, недоразвитостта на отделната езикова личност. Отказът от отговор може да се дължи на индивидуалните характеристики на конкретната езикова личност и/или от особеностите на асоциативно-вербалната мрежа на определено общество (Сдобнова/Sdobnova 2015: 17). Групата стимули, които са получили най-висок процент отказ от отговор (28 – 44%), обикновено включва лексика, която е слабоупотребима и не се използва от близкото обкръжение на децата, от техния „близък свят“. Това са думи стимули като: *ало* – 30%; *винаги* – 30%; *извън* – 30%; *моля* – 36%; *мравояд* – 48%; *ох* – 28%; *Сънчо* – 32%; *тишина* – 28% и интрига, която е абсолютно непозната за децата и съответно е получила 92% отказ от реакция. Ниските нива на реакция при някои от думите съдържат важна информация за степента на познаване на лексикалната единица, за степента на оформеност на асоциативно-вербалните връзки при думата стимул в асоциативно-вербалната мрежа при дадената възрастова група на субектите, за динамиката и измененията на асоциативните връзки и тяхното пресструктуриране в процеса на еволюцията на лексикона и усвояването на определена лексика на по-късен етап от онтогенезата. Отказите от реакция в асоциативното поле играят важна роля при определянето на активната и периферната зона на лексикона на децата.

Както беше отбелязано по-горе, децата от 2022 г. все по-често прекарват времето си пред електронни устройства. Много психолози предупреждават, че завишеното екранно време корелира със занижени познавателни способности. „Негативното въздействие на компютърните технологии, и по-специално на интернет, върху когнитивните подсистеми на психиката и нейните основни процеси оказват негативно влияние върху паметта, мисленето и комуникацията“ (Карпов, Воронова/Карпов, Voronova 2021: 23).

През 2019 година екип от нидерландски учени прави MRI на 47 здрави деца в детска градина. Анализът на данните показва, че при повишеното екранно време, спрямо препоръчаното от педиатрите, в развитието на главния мозък се отчитат „по-ниски нива на микроструктурна организация и миелинизация на мозъчното бяло вещество, което е основа на езика и възникващите умения за ограмотяване и съответните когнитивни процеси“ (Hutton, Dudley, Horowitz-Kraus/Хътън, Дъдли, Хоровиц-Краус 2019: 1).

Отражение е оказал и периодът 2020 – 2022 г., през който бяхме обхванати от световна пандемия. Период на изолация, затворен живот, липса на контакти и налагане на ограничения. Според психолозите две години могат да окажат сериозно отражение върху изграждането на характера и когнитивните умения на едно дете. Съществуват редица статии, посветени на последиците от изолацията, в които учените са единодушни, че изолацията по време на локдауните влияе негативно на паметта и когнитивната ни способност и неминуемо ще даде трайно отражение в бъдеще.

Друг фактор, който може да е повлиял на отговорите на децата или по-скоро на липсата на отговори, е изкуствената ситуация, която се създава при провеждането на експеримента.

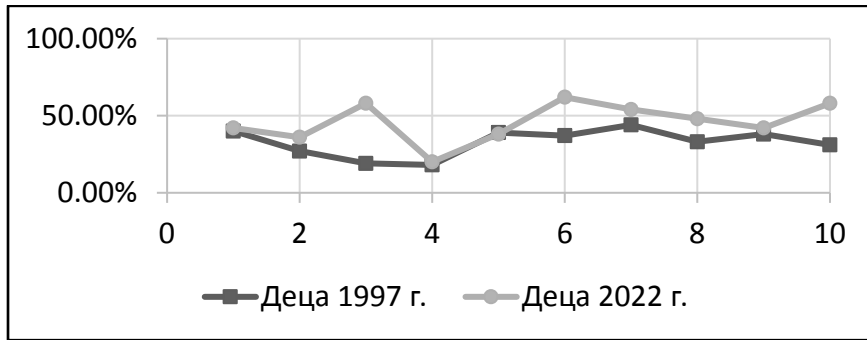
Особен интерес представлява анализът и съпоставянето на **доминантните, единичните, неединичните и различните асоциации** при децата от 1991 – 1997 г. и 2022 г. Обект на сравнение и анализ са асоциативните статии от Асоциативните речници. Сравнителните данни, отнасящи се до относителния процентен дял на тези реакции, са представени в Таблица 2.

Таблица 2: Доминантни, единични, неединични и различни асоциации³

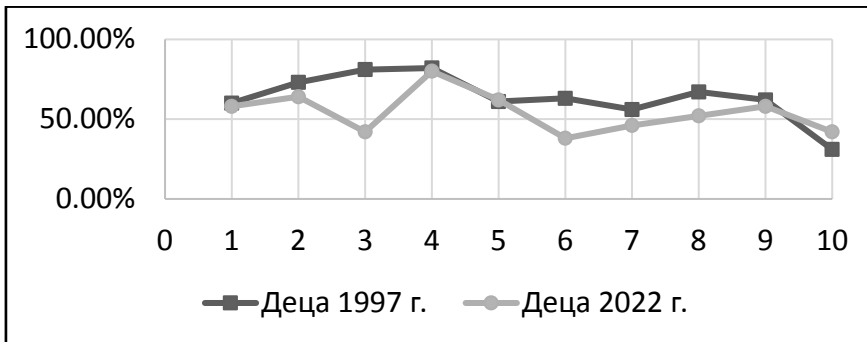
№	Дума стимул	Деца 1991 – 1997 / Деца 2022	% единични асоциации	% неединични асоциации	% различни асоциации	% доминантни асоциации
1	баба	Деца 1991 – 1997 / Деца 2022	40/42	60/58	52/62	34/18
2	вилица	Деца 1991 – 1997 / Деца 2022	27/36	73/64	37/46	33/26
3	кола	Деца 1991 – 1997 / Деца 2022	19/58	81/42	34/76	16/8
4	мяу	Деца 1991 – 1997 / Деца 2022	18/20	82/80	27/30	22/36
5	обичам	Деца 1991 – 1997 / Деца 2022	39/38	61/62	49/48	26/36
6	приказка	Деца 1991 – 1997 / Деца 2022	37/62	63/38	53/78	12/6
7	тихо	Деца 1991 – 1997 / Деца 2022	44/54	56/46	51/61	10/12
8	чай	Деца 1991 – 1997 / Деца 2022	33/48	67/52	44/62	13/20
9	черно	Деца 1991 – 1997 / Деца 2022	38/42	62/58	51/52	17/32
10	шапка	Деца 1991 – 1997 / Деца 2022	31/58	69/42	49/72	12/14

По данните от Табл. 2 са построени профилите на Фиг. 1, Фиг. 2, Фиг. 3 и Фиг. 4, като на абсцисата са отбелязани поредните номера на съответните думи стимули от таблицата, а по ординатата – стойностите на зависимата променлива „процент на съответните асоциации“ (на Фиг. 1 – % на единичните асоциации, на Фиг. 2 – % на различните асоциации, на Фиг. 3 – % на неединичните асоциации, и на Фиг. 4 – % на доминантните асоциации). На всяка от четирите графики са получени по два профила, които представят различните равнища на относителния дял на съответния тип реакции (спрямо всички асоциации, дадени на съответната дума) при децата от 1991 – 1997 г. и при децата от 2022 г.

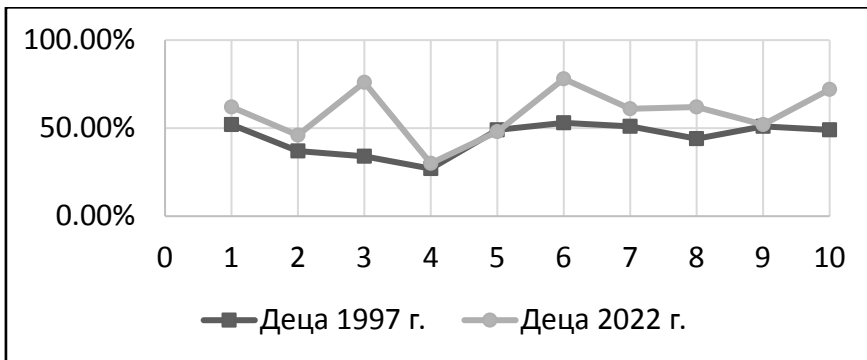
³ В таблиците са използвани данни от уеббазираната система LABLASS. Попов, Попова, Железов, Кордов/Роров, Ророва, Zhelezov, Kordov: Попов, Д., Попова, В., Железов, С., Кордов, К.

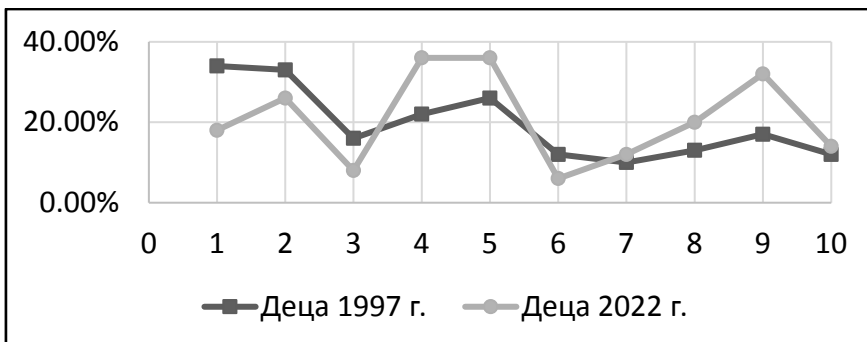
Фиг. 1. Единични реакции

Фиг. 2. Неединични реакции

Фиг. 3. Различни реакции

Фиг. 4. Доминантни асоциации

Процентният дял при единичните асоциации демонстрира разнородни данни при децата от двата периода на проведеното изследване. При част от думите се наблюдават сходни проценти, но при някои от тях има и съществени разлики. Единичните отговори свидетелстват за индивидуалното, субективното знание на децата, за сравнително голямо речево разнообразие и случайност (специфичност и уникалност) в спонтанната реч на децата. Детето асоциира в периферията на лексикона, липсва стереотипизация. Очевидно думите стимули разгръщат богато семантично поле.

Неединичните асоциации представляват сбор от доминантните асоциации и асоциациите, дадени към един стимул при повече от едно дете. Те се основават на връзки, които се актуализират автоматично по близост или сходство и се фиксират в езиковото съзнание на човека често в резултат на нещо прочетено или чуто.

Процентът на *различните* реакции обединява броя на единичните и неединичните реакции, като колкото по-висок е процентът на единичните реакции, толкова е по-висок процентът на различни реакции.

Съществена разлика се откроява при данните от Фиг. 4, където са представени *доминантните* асоциации. Тук думите стимули МЯУ, ОБИЧАМ и ЧЕРНО са с най-висок процент доминантни асоциации при децата от 2022 г., за разлика от данните на децата от 1991 – 1997 г. При доминантните реакции на децата от двата периода се наблюдава почти пълно сходство при думите реакции. На Табл. 3 е представена систематизирано информацията за сходствата и различията при доминантните реакции.

Таблица 3: Доминантни реакции⁴

№	Дума стимул	Деца 1991 – 1997 г. Доминантна асоциация (%)	Деца 2022 г. Доминантна асоциация (%)
1	баба	дядо 34%	дядо 18%
2	вилаца	лъжица 33%	лъжица 26%
3	кола	карам 16%	карам 8%
4	мяу	бау 22%	коте 36%
5	обичам	мама 26%	мама 36%
6	приказка	разказвам 12%	неприказка 6%
7	тихо	шумно 10%	шумно 12%
8	чай	пия 13%	пия 20%
9	черно	бяло 17%	бяло 32%
10	шапка	шал 12%	глава 14%

⁴ В таблиците присъстват данни от Попова/Ророва 2020а; Попова/Ророва 2020б.

Според данните от таблицата само при 30 процента от посочените думи стимули се наблюдава различна доминантна асоциация. Съвършената конгруентност на доминиращите асоциации е основание да се твърди, че изработването на категориални значения вече присъства при субекта до известна степен и че те не са се променили с течение на времето.

Особен интерес представлява стимулът ПРИКАЗКА с асоциация НЕПРИКАЗКА. В изследването от 2022 г. се наблюдава голям процент на подобни НЕ-отговори, като много често те са доминантни реакции. На Таблица 4 са представени доминантните НЕ-отговори като реакции на децата от 2022 г. и са сравнени със съответните доминантни реакции на изследваните деца от 1991 – 1997 г.

Таблица 4: Процентно съдържание на НЕ-отговори

№	Дума стимул	Деца 1991 – 1997 г. доминантна асоциация (%)	50 деца монолингви 2022 г. доминантна асоциация (%)
1	винаги	играя 8%	невинаги 8%
2	играя	топка 12%	не играя 8%
3	искам	сладолед 12%	не искам 16%
4	мразя	обичам 13%	не мразя 12 %
5	приказка	разказвам 12%	неприказка 6%
6	сладък	мед 12%	несладък 10%
7	тук	там 23%	нетук 10%
8	чистя	мия 10%	не чистя 12%
9.	човек	куче 9%	нечовек 6%

На 22,5% от думите стимули участниците в свободния асоциативен експеримент през 2022 г. са реагирали с НЕ-отговор.

При доминантните реакции от парадигматичен тип съществува един вид опозиция стимул – реакция. За да обобщим фигура 15, следва да отбележим, че Не-отговорите контрастират семантично със стимула и се появяват нелогични думи като реакция: НЕПРИКАЗКА; НЕСЛАДЪК; НЕТУК. При близо половината (45%) от думите стимули откриваме реакция на противопоставяне при децата, като се задава думата без контекст и без конкретна ситуация, съзнанието търси първата реакция сходство или реакция противоположност, като реакциите противоположност вземат превес.

„Най-силната и следователно най-често срещаната връзка в експериментите за асоцииране е връзката чрез контраст. Антонимът е понятие, например знак, предмет, действие, явление или отношение, което или заема крайните позиции на по-общо (родово) понятие с меж-

динни степени, или напълно го засенчва, като единствената възможност е взаимно противопоставяне. Значенията на антонимите са взаимно изключващи се, но същевременно се приема, че антонимите се предполагат. Антонимите са обективни явления, но значението на антонимите е винаги относително и съдържа реалистичен поглед върху нещата. Според някои изследователи на това лексикалносемантично явление в света няма противостоящи признаци, те се създават като такива от човека“ (Пехливанова/Pehlivanova 2003: 159).

Преди да направим общи заключения, е уместно да се обърнем към данните, получени от спонтанните изказвания на децата. Те показват, че на тригодишна възраст при интерпретацията на дадена ситуация детето разчита на вече изградената в информационната база стандартна схема от събитийни възли, в която всички места са „налични“. В същото време в края на прескриптивния период (5 – 6-годишна възраст) все още се наблюдават грешки, свързани не с избора на места за попълване, а с избора на лексикални единици за представяне на няколкото категории, в които се интерпретира ситуацията (Попова/Popova 1999: 109).

В заключение може да се обобщи, че при анализиране на резултатите от проведеното изследване на деца в предучилищна възраст през 2022 г. се установиха някои специфики. Очакванията за наличие на технократски отговори не бяха оправдани, но влиянието на цифровизацията и технологиите се открие като възможен фактор за големия брой липсващи отговори.

Направеният сравнителен анализ на единичните, неединичните, различните и доминантните асоциации установи висок брой единични реакции при децата и сравнително голямо речево разнообразие и случайност (специфичност и уникалност) в спонтанната реч на децата. Определени думи стимули предполагат богато семантично поле.

Очертава се оформяне на категориални отношения при децата в една трета от думите стимули, като за сравнение се използват данните, получени през 1991 – 1997 г., и се наблюдава пълно съвпадение при доминантните асоциации. Особен интерес представлява изграждането на опозиционния модел при парадигматичните асоциации на НЕ-отговорите при провеждане на асоциативния експеримент през 2022 г.

Предвид малкия брой изследвани лица и съответно ограниченото количество думи стимули, настоящото изследване има характер по-скоро на пилотно проучване, поставящо въпроси, на които биха могли да се потърсят отговорите в бъдещи по-мощни и задълбочени проучвания. В този смисъл то представлява опит да се регистрират някои

важни особености в лексикона на съвременните български деца в предучилищна възраст, като тяхната верификация и обективизиране биха могли да се реализират единствено в перспективата на интердисциплинарността.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Герганов/Gerganov 1984:** Герганов, Е. *Български норми на словесните асоциации*. София: Наука и изкуство, 1984. [Gerganov, E. *Balgarski normi na slovesni asotsiatsii*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984.]
- Карпов, Воронова/Карпов,Voronova 2021:** Карпов, А. В., Т. А. Воронова. *Цифровизация и развитие психики ребенка: вызовы нового времени – Человеческий капитал*. Москва, 2021, № 8, 22 – 28. [Карпов, А. В., Т. А. Voronova. *Tsifrovizatsiya i razvitie psihiki rebyonka: vyzovu novogo vremeni – Chelovecheskiy kapital*. Moskva, 2021, № 8, 22–28.]
- НРДСА/NRDSA 2023:** Попова, В. *Нов речник на детските словесни асоциации – електронен речник от уебсистемата LABLASS (НРДСА 2023)*. <https://lablass.fhn-shu.com/dictionaries.php?d_id=90> 08 юни, 2023. [Popova, V. *Nov rechnik na detskite slovesni asotsiatsii – elektronen rechnik ot websistemata LABLASS (NRDSA 2023)*. <https://lablass.fhn-shu.com/dictionaries.php?d_id=90> 8 june 2023.]
- Попов, Попова, Железов, Кордов/Попов, Popova, Zhelezov, Kordov, http:** Попов, Д., В. Попова, С. Железов, К. Кордов. *LABLASS – уеббазирана система за изследване на словесни асоциации*. // <<https://lablass.fhn-shu.com/>> 9 юни 2023 г. [Popov, D., V. Popova, S. Zhelezov, K. Kordov. *LABLASS – webbazirana sistema za izsledvane na asotsiatsii*. // <<https://lablass.fhn-shu.com/>> 9 june 2023.]
- Попова/Popova 1999:** Попова, В. *Експериментално изследване на свободните словесни асоциации на сто български деца*. // *Съпоставително езикознание*. 1999, №. 4, 105 – 116. [Popova, V. *Eksperimentalno izsledvane na svobodnite slovesni asotsiatsii na sto balgarski detsa*. // *Sapaostavitelno ezikoznanie*. 1999, №. 4, 105–116.]
- Попова/Popova 2020а:** Попова, В. *Психолингвистиката като експериментално езикознание. Второ преработено и допълнено издание*. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, 2020. [Popova, V. *Psiholingvistikata kato eksperimentalno ezikoznanie. Vtoro preraboteno i dopalнено издание*. Shumen, UI “Episkop Konstantin Preslavski”, 2020.]
- Попова/Popova 2020б:** Попова, В. *Речник на детските словесни асоциации*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2020.

[Popova, V. *Rechnik na detskite slovesni asotsiatsii*. Shumen, UI “Епископ Konstantin Preslavski”, 2020.]

Пехливанова/Pehlivanova 2003: Пехливанова, П. Как се класират познанията за (д) думите – свободен асоциативен експеримент. // *Педагогически алманах*, Великотърновски университет „Св. Кирил и Методий“, 2003, том 11, бр. 1, с. 156 – 178. [Pehlivanova, P. Kak se klasirat poznaniyata za (d) dumite – svoboden asociativen eksperiment. // *Pedagogicheski almanah*, Velikotarnovski universitet “Sv. Kiril i Metodiy”, 2003, tom 11, br. 1, s. 156–178.]

Сдобнова/Sdobnova 2015: Сдобнова, А. П. Нулевые ассоциативные реакции как показатель степени освоенности слова. // *Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. Филология. Журналистика*. 2015. Т. 15, вып. 3. [Sdobnova, A. P. Nulevye asociativnye reaktsii kak pokazatel' stepeni osvoennosti slova. // *Izv. Sarat. Un-ta. Nov. ser. Ser. Filologiya. Zhurnalistika*. 2015. T. 15, vyp. 3.]

Hutton, Dudley, Horowitz-Kraus/ХЪТЪН, ДЪДЛИ, ХОРОВИЦ-КРАУС 2019: J. S. Hutton, J. Dudley, T. Horowitz-Kraus. Associations Between Screen-Based Media Use and Brain White Matter Integrity in Preschool-Aged Children 04 november 2019; *JAMA Pediatr.* 2020; 174(1): e193869. // <<https://jamanetwork.com/journals/jamapediatrics/fullarticle/2754101>>, 8 June 2023.

**ПРИСПОСОБЯВАНЕ НА НЕОЛОГИЗМИ
КЪМ БЪЛГАРСКОТО ФОРМОИЗМЕНЕНИЕ.
НАЗВАНИЯ НА ХРАНИ**

*Стефан Маринов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

**ADAPTATION OF NEOLOGISMS TO THE BULGARIAN
WORD FORMATION. NAMES OF FOODS**

*Stefan Marinov
Sofia University “St. Kliment Ohridski”*

New words (also called *neologisms*) enter the Bulgarian language under the influence of two processes: internationalization and nationalization. The first is expressed in increasing the international vocabulary, and the second – in preserving the specifics of the language (domestication). It is the second one that is of interest for this research – how new words enter the Bulgarian language and by “how” we mean their adaptation to the already established linguistic paradigms.

The study is narrowed down to the sphere in which informal speech usually prevails, because that is where we expect the most linguistic innovation – the home-related sphere and more specifically the names of foods that are used in it.

The study was performed by monitoring 10 selected words in the following three sources: the Bulgarian PoS Annotated Corpus, Bulgarian National Reference Corpus (BNRC), and Google.

Keywords: Bulgarian language, nouns, neologisms, adaptation, food names

Съществителните в българския език имат следните основни морфологични особености, които ще бъдат обект на наблюдение в изследването: род, число и детерминация.

Работата си поставя като основна цел да отговори на два въпроса: първият е свързан с установяването на рода на заемките, а вторият – с дефективността на парадигмите им по число.

Разглежданите думи са подбрани така, че да се наблюдават случаи, в които завършват на различни окончания, като при тези, завършващи на съгласна, са подбрани и примери на едносрични думи (заради разликата в образуването на множествено число в м.р.). В процеса на работа са използвани три източника, от които е осъществена ексцерпция: Българският PoS аотиран корпус (БАК/ВАК), Български национален референтен корпус (БНРК/BNRK) и Google.

В настоящото изследване думите са групирани според графемите, на които завършват. Това деление сме избрали заради преоблада-

ването на определени завършеци в различните граматически родове в българския език, тъй като отнасянето на чуждиците за неодоушевени предмети към трите класа – съществителни от мъжки, от женски, от среден род – става по формален критерий.

В отделните групи ще разгледаме всяка дума, като ще опишем наблюденията си в следния ред:

1. Фиксиране на лексемата в „Официален правописен речник на българския език“ (ОПРБЕ/ОПРВЕ) и/или „Речник на новите думи в българския език“ (РНДБЕ/RNDBE);
2. Таблица за броя на срещанията на различните форми в трите корпуса;
3. Примери, които представят различните форми¹;
4. Работата завършва с обобщение на направените наблюдения.

1. Анализ на избраните думи

Лексикалните единици, които ще бъдат разглеждани, са: *рамен*, *нудълс*, *киш*, *матча*, *киноа*, *спирулина*, *кимчи*, *прошутто*, *гаспачо*, *броколи*.

1.1. Думи, завършващи на съгласна

Думите в българския език, които завършват на консонант, преобладаващо са от мъжки род (*боб*, *домат*, *картоф*, *морков*, *портокал*). Затова можем да предположим, че новите лексеми, които навлизат в езика и завършват на съгласна, ще се приемат като съществителни от мъжки род.

Тъй като окончанието за мн.ч. при едно- и многосричните названия от м.р., завършващи на съгласен, е различно (*-и* vs. *-ове*), думите допълнително бяха разделени в две групи според броя на сричките.

а) Многосрични думи

• *Рамен*

Думата *рамен* не се среща в ОПРБЕ или РНДБЕ. Срв.:

Табл. 1. Представяне на словоформите на лексемата *рамен* според различните източници

	<i>рамен</i>	<i>раменът</i>	<i>рамени</i>	<i>рамените</i>
БАК	0	0	0	0
БНРК	0	0	0	0
Google	310	200	26	15

¹ Думите, които са обект на наблюдение, както и други (ако има), които насочват по-ясно към употребените род и число, са удебелени в текста.

Както се вижда от таблицата, всички срещания са намерени из мрежата с Google търсачка, срв.:

Рамен е основно ястие в японската, както и в азиатската кухня като цяло²;

Всъщност, въпреки че се слави като японско ястие, раменът е с китайски корени...;

Има толкова много различни видове рамени с...;

Нищо не бие голяма купа с юфка – затова рамените са обичайни³ от толкова много.

Може да се заключи, че думата **рамен** е навлязла наскоро в езика и затова не е фиксирана в речниците. Носителите на езика я използват свободно и образуват различни форми по аналогия с парадигмите на други думи от м.р. Лексемата се среща само в неофициалната писмена реч в интернет. Формите за множествено число се откриват порядко, което може да е признак, че в бъдеще може да се осмисли като *singularia tantum*.

- **Нудълс / Нудъл*** Тъй като се срещат дублетни форми на тази дума, ще ги разгледаме успоредно.

И двете форми – „нудълс“ и „нудъл“ – не се срещат в ОПРБЕ, но се срещат в РНДБЕ (м.р *от англ.*), където е посочено, че обикновено са в мн.ч.

Табл. 2. Представяне на словоформите на лексемата нудълс според различните източници

	<i>нудълс</i>	<i>нудълсът</i>	<i>нудълсите</i>
БАК	0	0	0
БНРК	1	0	0
Google	305!	37	257

Както се вижда от Табл. 2, примерите се откриват основно в Google; има само един регистриран пример в друг източник, срв.:⁴:

...ресторант в столицата Джакарта той е решил да изпробва „Юфката на смъртта“ – нудълс, гарнирани със 100 стрити люти

² Примерите от Google са със запазен правопис и пунктуация.

³ С цел да се подчертае съгласуването по число, определенията на интересувашите ни думи (както и свързаните с тях прости глаголни сказуеми и сказуемни имена) също са почернени в ексцерпирани примери.

⁴ Примерите, при които не е посочен изрично друг източник, са от Google.

чушки от сорта „Птиче око“... (тук е употребено в множествено число) (БНРК/BNRK);

За тази рецепта най-много обичам да ползвам плосък оризов нудълс, наподобяващ италианските лингуини;

Тя бива изсушена и прясна, докато нудълсът е охладен и пържен;

95 милиона порции нудълси се изяждат по света, за една година;

Китайците са гласували нудълсите като най-доброто произведение на XX век.

Табл. 3. Представяне на словоформите на лексемата *нудъл* според различните източници

	нудъл	нудълът	нудъли	нудли	нудълите	нудлите
БАК	0	0	0	0	0	0
БНРК	0	0	0	0	0	0
Google	57	5	278	307	176	298

От таблицата ясно личи, че всички примери са регистрирани при търсене в Google, срв.:

Уред за паста и нудъл;

Нудълът трябва да се засмуква с шум – всички китайци го правят...;

Страхотни и здравословни нудъли без глутен от кафяв ориз и уакаме;

Удон, рамен, соба – всички азиатски нудли са вкусни!

Нудълите лесно абсорбират течност, така че можете да бъдете щедри със соса...;

Спагетите идват от Италия, а нудлите са част от Азиатската култура на хранене.

Може да се обобщи, че думата *нудълс/нудъл* е нова в българския език, записана е в РНДБЕ/RNDBE и в двата свои варианта. Носителите на езика я използват свободно и образуват различни форми според очакваната парадигма за м.р. Думата се среща почти само в неофициалната писмена реч в интернет. Обикновено формата *нудълс* се схваща като дума в единствено число, но се откриват и нейни употреби като дума в множествено число. Основание за това най-вероятно може да се търси във факта, че в английския език „нудълс“ е плуралната форма. Резултатите обаче показват, че тя се схваща и като дума в единствено число, защото в някои случаи от нея е образуват формата

за множествено число „нудълси“. В множествено число се наблюдава конкурентна употреба и на трите (четирите, ако включим и *нудълс*) възможни форми (независимо от наличието или отсъствието на определителен член) без очевидно предпочитане на която и да е.

б) Едносрични думи

• *Киш*

Думата *киш* не се среща в ОПРБЕ/OPRBE, но се среща в РНДБЕ/RNDBE (м.р., мн. -ове *от фр.*).

Табл. 4. Представяне на словоформите на лексемата *киш* според различните източници

	КИШ	КИШЪТ	КИШОВЕ	КИШОВЕТЕ
БАК	0	0	0	0
БНРК	1	0	1	0
Google	309	218	311	240

Както се вижда от табл. 4, среща се най-вече в Google и има само два регистрирани примера в единия от останалите източници. Срв.:

*...Кол поръчал панирана щука и **киш** лорен – тестен специалитет... (БНРК/BNRK);*

*...но и височината – **кишът** е по висок и дебел от тънкия тарт;*

*...се наслаждават на вкусните английски кифлички, пайове, чийзкейкове, **кишове**, сандвичи с домашен хляб и всеки ден различна... (БНРК/BNRK);*

*Сервирайте **кишовете** леко топли със зелена салата.*

Носителите на езика използват тази дума свободно и образуват различни форми по аналогия с формите на други думи от м.р. Среща се само в неофициалната писмена реч в интернет. Формите за множествено число се образуват с окончанието *-ове*, което е характерно за едносричните думи от м.р.

1.2. Думи, завършващи на гласна

а) Думи, завършващи на *-а*, *-я*

Думите в българския език, които завършват на *-а*, *-я*, преобладаващо са от женски род (напр. *мандарина*, *торта*, *ябълка*). Затова можем да предположим хипотетично, че новите думи, които навлизат в българския език и завършват на *-а* или *-я*, ще се приемат като думи от женски род.

• **Матча**

Думата „матча“ не се среща в ОПРБЕ/ОПРВЕ, но се среща в РНДБЕ/РНДВЕ (ж.р., няма дадена форма за мн.ч., от японски).

Табл. 5. Представяне на словоформите на лексемата *матча* според различните източници

	матча	матчата	матчи	матчите
БАК	0	0	0	0
БНРК	1	0	0	0
Google	307	281	0	0

Както се вижда от таблицата, среща се най-вече в Гугъл и има само два регистрирани примера в единия от останалите източници. Срв.:

...лимец 100%, *матча*, *зехтин*, *заредена изворна вода...* (БНРК/БНРК);

Наситено зелената матча традиционно се смята за полезна напитка с ободряващо действие;

Матчата е богата на катехини, клас растителни съединения в чая.

Носителите на езика свободно образуват членувана форма на тази дума, която е очакваната за ж.р. Среща се рядко извън неофициалната писмена реч в интернет. Форми за множествено число не се срещат, което означава, че засега *матча* се ползва като *singularia tantum*.

• **Киноа**

Думата „киноа“ не се среща в ОПРБЕ/ОПРВЕ, но се среща в РНДБЕ/РНДВЕ (ж.р., няма дадена форма за мн.ч., от кечуа през исп. и англ.).

Табл. 6. Представяне на словоформите на лексемата *киноа* според различните източници

	киноа	киноата	кинои	киноите
БАК	0	0	0	0
БНРК	5	2	0	0
Google	410	279	0	4

Най-много примери за употреба са открити в Гугъл, а 7 са регистрирани в един от останалите източниците, срв.:

Залагам основно на месо, риба, зеленчуци, киноа, елда и плодове... (БНРК/БНРК);

Червената киноа е зърнена култура с висока хранителна стойност;

Киноата е била позната още преди три до четири хиляди години...;

Но тъй като киноите са технически семена, те не съдържат глутен.

Употребите на **киноа** следват модела на думата **матча**. Наличието на четири случая на функциониране на членуваната форма за множествено число обаче показва, че говорещите биха могли да образуват и тази форма по аналогия, но все пак мнозинството припознава лексемата като дума в единственото число.

• **Спирулина**

Думата „спирулина“ не се среща в ОПРБЕ/OPRBE или в РНДБЕ/RNDBE.

Табл. 7. Представяне на словоформите на лексемата *спирулина* според различните източници

	спирулина	спирулината	спирулини	спирулините
БАК	0	0	0	0
БНРК	0	0	0	0
Google	320	307	129	56

Тази лексема не е включена в разглежданите лексикографски трудове и се открива единствено в Гугъл. Срв. примерите:

Спирулина е суперхрана, тя регулира кръвното налягане, холестерола, подпомага имунната система и подобрява храносмилането;

Спирулината е изключително богата на голямо количество витамини и минерали...;

...фотосинтезата и сушенето на качествени органични спирулини;

Спирулините са изградени от 60 – 70% белтъчини.

Среща се само в неофициалната писмена реч в интернет. Формите за множествено число се срещат по-рядко, което означава, че употребата в ед.ч. е предпочитана, но наличните форми за мн.ч. не са толкова малко, че да говорим с увереност за *singularia tantum*.

б) Думи, завършващи на -о, -е, -и, -у, -ю

Думите в българския език, които завършват на -о, -е, -и, -у, -ю, преобладаващо са от среден род. Затова можем хипотетично да допуснем, че думите, навлизащи в българския език и завършващи на -о, -е, -и, -у, -ю, ще бъдат класифицирани като среднородови (от типа на *зеле, цвекло, киви*).

• **Кимчи**

Думата **кимчи** не се среща в ОПРБЕ/OPРВЕ, но се среща в РНДБЕ/RNDBE (ср.р., няма дадена форма за мн.ч., от корейски).

Табл. 8. Представяне на словоформите на лексемата *кимчи* според различните източници

	кимчи	кимчито	кимчита	кимчитата
БАК	0	0	0	0
БНРК	2	0	0	0
Google	387	243	5	6

Открива се почти само в Гугъл. В БНРК са регистрирани само два примера. Срв.:

*...Той хвали и традиционното корейско ястие **кимчи** – втасали зеленчуци... (БНРК/BNRK);*

***Кимчи** е пикантно корейско ястие, направено от ферментирало зеле;*

***Кимчито** е признато за един от най-здравословните продукти в света;*

*Има сума ти видове **кимчита**, в някои слагат и кръв от риба и други корейски дивотии;*

*Туришите, киселото зеле, киселото мляко и **кимчитата** изискват микробна активност.*

• **Прошутто**

Думата „прошутто“ не се среща в ОПРБЕ/OPРВЕ, но се среща в РНДБЕ/RNDBE (ср.р., няма дадена форма за мн.ч., от италиански).

Табл. 9. Представяне на словоформите на лексемата *прошутто* според различните източници

	прошутто	прошутото	прошутота	прошутотата
БАК	0	0	0	0
БНРК	8	0	0	0
Google	322	239	7	1

Най-много примери за употреба се откриват в Гугъл и само осем са регистрирани в БНРК, срв.

*..., **сурово прошутто**“, особено в случаите когато се налага да се разграничи от „прошутто като“...;*

***Прошутото** може да бъде сервирано по десетки начини...;*

...огромни пити с пармезан, едни прошутота, едни чудесии...;
Приключвам и аз със шунките, прошутотата и всякакви скрити и нескрити захари.

• **Гаспачо**

Думата *гаспачо* не се среща в ОПРБЕ/OPRBE или в РНДБЕ/RNDBE.

Табл. 10. Представяне на словоформите на лексемата *гаспачо* според различните източници

	гаспачо	гаспачото	гаспачота	гаспачотата
БАК	0	0	0	0
БНРК	5	0	0	0
Google	306	237	16	0

Случаи на употреба се откриват почти изцяло в Гугъл. Има само пет регистрирани примера в БНРК. Срв.:

Толкова отдавна се каня да го опитам това Гаспачо...

Гаспачото такова, каквото го познаваме сега, е супа от сурови зеленчуци...

Редица сурови гаспачота не съдържат хляб.

При думите от ср.р. *кимчи*, *прошутто* и *гаспачо* се наблюдава идентичен модел на употреба. Носителите на езика свободно образуват членуваните форми, които са очакваните за ср.р. Срещат се обаче почти изцяло в неофициалната писмена реч в интернет. Форми за множествено число са налични доста ограничено, което означава, че засега и трите думи се ползват като *singularia tantum*.

• **Броколи**

Думата *броколи* се среща в ОПРБЕ/OPRBE и е посочено, че само в мн.ч.

Табл. 11: Представяне на словоформите на лексемата *броколи* според различните източници

	брокол	брокольт	броколи	броколите
БАК	0	0	0	0
БНРК	0	0	35	2
Google	314!	18	385!	317

Както се вижда от Таблица 4, повечето примери са намерени с Гугъл, но има и 37 регистрирани употреби в един от източниците. Срв.:

500 гр. замразени броколи или един пресен брокол;
Отново процедуираме, както и с броколът от миналия месец;;
Броколи – богати на антиоксиданти;
Едно броколи фино нарязани;
Броколите са вид карфиол.

Табл. 12. Представяне на словоформите на лексемата *броколи* в ср.р. според различните източници

	броколито	броколита	броколитата
БАК	0	0	0
БНРК	0	0	0
Google	296	9	14

Както се вижда от таблицата, всички примери за употреба са открити в Гугъл. Срв.:

Броколито, също наречено зелен карфиол, е ценен източник на...;
...ето рецептата, много е лесна – 2 големи броколита...;

Новото българско броколи е тотално различно от останалите броколита по света;

Броколитата не трябва да се съхраняват с произвеждащи етилен плодове.

Би могло да се обобщи накратко, че думата *броколи* е вече навлязла в езика (налична е в ОПРБЕ/OPRBE). Тя е посочена като *pluralia tantum* в речника, но хората усилено образуват единствено число (в неофициалната писмена реч в интернет). Това би могло да се обвърже с тенденцията за образуване на форми за единствено число на думи, които са *pluralia tantum*. Срещат се и всички форми според парадигмата за ср.р, в която формата *броколи* е осмислена като ср.р., ед.ч. (макар и по-ограничено). В множествено число се среща не само в неофициалната писмена реч в интернет. В единствено число (ср.р.) се среща само в неофициалната писмена реч в интернет.

Прави впечатление, че при новите думи, навлезли в българския език през последните десетилетия и разгледани в настоящото изследване, се наблюдава приобщаване към рода, към който спадат най-много от думите във вече наличната лексика със съответния родов завършек.

С оглед на въпроса използват ли се свободно новите заемки с определителен член и в множествено число, можем да заключим следното: определените форми се използват, и то много често – почти няма случай (от разглежданите), в който изходната дума да не се

употребява и с определителен член, и то с приблизително същата честота като нечленувания вариант. Образоването на множествено число обаче е по-разколебано. Част от думите все още не образуват плурални форми (или ако такива има, те се употребяват сравнително ограничено), като това би могло да се обвърже с физическите характеристики на денотатите. Ако все пак се срещат варианти в мн.ч., те следват най-продуктивните словоизменителни модели (с изключение на думата *нудълс*).

ИЗТОЧНИЦИ

ОПРБЕ/ОПРВЕ: *Официален правописен речник на българския език.* София: Просвета, 2012.

РНДБЕ/РНДВЕ: *Речник на новите думи в българския език.* София: Наука и изкуство, 2021.

КОРПУСИ

БАК/ВАК: Българският PoS аотиран корпус. // <https://dcl.bas.bg/poscor/bg/>.

БНРК/ВНРК: Български национален референтен корпус. // <https://concordance.webclark.org/>.

ФАЛШИВИ АНГЛИЦИЗМИ В БЪЛГАРСКИЯ МЛАДЕЖКИ ГОВОР¹

Таня Тодорова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

FALSE ANGLICISMS IN BULGARIAN YOUTH SLANG

Tanya Todorova

Konstantin Preslavsky University of Shumen

The aim of this paper is to analyze the formal and semantic aspects of false anglicisms used among Bulgarian youth employing Cristiano Furiassi's approach to pseudo-borrowings. The examination of the acquired data leads to the statement that five categories of pseudo-borrowing from English are represented in Bulgarian slang: autonomous derivatives, compound ellipses, clippings, semantic shifts and generic trademarks. Furthermore, the study focuses on the properties of blends built out of English and Bulgarian source words. The empirical data is excerpted from the open access slang dictionary *BG jargon*.

Keywords: lexical borrowing, false anglicisms, youth slang, nonce words, lexical blends

Заемането на лексика е процес, без който никой национален език не може да съществува, защото няма език, култивиран в абсолютна изолация. Българският език е обогатен с множество лексеми от латински, гръцки, турски, руски, немски, френски и друг произход, като за етият лексикален материал свидетелства за културни процеси от различни периоди и съответно – за лексикалните нужди на българския. С глобализацията и ускореното развитие на технологиите от края на ХХ и началото на ХХІ век английският език добива статут на лингва франка. Наред с броя на англицизмите в световен план нараства обаче и броят на фалшивите англицизми, наричани също и *псевдоанглицизми*. Някои фалшиви англицизми дори се превръщат в интернационализми, например *автостоп* (англ. *hitchhiking*), *смокинг* (англ. *dinner jacket, tuxedo*) и др. (Gottlieb, Furiassi/Готлиб, Фуриаси 2015: 19).

Настоящият текст има за цел да разкрие някои особености на псевдозаемките от английския език, срещащи се в българския младежки говор, посредством анализ на емпиричен материал, ексцерпиран от онлайн речника със свободен достъп БГ жаргон/BG zhargon.

---

¹ Това изследване е частично финансирано от Националната научна програма „Развитие на българистиката в чужбина“, договор № ДСД-8/16.08.2022 г.

Основните схващания за същността, проявленията и границите на процеса псевдозаемане, въз основа на които се извършва анализът, са разработени от К. Фуриаси и Х. Готлиб, съставители на труда „Псевдоанглийски. Изследвания върху фалшивите англицизми в Европа“ (Gottlieb, Furiassi/Готлиб, Фуриаси 2015). Проблемите в обсега на предложената разработка принадлежат към две обхватни теми – за продуктивността на оказионалното словотворчество в некодифицирания български език и за влиянието на английския език върху българското словообразуване, особено в маргиналното от лексикографска гледна точка поле на младежкия социолект.

Псевдоанглицизмите са думи или изрази, които изглеждат *сякаш* са на английски (по начина си на изписване, произнасяне, морфологичните си особености или по поне едно от трите), но всъщност присъстват в речника на езика приемник, без да съществуват в английския език или ако съществуват там, се употребяват с различно значение (Furiassi/Фуриаси 2010: 34). Фалшиви заемки възникват, когато същински лексикални заемки или техни елементи се реинтерпретират от носители на езика приемник. Не може да има единна методология за изследване на явлениято, тъй като заемането е процес, който не се направлява от точно дефинируеми принципи (Gottlieb, Furiassi/Готлиб, Фуриаси 2015: 14 – 17). От една страна, фалшивите заемки са продукт на творческия потенциал на езиковите носители, от друга, те са израз на стремежа към езикова икономия (Gottlieb, Furiassi/Готлиб, Фуриаси 2015: 17 – 24).

Въпреки че явлениято притежава дълга и ясно изразена история (Gottlieb, Furiassi/Готлиб, Фуриаси 2015: 14), само една на пет хиляди думи в лексиконите на континенталните европейски езици може да се определи като псевдоанглицизъм. Тъй като взаимодействието между българския и английския език става по-активно едва в условията на глобализацията, няма установена традиция в псевдозаемането (Bagasheva, Renner/Багашева, Ренър 2015: 78). Изследванията на А. Багашева (Bagasheva, Renner/Багашева, Ренър 2015) и Е. Кумчева (Кумчева/Kumcheva 2021) обаче успяват да открият представителната извадка на фалшивите заемки от английски в българския книжовен език.

Липсата на фалшиви заемки в книжовните езици е обратнопропорционална на честотата, с която се срещат в некодифицираната реч (Gottlieb, Furiassi/Готлиб, Фуриаси 2015: 25). Може да се твърди, че в по-голямата си част имат характер на оказионализми, образувани посредством езикова игра (Gottlieb, Furiassi/Готлиб, Фуриаси 2015: 24). Това обстоятелство мотивира решението да се разглеждат характе-

ристиките на псевдоанглицизмите именно в българския младежки жаргон. Както в сферата на рекламата (Бонджолова/Bondzholova 2009: 17), така и в младежкия сленг езиковата игра стои в основата на оказионалното словообразуване. Игрословието в жаргона, наред с метафората, метонимията, хиперболата, синонимното отвеждане, иронията и пр., е един от способите за вторична номинация (Армянов/Armyanov 1995: 101). Създаването на фалшиви заемки следва да се приеме за подспособ, защото се състои в употребата на формата (или части от формата) на думи, като първоначално принадлежащото към нея значение се модифицира. Връзката между новото значение и вече съществуващата форма възниква под въздействие на различни фактори, включително интересите, компетенциите и социалното обкръжение на авторите на жаргона, принадлежността им към определена професия, възрастова група и др. (Армянов/Armyanov 1995: 38).

По-специфичното при псевдозаемаването е, че процесът позволява пълното пренебрегване на първоначалното значение. Например *басър* според БГ жаргон/BG zhargon е нарицателно за почитател на електронната денс музика *drum and bass*, където „бас“ се отнася до ниските тонове, характерни за жанра, а *basser* в английския означава „баски-тарист“. Разминаването тук може да се обясни с т.нар. автономна деривация, но формата на чуждата дума може да се вкара в употреба със значение, немотивирано от оригиналното, и поради други причини. Според посочения източник² съкращението *R&B* (от наименованието на жанра *rhythm and blues*) в младежкия говор се използва, за да означава коктейл от ракия и бира в определено съотношение. В случая значението е получено посредством игра с първоначалните звукове, респективно букви.

Според класификацията на Фуриаси псевдоанглицизмите спадат най-общо към осем категории. Първите четири – *автономни сложни думи*, *автономни деривативи*, *сложни думи*, *съкратени чрез елипса*, и *думи*, *съкратени чрез отсичане* – са обособени по формални критерии, а следващите четири – *фалшиви англицизми*, *получени чрез семантично изменение*, *епоними*, *топоними*, *генерични търговски марки* – по семантични критерии.

В онлайн речника със свободен достъп БГ жаргон до момента се откриват фалшиви англицизми, които следва да бъдат класифицирани като автономни деривативи, думи, получени чрез елипса и отсичане, с изменение в семантиката и думи за генерични търговски марки. Пора-

---

² БГ жаргон/BG zhargon – бел. моя – Т. Т.

ди характера на емпиричния материал останалите категории от класификацията на Фуриаси и техните особености ще останат встрани от авторското внимание. Настоящото изследване включва всички въведени в *БГ жаргон* думи, представителни за процеса на псевдозаемане от английски, както и значението и потенциалния им контекст на употреба такива, каквито са описани от потребителите на сайта (на места е упражнена минимална намеса с цел редактиране на грешки, съкращаване на обема на дефинициите и т.н.). Когато няма въведен контекст на употреба на дадена дума или предложеният е обсценен, съществуваща употреба бива ексцерпирана от друг сайт със свободен достъп за потребители. Ако някое от значенията на изследвана дума, в това число преносно, съвпада на български и английски, тя не е класифицирана като фалшив англицизъм и не намира място в текста. Хибридните англицизми, които представляват адаптирани към българското словообразуване и морфология чуждици с английски произход, също не са включени дори когато значенията им в двата езика се разминават³. За справки относно значенията са използвани речниците Urban Dictionary, Dictionary.com, Cambridge Dictionary, Merriam-Webster dictionary, Collins Online Dictionary (вж. списъка на източниците).

Автономни деривативи са фалшиви англицизми, получени при свързване на свободна морфема и свързана морфема (афикс) от английски (Furiassi/Фуриаси 2010: 40). Като автономни деривативи следва да се класифицират *басър*, *лефтър*, *попър*, *стафър* и *фешънър*. Петте случая разкриват един и същи словообразователен модел: към корена, който е и автономна лексикална единица – *bass*, *left*, *pop*, *staff*, *fashion*, е прибавен суфикс *-er*, както изглежда, особено продуктивен в окказионалното словотворчество на българския младежки говор. Случаят със *стафър* и *фешънър* е по-сложен, тъй като често се срещат и формите *стафар*, *фешънар*, които са образувани с българския суфикс *-ар*. Тези форми би следвало да се определят като хибридни англицизми. Трябва обаче да се има предвид, че в устната реч суфиксите не могат да бъдат разграничени. Срв. следните примери:

басър Почитател на *drum and bass* музиката. *Басърите са пичове и мацки, които слушат drum and bass, най-често във всичките му разновидности* (БГ жаргон/BG zhargon);

³ Хибридните англицизми се разпространяват бързо и нерядко придобиват и преносни значения. В. Попова разглежда преносните значения на технократизмите *блогър* („ентусиаст в технологичната област“), *браузам* („обикалям безцелно“), *ънгрейдвам се* („напивам се, надрусвам се“) като концепти, изграждащи виртуалната наивна карта на света (Попова/Попова 2017: 261).

лефтър Играч, който излиза от сървър, в който играе, или напуска самата игра. *Обикновено лефтърите натискат бутона за излизане от играта секунди преди да ги застрелят* (БГ жаргон/BG zhargon);

попър Поп изпълнител. *Абе, тоя не е никакъв хип-хопър, тоя си е чист попър!* (БГ жаргон/BG zhargon);

стафър Употребяващ хероин. 1. *Стафърът може да се разплаче, ако откажеш да му купиш дънките за 5 лева.*; 2. *Ако си подрастващ в Бургас, избираш да бъдеш „Батка“, „стафар“ или „шматка“* (uniconbg.com);

фешънър Който следи отблизо модните тенденции. *Гога, да сритаме някой фешънар, а?* (БГ жаргон/BG zhargon);

В БГ жаргон/BG zhargon фигурират четири случая на фалшиви англицизми, получени чрез **елипса**, когато тя се разбира като процес на премахването на главната основа от сложната дума, като не се зачитат правилата за съкращаване на сложни думи в английския език (Furiassi/Фуриаси 2010: 41). Чрез елипса са получени *афтър* от сложната дума *after party*, *билдър* от *bodybuilder*, *бук* от *notebook* (разновидност на лаптоп), *джендър* от *transgender*. Срв. примерите:

афтър Продължаване на вече започнал купон на друго място. *Къде ще е афтърът довечера?* (БГ жаргон/BG zhargon);

билдър Занимаващ се с бодибилдинг; бодибилдър. *В тоя фитнес се мъкнат само разни страшно тъпи билдъри* (БГ жаргон/BG zhargon);

бук Лаптоп, преносим компютър. *Следвай древната мъдрост: не слагай бук и напитки на една маса – буташ чашата и б месеца труд си отиват.* (БГ жаргон/BG zhargon);

джендър Трансджендър. *Тия джендъри няма ли да спрат да парадират?* (БГ жаргон/BG zhargon).

Разликата между елипсата и **отсичането** е, че в първия процес се елиминира цял лексикален компонент, докато във втория се отстранява само суфикс (Furiassi/Фуриаси 2010: 43). Отсичане има само при една лексема с английски произход в БГ жаргон – *аплик* от *applicant* – срв.:

аплик Кандидатстващ с проект към някоя организация. *Я му виж в документите какво иска този аплик* (БГ жаргон/BG zhargon).

Семантичното изменение включва не само изменението на значението като процес, породен от връзката между езика приемник и извънезиковата действителност, но и употреби на думата със значение, превърнало се в архаично в езика източник, както и модифици-

рането на значението чрез метонимия, метафора или меронимия (Furiassi/Фуриаси 2010: 44). Моделът се оказва продуктивен за създаване на фалшиви англицизми, но тази продуктивност отпраща и към спецификите на жаргона, на който преносността е особено присъща (Армянов/Armyanov 1995: 101). Признаци на псевдоанглицизми със семантично изменение показват *ар ен би* („коктейл ракия (R) & бира (B)“), *байпас* („парична помощ, заем“), *бенчмарк* („състезание по пиене“), *гербидж* („член на политическата партия „Герб“), *кежуъл* (нарицателно за футболен фен, който се облича по специфичен начин), *миракъл* („мерак“), *мъни мейкинг машийн* („банкомат“), *пенкилер* („човек, който върши различни дейности“) и *питстоп* („крайпътна тоалетна“). *Ар ен би* и *миракъл* са окказионализми, при които промяната в семантиката е породена от близостта във формите на английски и български израз, т.е. може да се говори за езикова игра в по-общ смисъл.

По-сложна връзка между название и значение стои в основата на *байпас* (букв. вид животоспасяваща операция), *бенчмарк* (букв. „скала за измерване“), *гербидж* (букв. „боклук“), *кежуъл* (букв. „небрежен“, „неофициален“), *мъни мейкинг машийн* (букв. „печатница за пари“), *пенкилер*⁴ (букв. „болкоуспокояващо“) и *питстоп* (букв. „кратка спирка за обслужване на автомобилите по време на състезание“).

Може да се твърди, че някои от посочените псевдозаемки показват признаци на метафора, а други – на метонимия. Черти на метафора се откриват в *байпас*, *бенчмарк*, *гербидж*, *пенкилер* и *питстоп*, тъй като в тези случаи нарицателното в своето буквално значение и означеното чрез пренос на качества понятие принадлежат към различни общи (обединяващи опита) домейни (Barcelona/Барселона 1997: 23 – 25), връзката между двете понятия е хипотетична (Warren/Уорън 2002: 2), а асоциацията, която се изгражда в съзнанието на възприемашия, е една от многото възможни (Солодилова/Solodilova 2017: 56). *Кежуъл* и *мъни мейкинг машийн* притежават по-скоро метонимична природа, защото между буквалното и преносното значение съществува предсказуема връзка (Warren/Уорън 2002: 6 – 7). Първичното и вторичното значение в двата случая принадлежат на един и същи домейн (Barcelona/Барселона 1997: 23 – 25), като преносният израз допълнително подчертава взаимозаменяемостта на понятията по ос, която е единствена (Warren/Уорън 2002: 6 – 7).

⁴ Думата е навлязла преди доста време в езика и е регистрирана в различни речници като разговорна, но намира място тук, защото е въведена и дефинирана в платформата *БГ жаргон*.

Таблица 1. Вторичната номинация като способ за създаване на фалшиви англицизми

Псевдо-англицизъм	Буквално значение	Преносно значение	Употреба
байпас	Обиколен път.	1. <i>мед.</i> Хирургическа операция; 2. <i>жарг.</i> Парична помощ, заем.	<i>Закъсах с парите, нужен ми е мангизен байпас. („БГ жаргон“)</i>
бенчмарк	Измервателна скала.	Състезание по надпиване.	<i>Снощи на бенчмарка Жорката се провали... („БГ жаргон“)</i>
гербидж	Боклук.	Член на политическа партия „Герб“.	<i>Гербиджът е прост, та прост, обаче знае къде е келпирът. („БГ жаргон“)</i>
кежуъл	1. Спокоен, нехаен (за отношение, поведение); 2. Небрежен, лежерен (за облекло).	Футболен фен с определен тип поведение и външен вид.	<i>– Как се чувстват кежуълите в столицата – тук и в Англия? („БГ жаргон“)</i>
мъни мейкинг машин	Печатница за пари.	Банкомат.	<i>... отивам да търся мъни-мейкинг машин, че нямам кеш за довечера. („БГ жаргон“)</i>
пенкилер	Болкоуспокояващо лекарство.	Човек, който върши различни дейности.	<i>Аз, макар и кореспондент, тоест Пенкилер, за всичко, пишех там повече за култура. („Фейсбук“)</i>
питстоп	Кратка спирка за обслужване на автомобили по време на състезание.	Тоалетна.	<i>– Хайде да си ходим. – ОК, само да мина през питстопа. („БГ жаргон“)</i>

В категорията **генерични търговски марки** Фуриаси извежда процеса на лексикализиране на наименованията на търговски марки (Furiassi/Фуриаси 2010: 44), вследствие на който названието на марката губи комерсиалното си предназначение – наименованието на продукта се изписва с малка буква, започва да се възприема като събирателно име за други видове продукти с подобни характеристики, функционира като хипероним (с популярен интернационален пример *джип*). Като генерични търговски марки може да се класифицират *аче* и *вазелин*. Тези названия възникват като собствени имена на американски комерсиални продукти, но според данните, ексцерпирани от *БГ жаргон*, претърпяват

лексиализация на българска почва – изземат функциите на събирателните съществителни *белина* и *балсам* (за мазане, т.нар. „нефтно желе“). По-специфичен процес засяга марката *Коколино* (наименование на препарат, произвеждан от британска компания), за която също се открива дефиниция. По асоциативен път заради приликата във формите *коколино* започва да означава „кокаин“. Тази семантична промяна обаче предполага поне частична лексикализация на името на продукта. Изменение на семантиката в метафоричен план се открива и във *вазелин*, когато се употребява със значение „човек, който смекчава лошите новини“.

Може да се заключи, че преносността е силно застъпен способ за вторична номинация в младежкия говор не само що се отнася до лексика, отдавна усвоена в книжовния език, но и по отношение на чуждата лексика, която невинаги е разпознаваема за носителите на езика (извън категорията на владеещите младежкия жаргон).

Най-често срещаните лексеми в *БГ жаргон*, които по фонетичен облик приличат на англицизми (и американизми), но не могат да се определят като англицизми, **не могат също да се категоризират като фалшиви англицизми** по класификацията на Фуриаси. Те *звучат като* думи на английски, но всъщност не са изградени от английски морфемни, а представляват комбинации от български и английски морфемни и от техни елементи, свързани по модели, нехарактерни за узуалното словообразуване.

Такива са *бакстер* (нарицателно за таксиметров шофьор), *бългши/бъглиши* („смесване на българския с английски“), *гавър* („кавър версия с пародиен нюанс“), *гипсън* („гипсиран“ в преносно значение), *гольфстрийм* (за назоваване на магистрали, по които се движат автомобили „Голф“), *грохман* („човек развалина по аналогия с *Batman, Spiderman* и т.н“), *губер* („загубеняк“), *дришоп* („магазин за дрехи втора употреба“), *жицием* („GSM“), *наркомансър* („наркоман“), *невързможно* („невъзможно да се случи някога“), *олигофренд/олигомайфренд* („приятел олигофренд“), *простотишън* („простотия“), *Тошингтън* („алтернативно“ име на град Плевен), като може да се включи и преноминираният чрез омонимия израз *дринк енд драйф* („пия и повръщам“).

Въпросните лексеми, съставени в голямата си част от домашен и зает компонент, може да се разглеждат като резултат от блендинг⁵.

⁵ Тук следва да се спомене, че авторите посочват примери, получени именно чрез блендинг на думи от английски и друг произход (такъв случай е междусловното налагане с английско-датски произход *Hårlywood*), като представителни за процеса, но без да уточняват според чия класификация те са фалшиви англицизми и без да предоставят анализ на моделите, по които са изградени (Gottlieb, Furiassi/Готлиб, Фуриаси 2015: 25).

Процесът, включващ контаминацията, вставъчното словообразуване и междусловното налагане, се среща, когато „елементи на една дума проникват в друга, като заместват нейн компонент“ (Бонджолова/Bondzholova 2005).

Таблица 2. Видове блендинг със съставни части от английски и български произход

Контаминация		Вставъчно словообразуване	Междусловно налагане
Аглутинация (начало + начало)	Телескопичен начин (начало + край)	Част от една дума се вмъква в друга, от която нищо не се елиминира	Частичен омонимичен съвпад между (части от) съчетани думи
	бакстер (бак шиш + ганг стер) бългиш/бълглиш (български + English) гавър (гавра + кавър) грохман (грохнал + Superman, Batman...); губер (губещ + loser) дрипшоп (дрипа /и + шоп) жицием (жица + GSM) наркомансър (наркоман + necromancer) простотишън (простотия + prostitution) Тошингтън (Тошо + Washington)	невъзможно (never + невъзможно) олигомайфренд (олигофрен + my friend)	Гипсън (гипс + Gibson) Голфстрийм („Голф“ + Гълфстрийм) дринк енд драйф (drink and drive + драйфам/-ане) олигофренд (олигофрен + френд) Булшитком (Булсатком + bullshit)

Класифицирането може да се приеме с уговорката, че *дрипшоп* е съчетание, изградено по модела на *triftshop*, защото *shop* е автономна лексема. Уточнение изискват и оказионализмите *Голфстрийм* и *Булшитком*, при които се наблюдава редкият случай на обединяване на двете единици, „съпроводено от звукови промени в основите“ (Бонджолова/Bondzholova 2005). Липсата на примери за аглутинация пък може да се обясни с обстоятелството, че моделът е характерен за словообразуването до 1989 г., поради което вероятно се възприема като старомоден.

Придаването на чуждо звучене на домашна лексика, характеризиращо някои от коментираните случаи, също е сред спецификите на блендинга (Бонджолова/Bondzholova 2005). Според Н. Лаврова процесът се основава на стилистични средства като алюзията и езиковата игра (Lavrova/Лаврова 2010: 148). Възможно е и да се прокара паралел – както псевдозаемаването, така и контаминирането се поражда от стремежа към творческа себеизява. Това се доказва от обстоятелство-

то, че досега не е формулирано морфологично правило, което да обхваща всички възможни модели на комбинации между думи (Mattielo/Матиело 2013: 111).

Анализът на ексцерпирания материал сочи, че псевдозаемаването от английски притежава няколко продуктивни модела в българския младежки жаргон. Оказионализмите може да бъдат разглеждани с оглед на различни свои характеристики, но процесите на оказионалното словообразуване в младежкия говор не може да бъдат сведени до компактно количество. По тази причина на тях ще бъде посветено по-голямо изследване, част от което ще се занимава с процеса на псевдозаемаване, засегнат и в настоящия текст.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Армянов/Armyanov 1995:** Армянов, Г. *Българският жаргон*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995. [Armyanov, G. *Balgarskiyat zhargon*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1995.]
- Bagasheva, Renner/ Багашева, Ренър 2015:** Bagasheva, A., V. Renner. False Anglicisms in French and Bulgarian. // *Contrastive Linguistics*, 2015, № 3, 77 – 89.
- Barcelona/Барселона 1997:** Barcelona, A. Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within cognitive linguistics. // *Atlantis*, 1997, vol. 1 (XIX), 21 – 48.
- Бонджолова/Bondzholova 2005:** Бонджолова, В. За оказионалното словообразуване в българския език (Контаминация, вставъчно словообразуване и междусловно налагане). // *Българистични проучвания. Т. 10. Актуални проблеми на българистиката и славистиката*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2005, 141 – 154. [Bondzholova, V. *Za okazionalното slovotvorchestvo v balgarskiya ezik*. // *Balgaristichni prouchvaniya. T. 10. Aktualni problemi na balgaristikata i slavistikata*. Veliko Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 2005, 141–145.]
- Бонджолова/Bondzholova 2009:** Бонджолова, В. *(Не)съществуващите думи: оказионализмите в медийния текст*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2009. [Bondzholova, V. *(Ne)sashtestvuvashnite dumi: okazionalizmitite v mediyniya tekst*. Veliko Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 2009.]
- Gottlieb, Furiassi/Готлиб, Фуриаси 2015:** Gottlieb, H., C. Furiassi. Getting to grips with false loans and pseudo-Anglicisms. // *Pseudo-English. Studies on False Anglicisms in Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2015, 14–36.

- Кумчева/Kumcheva 2021:** Кумчева, Е. За фалшивите англицизми в българския език и как се отнася към тях класификацията на Фуриаси. // *Съпоставително езикознание*, 2021 (XLVI), кн. 1, 5 – 17. [Kumcheva, E. Za falshivite anglitsizmi v balgarskiya ezik i kak se otnasya kam tyah klasifikatsiyata na Furiasi. // *Sapostavitelno ezikoznanie*, 2021 (XLVI), kn. 1, 5–17.]
- Lavrova/Лаврова 2010:** Lavrova, N. Contamination: An Apt Linguistic Term or a Misnomer? // *International Journal of Arts and Sciences*, 2010, № 3 (16), 148–153.
- Mattiolo/Матиело 2013:** Mattiolo, E. *Extra-grammatical Morphology in English*. Berlin, Boston: Mouton de Gruyter, 2013.
- Попова/Ророва 2017:** Попова, В. Метаморфозите на думите в масмедиаите. // *Доклади от Юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2017, 257 – 271. [Popova, V. Metamorfozite na dumite v masmediite. // *Dokladi ot Yubileinata nauchna sesiya “Savremenni tendentsii v ezikovedskite izsledvaniya”*. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2017, 257–271.]
- Солодилова/Solodilova 2017:** Солодилова, И. Метонимия: граници феномена. // *Вестник Оренбургского государственного университета*, 2017, кн. 1 (201), 53 – 57. [Solodilova, I. Metonimiya: granitsy fenomena. // *Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2017, kn. 1 (201), 53–57.]
- Warren/Уорън 2002:** Warren, B. An alternative account of the interpretation of referential metonymy and metaphor. // *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2002, 605–614.
- Furiassi/Фуриаси 2010:** Furiassi, C. *False Anglicisms in Italian*. Milano: Polimetrica, 2010.

ИЗТОЧНИЦИ

- БГ жаргон/BG zhargon:** <<https://www.bgjargon.com/>>, 26 September 2023.
- Cambridge Dictionary:** <<https://dictionary.cambridge.org/>>, 26 September 2023.
- Collins Online Dictionary:** <<https://www.collinsdictionary.com/>>, 26 September 2023.
- Dictionary.com:** <<https://www.dictionary.com/>>, 26 September 2023.
- Merriam-Webster dictionary:** <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/dictionary>>, 26 September 2023.
- Urban Dictionary:** <<https://www.urbandictionary.com/>>, 26 September 2023.

СЕМАНТИЧНА ВАРИАНТНОСТ В ТЕРМИНОЛОГИЯТА НА НАКАЗАТЕЛНОПРОЦЕСУАЛНОТО ПРАВО

Деян Драганов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

SEMANTIC VARIABILITY IN THE TERMINOLOGY OF CRIMINAL PROCEDURAL LAW

Deyan Draganov
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

This paper examines the manifestation of semantic variability in the terminology of criminal procedural law. For this purpose, we use a method defined as experiential-axiological. It presents the legal term as a linguistic unit naming a concept that is conditioned by human experience and has a value orientation. Examples of polysemy, homonymy and ambisemy are given. The empirical material under investigation is drawn from both statutory acts and case law and legal doctrine.

Keywords: law, terminology, homonymy, polysemy, ambisemy, experiential-axiological method

Вариантността е многопластово явление, за което в езикознанието са известни множество разнообразни схващания. В тази статия ще бъде разгледана семантичната вариантност в наказателнопроцесуалното право, при която един термин се употребява с повече от едно значение. Ще бъде използван смесен метод на изследване, който разглежда понятието, назовано с термина, като обусловено от опита и на-товарено с ценностна ориентация.

Изследователски метод. Експериментално-аксиологичният метод се извежда, като се комбинират елементи от когнитивния експериментален метод, използван в сферата на терминологията, и правната аксиология, разглеждаща „ценностите в правото и правото като ценност“ (Неновски/Nenovski 1983: 91). Това комбиниране намираме в следната хипотеза: щом като „правният ред е една относително централизирана система от правила за поведение, при неспазването на които централизирано се налага санкция“ (Вълчев/Valchev 2011: 8), то това неминуемо означава, че санкцията и нормата въобще са продукт на човешкия опит. Този опит се каналзира през формулирани правила, които са резултат от научно знание, служещо си с определена терминология – юридическата. За да бъде легитимно правото, съответно

тази терминология да бъде база за формулирането на справедливи правила за поведение, то тя трябва да бъде ценностно ориентирана.

За да се изрази горната хипотеза чрез споменатия метод, при изследването на вариантността на наказателнопроцесуалната терминология се вземат под внимание и се прилагат три принципа на терминологичния анализ в контекста на експериментализма, изведени от Боян Алексиев в статията му „Функционална уместност на метафоричните термини“: 1) терминологичният анализ е понятийно базиран; 2) понятията се конструират чрез подреждане и класифициране на обекти на нашето възприятие и практически опит; 3) понятието се състои от характеристики, получени от предикции за съответния обект на научен интерес.

Посочените принципи дефинираме през призмата на предикатната логика, опирайки се на научните постановки на А. Бънков. В този контекст под „понятие разбираме форма на абстрактно мислене, която е отражение на общите, и то съществени признаци на клас предмети“ (Бънков/Bankov 1975: 189). Признакът „включва в обема си както свойствата на предметите, така и техните връзки и отношения“ (Бънков/Bankov 1975: 204). Той може да бъде **съществен**, ако „принадлежи на всички предмети от класа, и **несъществен**¹ – който не характеризира главното“ (цит. съч.: 207. По наличните признаци предметите се поддават на класификация – „логически способ, чрез който предметите и явленията се подреждат“ (Бънков/Bankov 1975: 256). Понятието се изразява с дума (термин), носеща определено значение – М. Попова отбелязва, че „под значение на термина се разбира тази малка част от съдържанието на термина, която представя най-съществените му признаци“ (Попова/Ророва 2007: 60).

Получените резултати се подлагат на аксиологична оценка, която е оправдана с оглед характера на разглежданата наказателнопроцесуална терминология. Опираме се на философското определение за право, формулирано от Г. Бойчев, а именно, че „правото е нормативна система, в която са институционализирани ценностните оценъчни явления справедливост, естествени права, нравственост, свобода, принуда, интерес, цел и правосъзнание, определящи неговите метаюридически качества“ (Бойчев/Boychev 2006: 59), като въвеждаме четири утвърдени критерия за извършване на аксиологична оценка, изведени от Н. Неновски в монографията му „Право и ценности“, които прилагаме спрямо анализирания термини: 1) **субект** – определено лице или

---

¹ Почерн. е мое – Д. Д.

група лица, носители на държавновластнически правомощия; 2) предмет (обект) – човекът и неговите постъпки, ролята и дейността на социалните групи, институти и пр.; 3) основание – позицията, ценностната ориентация, от която изхожда субектът на оценката; 4) характер – какво е отношението на субекта към обекта – положително, отрицателно или неутрално.

Аксиологичната оценка показва дали човешкият опит е получил правилен метаюридически израз в терминологията, а опитът и оценката в единство разкриват целесъобразността на юридическите термини.

За да се приложи на практика експериментално-аксиологичният метод на изследване спрямо вариантността в наказателнопроцесуалната терминология, трябва да се уточни какъв смисъл се влага в понятието наказателнопроцесуален термин. При извеждането на дефиницията се има предвид възприетата от И. Генов-Пухалева теза, че езикът на правото се разделя на *правен* и *правистичен*. *Правният език* включва езика на правните разпоредби и езика на правните норми, а *правистичният* – езика на юридическата практика и езика на правната наука. Позоваваме се също на дефиницията на авторката, според която юридическият термин представлява „езикова единица, която е дефинирана в специализиран текст и е елемент на специализиран език“ (Генов-Пухалева/Genev-Puhaleva 2015: 27). На основата на това разбиране и на изложените по-горе теоретични постановки, формулираме следното *работно определение*: наказателнопроцесуалният термин е езикова единица, дефинирана в специализиран текст – нормативен акт, подзаконов нормативен акт, в съдебната практика или в правната доктрина, която единица е елемент на специализиран език, формулирана въз основа на човешкия опит и обуславяща метаюридическите характеристики на правото.

Полисемия. Полисемията (или многозначността) се нарежда сред нежеланите явления в терминологията, защото „нарушава едно от основните изисквания – всеки термин да назовава само едно понятие“ (Манолова/Manolova 1984: 28). Тя е характерна за семантичната вариантност в терминологията. М. Попова приема, „че полисемията на термина е явление, което може да се определя само в границите на една предметна област“ (Попова/Порова 2012: 573). Имайки предвид посочените особености, ще приведем примери за полисемия от наказателнопроцесуалната терминология, като ги анализираме от гледна точка на въведения експериментално-аксиологичен метод.

Терминът *гаранция* е пример за полисемия в наказателнопроцесуалното право. Той може да назовава една от предвидените в Нака-

зателнопроцесуалния кодекс (НПК) *мерки за неотклонение* или *процесуална гаранция* на правото на защита на обвиняемия.

След анализ на изследването на С. Павлов терминът *гаранция* може да се обобщи по следния начин: гаранцията се състои в пари или ценни книги, като може да бъде предоставена от самия обвиняем или от друго лице и цели да създаде психическа задръжка срещу неотклонение (Павлов/Pavlov 1989: 221 – 222). В този случай терминът назовава понятие, което принадлежи към клас *мерки за неотклонение*, към който спадат още *подписка*, *домашен арест* и *задържане под стража*. Човешкият опит показва, че заподозрените в извършване на престъпление са склонни да избягат от евентуална наказателна репресия и това налага използването на тези мерки с превантивна цел.

От чл. 57 НПК, който гласи, че *мерките за неотклонение се вземат с цел да се попречи на обвиняемия да се укрие, да извърши престъпление или да осуети привеждането в изпълнение на влязлата в сила присъда*, стигаме до извода, че съществените признаци на класа *мерки за неотклонение*, към които спада и *гаранцията*, са следните: *невъзможност за укриване, превенция от престъпления, обуславяне изпълнението на присъдата*. Като несъществени признаци на термина *гаранция* определяме *стойността, материалната оценка, възможността за плащане от друго лице, създадената психическа задръжка*.

Във второто си значение *гаранция* вече е терминоелемент на терминологичното словосъчетание *процесуална гаранция*. Основанието да се определи терминът *гаранция* като полисемантичен е фактът, че в този контекст той може да назове понятието и само с термина *гаранция* и в този случай вече няма да представлява терминоелемент. Значението на термина е дадено от М. Чинова, която се позовава на С. Павлов: „процесуалните гаранции са процесуални правила, установени със закон, които осигуряват такова развитие и приключване на процеса, което да доведе до пълноценно осъществяване на неговата основна и непосредствена задача“ (Чинова/Chinova 2021: 89). *Процесуална гаранция* се явява термин, назоваващ цял един клас предмети – процесуалните гаранции на правото на защита. Той попада в по-голям клас – редом с общите принципи на наказателния процес. Обусловеността на термина от човешкият опит се заключава в стремежа към не-накърняване на правата и свободите на гражданите. Неговите съществени признаци се извличат от родовия клас, в който самият термин попада като видовете – от характеристиките на принципите в наказателния процес: *ръководно начало, системност, изпълнение на задачи*.

Систематичният анализ на двете значения на термина *гаранция* в наказателния процес разкрива неговия полисментичен характер.

Аксиологичната оценка на понятията се формира, като се вземат предвид вече цитираните четири критерия на Н. Неновски. *Субекти* при двете значения са както правотворческите органи, така и органите на наказателния процес. *Обектът* са разгледаните правни институти и информацията, която обективират в значението на термина. *Основанията* е стремежът да бъдат спазени принципите на съществуване на правовата държава – заплащането на гаранция има превантивна обществена функция, правото на защита на всеки гражданин трябва да бъде гарантирано. Всички тези характеристики определят положителния *характер* на оценката, защото изразяват положителното отношение на субекта, продиктувано от човешкия опит, което определя разглежданите проявления на термина *гаранция* като ценност за правото.

В наказателния процес полисемията е рядко срещана. Поради това тя не създава често терминологични обърквания.

Омонимия. Известно е, че омонимите са думи с еднакъв звуков състав, но с различно лексикално значение. Сред терминологите Л. Манолова изказва твърдението, че „в резултат на разпадане на терминологичната многозначност се стига до междунаучна омонимия“ (Манолова/Manolova 1984: 28). Обобщавайки трудове на поколения учени като Даниленко, Манолова, Татаринов и свои собствени, М. Попова стига до извода, че „в терминознанието е прието, когато полисемията е междусистемна, т.е. когато едното значение съществува и функционира в една терминологична система, в една предметна област, а другото – в друга, явлението да се определя като омонимия“ (Попова/Ророва 2012: 578). В този контекст тя разглежда два случая. В първия, когато омонимите се диференцират *според функцията си в една или в друга предметна област*, то те се определят като *еднозначни термини*, а не като омоними. Във втория, когато за двойката омоними *е важна еднаквостта на формата*, с която функционират в различните подезици, то те са *междусистемни омоними*.

Трябва да се отбележи и еволюцията на научната мисъл при терминологичната омонимия. Докато Л. Манолова през 80-те години на миналия век изказва твърдението, че „в пределите на една терминологична подсистема омонимията като езиково явление не съществува“ (Манолова/Manolova 1984: 30), то през XXI век М. Попова успява да приведе такива примери, макар и малко на брой. Тъй като подобен тип изследване обаче изисква значително по-обемно и по-обстоятелно анализ, надхвърлящ далеч рамките на една научна статия, ще

се съсредоточим върху еднаквостта на формата в наказателнопроцесуалното право и други научни области.

Като изхождаме от концептуалните особености на експериментарно-аксиологичния метод, приемаме, че еднаквата езикова форма на термини, които принадлежат към различни специализирани подезици, може да доведе до неправилни употреби. Позоваването на човешкия опит и на ценностната ориентация, съчетани с извеждането на понятийни признаци, би прокарало една ясна разграничителна линия между отделните значения на двойката омоними. От тази гледна точка ще разгледаме употребите на термините *определение* и *орган*.

Определение се среща в граматиката и в правото (в частност в наказателнопроцесуалното право). Според Речника на българския език на БАН в граматиката *определение* представлява *несамостоятелна, второстепенна част на изречението, която пояснява коя да е част на изречението, представена от съществително име*. Дефиницията на термина *определение* в наказателния процес извеждаме чрез тълкуване на разпоредбите на чл. 32, ал. 1., т. 1 – 3 НПК: *определение* е вид съдебен акт, който съдът постановява като колегиален орган във всички случаи, в които трябва да се произнесе с такъв, освен когато законът изисква да се произнесе с присъда или с решение.

Термините *определение* (в наказателния процес) и *определение* (в граматиката) приемаме за типичен случай на междунаучна омонимия, като отчитаме еднаквостта в езиковата форма – с една езикова форма се назовават две различни понятия, отнасящи се към две различни научни области. Предлагаме анализ на термина *определение*, разгледан в юридически аспект, от гледна точка на експериментарно-аксиологичния метод. Понятието спада към клас писмени актове, издавани от съда като колегиален орган по определен наказателнопроцесуален въпрос – заедно с присъдата и с решението. В изказаното твърдение е закодиран същественият признак. Неговият несъществен признак се заключава в генерализираното приложение – в случаите, в които не се изисква издаване на *решение* или на *присъда*. Практическият опит е наложил актовете да бъдат диференцирани в зависимост от своето значение за хода на наказателния процес.

От аксиологична гледна точка *субектът* на наказателния процес, който издава *определение*, е съдът като колегиален орган – ценността на правото изисква той да бъде справедлив. Нуждата от издаването на *определение* формира *обекта* – конкретна човешка постъпка, която получава отклик в резултат на човешкия опит, като мотивира прилагането на наказателнопроцесуалното законодателство. *Осно-*

ванието се извлича на базата на субсумирането на дадена фактическа обстановка от живота под хипотезата на правната норма. Съдът формира позиция, която е ценностно ориентирана. Характерът на тази позиция, обективирана в определението, ще определи отношението на субекта към обекта, ще зачете и уважи метаюридическите правни характеристики.

Като пример за междунаучна омонимия посочваме също *орган* (в правото), *орган* (в музиката) и *орган* (в медицината). Тук обаче е необходимо да се направи едно теоретично уточнение. При справка за *орган* с четири значими речника откриваме по две речникови статии навсякъде. В едната се дават значението на *орган* (в правото) и *орган* (в медицината), а в другата – значението на *орган* (в музиката). Предлагаме дефинициите, залегнали в Българския етимологичен речник на БАН. Първата речникова статия посочва следните значения: *част от организъм с определена функция; държавно или обществено учреждение или служба, ръководно тяло в държава, организация* (БЕР/BER 2012) Това са две значения на една полисемантична дума, които са се образували чрез метонимия, тъй като всяко от понятията, които назовават, е част от определена система – *система от органи, административна структура (система)*. Втората речникова статия въвежда значението *голям духов музикален инструмент с клавиатура* (БЕР/BER 2012) – или значението на *орган* (в музиката). Тук говорим за различна дума, която е в отношение на омонимия с предходната.

Чрез терминологизация на общоупотребимите думи са се появили термините в посочените научни области. В терминознанието обаче се наблюдава едно отклонение от общите положения на лексикологията, отбелязано от М. Попова: при междунаучната омонимия *в общите речници на езика* значенията *се дават в една статия като съставни значения на полисемантичната дума* (в случая значенията за правото и медицината), но *в терминологията те се разглеждат по два различни начина* в зависимост от това дали се набляга на *функцията им в едната или в другата научна област*, или *върху еднаквостта на формата*. Вземайки под внимание еднаквостта на формата, можем да посочим термините *орган* (в правото), *орган* (в медицината) и *орган* (в музиката) като пример за междунаучна омонимия.

Трите термина назовават различни понятия, спадат към различни класове за съответната научна област и притежават различни съществени и несъществени признаци. При внимателен анализ на юридическия термин отново могат да бъдат приложени в пълнота крите-

риите на експериенциарно-аксиологичния метод и да бъде изведена аксиологична оценка.

Амбисемия. В „Теория на терминологията“ М. Попова привежда дефиницията за **амбисемия**, дадена от В. А. Татаринов: „свойството на термина да функционира в езика с различен семантичен обем“ (Попова/Ророва 2012: 584).

Отчитайки амбисемията като продукт на семантичната вариантност в терминологията, М. Попова отбелязва, че според Татаринов тя е резултат от „екстралингвистични причини, сред които се откроява използването на един термин от различни научни школи, различни учени, в различни периоди от научното развитие“ (Попова/Ророва 2012: 584). В този контекст се предлага субкатегоризация на амбисемията, като се разграничават два вида (Попова/Ророва 2012: 584 – 585).

Към първия вид се отнасят случаите, *когато при наличието на един общ денотат и на обща част от понятието се наблюдава променлива, варираща част от признаци, които се добавят към термина.* Авторката уточнява, че става дума за *термини, които назовават с еднаква външна форма явления в различни периоди.* В този контекст подлагаме на анализ терминологичното словосъчетание *съдебни заседатели.* Употребяваме го в множествено число, защото съдебните заседатели в наказателния процес са винаги минимум двама (виж. чл. 28 НПК). Предлагаме дефиницията, дадена в речника на БАН, като имаме предвид, че тя се отклонява от формираното работно определение за наказателнопроцесуален термин, дадено в настоящата статия, но придава генерализираща функция на термина: *представител на народа в правораздаването при разглеждането на някое дело в съда.*

Значението се запазва във всички исторически етапи от развитието на българския наказателен процес, но се променя конотацията му. Въведен за първи път със Закона за устройството на съдилищата и Допълнението към Временните съдебни правила от 1880 г., институтът на съдебните заседатели „трябва да олицетворява **равенството на гражданите**² в правораздаването“ (Токушев/Tokushev 2008: 259). През социализма терминът добива идеологически оттенък, като се свързва „с участие на **трудощите се** в работата на съда“ (Павлов/Pavlov 1989: 75). Днес терминът *съдебни заседатели* предполага „участието на **народа** при осъществяване на правосъдието“ (Чинова/Chinova 2021: 64).

---

² Почерн. тук и в следващите цитати е мое – Д. Д.

Назованият **денотат** е един и същ – в трите случая това са граждани, които участват в съдебния състав. Вижда се обаче разликата в **обема** и в **съдържанието** на понятието, което терминът назовава, от експериенциарна гледна точка. **Съдържанието**, което според А. Бънков е представено от *съществените признаци на предметите*, в случая включва участието на населението в правораздаването, но погледнато от различен ъгъл и с различни акценти – продиктувано от опита и от нуждите на обществото в конкретния исторически момент: *граждани, трудещи се, народ*.

Според Бънков „колкото по-голям е обемът на понятието, толкова по-малко е съдържанието му и обратно“ (Бънков/Bankov 1975: 212). С най-голям обем е съвременният елемент от дефиницията на *съдебни заседатели – народ* (цялото население на една държава); след него се нарежда елементът *граждани* (жители на държава, носители на права и задължения); накрая – *трудещи се* (само тези представители на населението, които полагат труд в полза на социалистическата общност). Обемът води до една надтерминологична зависимост: *съдебни заседатели* изразява реализацията на един от водещите принципи на наказателния процес – *участие на съдебните заседатели в състава на съда*, наричан в миналото *участие на представители на обществеността в наказателния процес*. Различното наименование идва от различните критерии за избор на съдебни заседатели: в миналото – *директно от обществеността*, днес – *от общинските съвети*, което говори за промените в правния институт, оттам и за варирането на терминологичното значение в зависимост от историческия етап на развитие на държавността и на правото.

Към втория вид се отнасят случаите, „когато при наличието на един общ денотат и едно общо понятие се наблюдава вариране на признаци, които се избират от цялата съвкупност в зависимост от аспекта, който интересува съставителя“ (Попова/Порова 2012: 585). Тук привеждаме като пример термина *подписка*, разгледан в контекста на два различни правни отрасли – конституционното и наказателнопроцесуалното право. И в двата случая *подписка* назовава понятие, предполагащо полагане на подпис с определена цел. Разликата обаче е във *варирането на признаци*, които се избират от съвкупността за дадената цел.

Чл. 10, ал. 2 от Закона за прякото участие на гражданите в държавната власт и местното самоуправление ЗПУГДВМС (ЗПУГДВМС/ZPUGDVMS) гласи, че *подписката се внася в структуриран електронен вид, като съдържа данните на гражданите, положили саморъчен подпис, в последователността, в която са вписани в подписката*. Става ясно, че под *подписка* се разбира поименен списък „със законово

определени данни“ (Стойчев/Stoychev 2002: 164) и подписи на граждани с цел провеждане на референдум; *имат се предвид списъци на избиратели, които изготвя ГРАО (ПД/РД 2016).*

Чл. 60, ал. 1 от НПК гласи, че *подписката се състои в поемане на задължение от обвиняемия, че няма да напуска местоживеенето си без разрешение на съответния орган (НПК/НПК).* Това е една от мерките за неотклонение, които имат превантивна функция.

Оказва се, че признаците на термина *подписка* наистина са вариращи: и в двата случая говорим за писмено изявление, съдържащо подпис (подписи), но по ЗПУГДВМС същественият признак е доброволното предоставяне, а по НПК – задължението за извършване. Не на последно място – в двата отрасли понятието принадлежи към различни класове: в конституционното право – към инструментите на пряката демокрация, в наказателнопроцесуалното право – към мерките за неотклонение. И в двата случая назованото понятие с вариращ признак е обусловено от човешкия опит, защото в едната хипотеза говорим за устойчивото демократично развитие на страната, а в другия – за превантивната мярка, която държавата предприема, за да съхрани законността и реда. Посочените характеристики водят до извода, че можем да определим приведените примери като амбисемия.

За да се проследят вариращите признаци на *подписка* чрез реалната употреба на термина в речта, предлагаме обобщени резултати от търсене в Българския национален корпус: при зададен стил *Administrative* в *Подкорпуси* се появяват 45 резултата:

Таблица 1.

Употреби в:	Търсене: <i>подписка</i>
Конституционното право	4
Наказателнопроцесуалното право	7
Други	34

Употребите са предимно в медийната сфера и се припокриват със значението на термина *подписка* в конституционното право.

Аксиологичната оценка на термините *съдебни заседатели* и *подписка*, разгледани като примери за двата вида амбисемия, определяме като положителна със следните аргументи: 1) термините са свързани с провеждането на определени правни процедури, зададени и предвидени от законодателя въз основа на опита; 2) термините назовават понятия, които гарантират законосъобразното протичане на фиксиран кръг от обществени отношения; 3) изхождат от ценностна позиция, като стабилизират правния ред.

Разглеждането на семантичната вариантност в терминологията е важно, за да могат да се проучат връзките между термините в рамките на конкретната научна система, както и техните междунаучни връзки. Явленията полисемия, омонимия и амбисемия са примери за назоваване с една езикова форма на повече от едно значение. Този факт може да породи двусмислици, които са недопустими при използването на научна терминология. В наказателнопроцесуалното право и в правото въобще такива термини съществуват и те далеч не са малко. Внимателното изследване на семантичната вариантност ще помогне за правилното диференциране на тези термини, за тяхната коректна употреба в речта. Прилагането на експериенциарно-аксиологичния метод по отношение на наказателния процес е уместно, защото правото възниква на основата на опита, а за да даде справедлива уредба на обществените отношения, то трябва да бъде ценностно ориентирано.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алексиев/Aleksiev 2005:** Алексиев, Б. Функционална уместност на преводните еквиваленти на метафорични термини. // *Български език*, кн. 1, 21 – 23. [Aleksiev, B. Funktsionalna umestnost na prevodnite ekvivalenti na metaforichni termini. // *Balgarski ezik*, кн. 1, 21–23.]
- Бойчев/Bouchev 2006:** Бойчев, Г. *Въведение в правото. Част втора. Философия на правото*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006. [Bouchev, G. *Vavedenie v pravoto. Chast vtora. Filosofiya na pravoto*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2006.]
- Бънков/Банков 1975:** Бънков, А. *Логика*. София: Наука и изкуство, 1975. [Bankov, A. *Logika*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1975.]
- Вълчев/Valchev 2017, [http](http://www.danielvalchev.com/docs/valchev14_new.pdf):** Вълчев, Д. *Понятието държава и легитимирването на правния ред*. // http://www.danielvalchev.com/docs/valchev14_new.pdf [Valchev, D. *Ponyatiето darzhava i legitimiraneto na pravniya red*. // http://www.danielvalchev.com/docs/valchev14_new.pdf.]
- Генев-Пухалева/Genev-Puhaleva 2012:** Генев-Пухалева, И. Дихотомия в езика на правото. // *Българска реч*, 2012, кн. 2, 17 – 21. [Genev-Puhaleva, I. *Dihotomiya v ezika na pravoto*. // *Balgarska rech*, 2012, кн. 2, 17–21.]
- Генев-Пухалева/Genev-Puhaleva 2015:** Генев-Пухалева, И. *Терминологията на Европейския съюз. Съпоставка на българската, гръцката, полската и английската терминология на правото на околната среда*. Katowice: Wydawnictwo Iniwersytetu Slaskiego, 2015.

- [Genev-Puhaleva, I. *Terminologiyata na Evropeyskiya sayuz. Sapos-tavka na balgarskata, gratskata, polskata i angliyskata terminologiya na pravoto na okolnata sreda*. Katowice: Wydawnictwo Iniwersytetu Slaskiego, 2015.]
- Манолова/Manolova 1984:** Манолова, Л. *Българска терминология*. София: Народна просвета, 1984. [Manolova, L. *Balgarska termino-logiya*. Sofia: Narodna prosveta, 1984.]
- Неновски/Nenovski 1983:** Неновски, Н. *Право и ценности*. София: БАН, 1983. [Nenovski, N. *Pravo i tsennosti*. Sofia: BAN, 1983.]
- Павлов/Pavlov 1989:** Павлов, С. *Наказателен процес на Народна ре-публика България*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1989. [S. Pavlov. *Nakazatelen protses na Narodna republika Bulgaria*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1989.]
- Попова/Popova 2012:** Попова, М. *Теория на терминологията*. Велико Търново: Знак’94, 2012. [Popova, M. *Teoriya na terminologiyata*. Veliko Tarnovo: Znak’94, 2012.]
- Попова/Popova 2007:** Попова, М. Терминът – значение, строеж и структура. // *Сборник с научни изследвания, посветени на проф. К. Попов по случай 100-годишнината от рождението му*. Велико Търново: Знак’94, 2007, 57 – 62. [Popova, M. Terminat – znachenie, stroezh i struktura. // *Sbornik s nauchni izsledvaniya, posveteni na prof. K. Popov po sluchai 100-godishninata ot rozhdenieto mu*. Veliko Tarnovo: Znak’94, 2007, 57–62.]
- Радева/Radeva 2017:** Радева, В. *Българска лексикология и лексикогра-фия*. София: Изток-Запад, 2017. [Radeva, V. *Balgarska leksikolo-giya i leksikografiya*. Sofia: Iztok-Zapad, 2017.]
- Стойчев/Stoychev 2002:** Стойчев, С. *Конституционно право*. София: Сиела, 2002. [Stoychev, S. *Konstitutsionno pravo*. Sofia: Siela, 2002.]
- Токушев/Tokushev 2008:** Д. Токушев. *История на новобългарската държава и право (1878 – 1944)*. София: Сиби, 2008. [D. Tokushev. *Istoriya na novobalgarskata darzhava i pravo*. Sofia: Sibi, 2008.]
- Чинова, Митов/Chinova, Mitov 2021:** Чинова, М., Г. Митов. *Кратък лекционен курс по наказателнопроцесуално право*. София: Сиела, 2021. [Chinova, M., G. Mitov. *Kratak lektionen kurs po nakazatelno-protsesualno pravo*. Sofia: Siela, 2021.]

ИЗТОЧНИЦИ

- БЕР/BER 2012:** *Български етимологичен речник*. Том IV. Второ издание. София: Проф. Марин Дринов, 2012. [*Balgarski etimologichen rechnik*. Tom IV. Vtoro izdanie. Sofia: Prof. Marin Drinov, 2012.]
- БНК/BNK:** Български национален корпус. [*Balgarski natsionalen korpus*] <<http://dcl.bas.bg/bulnc/>>
- БТР/BTR 1995:** *Български тълковен речник*. Четвърто издание. София: Наука и изкуство, 1995. [*Balgarski talkoven rechnik*. Chetvarto izdanie. Sofia: Nauka i izkustvo, 1995.]
- ЗПУГДВМС/ZPUGDVMS 2009:** Закон за прякото участие на гражданите в държавната власт и местното самоуправление. Обн. ДВ, бр. 44 от 12 юли 2009 г. [*Zakon za pryakoto uchastie na grazhdanite v darzhavnata vlast i mestното samoupravlenie*. Obn. DV, br. 44 ot 12 yuli 2009 g.]
- ЗУС/ZUS 1899:** Закон за устройството на съдилищата. Обн. ДВ, бр. 7 от 12 януари 1899 г. [*Zakon za ustroystvoto na sadilishtata*. Obn. DV, br. 7 ot 12 yanuari 1899 g.]
- НПК/NPK 2005:** Наказателнопроцесуален кодекс. Обн. ДВ, бр. 86 от 28 октомври 2005 г. [*Nakazatelnoprotsesualen kodeks*. Obn. DV, br. 86 ot 28 oktomvri 2005 g.]
- НТРБЕ/NTRBE 1997:** *Нов тълковен речник на българския език*. Маг '77, 1997. [*Nov talkoven rechnik na balgarskiya ezik*. Mag '77, 1997]
- ПД/PD 2016:** Протокол по Дело № 1893/2016 г. от заседание на 23.02.2016 г. на Върховния административен съд [*Protokol po Delo № 1893/2016 g. ot zasedanie na 23.02.2016 g. na Varhovniya administrativen sad*.]
- РБЕ/RBE 2002:** *Речник на българския език*. Том 11. О. София: ИБЕ, БАН, 2002. [*Rechnik na balgarskiya ezik*. Tom 11. O. Sofia: IBE, BAN, 2002.]
- РБЕ/RBE:** *Речник на българския език*. [*Rechnik na balgarskiya ezik*] <<https://ibl.bas.bg/rbe/>>
- РСБКЕ/RSBKE 1957:** *Речник на съвременния български книжовен език*. Том втори. Л-П. София: ИБЕ, БАН, 1957. [*Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Tom vtori. L-P. Sofia: IBE, BAN, 1957.]

СТЕПЕНИ НА АДЕКТИВАЦИЯ ПРИ СЕГАШНИТЕ ДЕЯТЕЛНИ ПРИЧАСТИЯ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Самуил Радилев
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ADJECTIVIZATION LEVELS OF THE PRESENT ACTIVE PARTICIPLE IN CONTEMPORARY BULGARIAN

Samuil Radilov
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The study focuses on the adjectivization of present active participles in contemporary Bulgarian language, highlighting, firstly, the differences of the phenomenon with respect to the adjectivization of other participles and, secondly, the non-uniformity of the process conditioned by the specifics of the present active participle. The latter is evidenced by several Bulgarian dictionaries which appear to be key to the study insofar as the observation of the lexicographical material included substantiates the theses put forward. Particular attention is paid to the perspectives in the development of adjectivization as a process rivaling the tendency towards semi-predicative use of participles.

Keywords: present active participle, adjectivization, semi-predication, Bulgarian, lexicography

Адективацията на сегашното деятелно причастие (СгДП) в съвременния български език обикновено се разглежда в контекста на наличната филологическа фактология, според която всички причастия без имперфектното минало деятелно причастие и деепричастието, влизайки в активна атрибутивна употреба, могат да се адективират. Въпросът е актуален заради особеностите при адективацията на СгДП, чиито морфосинтактични свойства правят диференцирането на отделни етапи в процеса по-трудно в сравнение с това при останалите причастия.

Обект на настоящото изследване са не причините за тези разлики, вече разглеждани в българското езикознание (Чоролеева/Choroleeva 1970, 1973), а взаимодействието между трите степени на адективация: 1. атрибутивна употреба на причастието въз основа на негово адективно значение (характерно за всички СгДП); 2. обособяване на „омоними“ причастие – отпричастно прилагателно; 3. загубване на словообразователната мотивираност, скъсване с причастната система (по Чоролеева/Choroleeva 1973). В рамките на текста те ще бъдат реферирани съответно като първа, втора и трета степен на адективация. Акцентът е поставен върху нееднородността на формите във втората степен.

Целта на изследването е да се докаже засилването на колебанията в морфологичната класификация на адеквативирани причастия, отразена в някои български речници. За по-ефикасното проследяване на включения набор причастия са използвани наличните два обратни речника на българския език – *Обратен речник на съвременния български език* (ОРСБЕ/ORSBE) (1975) и *Обратен речник на българския език* (ОРБЕ/ORBE) (2011). Двата речника използват различен лексикографски материал. ОРСБЕ 1975 се опира на тритомния *Речник на съвременния български книжовен език* (1955, 1957, 1959), *Български тритомен речник* (1955), *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език* (1941) и правописните речници на българския книжовен език от 1951 и 1965 г.; ОРБЕ 2011 отразява съдържанието на *Правописния речник на съвременния български книжовен език* (1983) и *Новия правописен речник на българския език* (2002), както и други материали (вж. ОРБЕ 2011: 5). Извлеченият материал е поместен в следните таблици¹:

Таблица. 1. Отглаголни причастия, включени единствено в ОРСБЕ 1975

неподобаващ	възхождащ	зависещ	разводящ
преобладаващ	неподлежащ	плачещ	проходящ
смекчаващ	служаш	многозначещ	здравомислящ*
следващ	военнослужаш	малозначещ	свободомислящ*
неугасващ	хвърчащ	равнозначещ	димящ
предшествуващ	учащ се*	пишещ	шипящ
съществуващ	знаещ	живущ	зрящ
равнодействащ*	идещ	идущ	животворящ
началствуващ	предидещ	предидуш	горящ
присъствуващ	изходещ	грядущ	висящ
отсъствуващ	низходещ	алчущ	независящ
командуващ	трудещ се	начинающ*	приносящ
главнокомандуващ*	полупустеещ	потресающ	лелящ
волнопрактикуващ	движещ	въпиющ	животрептящ
неувяхващ	очебиещ	заведующ	блестящ
умоляващ	виещ се	верующ	цъфтящ
подхождащ	мислещ	следующ	
изхождащ	вонещ	неверующ	

¹ За по-системен преглед на всички отпричастни лексеми, включени в речниците, добавяме освен прилагателните, и съществителните (*дисководещ*, *млекопитаещ*) и наречията (*досущ*).

Със знака * са отбелязани онези думи, които се срещат в този си фонетичен вид в първия речник, и в друг – във втория, но съвпадат семантично.

Таблица 2. Отглаголни причастия, включени единствено в ОРБЕ 2011

главнокомандващ*	общопрактикуващ	фрапиращ	трезвомислещ
бавноразвиващ се	скъпоструващ	кръвоспиращ	инакомислещ
главозамайващ	тръбоогъващ	трасиращ	дългосвирещ
товарозахранващ	обезболяващ	учащ*	немскоговорещ
самозалепващ	животоспасяващ	двойнодишащ	англоговорещ
дървообработващ	енергоспестяващ	товарозахващащ	испаноговорещ
почвообработващ	нефтопроизвеждащ	трудопогълщащ	носец
кожообработващ	прилежащ	млекопитаещ	учещ*
металообработващ	противолежащ	вещ	кръвосмучещ
текстообработващ	животоподдържащ	закритогнездец	неприсъщ
дървопреработващ	натрийсъдържащ	водещ	определящ
захаропреработващ	кобалтосъдържащ	дисководещ	структуроопределящ
нефтопреработващ	нефтосъдържащ	ранозреещ	висшестоящ
властващ	азотсъдържащ	къснозреещ	нискостоящ
подрастващ	съскащ	металорежещ	животрептящ
равнодействащ*	правоимащ	самодвижещ се	лявовъртящ
киселиннодействащ	властимащ	електродвиждещ се	диворастящ
странстващ	самокодиращ се	лентодвиждещ	живорастящ
войнстващ	самоорганизиращ се	военнослужещ	нискорастящ
числопреобразуващ	защитно-изолиращ	срочнослужещ	гъсторастящ
пенообразуващ	термоизолиращ	свърхсрочнослужещ	

Таблица 3. Отглаголни причастия, включени и в двата речника

жизнеутвърждаващ	огнедишащ	горещ	
начеващ	всезнаещ	независещ	входящ
вярващ	многознаещ	всеведущ	подходящ
неръждяващ	начинаещ	сведущ	неподходящ
обеззаразяващ	зловещ	текущ	изходящ
управляващ	бъдещ	досущ	низходящ
завеждащ	служещ	цветущ	възходящ
належащ	въпиещ	могъщвсеомогъщ	приходящ
срещулежащ	здравомислещ	същ	настоящ
празноскитащ	свободомислещ	вездесъщ	предстоящ
дъвчащ	честномислещ	присъщ	правостоящ

От голямо значение за изследването са и речниковите статии в тълковния *Речник на българския език* от БАН, досега излязъл в 15 тома. Именно там са установени редица колебания в категоризирането на въпросните причастия/прилагателни. Ще бъде прокарана връзка между опозицията атрибутивност : полупредикативност, реализираща се в употребата на СгДП съответно като обикновено определение и обособено определение, и разпространеното становище за неговата подчертано книжовна употреба (Гугуланова/Gugulanova 2005: 50 – 51, Първев/Parvev 1976a: 398, 403). С това бива аргументирана една от възможните причини за нарасналия обем от адекватни СгДП в по-новите речници.

Степента на адекватация на СгДП е водещият критерий за попълването на речниците със съответната форма, т.е. от нея зависи лексикализирането на нови прилагателни. Допълнително в морфологията на СгДП са налични „частични отклонения“, свързани с интегрирането му в съвременния език под чуждо влияние (Първев/Parvev 1976a: 397 – 398). Те са свързани с наличието на генетично отпричастни прилагателни имена като *настоящ*, *грядущ*, *входящ*, *изходящ*, *цветущ*, *въпнющ*, *бъдещ*, *същ*, *вещ*, *зловещ*. Общото за тези архаични форми на СгДП е отклонението им спрямо морфологията на СгДП в съвременния български език – напр. *грядущ* е причастие от рус. глагол *грясти* < стб. *грястн* и по българските фонетични закони формата би била **гредущ*. СгДП е единственият клас в съвременната ни партиципиална система, в който са налични подобни отклонения, ако не взимаме предвид сегашното страдателно причастие (ССтрП). Неговото заемане по сходни на СгДП пътища отново е довело до лексикализирането му като прилагателно, но пък морфологията му се оказва словообразователно продуктивна, при това с присъща процесуална и модална семантика (срв. *любим*, *значим* ↔ *непроходим*, *обработваем*). Всъщност според някои изследователи оцелелите в съвременния език СгДП по начало са прилагателни (Мирчев/Mirchev 1978: 240), а това може да бъде обвързано с предимно именната им функция в старобългарския език (Харалампиев/Haralampiev 2001: 165)².

Това състояние на парадигмата е проблематично не само във формален, но и в семантичен план, защото наред с гореизброените архаични форми, в българския език се образуват прилагателни имена от причастия, които не се отклоняват от нея, но се различават в семантичен и синтактичен план от своите изходни причастия, независимо дали са старобългаризми (*горящ* ↔ *горещ*, *можещ* ↔ *могъщ*). Така например *горящ* като типично причастие може да изпълнява полупредикативна функция (т.е. обособено определение, вж. по-долу) – *тази тълпа, горяща от нетърпение* (= тълпата гори от нетърпение, намира се в определено състояние), и атрибутивна функция (*горящо дърво* = което може да гори). Прилагателно *горещ* (стб. *горѣ* – *горѣшта*) обаче, при все че притежава идентична парадигма, не може да се употреби полупредикативно.

² В съвременния език обаче въпросът е по-сложен, защото значителна част от причастията имат преобладаващо полупредикативна функция – *клонящ*, *отнасящ се*, *зависещ*, *изобилстващ* (вж. Гугуланова/Gugulanova 2005: 55 – 56).

Да разгледаме изречението *От нея бълваше горещ като огън въздух*. То носи информацията, че огънят и въздухът притежават качеството да са горещи, да имат висока температура. Ако трябва да се каже, че въздухът гори подобно на огън, ще се използва причастиято *горящ*. Ето и обяснение на това явление: „Най-голяма близост до прилагателните имена или характер на прилагателни имена, както отбелязва А. Иванова, добиват причастията, когато са употребени като обикновено определение (атрибутивно – б.а.). Обособените определения (употребени полупредикативно – б.а.) запазват глаголността си“ (Чоролеева/Choroleeva 1973: 51). Така че освен архаичните отпричастни прилагателни, към групата на формите от трета степен на адекватация – скъсалите връзка с причастната (отглаголната) семантика и синтактична функция, можем да добавим лексикализирани прилагателни като *могъщ, горещ, належащ, неподлежащ*. Общо за тези форми е отразяването им като прилагателни в РБЕ, без да се споменава отпричастният им произход.

Друг е случаят с отглаголните прилагателни, адекватирани до втора степен – своеобразните „омонимни“ двойки от типа *пишещ (пишеща машина) – пишещ (Авторът, пишещ романи за деца...)*. В техните речникови статии е посочено „Прич. сег. деят. от ... като прил.“ с редки изключения. Проблемът с тези думи е неясната им позиция в българския лексикон, тъй като много от тях имат терминологичен характер (за това по-късно), а също и неравностойността на техните „омонимни“ значения³, ясно личаща в ОРБЕ и ОРСБЕ. Именно тези два въпроса стоят в центъра на настоящото изследване.

Хр. Първев твърди, от една страна, че адекватацията на СгДП (по негово определение – „функциониране на причастията като прилагателни“) не води до лексикализиране на прилагателни имена (той посочва горните остарели форми отделно) и от друга, че СгДП имат изключително самостоятелна синтактична употреба (съгласувани и несъгласувани определения, обособени определения) (Първев/Parvev 1976б: 406). С това твърдение той изключва от наблюденията си причастията/прилагателните от второто равнище на адекватация, чиято способност да образуват „омонимни“ двойки се дължи именно на лексикализирането на едно от значенията им. Напр. причастията *мис-*

³ Алтернативно може да се подходи с идеята на И. А. Краков, че при адекватацията не възникват омоними, а само нараства семантичният обем на причастията (Чоролеева/Choroleeva 1973: 59 – 60). Това би преформатирило нашата йерархия на адеквативните степени, защото тъкмо при втората степен полисемията е най-силно изразена – *четящ, пишещ, блестящ, водещ, летящ* и т.н.

лещ е включено в (РБЕ/RBE) и (ОРСБЕ/ORSBE), но липсва в (ОРБЕ/ORBE) за сметка на *здравомислещ, трезвомислещ, свободомислещ, честномислещ*. Затова и други изследователи предлагат различно определение за адективация – „образуване на адективни значения на причастията (в диахронен план)“ (Чоролеева/Choroleeva 1973: 65). Нещо повече, примери от съвременния език показват, че причастieto се употребява като прилагателно, и то като част от съставно именно сказуемо, каквато употреба не е присъща на СгДП⁴: [...] *българинът става по-културен и по-мислещ да запазва околната среда [...]* (БНТ, „Зелените Оскари“), *Българинът обича повестователни спектакли, история, да се разказва нещо, докато съвременният танц и въобще съвременното изкуство е далеч по-абстрактно, далеч по-мислещо* (ArtSofia, „Спектакълът „Ефектът Галатея“ – стремеж към съвършенство на Боряна Сечанова“). Подобни примери са възможни, защото адективацията лишава причастieto от таксисното значение предходност/едновременност.

Тази двойствена същност на отпричастните прилагателни, употребими и като чисти прилагателни, и като причастия с полупредикативна функция, води до разминавания в класификацията, която речниците предоставят. Тук няма да коментираме разликите в предлагания от двата речника правопис на форми като **равнодействащ, *началстващ, *здравомислящ, *свободомислящ* в ОРСБЕ или **свърхсрочнослужещ* в ОРБЕ, тъй като те са без значение за целите на настоящото изследване. В случая са важни предполагаемите критерии за включването в речника на едно или друго причастие като прилагателно. На първо място сред тези отпричастни прилагателни от втора степен на адективация се открояват онези, чието значение на чисто прилагателно е свързано, т.е. има фразеологична употреба (вж. Бояджиев/Boyadzhiev 2011: 89). Такива са *пишещ, хвърчащ, смекчаващ, димящ, умоляващ, плачещ, висящ*, при които е възможна полупредикативна употреба като типично причастие (*На писателя и сега явно се харесва позата на наблюдател, пишещ уж за собствено развлечение*), а в други случаи са подчертано адективирани (*Мисля, че и ти като пишещ човек [...]; пишеща машина; хвърчащ лист, смекчаващи вината обстоятелства, димяща бомба, умоляващ поглед, плачеща върба, висящ въпрос, висяща железница, висящо дело, висящ мост*). Повече-

⁴ Приема се, че СгДП не може да се употребява като част от именно сказуемо заради противоречието между темпоралната семантика на спомагателния глагол и причастieto (вж. Гугуланова/Gugulanova 2005: 61), макар в разговорна реч да са възможни такива фрази.

то от посочените свързани употреби не са терминологични, съответно възможността да изгубят узуалния си характер е по-висока, затова напр. в по-новия речник (ОРБЕ) отсъстват всички гореизброени причастия.

Като друга група можем да открием причастията, които нямат определено свързано значение, поради което и мотивацията за включването им изглежда непрозрачна – *съществуващ* (вероятно в значение ‘наличен’), *виещ се* (вероятно за растение или стълбище) или имат повече от едно свързано значение, което ги доближава до качествено прилагателно – *неувяхващ* (растение, слава), *движещ* (мотив, сила). Няма как да сме сигурни дали едно, или повече от множеството свързани значения на причастия като *летящ*, *висящ*, *движещ* е довело до лексикализацията им, или генералната адекватизирана употреба го е обусловила.⁵ Насока за търсене на отговор може да ни даде преносният смисъл на голяма част от свързаните значения – той не е задължително условие за адекватизация, но пък притегля причастията към морфо-семантичния клас на прилагателното име. Сиреч едно неадекватизирано причастие притежава само онези преносни значения, присъщи на изходния глагол, но адекватизацията създава условия за формиране на нови. Срв. напр. полисемията на *летящ* в словосъчетанията *летяща врата* (техн.), *летяща крепост* (воен.), *летяща мишка*, *летящ гушер* (зоол.), *летящ дълг* (банк.), *летящо килимче*, *летящо куче/лисица* (зоол.), *летящ лист*, *летящи риби* (зоол.), *летящ старт* (спорт.), *летящ трапец* (спец.), *летяща чиния*, *летяща бележка*, *летящ холандец*. Подобно състояние на системата предполага възможност за попълване на речника с причастия заради честата им атрибутивна употреба и пренебрегването на такива, които „се употребяват като прилагателни имена само в съчетание с отделни думи“ (Чоролеева/Choroleeva 1973: 52). В съставянето на ОРБЕ този критерий е приложен последователно, може би до крайност, тъй като словникът изобилства от причастия със специални свързани значения, напр. *двойнодишащ* (зоол. – двойнодишащи риби), *ранозреещ*, *къснозреещ*, *структуроопределящ*, *кръвосмучещ*, *числообработващ* и мн. под. за сметка на свързани значения с общезикова значимост – отсъстват *летящ* (*летящо килимче*), *пишещ* (*пишеща машина*), *висящ* (*висящ мост*) и др.

---

⁵ Трябва обаче да се подчертае, че включените в РБЕ с речникови статии отпричастни прилагателни се определят като прилагателни, независимо от устойчивите словосъчетания, в които участват.

ОРСБЕ също предлага куриозни примери – съвсем неясна е мотивацията за включване на *горящ* отделно от *горещ*. Логично, в по-стария речник намираме и множество фонетични дублети (вж. таблиците), както и русизми – *учащ*, *разводящ*, *животрептящ* (същевременно и в двата речника липсва съхраненият до днес русизъм *потресаващ*, рус. *потрясающий*). Прави впечатление една форма, която сега е заменена от синонимния си съответник, образуван като ССтрП – *зависещ/зависящ* (зависим). Тя е заета от руски като прилагателно (рус. *зависящий*), но в хода на нарастващото словообразователно значение на *-им/-ем* формите (исторически ССтрП) е настъпил процес, който можем да наречем деадективация – сега *зависещ* има основно полупредикативна употреба, изгубено е значението, с което се приписва статичният признак *подчиненост*. Възможно е като симптом на подобен процес да разгледаме отсъствието на причастията *знаещ*, *зависещ*, *съществуващ* и др. в ОРБЕ, вероятно заради липсата на свързано значение, което да поддържа втората степен на адективация, или изгубеното съзнание за такава (*знаещи и можещи?*). Това, разбира се, не означава, че липсват примери за новолексикализирани форми със свързано значение – *структуроопределящ* (*структуроопределящ от-расъл*), *самокодиращ се* (*самокодираща се програма*), *определящ* (*определящ фактор*), *дългосвирещ* (*дългосвирещ албум/запис*) и др.

Нека се върнем към въпроса за терминологичните свързани употреби. От една страна, те са по-устойчиви, защото се предполага употребата им в съответните отрасли на познанието. Ясно е, че част от новодобавените отпричастни прилагателни в ОРБЕ са свързани с промени в реалиите на науката и бита след 1989 г. – *текстообработващ*, *енергоспестяващ*, *бавноразвиващ се*, *самокодиращ се*. А и като отчитаме факта, че качество, характерен признак на машините е извършването на дейност, работа, обяснимо е количеството термини от техническата област в ОРБЕ. Отделно от това, включването на широк спектър от термини създава предпоставка за значително нарастване броя на подобни лексеми в следващи речници. Тогава нито един речник не би съдържал „пълния“ брой лексикализирани отпричастни прилагателни, ако се поддържа една полупропусклива лексикографска мембрана. Например можем да се запитаме защо са включени *натрийсъдържащ*, *кобалтсъдържащ*, но не и *хлорсъдържащ*, при все че честотата им на употреба е относително еднаква? Идентичен е случаят със *самодвижещ се*, *електродвиждещ се*, като липсва *самозадвижващ се*. Видна е решителността на съставителите да попълнят речника с установени в терминологията лексеми (колкото и да са не-

познати за обикновения езиков носител), ведно с колебанието да бъдат включени „омонимни“ отпричастни прилагателни – и в двата речника липсва *пустеещ* (‘необитаван’), но в ОРСБЕ намираме *полупустеещ* (за земя – необработваема). Изобщо речниците, особено ОРБЕ, се отличават с непоследователно попълнени адективиращи СгДП в словника. От една страна, явна е тенденцията за добавяне на новообразувани форми със силно ограничена употреба (*пенообразуващ, товарозахранващ, лявовъртящ, кобалтосъдържащ* и пр.), което отразява ясно съзнание за активната адективация (и закономерната в много случаи субстантивация) в съвременния език. От друга, очевидна е липсата на установени в книжовната и книжовно-разговорната реч лексеми като *подрастващ, неподлежащ*. Въобще словообразуването на сложните прилагателни с основа причастие не е напълно изяснен процес от гледна точка на лексикографията. В допълнение някои изследователи на причастията и словообразуването дават примери с отглаголни причастия, които не се срещат в нито един от посочените речници – *крачещ* (ескалатор) (Чоролеева/Choroleeva 1973: 47); *бързопишещ, далекопишещ* (Стоянов/Stoyanov 1971: 70). В известен смисъл това е показателно за лекотата, с която се адективират СгДП в езикова общност, за която традиционно се смята, че е маргинализираща СгДП в периферията на книжната лексика.

Други причастни форми са включени в речниците заради субстантивното си значение, с което отново възниква „омонимна“ двойка, без обаче да е налична свързана употреба, обуславяща адективация, напр.: *Всеки следващ министър ↔ Следващите да влязат* (още *отсъстващ, зрящ, живуш, идуш* и др.). Много по-голям е броят на тези форми в ОРБЕ, където дори се среща пример за отпричастно съществително, образувано композиционно от адективиращо причастие, т.е. отпричастна форма без атрибутивна употреба – *дисководещ* (< *водещ*). Въпросът за отношението адективация – субстантивация обаче остава извън обсега на това изследване. Достатъчно е да отбележим субстантивната употреба като фактор на лексикализацията.

Неоспоримият книжен характер на СгДП маркира и лексикализираните прилагателни имена, образувани от съответните причастия. В разгледаните речници на българския език се отразяват две отчетливи тенденции, засягащи този процес. Първо, наред с наличните остарели отпричастни форми, които приемаме за прилагателни имена, в съвременния език се обособяват морфосинтактично нееднородни, но лексикално устойчиви групи отпричастни прилагателни, които изцяло спадат към книжната лексика. Така че статутът на СгДП като „неприсъщо на живата

българска реч“ (Първев/Parvev 1976a: 403) не ограничава неговата лексикална роля в книжовния език. Второ, понижената фреквентност на причастията в книжовно-разговорната реч може да се обвърже с противопоставянето атрибутивност : полупредикативност, което именно е основна причина за морфосинтактичната нееднородност на широка, отворена група адективирани СгДП, които обобщихме като адективирани във втора степен. Речниците потвърждават колебливия им статут на лексикализирани прилагателни или многозначни причастия, за което допълнително влияние оказва лексикалната съчетаемост на съответните форми. Без да излизаме от рамките на синхронния анализ, трябва да споменем възможността за преминаване (връщане) на адективирани причастия от втора степен в първа (за това би трябвало да свидетелстват някои от изпадналите в новия речник форми), като подчертаваме, че образуването на термини по модела на СгДП не прави обратното езиков факт – тук говорим за словообразователен процес, а не за промени в морфологичния и семантичния статут. Благодарение на семасиологичния подход, приложен в изследването, т.е. разглеждането на формалните особености в изходна позиция спрямо семантичните, установихме различия в оказионалната (в случая – терминологизиращата) и узуалната адективация. Тези различия дават разностранни насоки за разсъждение върху морфологичния и лексикалния статут на СгДП в съвременния български език и начина, по който неговите значения и употреби им оказват влияние.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бояджиев/Boyadzhiev 2011:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2011. [Boyadzhiev, T. *Balgarska leksikologiya*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 2011.]
- Гугуланова/Gugulanova 2005:** Гугуланова, Ив. *Българските причастия и деепричастия в славянски контекст*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2005. [Gugulanova, Iv. *Balgarskite prichastiya i deeprichastiya v slavyanski kontekst*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 2005.]
- Мирчев/Mirchev 1978:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1978. [Mirchev, K. *Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978.]
- Първев/Parvev 1976a:** Първев, Х. Морфологични особености на причастията в съвременния български книжовен език. // *Помагало по българска морфология*. Глагол. Съст. П. Пашов, Р. Ницолова. Со-

фия: Наука и изкуство, 1976. [Parvev, H. Morfologichni osobenosti na prichastiyata v savremenniya balgarski knizhoven ezik. // *Pomagalo po balgarska morfologiya. Glagol. Sast. P. Pashov, R. Nitsolova. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976.*]

Първев/Parvev 1976б: Първев, Х. Черти от семантичната характеристика на причастията в съвременния книжовен български език. // *Пomagalo po българска морфология. Глагол. Съст. П. Пашов, Р. Ницолова. София: Наука и изкуство, 1976.* [Parvev, H. Cherti ot semantichnata harakteristika na prichastiyata v savremenniya knizhoven balgarski ezik. // *Pomagalo po balgarska morfologiya. Glagol. Sast. P. Pashov, R. Nitsolova. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976.*]

Стоянов/Stoyanov 1971: Стоянов, С. Словообразуването в българския език. I. Имена. София: Наука и изкуство, 1971. [Stoyanov, S. *Slovoobrazuvaneto v balgarskiya ezik. I. Imena. Sofia: Nauka i izkustvo, 1971.*]

Харалампиев/Haralampiev 2001: Харалампиев, И. Историческа граматика на българския език. София: Фабер, 2001. [Haralampiev, I. *Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik. Sofia: Faber, 2001.*]

Чоролеева/Choroleeva 1970: Чоролеева, М. Отглаголни прилагателни имена или адективирани причастия. // Известия на ИБЕ (19). София: Изд. на БАН, 1970. [Choroleeva, M. *Otglagolni prilagatelni imena ili adektivirani prichastiya. // Izvestiya na IBE (19). Sofia: Izd. na BAN, 1970.*]

Чоролеева/Choroleeva 1973: Чоролеева, М. Адективация на причастията в съвременния български език. Канд. дисертация. София, 1973. [Choroleeva, M. *Adektivatsiya na prichastiyata v savremenniya balgarski ezik. Kand. disertatsiya. Sofia, 1973.*]

ИЗТОЧНИЦИ

ОРБЕ/ORBE 2011: *Обратен речник на българския език.* София: Изток-Запад, 2011. [Obraten rechnik na balgarskiya ezik. Sofia: Iztok-Zapad, 2011.]

ОРСБЕ/ORSBE 1975: *Обратен речник на съвременния български език.* София: Издателство на БАН, 1975. [Obraten rechnik na savremenniya balgarski ezik. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1975.]

РБЕ/RBE: *Речник на българския език.* БАН.

<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg> [Rechnik na balgarskiya ezik. BAN.

<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg>]

**ПРОВЕРКА НА ЕЗИКОВИТЕ ЗНАНИЯ
НА СЪВРЕМЕННИТЕ НОСИТЕЛИ НА БЪЛГАРСКИЯ
ЕЗИК ПО ОТНОШЕНИЕ НА БРОЙНАТА
И МНОЖЕСТВЕНАТА ФОРМА
(АНКЕТНО ПРОУЧВАНЕ)**

*Николай Боев
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

**TESTING THE LINGUISTIC KNOWLEDGE
OF MODERN SPEAKERS OF THE BULGARIAN LANGUAGE
REGARDING THE PLURAL AND NUMERAL FORMS
(QUESTIONNAIRE SURVEY)**

*Nikolay Boev
University of Plovdiv Paisii Hilendarski*

The paper deals with the issue of the plural and the numeral form, more precisely with the extent to which modern speakers of Bulgarian handle these two forms correctly. It is divided into 2 parts – the first one gives definitions of the plural and the numeral form, as well as the exceptions to the rule, and the second one presents and analyses the results of a pre-prepared survey and draws conclusions. The prepared questionnaire covers 255 respondents (we decided on this number in order to be as objective as possible when analyzing the results) from different age groups, with different types of education, and with different reasons for completing the questionnaire. The questionnaire contains 15 questions – 11 that test knowledge regarding the numeric and plural forms (7 multiple choices and 4 free response), as well as some exceptions to the rules and 4 that refer to the age of the respondents, their education, and the reason for completing the survey. The report discusses all the results in detail and draws conclusions about the general level of knowledge of the plural and numeral forms among modern native speakers of Bulgarian, as well as conclusions for each age group separately, for people with different types of education – primary, secondary, university, etc. and for respondents with philological education and respondents without such education.

Keywords: survey, analysis, modern speakers of Bulgarian language, numerical and plural forms

Във фокуса на изследването е поставен въпросът за бройната множествена¹ и обикновената плурална форма² с оглед на това да се потърси отговор на въпроса доколко съвременните носители на българс-

¹ По-нататък за краткост ще се използва само наименованието „бройна форма“.

² По-нататък „множествена форма“.

кия език боравят правилно с двете форми. За целта в първата част на проучването сме използвали дескриптивния метод, като сме описали какво представляват бройната и множествената форма, разгледали сме и изключенията от правилото за употреба на бройна форма, а във втората част сме анализирали резултатите от проведено анкетно проучване.

Интересът ни към темата е предизвикан от често допусканите грешки, при това от хора, които работят в медии, от публични личности и т.н. Запознати сме и с факта, че усвояването на бройната форма представлява голямо предизвикателство за чужденците, които изучават български език. Затова решихме да проверим доколко ние, българите, като носители на езика, боравим правилно с нея. Това е и основната причина да изготвим анкета, чиято цел е да провери езиковите знания на съвременните носители на българския език по отношение на бройната форма. Преди да представим и анализираме резултатите от анкетата, е важно да припомним какво представлява бройната форма, кога се използва, и разбира се, да посочим и изключенията от правилото³.

1. Бройната форма в съвременния български език

Ако неличните съществителни от мъжки род, чиято неопределена форма в ед.ч. завършва на съгласен звук, се определят от числително бройно (за точен или за приблизителен брой): *две, три, четири, пет-шест* и т.н., те приемат особена форма за множествено число, наречена **бройна**. Тя се образува с окончание *-а* или *-я*, напр.: *град – два града, стол – три стола, славей – два славея, кон – четири коня, път – два пътя* (различно от *два пъти*)⁴ и пр.

Бройната форма е застъпница на старобългарската форма за именителен и винителен падеж двойствено число на съществителните от *-о-* и *-јо-* основи. Тази форма се употребява и след наречията за броимо количество *колко, колкото, толкова, няколко*, напр.: *колко броя, колко лева; колкото лева; няколко броя, няколко лева; толкова броя, толкова лева* и пр. (вж. ГСБКЕ/GSBKE 1983). Както много правила в българския език обаче, и това си има изключения, т.е. налице са специфични употреби, които пораждат колебания у носителите на узика⁵ В това число можем да споменем следните:

---

³ Налага се да направим уточнението, че нашата анкета е насочена най-вече към хората без филологическо образование. Ето затова тя не е с голяма сложност и в нея не са включени въпроси, свързани с някои от изключенията.

⁴ При същ. от м.р. (нелица), които завършват на *-ъл, -ър, -азъм, -изъм*, в бройната им форма **Ъ** се запазва, а в множествената – отпада (*два организъма – много организми*) (ОПРБЕ/OPRBE 2012).

⁵ При представянето на правилото за употребата на бройната форма в съвременния български език и на специфичните случаи при неговата употреба сме изпъл-

1. Когато неличното съществително име е свързано със съществително име с количествено значение – *чифт, двойка, дузина, сума*, то не се използва с бройна форма (*чифт чорапи, дузина моливи*);
2. Ако между неличното съществително име и свързаното с него числително име/наречие са употребени твърде много думи, се препоръчва употребата на множествено число (напр. *Това са **няколко** великолепно запазени, добре поддържани и привлекателни за туристите български храмове*)⁶;
3. Когато с наречията *колко* и *толкова* не се изразява количество, а възклицание, се използва множествено число (*Я, колко напагали!*);
4. При две български съществителни имена от м.р. нормата допуска вариране – *син (няколко сина/синове)* и *ден (два дена/дни)*;
5. Ако неличното съществително име участва в конструкцията [числително име (или наречие за бройно количество) + предлог (или спомагателен/полуспомагателен глагол) + прилагателно име/адективирано причастие + х (кое да е нелично съществително име от м.р., завършващо на съгласна)], то се употребява винаги с обикновено мн.ч., а не с бройна форма (*Посетих два от най-известните паметници; Три бяха най-важните принципи в живота му*);
6. Съществителни имена от м.р., които имат значения за предмет и за лице – *офицер, хан, редактор*, имат бройна форма само в значението си на предмет (срв.: *Подминахме два крайпътни хана и Двамата ханове са разширили значително територията на страната по време на своето управление.*);
7. Когато искаме да посочим определен брой хора, като използваме числително бройно (или искаме да съгласуваме с наречията *колко, няколко, колкото, толкова*), е правилно да употребим съществителното име *души*, а не *човека/човеци*, за

звали няколко източника: ОПРБЕ/OPRBE 2012: 26 – 27; Пашов/Pashov 1989:61 – 63; Чакърлова/Chakarova 2017; Чакърлова/Chakarova 2023 (ръкопис).

⁶ Към този специфичен случай насочва вниманието си П. Пашов – срв.: „[...] при такова (тук авторът дава следния пример: *два противоположни и все пак равностойни начина* – бел. моя – Н.Б.) или по-голямо отдалечаване на съществителното от числителното може да се употреби обикновено множествено число, напр. „*атмосферата на **два** големи и вълнуващи с борбите си за справедливост и красота градове*“ (Пашов 1989: 62).

да назовем лицата (срв.: *двама/няколко/колко души*, а не *двама човека/човеци*)⁷.

8. Интересен е случаят, когато след бройно числително име е употребено съчинително словосъчетание от две нелични съществителни в м.р.⁸ Ако и двете са в бройна форма (напр. *четири молива и химикала*), изразът няма еднозначна количествена интерпретация. При повторение на числителното обаче, смисълът е ясен – срв.: *четири молива и четири химикала*. Когато и двете съществителни са в обикновена плурална форма, количеството се възприема като сумарно, т.е. в математически смисъл квантификаторът е изведен „пред скоба“ – срв.: *двайсет [градове и села]*. Има и трети вариант: първото съществително да е в бройна форма, а второто – не. Тогава „количественото значение се възприема като точно определено при първото съществително или като неопределено – при второто (срв.: *четири шкафа и гардероби*)“ (Чакърлова/Chakarova 2017: 204).
9. К. Чакърлова обръща внимание и върху факта, че „[а]ко в изречението е употребено събирателно съществително от м.р., означаващо съвкупност от лица (напр. *народ, колектив, клас* (от ученици) и др.), при съчетаването му с числително име или наречие за бройно количество то получава бройна форма – срв.: *два(та) народа, няколко колектива* (а не **двата народи, двама народи, няколко колективи*)“. Причината за това според авторката е, „че при езиковото „броене“ на подобни съществителни на преден план излиза абстрактното им значение „съвкупност, брой“ (Чакърлова/Chakarova 2023, ръкопис).

2. Анализ на резултатите от анкетното проучване

Проведената анкета се състои от 15 въпроса, като последните 4 от тях са свързани с възрастта на респондентите, тяхното образование и причината за попълването на анкетата. Така детайлно можем да проследим различните гледни точки на респондентите с оглед на отделните възрастови групи и на вида образование и бихме могли да установим защо хората се интересуват от подобен вид изследвания. С малкото на брой въпроси целим резултатите да са максимално точни, понеже при по-голям брой въпроси шансът да изгубим интереса на анкетираните и те да започнат да избират отговори произволно, се увеличава. Общият брой на хората, попълнили анкетата, е 255.

---

⁷ Примерите към описанията на изключенията са мои – Н. Б.

⁸ Подробно за това вж. у Чакърлова/Chakarova 2017.

След детайлния анализ на резултатите установихме, че когато се налага хората да прилагат правилото за бройната форма без повечето изключения, се справят добре (като направим уточнението, че въпросите са с избираем отговор). Това се разбира от високия процент верни отговори на въпросите 1, 2, 4, 5 и 6 (вж. Приложение) – около 70% успеваемост. Отбелязваме все пак факта, че тези въпроси включват и две изключения от правилото:

1. Когато неличното съществително име е свързано със съществително име с количествено значение – *чифт, двойка, дузина, сума*, то не се използва с бройна форма;
2. Когато с наречията *колко* и *толкова* не се изразява количество, а възклицание, се използва множествено число.

Оказва се обаче, че когато респондентите трябва да посочат къде е грешката или дали има такава при въпрос с отворен отговор, верните отговори намаляват. Така при въпросите 7, 8, 9 и 10 (вж. Приложение) процентът на верни отговори спада до 60.

Най-голям брой некоректни отговори се наблюдават при третия и единадесетия въпрос (вж. Приложение). За да отговори вярно на тях, респондентът трябва да е запознат с изключенията от правилото за употреба на бройната форма. На третия въпрос са отговорили вярно едва 52%, понеже при него е необходимо анкетираните да са наясно, че когато съществителното име *човек* се употребява след числително бройно име или след наречията *колко, няколко, колкото, толкова*, се препоръчва да се използва съществителното *души*, а не *човека/човеци*. Подобни количествени данни в голяма степен подкрепят споменатото в началото твърдение, че голяма част от носителите на нашия език не познават достатъчно добре правилата и специфичните случаи при употреба на бройна форма. По отношение на единадесетия въпрос се наблюдава друго. За да се отговори вярно на този въпрос, респондентът трябва да е наясно, че ако между неличното съществително име и свързаното с него числително име/наречие са употребени твърде много думи, се препоръчва употребата на обикновена плурална форма.⁹

Тъй като нашата анкета включва и няколко въпроса, които са свързани с възрастта, образованието и причината за попълване на формата от страна на респондентите, ние направихме още няколко извода.

⁹ Важно е да уточним, че когато отчитаме некоректност при отговора на този въпрос не бихме могли да говорим за грешки в чист вид, тъй като става дума за препоръчителна, а не задължителна употреба, която не е изрично спомената в нормативния речник (вж. напр. ОПРБЕ/OPRBE 2012: 26 – 27).

Когато става дума за възрастта на анкетираните, трябва да отбележим, че най-добре представящата се група е тази на хората от 18 до 30-годишна възраст. При тях се наблюдава задълбочено познаване на правилата за употреба на бройната форма, както и изключенията към нея.

Най-добре се представят, разбира се, хората с висше образование, следвани от тези със средно образование и накрая са тези, които имат основно образование. Респондентите с филологическо образование, в това число и изучаващи филологическа специалност, (очаквано) са показали по-високи резултати от анкетираните, които нямат такова. Любопитен е фактът, че при голяма част от въпросите процентът на верни отговори е почти сходен, изключение прави 3. въпрос, където верните отговори при нефилолозите са едва 33%, а при филолозите са 71%.

В заключение можем да кажем, че голяма част от съвременните носители на българския език си служат правилно с употребата на бройната множествена и обикновената множествената форма. Основният проблем за носителите на езика се появява тогава, когато се появят изключения от правилото.

БИБЛИОГРАФИЯ

- ГСБКЕ/GSBKE 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология.* Стоянов, С. и кол. София: БАН, 1983. [*Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T.2. Morfoloziya.* Stoyanov, S. at. al. Sofia: BAN, 1983.]
- ОПРБЕ/OPRBE 2012:** Мурдаров, В., Т. Александрова, Р. Станчева и кол. *Официален правописен речник на българския език.* София: Просвета, 2012. [Murdarov, V., T. Aleksandrova, R. Stancheva at. al. *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.* Sofia: Prosveta, 2012.]
- Пашов/Pashov 1989:** Пашов, П. *Практическа българска граматика.* София: Народна просвета, 1989. [Pashov, P. *Prakticheska balgarska gramatika.* Sofia: Narodna prosveta, 1989.]
- Чакърова/Chakarova 2017:** Чакърова, К. За един специфичен случай при употреба на бройни числителни имена в съвременния български език. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, т. 54, кн. 1, сб. А, 2016. Пловдив: УИ „Паисий хилендарски“, 2017, 193 – 205. [Chakarova, K. Za edin spetsifichen sluchay pri upotrebata na broyni chislitelni imena v savremenniya balgarski ezuk. // *Nauchni trudove na PU „Paisiy Hilendarski“*, t. 54, kn. 1, sb. A, 2016. Plovdiv: UI “Paisiy Hilendarski”, 2017, 193–205.]
- Чакърова/Chakarova 2023:** Чакърова, К. *Лекции по българска морфология.* Пловдив, 2021 (ръкопис). [Chakarova, K. *Leksii po balgarska morfologiya.* Plovdiv, 2021 (rakopis).]

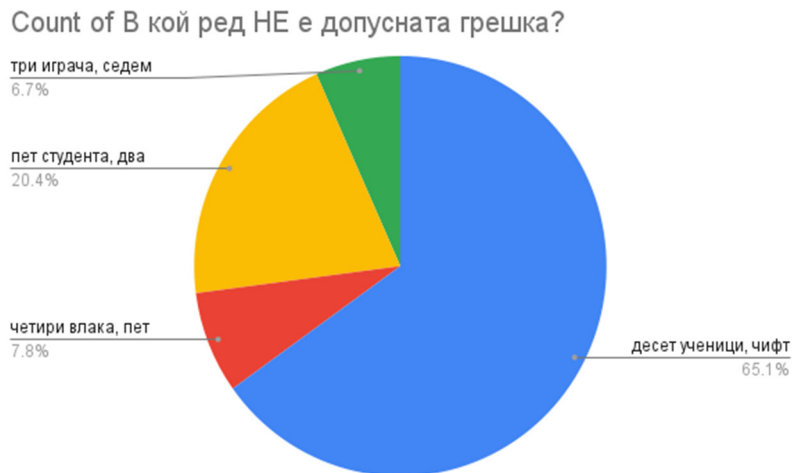
ПРИЛОЖЕНИЕ

АНКЕТНО ПРОУЧВАНЕ

(въпроси и диаграми на част от получените отговори)

Въпрос № 1. В кой ред НЕ е допусната грешка?

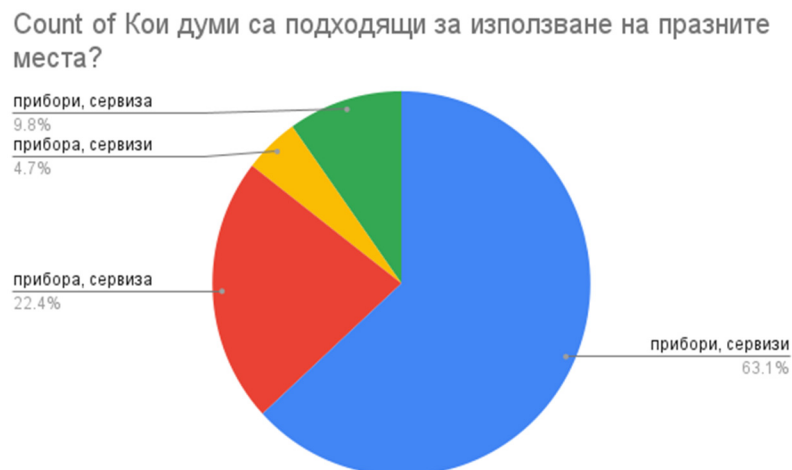
- А) пет студента, два стола, няколко вола
- Б) десет ученици, чифт чорапи, няколко лъва
- В) три играча, седем зъболекаря, осем княза
- Г) четири влака, пет гълъби, двама синове

Въпрос № 2. Кои думи е подходящо да използваме на празните места?

Толкова (...) и (...) само за няколко ВИП гости на ресторанта.

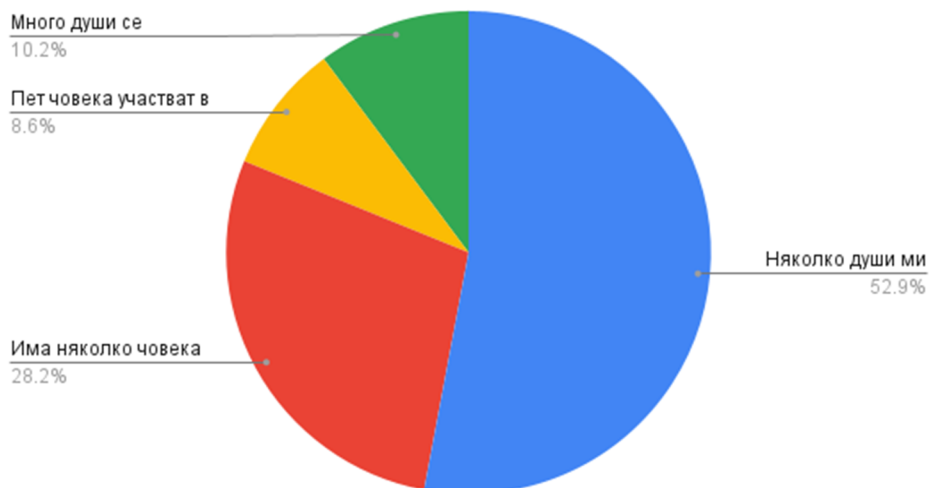
- А) прибора, сервиза
- Б) прибори, сервиза
- В) прибора, сервизи
- Г) прибори, сервизи

Въпрос № 3. В кой ред НЕ е допусната грешка?

- А) Има няколко човека пред вратата.
- Б) Пет човека участват в пиесата.
- В) Няколко души ми звъняха вчера.
- Г) Много души се събраха на площада.

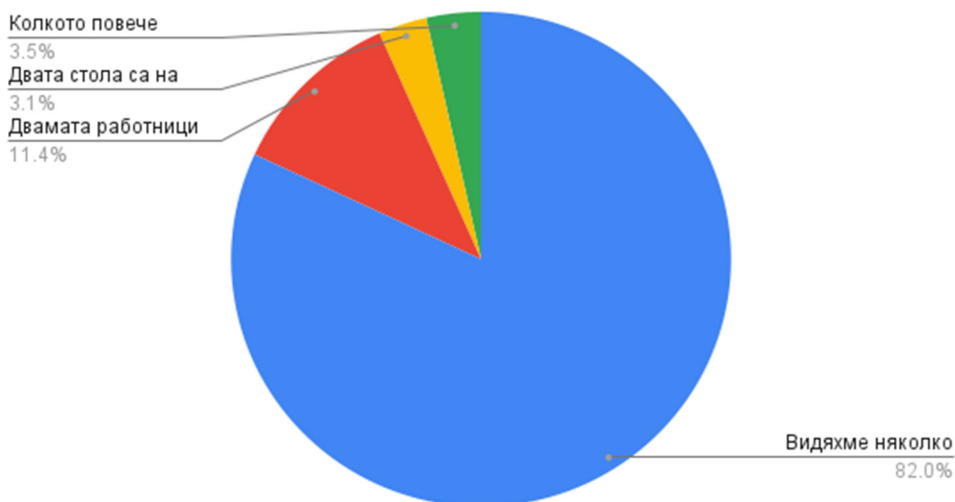
Count of В кой ред НЕ е допусната грешка?

Въпрос № 4. В кой ред е допусната грешка?

- А) Видяхме няколко пожарникаря, явно нещо се е случило.
- Б) Двамата работници се погрижиха.
- В) Колкото повече полицаи има на събитието, толкова по-добре.
- Г) Двамата стола са на местата си.

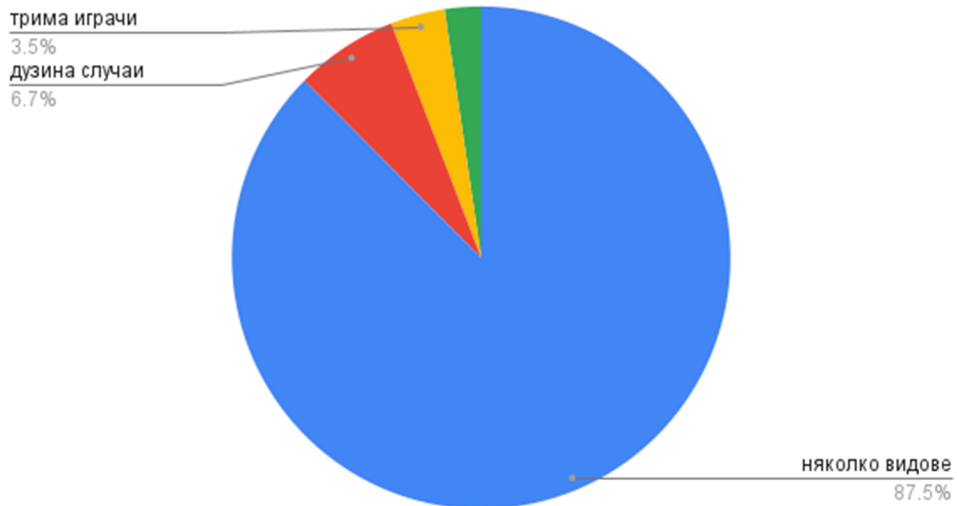
Count of В кой ред е допусната грешка?

Въпрос № 5. В кой ред е допусната грешка?

- А) четири отбора
- Б) няколко видове
- В) трима играчи
- Г) дузина случаи

Count of В кой ред е допусната грешка?

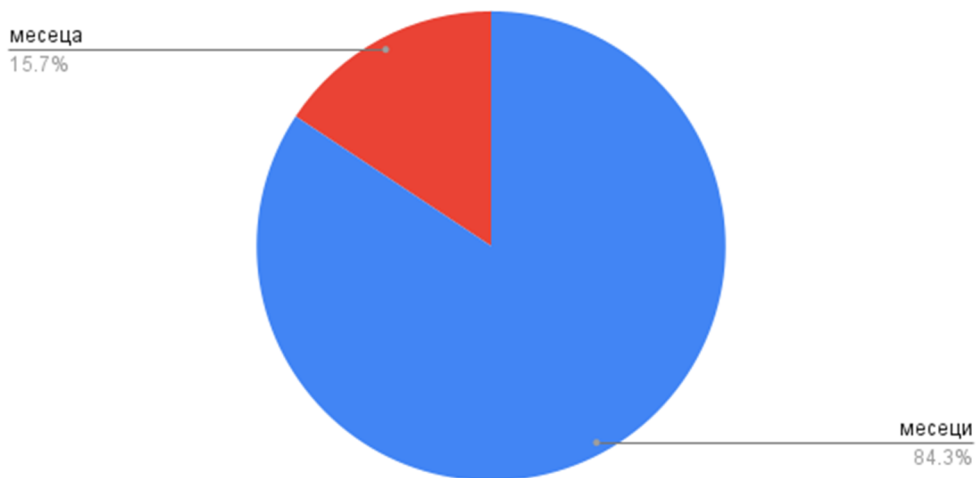

Въпрос № 6. Коя дума е подходящо да използваме на празното място?

Колко хубави (...) ни предстоят още!

- А) месеци
- Б) месеца

Count of Коя дума е подходящо да използваме на празното място?

Въпрос № 7. Смятате ли, че има грешка в следното изречение: „Пред парламента дойдоха и няколко трактори, а зад Народното събрание имаше и камион с прасета“ (https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2013/02/21/2007391_s_traktori_i_jivotni_v_podkrepa_na_borisov/)? Ако има, поправете я.

Въпрос № 8. Смятате ли, че има грешка в следното изречение: „Откриха няколко случая у нас с тежки реакции след ваксиниране“ (<https://www.bgonair.bg/a/2-bulgaria/220761-u-nas-ima-nyakolko-sluchaya-s-tezhki-reaktsii-sled-vaksinatsiya/>)? Ако има, поправете я.

Въпрос № 9. Смятате ли, че са допуснати грешки в следното изречение: „Да, ние нямаме Уимбълдън, но пък нищо не пречеше на организаторите да поканят един кмет, двама министъра и трима-четирима актьора“ (<https://mamamia.bg/izvan-gnezdoto/boksov-mach-ili-parti-v-chalga-zavedenie/>)? Ако има, поправете ги.

Въпрос № 10. Смятате ли, че има грешка в следното изречение: „Девојката пристигнала в града през 1978 година, за да види своята биологична сестра, а няколко месеци по-късно тялото ѝ било открито в парк, където за последно е видяна“ (<https://www.24chasa.bg/novini/article/10544523>)? Ако има, поправете я.

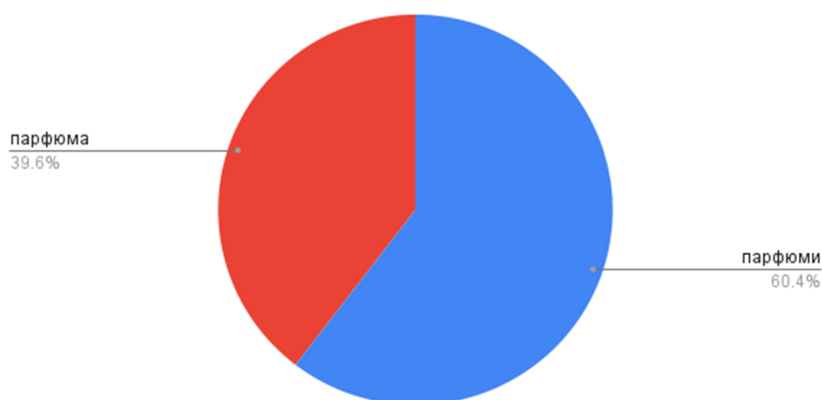
Въпрос № 11. Коя дума е подходящо да използваме на празното място?

Това са няколко от най-дълготрайните, силни и изработени от висококачествен материал български (...).

А) парфюма

Б) парфюми

Count of Коя дума е подходящо да използваме на празното място?

Въпрос № 12. Каква е Вашата възраст?

- А) под 18
- Б) 18 – 30
- В) 31 – 45
- Г) 46 – 65
- Е) над 65

Въпрос № 13. Какво образование имате?

- А) Основно образование
- Б) Средно образование
- В) Висше образование

Въпрос № 14. Имате ли филологическо образование?

- А) Да/В момента уча
- Б) Не

Въпрос № 15. Защо попълвате тази анкета?

- А) От чисто любопитство
- Б) За да проверя знанията си

ПРИСПОСОБЯВАНЕ НА ДВУВИДОВИ ГЛАГОЛИ,
ЗАВЪРШВАЩИ НА -ИРАМ/-ИЗИРАМ,
КЪМ ГЛАГОЛНОТО ФОРМОИЗМЕНЕНИЕ

Патрик Михайлов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ADAPTATION OF BIASPECTUAL VERBS
ENDING IN -IRAM/-IZIRAM
TO THE BULGARIAN VERB INFLECTION

Patrick Mihaylov

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The object of the present study is the process of adaptation of verbs of foreign origin into the Bulgarian language, with a focus on those ending in *-iram* or its extended variant *-iziram*, and their integration into the established paradigms of verb conjugation. These verbs are categorized as biaspectual, indicating that their aspectual form is variable and contingent upon the context of the sentence. As biaspectual verbs are an occurrence specific to the Slavic languages, the purpose of the current study is to analyze problems and inconsistencies within the process of adapting such verbs to the verb inflection of the Bulgarian language.

Keywords: verb aspect, biaspectual verbs, preserved biaspectuality, perfectivation, imperfectivation

Появата на думи с чужд произход в езика ни не е ново явление, но поради бързото навлизане на технологиите в ежедневието на обществото от ХХІ век тези думи все по-често назовават обекти или процеси от сферата на информационните технологии. С преминаването на новото поколение, израснало наред с напредващите технологии, към по-зрял етап от живота все по-често е налице употребата не само на технологични термини, но и на образувани от тях глаголи в разговорната реч, във форуми, социални медии, сутрешни блокове и документация. Като основна мотивация за това изследване послужиха два факта: първо, принадлежността на автора към точно това поколение и второ, интересът му към развитието и на българския език, и на технологиите.

Обект на изследване са този тип глаголи от чужд произход, които са образувани със суфиксите *-ира-м/-изира-м*, а предмет на изследването е образуването на видови двойки при тях. Същият въпрос бива разгледан от М. Лазарова към края на миналия век (Лазарова/Lazarova 1999).

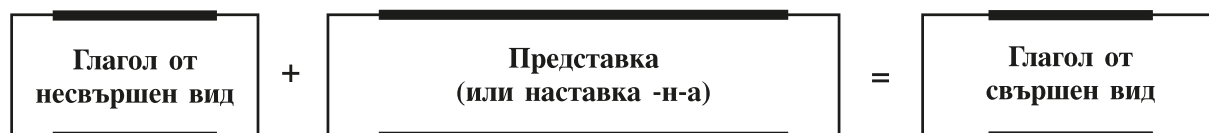
Основната цел е да бъдат анализирани проблемите при формообразуването на видови съответствия при този тип глаголи и да бъдат описани основните тенденции при това формообразуване. Задачите, които следва да бъдат изпълнени по време на изследването, са: събиране на примери за видови двойки, наблюдение и обобщение на тенденциите при видовото формообразуване. В тази работа няма да бъдат представяни възгледите за категорията вид на глагола в съвременния български език (напр. Куцаров/Kutsarov 2007; Ницолова/Nitsolova 2008; Кабакчиев/Kabakchiev 1984, 1987; Чакърлова/Chakarova 1998, 2003 и др.). Подкрепя се виждането, че процесът на перфективация е словообразуващ, а процесът на имперфективация е формообразуващ.

Основен метод в работата е емпиричният. Изследвани са първите 250 от общо 806 уникални резултата, получени при търсене със суфиксите *-ира-м/-изира-м* в Честотен списък на българските глаголи при CLaDA-BG (вж. Списък CLaDA-BG, Речник на чуждите думи в българския език (РЧДБ/RCHBD 1998) и Обратен речник (ОРБЕ/ORBE 2011). Примерите, в които се наблюдава употребата на глаголите с чужд произход, завършващи на *-ира-м/-изира-м*, са ексцерпирани от резултати при търсене с търсачката Google.

Принцип на перфективация и имперфективация на двувидовите глаголи

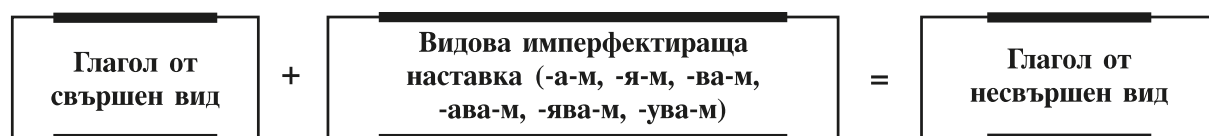
Дувидовостта на глаголите е явление, характерно не само за българския език, но и за всички славянски езици, като то ясно очертава общността им в областта на словообразуването. В българския език почти всички двувидови глаголи са образувани от заемки чрез суфиксите *-ира-м/-изира-м*¹. Езиковата система на българския език оказва натиск върху двувидовите глаголи от чужд произход и предизвиква формирането на видови двойки при тези глаголи (Ницолова/Nitsolova 2023: 250). Процесът на перфективация, т.е. образуване на свършен вид (вж. Фиг. 1.), се реализира чрез т.нар. *празни представки*, които не променят значително или въобще лексикалното значение на изходния глагол (напр. *принтирам* —> *изпринтирам*; *копирам* —> *прекопирам*). Понякога се срещат и варианти, перфективирани чрез добавяне на суфикса *-н-* на мястото на чуждата наставка (напр. *принтирам* —> *принтна*; *копирам* —> *копна*).

¹ К. Чакърлова говори и за граматична двувидовост, присъща на всички производни глаголи, образувани с форманта *-ва* и неговите аломорфи (Чакърлова 2003).

Фиг. 1. Образуване на глагол от св. вид от гл. от несв. вид (Пашов/Pashov 2002: 137)

Перфективните глаголи често търсят своето абсолютно видово съответствие от несвършен вид, следователно преминават през процес на имперфективация (напр. *изпринтирам* —> *изпринтирвам*; *прекопирам* —> *прекопирвам*). Сред имперфективиращите суфикси (вж. Фиг. 2.) най-продуктивен е *-ва-*.

Фиг. 2. Образуване на глагол от несв. вид от гл. от св. вид (Пашов/Pashov 2002: 137)

В настоящото изследване условно ще въведем три термина. „Основна форма“ ще наричаме непрефигираната двувидова форма на глагола в 1 л. ед. ч. сег. време. „Първичен имперфектив“ ще наричаме непрефигираните имперфективи, образувани чрез имперфективация на основната форма, а „вторични имперфективи“ – образуваните от вече перфективиранията основна форма имперфективи (вж. Фиг. 3.).

Фиг. 3. Образуване на перфектив, първичен и вторичен имперфектив от основна форма

Нека накратко опишем и другите термини, които ще бъдат срещани в изследването. Пределен глагол е такъв, при който действието се изчерпва, а непределният е такъв, при който не е налице предел. Пределността се носи от глаголната представка. В рамките на пределните глаголи се наблюдава противопоставянето свършен : несвършен вид. Първичните несвършени глаголи са от несвършен вид, защото тяхната непределност имплицира несвършеност.

Изключения от описаната по-горе формообразователна верига според „Граматиката на съвременния български език. Т. 2. Морфология“ са непределните глаголи от чужд произход на *-ира-м/-изира-м*. Те не могат да представят действия комплексно, което ги прави видово дефективни: притежават само несвършен вид. Такива са глаголите *фигурирам, импонирам, доминирам, симпатизирам* и т.н. (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 268).

Особености при употребата на глаголи с *-ира-м/-изира-м*

Употребата на перфективирани глаголи на *-ира-м/-изира-м* (*препаркирам*) и техните видови съответствия (*препаркир-ва-м*) елиминира характеристиката двувидовост на изходния глагол (*паркирам*) в съзнанието на този, който ги употребява. С други думи, за един българин, използващ *препаркирам* и видовото съответствие *препаркирвам*, глаголят *паркирам* вече не е двувидов – той остава маркиран като глагол от несвършен вид в съзнанието на говорещия (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 268).

Съществуването на имперфективна форма не предполага наличието на префигиран перфективен съответник. Често срещана е употребата на „първичен“ имперфектив.

1. *Досега никой от Урумовците не се е пенсионирвал (ПВ/ПV)²*
2. *Бяха ми казали , че не било правилно да се парфюмирам, ако излизам с детето, защото миризмата му дразнела*
(<https://www.bg-mamma.com/?topic=524545>, 20.03.2023)
3. *Удача, за кой ден ти е операцията, защото аз също ще се оперирам при д-р Попов, Шейново?*
(<https://www.bg-mamma.com/?topic=155628.315>, 20.03.2023).
4. *И аз не реагирам с директна забележка, но предполагам, че правя някаква физиономия*
(<https://www.bg-mamma.com/?topic=414399>, 20.03.2023).
5. *@HBOBG Изрових всичко от сайта, как се абонирам?*
(https://twitter.com/mrs_yordanova/status/335128803649130497, 04.04.2023).

Макар и тези примери да не създават това впечатление, глаголите и отглаголните имена на *-ир-ва-* се срещат особено често в спонтанната разговорна реч на интелигенцията (Божилова/Vozhilova 1991). Примери за присъствието на такива глаголи в научната и научно-техническата лексика са: *кристализирам, магнетизирам, електризирам, оксидирам, изолирам, флуоресцирам, пирографирам* и др.

² Правописът, пунктуацията и оформлението на примерите са запазени такива, каквито са в оригиналния текст.

Появата на нови двувидови глаголи на *-ира-м/-изира-м* като резултат от езиковата икономия

Появата на нови глаголи, завършващи на *-ира-м/-изира-м*, се дължи в много случаи на разрастващата се интернет култура (най-ярък пример е двойката *трендна – трендвам*, произлязла от *трендирам*), но многократно повече са тези, появили се вследствие на езиковата икономия, която е описана от В. Радева по следния начин:

„В резултат на деривационния процес се създават и такива названия, които съществуват паралелно със семантично еквивалентни синтактични структури, т.е. дублират тяхната називна функция, например получавам диплома – дипломирам се, тренира бокс – боксира се, участва в състезание – състезава се“ (Радева/Radeva 2007: 19).

Навлизането на заместващи цели изрази глаголи, които са образувани от съществителни имена, като *инспектирам* (*провеждам инспекция*), *ваксинирам* (*слагам ваксина*), *агресирам*, *циментирам*, *карантинирам*, *ерозирам*, *термометрирам* и т.н., е тенденция, силно проявила се по време на COVID-19 пандемията. При тези глаголи суфиксът *-ира-м/-изира-м* е изключително продуктивен (Сашева/Sasheva 2021). Срв.:

6. *Чакай, малко! Ананиев, кажи какви пари ще раздавам! Остави въведенията! давай направо! Сега заминавам за Смолян с Мутафчийски да **инспектирам**...!*
(<https://fakti.bg/bulgaria/462896-borisov-balgari-shte-prodalja-da-se-bora-za-zdraveto-vi>, 07.04.2023).
7. *Проф. Владко Мурдаров: Глаголът "**карантинирам**" влиза в речника на езика ни*
(<https://bntnews.bg/news/prof-vladko-murdarov-glagolat-karantiniram-vliza-v-rechnika-na-ezika-ni-1058545news.html>, 07.04.2023).
8. *Попълват се анкетите, които са ни изпратени от министерството, **термометрират** се*
(https://blitz.bg/obshtestvo/gaf-20-turisti-ot-singapur-pod-karantina-vv-veliko-trnovo-okaza-se-che_news730737.html, 07.04.2023).
9. *Не мисля да се **ваксинирам** със никаква ваксина живеея така че, тялото ми да не се разболява и да се бори срещу всякакви вируси*
(<https://www.facebook.com/ImamEdnoSarce/posts/4089423017763019/>, 07.04.2023)³.

---

³ Правописът, пунктуацията и оформлението на примерите са запазени такива, каквито са в оригиналния текст.

Запазване на двувидовостта на някои вече перфективирани глаголи, завършващи на *-ира-м/-изира-м*

Съществува група сред разглежданите глаголи, които запазват своята двувидовост дори след префигиране в опит за перфективирание. С други думи, те остават двувидови, с минимално променено лексикално значение и подобно на мотивиращите ги лексеми придобиват видовата си характеристика чрез контекста на изречението и именните групи в него.

Такива глаголи най-често се оказват създадените с помощта на префикси антонимни съответствия, но не само (напр. *характеризирам – охарактеризирам* не е антонимна двойка, но префигираният глагол остава двувидов). Като например *организирам – дезорганизирам, групирам – прегрупирам, класирам – декласирам, ориентирам – дезориентирам, монтирам – демонтирам/ремонтирам, активирам – деактивирам, стабилизирам – дестабилизирам, интегрирам – дезинтегрирам, мобилизирам – демобилизирам, характеризирам – охарактеризирам, централизирам – децентрализирам, формирам – сформирам*.

В изследванията си П. Пашов, Р. Ницолова и авторите на Академичната граматика (Пашов/Pashov 2002: 138, Ницолова/Nitsolova 2023: 250, ГСБКЕ/GSBKE 1983: 268) твърдят, че *сформирам* и *охарактеризирам* са съответствията от свършен вид на изходните глаголи *формирам* и *характеризирам*. При опит да образуваме предполагаемо дефективните за глаголи от свършен вид форми обаче (вж. Фиг. 4.), ще открием, че съответните форми съществуват, следователно в случая глаголите трябва да бъдат възприемани като такива от несвършен вид.

Можем да заключим, че те запазват своята двувидовост, въпреки очаквания от префигирането резултат – съответник от свършен вид.

	сформирам	охарактеризирам
Сегашно деятелно причастие	<i>сформиращ</i>	<i>охарактеризиращ</i>
Деепричастие	<i>сформирайки</i>	<i>охарактеризирайки</i>
Отглаголно същ. име на <i>-не</i>	<i>сформирание</i>	<i>охарактеризиране</i>
Не императив	<i>Не сформирай група!</i>	<i>Не охарактеризирай!</i>
Сегашно актуално време	<i>В момента сформирам група.</i>	<i>В момента охарактеризирам.</i>

Фиг. 4. Образуване на дефективните за свършен вид форми на *сформирам* и *охарактеризирам*

Следните примери доказват запазването на двувидовостта на глагола *охарактеризирам* и допълнително свидетелстват за това, че той продължава да търси свой съответник от несвършен вид.

10. *44 Брачед, ти не разбра ли манталитета на потурчените българи? Аз съм живял доста години сред такава сгган за да имам претенции да **охарактеризирам** мисленето им до най-тънките детайли.*

(<https://www.dnes.bg/izbori-17/2017/03/18/mestan-se-iadosaniama-turska-namesa-v-izborite-v-byulgariia.335273,8>, 18.05.2023)

11. *За съжаление, това ми е темпераментът, знаете ли, винаги се **охарактеризирам** (несв. вид), нямам право да го правя, но, свети апостол Петър бил такъв темперамент, не случайно се казвам Петър, не искам да е така.*

(<https://darik.bg/izvesten-nesebarski-svestenik-napadna-rusnak-zaradi-ukraina>, 18.05.2023)

12. *Аз немога да намеря точни думи за да те **охарактеризирам** (св. вид). Спри и се опомни момче. Ти си като гъската, която може да лети но не го прави, като лястовицата може да плува но не го прави, като рибата може да ходи но не го прави като ягуара. Наистина се поопомни. Приятелски съвет нищо друго⁴.*

(<https://www.pomak.eu/board/index.php?topic=670.250;wap2>, 18.05.2023)

В настоящото изследване бяха разгледани тенденциите при формообразуването на двувидовите глаголи от чужд произход, завършващи на *-ира-м/-изира-м*, както и някои особености на новообразуваните форми. От работата могат да се направят няколко основни извода за разгледания тип глаголи.

Двувидовите глаголи, завършващи на *-ира-м/-изира-м*, могат да образуват имперфективни видови съответствия, без да е нужно наличието на префигирана перфективна форма на глагола. Изключение от това твърдение са неопределените глаголи, които притежават само несвършен вид (*фигурирам, импонирам, доминирам, симпатизирам* и т.н.).

В тази работа е коментирана появата на нови двувидови глаголи като резултат от езиковата икономия. Това са най-често глаголи, навлезли в езика ни по време на COVID-19 пандемията, напр. *инспекти-*

---

⁴ Правописът, пунктуацията и оформлението на примерите са запазени такива, каквито са в оригиналния текст. Почерн. е мое – П. М.

рам (провеждам инспекция), ваксинирам (слагам вакцина), карантинирам, термометрирам и т.н.

Доколкото ни е известно, за пръв път в тази работа бе разглеждана и тенденцията за запазване на характеристиката двувидовост дори и след префигирането на основната форма. Става въпрос най-често (но не само) за производни антонимни двойки. Това са глаголи от типа на *политизирам – деполитизирам, структурирам – деструктурирам, характеризирам – охарактеризирам, формирам – сформирам/деформирам/реформирам*.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Божилова/Vozhilova 1991:** Божилова, М. Някои наблюдения върху глаголите от чужд произход, завършващи на -ирам/-изирам, с оглед на видовата им определеност. // *Български език*, 1991, кн. 4, 368 – 372. [Vozhilova, M. Nyakoi nablyudeniya varhu glagolite ot chuzhd proizvod, zavarshvashti na -iram/-iziram, s ogled na vidovata im opredelenost. // *Balgarski ezik*, 1991, kn. 4, 368–372.]
- Благоева/Blagoeva 2008:** Благоева, Д. Нова глаголна лексика в българския език. // *В търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на проф. Дина С. Станишева*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008, 79 – 90. [Blagoeva, D. Nova glagolna leksika v balgarskiya ezik // *V tarsene na smisala i invarianta. Sbornik v chest na prof. Dina S. Stanisheva*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2008, 79–90.] <http://ibl.bas.bg/neolex/wp-content/uploads/2013/Issues/Publications/09_Blagoeva_Nova_glagolna_leksika.pdf>
- ГСБКЕ/GSBKE 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Том II: Морфология*. София: Издателство на БАН, 1983. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya. Stoyanov, S. et al. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]
- РЧДБ/RCHBD:** Габеров, И. *Речник на чуждите думи в български*, София: Gaberoff, 1998. [Gaberov, I. *Rechnik na chuzhdite dumii v balgarski*. Sofia: Gaberoff, 1998.]
- Кабакчиев/Kabakchiev 1984:** Кабакчиев, К. Връзката между двувидовостта и членуването на имената в българския език. // *Български език*, кн. 5, 1984, 423 – 430. [Kabakchiev, K. Vrazkata mezhdu dvuvidovostta i chlenuvaneto na imenata v balgarskiya ezik. // *Balgarski ezik*, 1984, kn. 5, 423–430.] <https://www.researchgate.net/profile/Krasimir-Kabakchiev/publication/334468904_Vrzkata_mezdu_dvuvidovostta_i_cl

enuvaneto_na_imenata_v_blgarskia_ezik_Blgarski_ezik_1984_5_str_423-430/links/5d2cc733458515c11c335fa1/Vrzkata-mezdu-dvuvidovostta-i-clenuvaneto-na-imenata-v-blgarskia-ezik-Blgarski-ezik-1984-5-str-423-430.pdf>

Кабакчиев/Kabakchiev 1987: Кабакчиев, К. За двувидовостта на глаголите и естествения вид на действията. // *Втори международен конгрес по българистика, София, 1986; Доклади 3, Съвременен български език, София, 1987.* [Kabakchiev, K. Za dvuvidovostta na glagolite i estestveniya vid na deystviyata. // *Vtori mezhdunaroden kongres po balgaristika, Sofia 1986; Dokladi 3, Savremenен balgarski ezik. Sofia, 1987.*]

<https://www.researchgate.net/publication/330982937_Za_dvuvidovostta_na_glagolite_i_estestvenia_vid_na_dejstviata_543-557_in_Vtori_mezdunaroden_kongres_po_blgaristika_Sofia_23_maj_-_3_uni_1986_g_Dokladi_3_Svremenен_blgarski_ezik_Sofia_1987#fullTextFileContent>

Лазарова/Lazarova 1999: Лазарова, М. *Морфемното равнище – динамичният консерватор на езиковата система*, Велико Търново: Слово, 1999, 47 – 49. [Lazarova, M. *Morfemното ravnishte – dinamichniyat konservator na ezikovata sistema*, V. Tarnovo: Slovo, 1999, 47–49.]

Ницолова/Nitsolova 2023: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2023. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2023.]

ОРБЕ 2011: *Обратен речник на българския език*. Мурдаров и колектив. София: Издателство „Изток-Запад“, 2011. [ORBE 2011: *Obraten rechnik na balgarskia ezik*. Murdarov i kolektiv. Sofia: Izdatelstvo “Iztok-Zapad”, 2011.]

Пашов/Pashov 2002: Пашов, П. *Българска граматика*. София: ИК „Хермес“, 2004. [Pashov, P. *Balgarska gramatika*. Sofia: IK “Hermes”, 2004.]

Радева/Radeva 2009: Радева, В. *В света на думите*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2009. [Radeva, V. *V sveta na dumite*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2009.]

Сашева/Sasheva 2021: Сашева, В. Езиковата кондензация като тенденция в медийния дискурс. // *Български език*. Приложение, 2021, 112 – 125. [Sasheva, V. *Ezikova kondenzatsiya kato tendentsiya v mediyniya diskurs*. // *Balgarski ezik*. Prilozhenie, 2021, 112 – 125.]

Списък CLaDA-BG/Spisak CLaDA-BG: Честотен списък на българските глаголи при CLaDA-BG. // <<https://clada-bg.eu/images/PDFs/VerbsNew.pdf?fbclid=IwAR1f8QzL28To0Hlr3oXXhzPDKsnmOVA24px8KZ4dnZ9eIofvzjIgNuCPDoY>>. [Честотен списък на българските глаголи при CLaDA-BG <<https://clada-bg.eu/images/PDFs/VerbsNew.pdf?fbclid=IwAR1f8QzL28To0Hlr3oXXhzPDKsnmOVA24px8KZ4dnZ9eIofvzjIgNuCPDoY>>.]

Станчева/Stancheva 2004: Станчева, Р. За двувидовите глаголи в българския език. // *Slavia Meridionalis* 04. 97 – 137. [Stancheva, R. Za dvuvidovite glagoli v balgarskiya ezik. // *Slavia Meridionalis* 04, 97 – 137.] <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=224354>>

Чакърова/Chakarova 1998: Чакърова, К. За същността на вторичната имперфективация в съвременния български език. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, т. 36, кн. 1, 1998 – Филологии, 171 – 183. [Chakarova, K. Za sashtnostta na vtorichnata imperfektivatsiya v savremenniya balgarski ezik. // *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet „Paisii Hilendarski“*, t. 36, kn. 1, 1998 – Filologii, 171–183.]

<https://www.academia.edu/32054916/ЗА_СЪЩНОСТТА_НА_ВТОРИЧНАТА_ИМПЕРФЕКТИВАЦИЯ_В_СЪВРЕМЕННИЯ_БЪЛГАРСКИ_ЕЗИК>.

Чакърова/Chakarova 2003: Чакърова, К. *Аспектуалност и количество*. Велико Търново: Фабер, 2003. [Chakarova, K. *Aspektualnost i kolichestvo*. Veliko Tarnovo: Faber, 2003.]

ИЗТОЧНИЦИ:

ПВ/РV: Павел Вежинов. *Нощем с белите коне*. София: Български писател, 1987. [Pavel Vezhinov. *Noshtem s belite kone*. Sofia: Balgarski pisatel, 1987.]

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ПАРАДИГМАТА НА СВИДЕТЕЛСКИТЕ ФОРМИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Васил Стаменов
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ON THE PARADIGM OF DIRECT EVIDENCE FORMS IN MODERN BULGARIAN LANGUAGE

Vasil Stamenov
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The paper presents the full paradigm of direct evidence forms in the Modern Bulgarian language. The thesis being defended is that grammaticalized direct evidentiality is an example of a higher linguistic abstraction. It is argued that the set of direct evidence grammatical formations should encompass not solely the indicative forms containing the morpheme *-h-/-she-*, but also the relative imperative forms of the type *da pisheh*, *neka (da) pisheh*, *dano (da) pisheh*, *da byah pisal*, *neka (da) byah pisal*, *dano (da) byah pisal*, *da byah pisan*, *neka (da) byah pisan*, *dano da byah pisan* among others, in addition to forms expressing an hypothetical condition (*bih pisal* among others).

Keywords: direct evidence forms, grammatical form, evidentiality, Bulgarian

Обект на настоящото изследване са свидетелските форми в съвременния български език. Основната цел на научния анализ е да бъде представена тяхната пълна парадигма. Известно ни е, че в книгата си „Референция и рефериране в света на езика“ В. Маровска включва свидетелските форми в грамемата свидетелски таксис (Маровска/Marovska 2013), но именно поради тази причина в нейния модел отсъстват неотносителните непреизказни и неумозаключителни свидетелски граматични образувания за абсолютна предходност. С. Стойчев обособява самостоятелната морфологична категория „евиденция на глаголното действие“, в рамките на която функционира грамемата свидетелски евиденциал. Въпреки че авторът приема за свидетелски аористните форми, съдържащи флексията *-х-*, той също не представя пълното спрежение на граматичните образувания, които показват, че говорещото лице е очевидец на съобщавания факт (Стойчев/Stoychev 2019). Част от големия брой свидетелски форми са описани и от К. Куцаров (вж. Куцаров/Kutsarov 1998; Куцаров/Kutsarov 2022).

В хода на изложението като маркирани със свидетелственост определяме тези морфологични форми, които притежават флексията

-x-/-ше¹. Основаваме се на аналогичния подход у С. Иванчев, А. Александров, В. Шаур и др. автори (вж. Иванчев/Ivanchev 1986, Александров/Aleksandrov 1987, Шаур/Schaur 1989, Куцаров/Kutsarov 2007). Необходимо е да уточним, че към групата на специализираните средства, с помощта на които говорещото лице се представя като свидетел на съобщавания факт, отнасяме също второличните и третоличните непреизказни и неумозаклучителни сингуларни форми за минало време от типа: *писа, чете, мете* и др. (различен е например подходът на В. Маровска – вж. Маровска/Marovska 2013: 335). Като немаркирани със свидетелственост ще разглеждаме всички останали вербални форми, несъдържащи **-x-/-ше-** (Куцаров/Kutsarov 2013: 18).

В края на статията „Evidentiality не е преизказност“ И. Куцаров отбелязва, че: „[...] в съвременния български език съществува редица форми, съдържащи граматичната морфема **-x-/-ш-**, която изразява ‘свидетелственост’“ (Куцаров/Kutsarov 2017: 49). Наличието на преизказни форми за минало време от вида *пили, разказали* е доказателство, че в съвременния български език значението абсолютна предходност се изразява и от словоформи, в чийто състав не присъства морфемата **-x-**. Поради тази причина се солидаризираме с мнението, че днес тя не е маркер за време или таксис, а е свидетелска флексия.

1. Свидетелски форми за изявително наклонение

1.1. Свидетелски форми за минало време

Положителни свидетелски деятелни форми за минало време:

1. <i>писах</i>	1. <i>писахме</i>
2. <i>писа</i>	2. <i>писахте</i>
3. <i>писа</i>	3. <i>писаха</i>

Отрицателни свидетелски деятелни форми за минало време:

1. <i>не писах</i>	1. <i>не писахме</i>
2. <i>не писа</i>	2. <i>не писахте</i>
3. <i>не писа</i>	3. <i>не писаха</i>

Положителни свидетелски форми на спомагателния глагол *съм*:

1. <i>бях</i>	1. <i>бяхме</i>
2. <i>беше (бе)</i>	2. <i>бяхте</i>
3. <i>беше (бе)</i>	3. <i>бяха</i>

Отрицателни свидетелски форми на спомагателния глагол *съм*:

1. <i>не бях</i>	1. <i>не бяхме</i>
2. <i>не беше (не бе)</i>	2. <i>не бяхте</i>
3. <i>не беше (не бе)</i>	3. <i>не бяха</i>

¹ Споделяме тезата на В. Станков, че от съвременна гледна точка **-ше-** е цяла флексия, аломорф на свидетелската морфема **-x-** (вж. Станков/Stankov 2009: 12).

Положителни свидетелски форми на спомагателния глагол *бъда*:

1. <i>бидох</i>	1. <i>бидохме</i>
2. <i>биде</i>	2. <i>бидохте</i>
3. <i>биде</i>	3. <i>бидоха</i>

Отрицателни свидетелски форми на спомагателния глагол *бъда*:

1. <i>не бидох</i>	1. <i>не бидохме</i>
2. <i>не биде</i>	2. <i>не бидохте</i>
3. <i>не биде</i>	3. <i>не бидоха</i>

Положителните и отрицателните деятелни форми от типа „бидох“, „не бидох“ се употребяват рядко в съвременния български език. Откриват се предимно в богослужебни текстове или в произведения, в които се наподобява стилистиката на религиозния наратив: *Господната ръка биде върху мене, та ме изведе чрез Господния Дух и ме постави в сред поле, което бе пълно с кости* (Библия 1940, Езекил 37: 1); *А рождението на Исуса Христа биде така: след като бе сгодена майка му Мария за Иосифа, преди да бяха се съединили тя се намери непразна от Светия Дух* (Библия 1940, Матей 1: 18). Доказателство за ограничеността на формите, образувани с *бъда*, е фактът, че в по-новите преводи на библейския текст те са заменени с други, срв.: *Ръката на Господа беше върху мен [...]* (Библия 2002, Езекил 31: 1); *Господнята ръка беше върху мен [...]* (Библия 2005, Езекил 31: 1); *А рождението на Исус Христос беше така [...]* (Библия 2002, Матей 1: 18); *А рождението на Исус Христос стана така [...]* (Библия 2005, Матей 1: 18).

Положителни свидетелски страдателни форми за минало време:

1. <i>бидох писан</i>	1. <i>бидохме писани</i>
2. <i>биде писан</i>	2. <i>бидохте писани</i>
3. <i>биде писан</i>	3. <i>бидоха писани</i>

Отрицателни свидетелски страдателни форми за минало време:

1. <i>не бидох писан</i>	1. <i>не бидохме писани</i>
2. <i>не биде писан</i>	2. <i>не бидохте писани</i>
3. <i>не биде писан</i>	3. <i>не бидоха писани</i>

1.2. Свидетелски форми за сегашно време

Положителни относителни свидетелски презентни форми за деятелен залог:

1. <i>пишех</i>	1. <i>пишехме</i>
2. <i>пишеше</i>	2. <i>пишехте</i>
3. <i>пишеше</i>	3. <i>пишеха</i>

Отрицателни относителни свидетелски презентни форми за деятелен залог:

1. <i>не пишех</i>	1. <i>не пишехме</i>
2. <i>не пишеше</i>	2. <i>не пишехте</i>
3. <i>не пишеше</i>	3. <i>не пишеха</i>

Положителни относителни свидетелски форми на спомагателния глагол *съм*:

1. <i>бях</i>	1. <i>бяхме</i>
2. <i>беше (бе)</i>	2. <i>бяхте</i>
3. <i>беше (бе)</i>	3. <i>бяха</i>

Отрицателни относителни свидетелски форми на спомагателния глагол *съм*:

1. <i>не бях</i>	1. <i>не бяхме</i>
2. <i>не беше (не бе)</i>	2. <i>не бяхте</i>
3. <i>не беше (не бе)</i>	3. <i>не бяха</i>

Положителни относителни свидетелски форми на спомагателния глагол *бъда*:

1. <i>бъдех</i>	1. <i>бъдехме</i>
2. <i>бъдеше</i>	2. <i>бъдехте</i>
3. <i>бъдеше</i>	3. <i>бъдеха</i>

Отрицателни относителни свидетелски форми на спомагателния глагол *бъда*:

1. <i>не бъдех</i>	1. <i>не бъдехме</i>
2. <i>не бъдеше</i>	2. <i>не бъдехте</i>
3. <i>не бъдеше</i>	3. <i>не бъдеха</i>

Положителни относителни свидетелски форми на спомагателния глагол *бивам*:

1. <i>бивах</i>	1. <i>бивахме</i>
2. <i>биваше</i>	2. <i>бивахте</i>
3. <i>биваше</i>	3. <i>биваха</i>

Отрицателни относителни свидетелски форми на спомагателния глагол *бивам*:

1. <i>не бивах</i>	1. <i>не бивахме</i>
2. <i>не биваше</i>	2. <i>не бивахте</i>
3. <i>не биваше</i>	3. <i>не биваха</i>

Формите на *бивам* „практически нямат самостоятелна употреба“, но участват в състава на аналитични свидетелски граматични образувания: *бивах писан* и др. (Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999: 454).

Положителни относителни свидетелски презентни форми за страдателен залог:

1. <i>бъдех писан</i>	1. <i>бъдехме писани</i>
2. <i>бъдеше писан</i>	2. <i>бъдехте писани</i>
3. <i>бъдеше писан</i>	3. <i>бъдеха писани</i>

Отрицателни относителни свидетелски презентни форми за страдателен залог:

1. <i>не бъдех писан</i>	1. <i>не бъдехме писани</i>
2. <i>не бъдеше писан</i>	2. <i>не бъдехте писани</i>
3. <i>не бъдеше писан</i>	3. <i>не бъдеха писани</i>

Положителни относителни свидетелски итеративни презентни форми за страдателен залог:

1. <i>бивах писан</i>	1. <i>бивахме писани</i>
2. <i>биваше писан</i>	2. <i>бивахте писани</i>
3. <i>биваше писан</i>	3. <i>биваха писани</i>

Отрицателни относителни свидетелски итеративни презентни форми за страдателен залог:

1. <i>не бивах писан</i>	1. <i>не бивахме писани</i>
2. <i>не биваше писан</i>	2. <i>не бивахте писани</i>
3. <i>не биваше писан</i>	3. <i>не биваха писани</i>

Положителни относителни свидетелски резултативни презентни форми за деятелен залог:

1. <i>бях писал</i>	1. <i>бяхме писали</i>
2. <i>беше (бе) писал</i>	2. <i>бяхте писали</i>
3. <i>беше (бе) писал</i>	3. <i>бяха писали</i>

Отрицателни относителни свидетелски резултативни презентни форми за деятелен залог:

1. <i>не бях писал</i>	1. <i>не бяхме писали</i>
2. <i>не беше (бе) писал</i>	2. <i>не бяхте писали</i>
3. <i>не беше (бе) писал</i>	3. <i>не бяха писали</i>

Положителни относителни свидетелски презентни форми за страдателен залог:

1. <i>бях писан</i>	1. <i>бяхме писани</i>
2. <i>беше (бе) писан</i>	2. <i>бяхте писани</i>
3. <i>беше (бе) писан</i>	3. <i>бяха писани</i>

Отрицателни относителни свидетелски презентни форми за страдателен залог:

1. <i>не бях писан</i>	1. <i>не бяхме писани</i>
2. <i>не беше (бе) писан</i>	2. <i>не бяхте писани</i>
3. <i>не беше (бе) писан</i>	3. <i>не бяха писани</i>

1.3. Свидетелски форми за бъдеще време

Положителни относителни форми на спомагателния глагол *ща*:

1. <i>щях</i>	1. <i>щяхме</i>
2. <i>щеше</i>	2. <i>щяхте</i>
3. <i>щеше</i>	3. <i>щяха</i>

Отрицателни относителни форми на спомагателния глагол *ща*:

1. <i>не щях</i>	1. <i>не щяхме</i>
2. <i>не щеше</i>	2. <i>не щяхте</i>
3. <i>не щеше</i>	3. <i>не щяха</i>

Формите на *ща* „практически нямат самостоятелна употреба“, но участват в състава на аналитични свидетелски граматични образувания от типа *щях да пиша*, *щях да съм писал* и др. (Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999: 454).

Положителни относителни свидетелски деятелни форми за бъдеще време:

1. <i>щях да пиша</i>	1. <i>щяхме да пишем</i>
2. <i>щеше да пишеш</i>	2. <i>щяхте да пишете</i>
3. <i>щеше да пише</i>	3. <i>щяха да пишат</i>

Отрицателни относителни свидетелски деятелни форми за бъдеще време:

1. <i>нямаше да пиша</i> (*не щях да пиша)	1. <i>нямаше да пишем</i> (*не щяхме да пишем)
2. <i>нямаше да пишеш</i> (*не щеше да пишеш)	2. <i>нямаше да пишете</i> (*не щяхте да пишете)
3. <i>нямаше да пише</i> (*не щеше да пише)	3. <i>нямаше да пишат</i> (*не щяха да пишат)

Положителни относителни свидетелски форми за бъдеще време на спомагателния глагол *съм*:

1. <i>щях да съм</i>	1. <i>щяхме да сме</i>
2. <i>щеше да си</i>	2. <i>щяхте да сте</i>
3. <i>щеше да е</i>	3. <i>щяха да са</i>

Отрицателни относителни свидетелски форми за бъдеще време на спомагателните глаголи *съм*:

1. <i>нямаше да съм</i> (*не щях да съм)	1. <i>нямаше да сме</i> (*не щяхме да сме)
2. <i>нямаше да си</i> (*не щеше да си)	2. <i>нямаше да сте</i> (*не щяхте да сте)
3. <i>нямаше да е</i> (*не щеше да е)	3. <i>нямаше да са</i> (*не щяха да са)

Положителни относителни свидетелски форми за бъдеще време на спомагателния глагол *бъда*:

1. <i>щях да бъда</i>	1. <i>щяхме да бъдем</i>
2. <i>щеше да бъдеш</i>	2. <i>щяхте да бъдете</i>
3. <i>щеше да бъде</i>	3. <i>щяха да бъдат</i>

Отрицателни относителни свидетелски форми за бъдеще време на спомагателния глагол *бъда*:

1. <i>нямаше да бъда</i> (*не щях да бъда)	1. <i>нямаше да бъдем</i> (*не щяхме да бъдем)
2. <i>нямаше да бъдеш</i> (*не щеше да бъдеш)	2. <i>нямаше да бъдете</i> (*не щяхте да бъдете)
3. <i>нямаше да бъде</i> (*не щеше да бъде)	3. <i>нямаше да бъдат</i> (*не щяха да бъдат)

Положителни относителни резултативни свидетелски деятелни форми за бъдеще време:

1. <i>щях да съм (бъда) писал</i>	1. <i>щяхме да сме (бъдем) писали</i>
2. <i>щеше да си (бъдеш) писал</i>	2. <i>щяхте да сте (бъдете) писали</i>
3. <i>щеше да е (бъде) писал</i>	3. <i>щяха да са (бъдат) писали</i>

Отрицателни относителни резултативни свидетелски деятелни форми за бъдеще време:

1. <i>нямаше да съм (бъда) писал</i> (*не щях да съм (бъда) писал)	1. <i>нямаше да сме (бъдем) писали</i> (*не щяхме да сме (бъдем) писали)
2. <i>нямаше да си (бъдеш) писал</i> (*не щеше да си (бъдеш) писал)	2. <i>нямаше да сте писали</i> (*не щяхте да сте (бъдете) писали)
3. <i>нямаше да е (бъде) писал</i> (*не щеше да е (бъде) писал)	3. <i>нямаше да са писали</i> (*не щяха да са (бъдат) писали)

Положителни относителни резултативни свидетелски форми за бъдеще време на спомагателните глаголи *съм* и *бъда*:

1. <i>щях да съм бил</i>	1. <i>щяхме да сме били</i>
2. <i>щеше да си бил</i>	2. <i>щяхте да сте били</i>
3. <i>щеше да е бил</i>	3. <i>щяха да са били</i>

Отрицателни относителни резултативни свидетелски форми за бъдеще време на спомагателните глаголи *съм* и *бъда*:

1. <i>нямаше да съм бил</i> (*не щях да съм бил)	1. <i>нямаше да сме били</i> (*не щяхме да сме били)
2. <i>нямаше да си бил</i> (*не щеше да си бил)	2. <i>нямаше да сте били</i> (*не щяхте да сте били)
3. <i>нямаше да е бил</i> (*не щеше да е бил)	3. <i>нямаше да са били</i> (*не щяха да са били)

Положителни относителни свидетелски страдателни форми за бъдеще време:

1. <i>цях да съм (бъда) писан</i>	1. <i>цяхме да сме (бъдем) писани</i>
2. <i>щеше да си (бъдеш) писан</i>	2. <i>цяхте да сте (бъдете) писани</i>
3. <i>щеше да е (бъде) писан</i>	3. <i>цяха да са (бъдат) писани</i>

Отрицателни относителни свидетелски страдателни форми за бъдеще време:

1. <i>нямаше да съм (бъда) писан</i> (*не <i>цях да съм (бъда) писан</i>)	1. <i>нямаше да сме (бъдем) писани</i> (*не <i>цяхме да сме (бъдем) писани</i>)
2. <i>нямаше да си (бъдеш) писан</i> (*не <i>щеше да си (бъдеш) писан</i>)	2. <i>нямаше да сте (бъдете) писани</i> (*не <i>цяхте да сте (бъдете) писани</i>)
3. <i>нямаше да е (бъде) писан</i> (*не <i>щеше да е (бъде) писан</i>)	3. <i>нямаше да са (бъдат) писани</i> (*не <i>цяха да са (бъдат) писани</i>)

2. Свидетелски форми за условно наклонение

Смятаме, че е оправдано формите за условно наклонение да бъдат приети за свидетелски, ако свидетелствеността се разбира по-широко: не просто като засвидетелстване на действие или резултат от действие, но и като възможност за изразяване на „свидетелско“ отношение към действие, зависещо от изпълнението на определено условие. Под „свидетелско“ отношение тук се има предвид засвидетелстване на високата степен на убеденост на говорещия субект, че действието може да бъде осъществено.

Положителни свидетелски деятелни форми за условно наклонение:

1. <i>бих писал</i>	1. <i>бихме писали</i>
2. <i>би писал</i>	2. <i>бихте писали</i>
3. <i>би писал</i>	3. <i>биха писали</i>

Отрицателни свидетелски деятелни форми за условно наклонение:

1. <i>не бих писал</i>	1. <i>не бихме писали</i>
2. <i>не би писал</i>	2. <i>не бихте писали</i>
3. <i>не би писал</i>	3. <i>не биха писали</i>

Положителни свидетелски условни форми на спомагателните глаголи *съм* и *бъда*:

1. <i>бих бил</i>	1. <i>бихме били</i>
2. <i>би бил</i>	2. <i>бихте били</i>
3. <i>би бил</i>	3. <i>биха били</i>

Отрицателни свидетелски условни форми на спомагателните глаголи *съм* и *бъда*:

1. <i>не бих бил</i>	1. <i>не бихме били</i>
2. <i>не би бил</i>	2. <i>не бихте били</i>
3. <i>не би бил</i>	3. <i>не биха били</i>

Положителни свидетелски страдателни форми за условно наклонение:

1. <i>бих бил писан</i>	1. <i>бихме били писани</i>
2. <i>би бил писан</i>	2. <i>бихте били писани</i>
3. <i>би бил писан</i>	3. <i>биха били писани</i>

Отрицателни свидетелски страдателни форми за условно наклонение:

1. <i>не бих бил писан</i>	1. <i>не бихме били писани</i>
2. <i>не би бил писан</i>	2. <i>не бихте били писани</i>
3. <i>не би бил писан</i>	3. <i>не биха били писани</i>

3. Свидетелски форми за повелително наклонение

Единствено аналитичните относителни резултативни и нерезултативни повелителни форми от типа *нека кажеше, дано беше успял* и др. могат да се комбинират със свидетелската морфема *-х/-ше-*. Особено в тяхното значение е подканата за извършване на *контрафактично действие* (Чакърова/Chakarova 2009: 36). С тяхна помощ говорещият се представя не като очевидец на съобщавания факт или на резултата от него, а като лице, което засвидетелства силното си желание действието да е било реализирано в предходен момент: „Нека си беше взел изпита“ („толкова много ми се искаше това да се случи, сякаш го видях с очите си, но то не стана“).

Положителни относителни деятелни свидетелски форми за повелително наклонение:

1. <i>нека (да) пишех</i>	1. <i>нека (да) пишехме</i>
2. <i>нека (да) пишеше</i>	2. <i>нека (да) пишехте</i>
3. <i>нека (да) пишеше</i>	3. <i>нека (да) пишеха</i>
1. <i>да пишех</i>	1. <i>да пишехме</i>
2. <i>да пишеше</i>	2. <i>да пишехте</i>
3. <i>да пишеше</i>	3. <i>да пишеха</i>
1. <i>дано (да) пишех</i>	1. <i>дано (да) пишехме</i>
2. <i>дано (да) пишеше</i>	2. <i>дано (да) пишехте</i>
3. <i>дано (да) пишеше</i>	3. <i>дано (да) пишеха</i>

Отрицателни относителни деятелни свидетелски форми за повелително наклонение:

1. <i>нека (да)не пишех</i>	1. <i>нека (да)не пишехме</i>
2. <i>нека (да)не пишеше</i>	2. <i>нека (да) не пишехте</i>
3. <i>нека (да) не пишеше</i>	3. <i>нека (да) не пишеха</i>
1. <i>да не пишех</i>	1. <i>да не пишехме</i>
2. <i>да не пишеше</i>	2. <i>да не пишехте</i>
3. <i>да не пишеше</i>	3. <i>да не пишеха</i>

1. дано (да)не пишех
2. дано (да) не пишеше
3. дано (да)не пишеше

1. дано (да)не пишехме
2. дано (да) не пишехте
3. дано (да) не пишеха

Положителни относителни резултативни деятелни свидетелски форми за повелително наклонение:

1. нека (да) бях писал
2. нека (да) беше писал
3. нека (да) беше писал

1. нека (да) бяхме писали
2. нека (да) бяхте писали
3. нека (да) бяха писали

1. да бях писал
2. да беше писал
3. да беше писал

1. да бяхме писали
2. да бяхте писали
3. да бяха писали

1. дано (да) бях писал
2. дано (да) беше писал
3. дано (да) беше писал

1. дано (да) бяхме писали
2. дано (да) бяхте писали
3. дано (да) бяха писали

Отрицателни относителни резултативни деятелни свидетелски форми за повелително наклонение:

1. нека (да) не бях писал
2. нека (да)не беше писал
3. нека (да) не беше писал

1. нека (да) не бяхме писали
2. нека (да) не бяхте писали
3. нека (да)не бяха писали

1. да не бях писал
2. да не беше писал
3. да не беше писал

1. да не бяхме писали
2. да не бяхте писали
3. да не бяха писали

1. дано (да) не бях писал
2. дано (да) не беше писал
3. дано (да)не беше писал

1. дано (да) не бяхме писали
2. дано (да) не бяхте писали
3. дано (да) не бяха писали

Положителни относителни страдателни свидетелски форми за повелително наклонение:

1. нека (да) бях писан
2. нека (да) беше писан
3. нека (да) беше писан

1. нека (да) бяхме писани
2. нека (да) бяхте писани
3. нека (да) бяха писани

1. да бях писан
2. да беше писан
3. да беше писан

1. да бяхме писани
2. да бяхте писани
3. да бяха писани

1. дано (да) бях писан
2. дано (да) беше писан
3. дано (да) беше писан

1. дано (да) бяхме писани
2. дано (да) бяхте писани
3. дано (да) бяха писани

Отрицателни относителни страдателни свидетелски форми за повелително наклонение:

1. нека (да) не бях писан
2. нека (да) не беше писан
3. нека (да) не беше писан

1. нека (да) не бяхме писани
2. нека (да) не бяхте писани
3. нека (да) не бяха писани

1. да не бях писан
2. да не беше писан
3. да не беше писан

1. да не бяхме писани
2. да не бяхте писани
3. да не бяха писани

1. дано (да) не бях писан
2. дано (да) не беше писан
3. дано (да) не беше писан

1. дано (да) не бяхме писани
2. дано (да) не бяхте писани
3. дано (да) не бяха писани

Големият брой свидетелски форми е резултат от възможността флексията *-х-/-ше-* да се съчетава с маркерите на значенията първо, второ и трето лице; единствено и множествено число; минало, сегашно и бъдеще време; относителен и неотносителен таксис; резултативност и нерезултативност; деятелен и страдателен залог; изявително, повелително и условно наклонение; положителен и отрицателен статус. Наличието на несвидетелски форми за минало и бъдеще време (*писал, бил писан, писал е, бил е писан* и др.), на резултативни несвидетелски форми (*писал е* и др.), както и на относителни несвидетелски граматични образувания (*пишел, пишел е* и др.) е причината свидетелските форми да са по-малко от несвидетелските. Парадигмата на свидетелствеността убедително доказва, че това граматично значение е висша абстракция: то се проявява както в сферата на следходните форми, така и в субективномодалната сфера. С други думи, свидетелствеността в българския език е не само експликация на пряко наблюдавани действия или резултати от действия, но и изразяване на висока степен на лична ангажираност при вербализацията на възможно или желано действие.

БИБЛИОГРАФИЯ

Александров/Aleksandrov 1987: Александров, А. Универсален модус на изказване в българската темпорална система. // *Доклади от Втория международен конгрес по българистика*. София: БАН. [Aleksandrov, A. Universalen modus na izkazvane v balgarskata temporalna sistema. // *Dokladi ot Vtoriya mezhdunaroden kongres po balgaristika*. Sofia: BAN.]

- Иванчев/Ivanchev 1986:** Иванчев, С. Рецензия за „Преизказване на глаголното действие в българския език“. // *Съпоставително езиковедство*, 1986, № 4, 80 – 85. [Ivanchev, S. Retsenziya za „Preizkazvane na glagolното deystvie v balgaskiya ezik“. // *Sapostavitelno ezikoznanie*, 1986, kn. 4, 80–85.]
- Куцаров/Kutsarov 1998:** Куцаров, К. Свидетелственост – грамема в категорията вид на изказването. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, 1998, том 36, кн. I, 209 – 215. [Kutsarov, K. Svidetelstvenost – gramema v kategoriyata vid na izkazvaneto. // *Nauchni trudove na Plovdivskia universitet „Paisiy Hilendarski“*, 1998, tom 36, kn. I, 209–215.]
- Куцаров/Kutsarov 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007. [Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“, 2007.]
- Куцаров/Kutsarov 2013:** Куцаров, И. Преизказването. // *Съпоставително езиковедство*, 2013, кн. 2 – 3, 17 – 49. [Kutsarov, I. Preizkazvaneto. // *Sapostavitelno ezikoznanie*, 2013, kn. 2 – 3, 17 – 49.]
- Куцаров/Kutsarov 2017:** Куцаров, И. Evidential не е преизказност. // *Доклади от юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“, посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2017, 41 – 53. // [Kutsarov, I. Evidential ne e preizkaznost. // *Dokladi ot Yubileynata nauchna sesiya „Savremenni tendencii v ezikovedskite izsledvaniya“*, posvetena na 85 godini ot rozhdenieto na prof. d.f.n. Yordan Penchev. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov, 2017, 41–53.]
- Куцаров/Kutsarov 2022:** Куцаров, К. *Българските лексемни класове и учението за частите на речта*. София: „Колibri“, 2022. [Kutsarov, K. *Balgarskite leksemni klasove I uchenieto za chastite na rechta*. Sofia: „Kolibri“, 2022.]
- Маровска/Marovska 2013:** Маровска, В. *Референция и реферирание в света на езика*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013. [Marovska, V. *Referenciya i referirane v sveta na ezika. Morfologiya*. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“, 2013.]
- Станков/Stankov 2009:** Станков, В. Граматично значение и контекст. // *Проблеми на граматичната система на българския език – глагол*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2009, 10 – 50. [Stankov, V. Problemi na gramatichnata sistema na

bulgarskiya ezik – glagol. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 2009, 10–50.]

Стойчев/Stoychev 2019: Стойчев, С. *Българският релатив и чешкият език или за съвременния български морфологичен релатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език*. София: „Силует”, 2019. [Stoychev, S. *Balgarskiyat relativ i cheshkiyat ezik ili za savremenniya bulgarski morfologichen relativ i negovite funktsionalni ekvivalenti v savremenniya cheshki ezik*. Sofia: “Siluet”, 2019.]

Чакърова/Chakarova 2009: Чакърова, К. *Императивът в съвременния български език*. Пловдив: Пигмалион, 2009. [Chakarova, K. *Imperativat v savremenniya bulgarski ezik*. Plovdiv: Pigmalion, 2009.]

Шаур/Shaur 1989: Шаур, В. Йерархия на признаците на българските глаголни времена. // *Съпоставително езикознание*, 1989, кн. 1, 45 – 55. [Shaur, V. *Yerarhia na priznatsite na bulgarskite glagolni vremena*. // *Sapostavitelno ezikoznanie*, 1989, kn. 1, 45–55.]

ИЗТОЧНИЦИ

Библия 1940: Библия. Протестантски превод, 1940 // *Библията за Христос*. <<https://bibliata.zahristos.org/>>, 22 април 2024. [**Библия 1940:** Bibliya, Protestantski prevod, 1940 // *Bibliyata za Hristos* <<https://bibliata.zahristos.org/>>, 22 april 2024.]

Библия 2002: Библия, Издателство Верен, 2002 // *Библията за Христос*. <<https://bibliata.zahristos.org/>>, 22 април 2024. [**Библия 2002:** Bibliya, Izdatelstvo Veren, 2002 // *Bibliyata za Hristos* <<https://bibliata.zahristos.org/>>, 22 april 2024.]

Библия 2005: Книга на пророк Езекил. Българско библейско дружество, 2005 // *Библията за Христос*. <<https://bibliata.zahristos.org/>>, 22 април 2024. [**Библия 2005:** Kniga na prorok Ezekil. Balgarsko biblejsko druzhestvo 2005 // *Bibliyata za Hristos*. <<https://bibliata.zahristos.org/>>, 22 april 2024.]

НЕГАТИВНИ¹ ФОРМИ НА ДУБИТАТИВА ЗА БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ И БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ В МИНАЛОТО

Диана Андрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

NEGATIVE FORMS OF THE DUBITATIVE FOR FUTURE SIMPLE AND FUTURE IN THE PAST

Diana Androva
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

This paper discusses three hypotheses based on the choice between the four forms to express a negative dubitative semantics in Bulgarian. The first hypothesis examines the competition between two of these forms: *nyamalo bil*, *ne shtyal bil*. The second and the third hypotheses examine the uses of the forms *nyamal bil*, *nyamalo bil*. The study does not give a concrete answer to the question “which form is most commonly used to express a negative dubitative semantics”. As such we can conclude that the process of grammaticalization has not been completed yet.

Keywords: evidentiality, dubitative, verb category, Bulgarian

Въведение

Дубитативът е част от глаголната категория евиденциалност, като той е най-маркираният ѝ член, защото носи и признака *субективност*, и признака *преизказност*. Както положителните, така и отрицателните форми на дубитатива се отличават с висока степен на композираност (Алексова/Aleksova 2023, Ницолова/Nitsolova 2008, Търпоманова/Tarromanova 2015). Тези форми се откриват и в писмената, и в устната реч. Може да се каже, че са по-активни в писмената реч, когато говорещият не може да разчита на мимика, жестове и интонация, за да изрази с преизказни форми дубитативна семантика. В различни източници от интернет понякога могат да се наблюдават интересни, дори забавни случаи, които си струва да бъдат разгледани.

Обект на това изследване е субкатегорията² дубитатив на глагола в съвременния български език. Предмет на работата са отрицателните форми на дубитатива за бъдеще време и бъдеще време в миналото на деятелния залог от типа *не щял бил да чете*, *нямало било да чете*, *нямало бил да чете*, *нямал бил да чете*.

¹ В този текст под *негативен дубитатив* или *негативни форми на дубитатива* се имат предвид отрицателните форми на дубитатива.

² Под *субкатегория* се разбира подкатегория на съответната надредна категория.

Основната цел е да бъдат разгледани конкурентните форми на негативния дубитатив в тези две бъдещи времена на деятелния залог в 3 л., ед.ч. и мн.ч. Тази цел предполага изпълнение на следните задачи: търсене на употреби на конкуриращите се бъдещи отрицателни форми в интернет и провеждане на анкета. Анализите на данните се съпровождат с обобщаване на резултатите от проучването. Крайната цел на изследването е да бъдат проверени няколко хипотези, свързани с описаните конкурентни отношения, като по този начин се даде отговор на въпроса коя дубитативна форма е доминираща в 3 л. ед.ч. и мн.ч.

Според първата хипотеза употребите на маркираната по лице и род конструкция, съдържаща *не щял, -а, -о, -и бил, -а, -о, -и* (напр. *не щял бил да чете*), са по-рядко срещани от тези, съдържащи безличния субкомплекс *нямало било* (напр. *нямало било да чете*). Според втората хипотеза конструкциите с *нямал бил* (*нямал бил да чете*), *нямала била* и *нямали били* се употребяват по-често от конструкциите с *нямало бил, -а, -и* (*нямало бил да чете*), когато подлогът, към който се отнасят, означава лица. Третата хипотеза е, че в случаите, когато подлогът означава нелица, съгласуването по род в 3 л. не следва да има отношение към избора на дубитативна конструкция, тъй като се отнася до нещо неодушевено.

Изследването използва търсачката Google и непредставителна³ анкета.

I. Вариантността в парадигмата на отрицателните дубитативни форми на следходните нерезултативни времена в индикатив

В изследвания, посветени на категорията евиденциалност в българския език, се посочват три вида отрицателни дубитативни форми за бъдеще време и бъдеще време в миналото в деятелен залог (Алексова/Aleksova 2023, Куцаров/Kutsarov 2007⁴, Ницолова/Nitsolova 2008). В представеното тук проучване беше открита и четвърта форма, която следва модела на образуване на формите с *нямало било* (напр. *нямало било да чете*), но двата изграждащи я граматични компонента са маркирани по род и число. Става дума за форми с *нямал бил, нямала била, нямало било* (употребено изключително за ср.р.) и *нямали били*.

---

³ Под *непредставителна анкета* се разбира анкета с малък брой респонденти (под 1000), която не отговаря на критериите за представителност по определени социално-демографски фактори (пол, възраст, образование и т.н.).

⁴ Макар да не говори за категория евиденциалност, И. Куцаров е включен в обзора, тъй като е отделил внимание на интересуващите ни форми.

В Част а. ще бъдат разгледани типовете, съдържащи *нямало било* и *не щял бил* (конкуренция между моделите *нямал-* и *не щ-*), а в Част б. – типовете с *нямало бил* и *нямал бил* (конкуренция между безлично *нямало* и съгласувано по род *нямал-*). Те се образуват по два начина: чрез миналите деятелни причастия *нямало* и *било*; чрез добавяне на отрицателната частица *не* към положителната дубитативна форма (*не щял бил да ходи*). При втория модел на формообразуване могат да бъдат разгледани три варианта в зависимост от маркера за род, който получават глаголт *ща* и причастието *бил* в рамките на композираната дубитативна форма. Важно е да се отбележи, че докато при първия тип конструкции не е възможно съгласуване по род в ед.ч., при втория е необходимо.

Изследването работи с примери от интернет и с резултати от собствена анкета.

Анкетата е проведена със 115 респонденти от всички възрастови групи. Предлага осем хипотетични ситуации, като от респондентите се изисква да посочат коя от четирите дубитативни конструкции биха избрали в реална среда в съответната ситуация. Изреченията са подбрани така, че подлогът да означава лице или нелице в ед.ч. (м.р., ж.р. и ср.р.) и в мн.ч.

а. Конкуrentно отношение при формите с *нямало било* (*нямало било да чете*) и с *не щял бил*, *-а*, *-о*, *-и* (*не щял бил да чете*)

Разглеждат се формите за 3 л., ед.ч. Според извлечената чрез търсачката Google информация по-често употребявана е безличната конструкция, съставена от миналите деятелни причастия *нямало* и *било*, които не се съгласуват с подлога по лице и в 3 л., ед.ч. – по род. По-рядко се среща другата отрицателна дубитативна конструкция: отрицателната частица *не* + съответната положителна дубитативна форма.

Употребата на тези два варианта се илюстрира от изложените примери, като тези, в които се използва *нямало било*, надвишават 100 – примери (1) и (2). Изреченията, включващи *не щял бил*, са по-малко от 20 – пример (3). Употреби с *не щяло било* не се откриват изобщо. Срв.:

(1) *Разбрах, че някой от малцината останали наемни работници в частната фирма на Каракачамаков, май от евродепутатите им, бил казал, че МВРО **нямало било да прави** коалиция с Възраждане (Dunavmost, <https://www.dunavmost.com/novini/mvro-nyamalo-da-pravi-koalitsiya-s-vazrazhdane>, 29.03.2023 г.)⁵.*

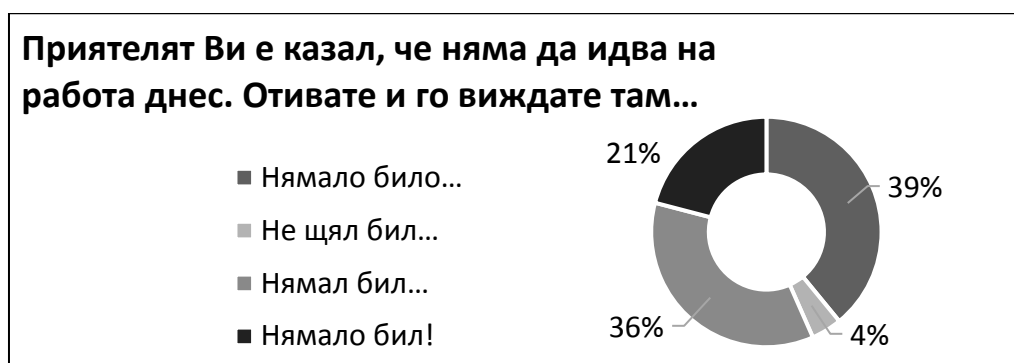
⁵ При представяне на примерите от интернет сме съхранили автентичния им графичен вид.

(2) В четвъртък премиерът подобно на щраус си зарови главата в пясъка и процеди между песъчинките, скриващи вечно кахърно изглеждащия му лик, че **нямало било да участва** в дебати за проблемите с циганите, засягащи най-вече действията на братска Франция по депортирането им (Патриотичен десант, <https://www.desant.net/show-news/20954>, 29.03.2023 г.)

(3) *Вие разбирате „Хайде вече вземете се спрете!“ като „Карайте както си знаете!“*, а тя пустата комукация **не щяла била да върви???** (Mediapool.bg, <https://www.mediapool.bg/pismoto-na-maikal-liy-news138865.html>, 29.03.2023 г.).

Проведената анкета също потвърждава първата хипотеза, заложена в това изследване – отрицателните дубитативни форми, образувани с *нямало било*, са по-често употребявани от формите от типа с *не щял бил*, при които се изисква съгласуване. Дадените отговори показват, че не съществува зависимост между избора на форма и контекста на употреба. Конструкцията с *нямало било* е предпочетен вариант за всички родове, независимо дали се означават лица⁶. Тъмносивият цвят във всички диаграми представя отговорите, включващи типа с *нямало било*. Отговорите, съдържащи компонента *не щял бил*, са представени с най-светлия нюанс на сивия цвят. Във въпроси 1, 2, 3, 5, 6 и 7 от анкетата подлозите на изреченията (съответно в м.р., ж.р. и ср.р.) означават един обект.

Във Фиг. 2 с *нямало било* са отговорили 39%, докато с *не щял бил* – едва 4%.

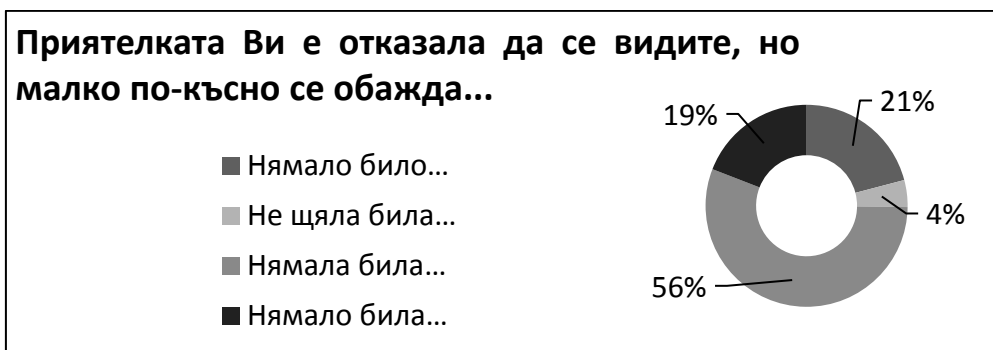

Фиг. 2. Резултати от въпрос 1 от проведената анкета (м.р., лица)

Във Фиг. 3 *нямало било* е предпочетен от 21% от анкетираните, а *не щял бил* – от 4%.

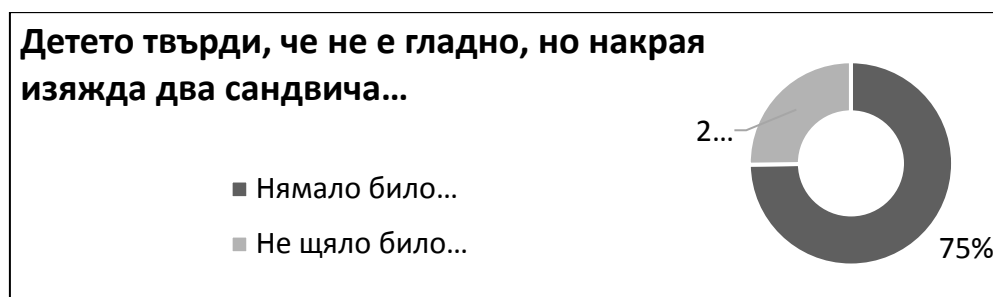
⁶ До същия извод достига и К. Чакърова в изследването си от 2023 г. (вж. Чакърова/Chakarova 2023: 22).

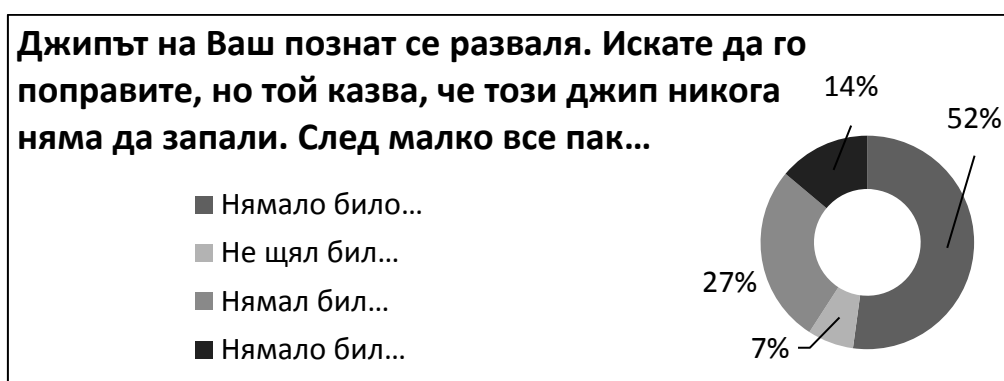
Фиг. 3. Резултати от въпрос 2 от проведената анкета (ж.р., лица)

Резултатът се запазва и при Фиг. 4, където процентното съотношение е 75% към 25% за типа *нямало било*, сравнен с *не щял бил*.

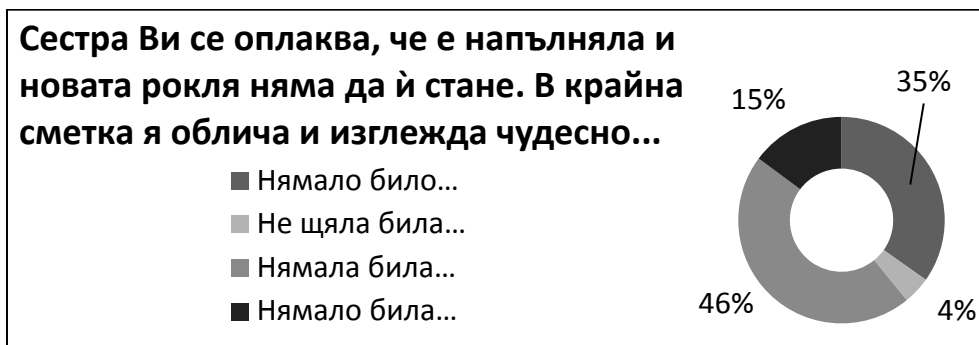
Фиг. 4. Резултати от въпрос 3 от проведената анкета (ср.р., лица)

Фиг. 5 илюстрира резултатите от петия въпрос, зададен в анкетата. Избралите форми с безличното *нямало било* са 52%, а тези, предпочели *не щял бил* – 7%.

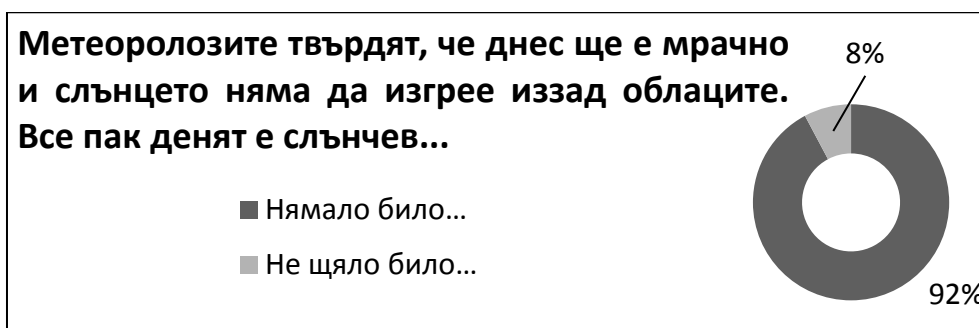
Фиг. 5. Резултати от въпрос 5 от проведената анкета (м.р., нелица).

На въпрос 6 (Фиг. 6) 46% от респондентите са отговорили с *нямало било*, 4% са избрали *не щял бил*.

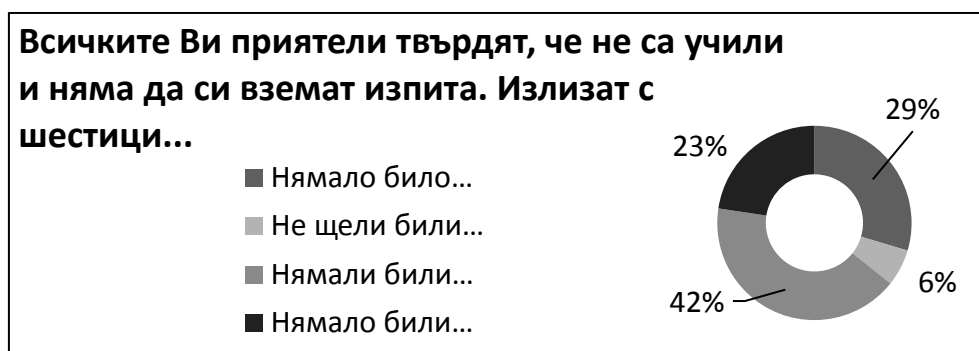
Фиг. 6. Резултати от въпрос 6 от проведената анкета (ж.р., нелица)

Въпрос 7 (Фиг. 7) запазва тенденцията – 92% предпочитат *нямало било*, 8% – *не щял бил*.

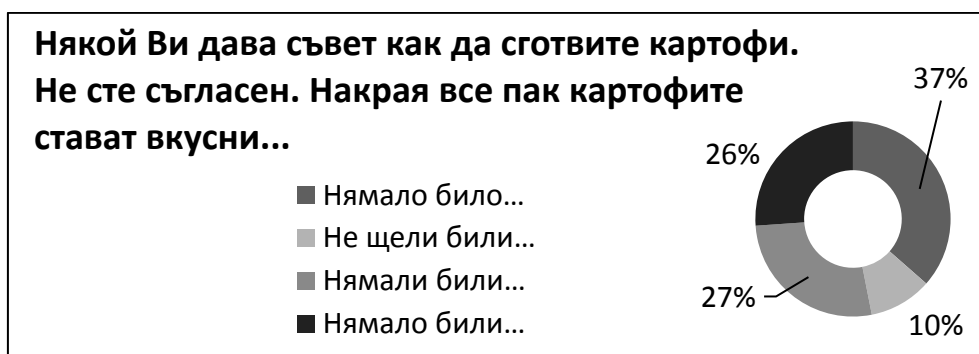

Фиг. 7. Резултати от въпрос 7 от проведената анкета (ср.р., нелица)

Предпочитането на негативните форми с конструкцията с *нямало било* пред формите от типа с *не щели били* се запазва и в мн.ч. Процентните резултати от проведената анкета показват, че поне три пъти повече от респондентите избират *нямало било* пред *не щял бил*. Във Фиг. 8 (въпрос 4) моделът *нямало било* е предпочетен в 29% от отговорите, докато *не щели били* – в 6%. Тази закономерност при избора се запазва и във въпрос 8 (Фиг. 9), където процентното съотношение е 37%: 10%.

Фиг. 8. Резултати от въпрос 4 от проведената анкета (мн.ч., лица)

Фиг. 9. Резултати от въпрос 8 от проведената анкета (мн.ч., нелица)

Резултатите, изведени от търсенето в Google, потвърждават тази тенденция. Открити са по-малко от 5 примера (примери (4) и (5)), в които безличната конструкция с *нямало било* се отнася до мн.ч. Интересно е обаче наблюдението, установено при търсенето на конструкцията *не щели били*. Открит е само един пример, носещ дубитативно значение (пример (6)). В останалите употреби на *не щели били* словоформата *щели* не е граматикализирана форма на глагола *ща*, съответно в случаите, регистрирани в пример (7), не е изгубила основното си значение „искам“ и получената конструкция *не щели били* не е част от дубитативната парадигма.

(4) *Указания не ни дадоха, те ако знаели как да го направят, нямало било да наемат нас* (Клуб Z, https://clubz.bg/71698-balgariya_ne_e_darzhava_a_mestoprestaplenie, 28.03.2023 г.).

(5) *Поръчките за подслушване нямало било да ги искат от МВР, а от прокуратурата* (Гласове, <https://glasove.com/komentari/asya-retrova--paravanut-na-tsvetanov>, 28.03.2023 г.).

(6) *Научих се, че днес нашите се намирили на 3-4 килом. от г. Пирот. В гостилницата се запознах с Ив. Вазов, който разказваше, че Пирот бил – снощи избухнала една мина – и добре укрепен, та с малко жертви не ще може да се превземе. Нашите позиции пред Пирот били лоши – на равнина, а противникът бил укрепен по височините. Сърбите не щели били да предадат лесно Пирот още и затова, защото имали там големи складове* (<http://saedinenieto.bg/dnevnik-na-rumeliyski-ofetser/>, Съединението на България, 31.03.2023 г.).

(7) *...да си внасят танганайци-оооо, те не щели били да бачкат като изоглавени за 200 лв на месец-еми сори тогава-духате суната мутрагени!* (<https://news.bg/crime/450-lekari-napusnali-stranata-niza-godina.html>, news.bg, 31.03.2023 г.)

в. Конкуренция между дубитативните форми с *нямало бил*, *-а*, *-и* (*нямал бил да чете*) и *нямал*, *-а*, *-и бил*, *-а*, *-и* (*нямал бил да чете*)

Отрицателните дубитативни форми за бъдеще време, съдържащи *нямало бил* и *нямал бил*, се образуват с миналите деятелни причастия *нямал* и *бил*. В първия случай и двете причастия се съгласуват по род с подлога, към който се отнасят (*нямал бил да чете*), докато във втория се съгласува само *бил* (*нямало бил да чете*). Комбинациите за 3 л., ед.ч., ср.р. се уеднаквяват с безличната *нямало било*, така че няма да бъдат разглеждани отново.

Примерите, ексцерпирани чрез Google, потвърждават втората заложена в изследването хипотеза, според която дубитативната форма с *нямал бил*, изискваща съгласуване по род на лицето, се употребява по-често от типа, включващ безличното *нямало*, когато подлогът, към който се отнася, означава лице. Биологичният пол на референта на подлога, към който е отнесено дубитативното значение, изисква в по-голяма степен съгласуване по род. Употребата на тези изречения се илюстрира от изложените примери, като тези, образувани по модела с *нямал бил*, са 23 (пример (8)); с *нямала била* – 12 (пример (9)) и с *нямали били* – 14 (пример (10)). Изреченията, в които дубитативното значение е изразено с *нямало бил*, са 6 (пример (11)), с *нямало била* – 1 (пример (12)) и с *нямало били* – 14 (пример (13)). Общият брой на изреченията, включващи *нямал бил*, е 49 спрямо 21, съдържащи *нямало бил*.

(8) ***Нямал бил*** приятелка за деня на влюбените... а за деня на писмеността и културата като ги нямаш и двете не се оплакваше... (<http://www.vicove.biz/9d2642696174da21e43a6bf42b75c339>, Vicove.biz, 30.03.2023 г.)

(9) ***Нямала била*** да играе за президент – някой луд ли ще гласува за тая никаквица която ни предаде (<https://m.dnes.bg/comments.php?id=305144>, dnes.bg, 30.03.2023 г.)

(10) ***Нямали били*** да се ваксинират, ами добре, крайно време е да се разкарате от тук. (<https://dnes.dir.bg/comments/prouchvane-edva-23-ot-balgarite-smyatat-da-se-vaksinirat-35-na-sto-se-kolebayat?page=3,dir.bg>, 30.03.2023 г.)

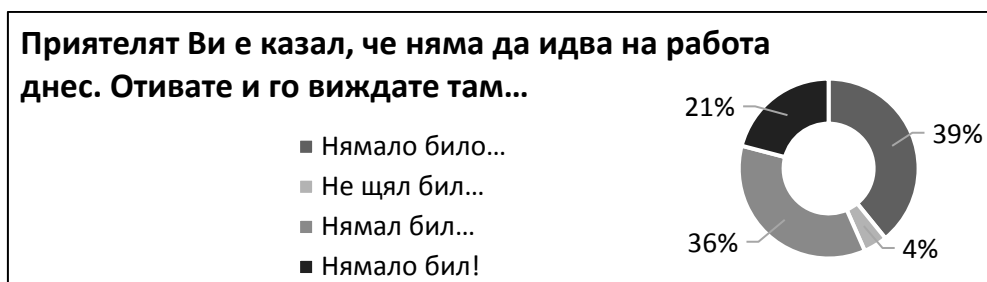
(11) ***Нямало бил*** да затваря страната, защото е лошо, само щял да спре вируса! (<https://www.bg-mamma.com/?topic=1268438.msg42986498#msg42986498>, bg-mamma, 01.04.2023 г.)

(12) *Ама здравната #система **нямало** била да издържи?* (<https://mobile.twitter.com/cBeTugyx/status/1450511676902682627>, Twitter, 01.04.2023 г.)

(13) *Последните дни, само като видя, колко се е вдигнала рублата и директно виждам че, някой голям в Европа купува трескаво независимо от това, какво се приказва публично, че **нямало били** да купуват.* (<https://forum.investor.bg/forum>, 30.03.2023 г.)

Анализът на резултатите от анкетата показва, че тенденцията, забелязана при търсенето в интернет, се запазва. Отрицателните дубитативни форми, изразени с двойно маркираните за категорията род композиции *нямалØ билØ*, *нямала била* (представени със сив цвят вляво от черния на диаграмата), са предпочитани пред единично маркирания тип *нямало бил* (черен цвят), когато се отнасят до лица. В изложените диаграми подлогът означава лице във Фиг. 10, Фиг. 11 и Фиг. 14 и нелице във Фиг. 12, Фиг. 13 и Фиг. 15.

Първият въпрос, представен във Фиг. 10, се отнася до лице от м.р. Общо 36% от отговорите съдържат *нямал бил*, 21% включват *нямало бил*.

Фиг. 10. Резултати от въпрос 1 от проведената анкета (м.р., лица)

Във втория въпрос (Фиг. 11), в който подлогът означава лице от ж.р., 56% от анкетираните са предпочели модела *нямала била*, а 19% – *нямало била*.

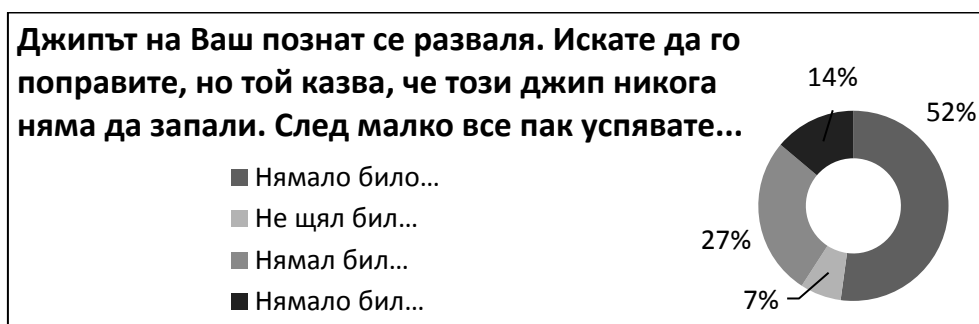

Фиг. 11. Резултати от въпрос 2 от проведената анкета (ж.р., лица)

Според третата хипотеза единично маркираната по род и число комбинация *нямало бил, нямало било, нямало били* се употребява по-често от двойно маркираната в изречения, отнасящи се до нелица. Първоначално изглежда, че *нямал бил* се употребява по-често единствено когато става въпрос за лица, защото биологичният пол на референта на подлога, към който е отнесено дубитативното значение, сякаш по-силно изисква съгласуване по род. Оказва се обаче, че предпочитането на двойно маркирания по род и число тип *нямал бил* се запазва и когато подлогът означава нелице. Граматическият род е достатъчна причина в композираната дубитативната форма да присъстват два маркера за род на глаголното лице. Последното наблюдение отхвърля третата хипотеза, заложена в изследването, според която изборът между двете дубитативни форми зависи от това дали подлогът означава лице, или нелице.

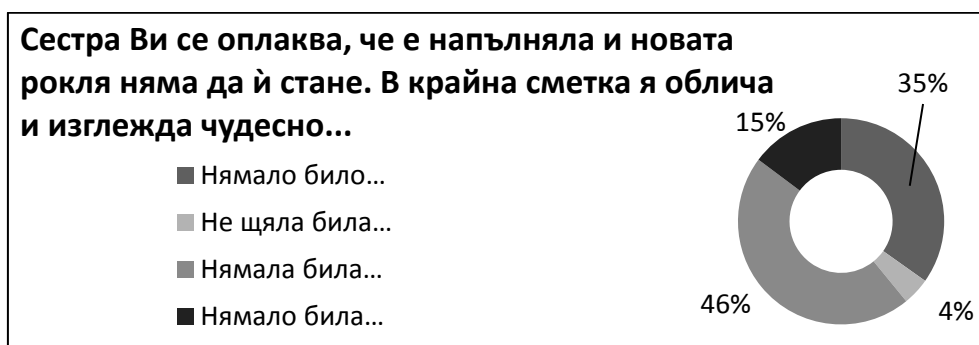
Въпросите от анкетата, които се отнасят до нелица, са 5 (за м.р.) и 6 (за ж.р.).

Фиг. 12 илюстрира отговорите на петия въпрос, зададен в анкетата. 14% от респондентите предпочитат *нямало бил*, 27% са предпочели *нямал бил*.

Фиг. 12. Резултати от въпрос 5 от проведената анкета (м.р., нелица)

На въпрос 6 (Фиг. 13) 15% от респондентите са отговорили с *нямало била*. 46% са избрали *не щяла била*.

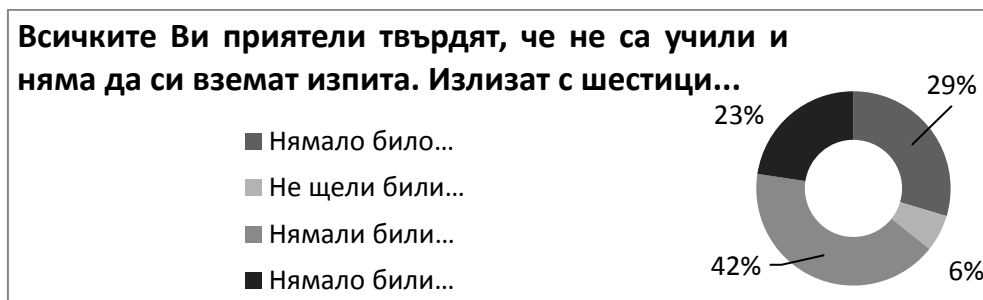

Фиг. 13. Резултати от въпрос 6 от проведената анкета (ж.р., нелица)

При въпросите, чиито подлози означават лица в мн.ч., доказани-те във втората хипотеза закономерности се запазват. Дубитативните конструкции за мн.ч. *нямали били* и *нямало били* всъщност не притежават маркер за род. Съответно изборът между двете не зависи от контекста на употреба. Ако вземем обаче маркера за множествено число като отправна точка за сравнение, то хипотезата се потвърждава отново. Във въпроса, отнасящ се до лица (вж. Фиг. 14), предпочитаният компонент е двойно маркираният за число (*нямали били*).

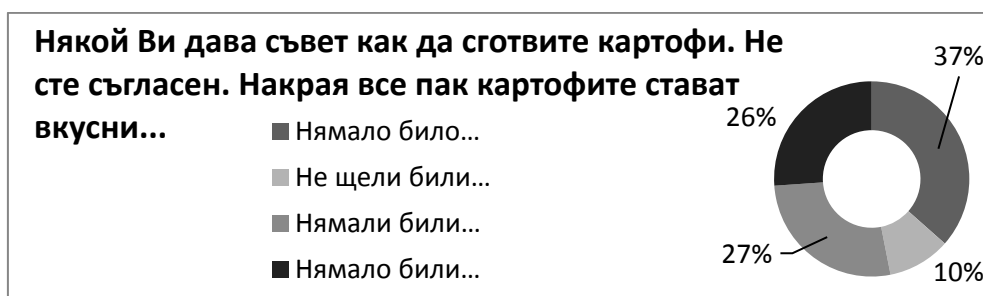
Във въпроса с подлог, означаващ нелице (вж. Фиг. 15), двете форми са избрани от почти равен брой респонденти. Двойно маркираният по число тип с *нямали били* е предпочетен от 27% от респондентите, докато единично маркираният – *нямало били*, е избран от 26%. Този резултат почти работи в подкрепа на третата хипотеза, но тя все пак не може да бъде категорично потвърдена с разлика от 1%.

На въпрос 4 (Фиг. 14) *нямало били* се предпочита от 23% от анкетираните, а моделът *нямали били* – от 42%.

Фиг. 14. Резултати от въпрос 4 от проведената анкета (мн.ч., лица)

При осмия въпрос от анкетата, чиито резултати са онагледени на Фиг. 15, 26% от отговорите съдържат модела *нямало били*. 27% включват *нямали били*.

Фиг. 15. Резултати от въпрос 8 от проведената анкета (мн.ч., нелица)

II. Заключение

В настоящото изследване се представя и аргументира виждането, че дубитативните отрицателни форми за следходните нерезултативни времена в деятелен залог за 3 л., ед. ч. и мн.ч. са четири вида. Три от образуващите ги компоненти се различават само по маркера си за род на глаголното лице, към което се отнасят (това са комплексите⁷, образувани с миналите деятелни причастия *нямал* и *бил*). Четвъртият вариант се отличава значително, като се образува от отрицателната частица *не* и положителната дубитативна конструкция *щял бил (да чете)*.

Работата потвърждава хипотезата, че вариантът от типа *нямало било да чете* е най-предпочитаният модел както сред употребите в интернет, така и сред респондентите на проведената анкета, тъй като този вариант за изразяване на дубитативно значение не се нуждае от съгласуване по число, по лице и в 3л., ед.ч. – по род.

Резултатите от търсенето в интернет и отговорите от проведената анкета потвърдиха и второто предположение, което бе заложено в това изследване. Формите от типа с *нямал бил да чете* са предпочитани от формите от вида с *нямало бил да чете* при употреби, отнасящи се до лица.

Не се доказва единствено третата заложена хипотеза – съществуване на зависимост между избора на композирана форма за изразяване на дубитативното значение и контекста, в който е използвана. Моделът *нямало бил да чете* се употребява по-често от типа, съдържащ *нямал бил да чете*, в изречения, отнасящи се до нелица.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алексова/Aleksova 2023:** Алексова, К. *Дубитативът в съвременния български език*, УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2023. [Aleksova, K. *Dubitativat v savremenniya balgarski ezik*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2023.]
- Куцаров/ Kutsarov 2007:** *Теоретична граматика на българския език. Морфология*, УИ „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 2007. [Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2007.]

---

⁷ В този текст терминът *граматически комплекс* или само *комплекс* се използва, за да се означат граматическите функции на сложната отрицателна дубитативна форма, като не се включва формата на спрегаемия глагол (напр. *нямало съм бил*).

- Ницолова/Nitsolova 2023:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*, УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2023. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2023.]
- Търпоманова/Tarpomanova 2015:** Търпоманова, Е. *Евиденциалност в балканските езици: български и албански*, ИК „Ни плюс“, София, 2015. [Tarpomanova, E. *Evidentsialnost v balkanskite ezitsi: balgarski i albanski*. Sofia: IK “Ni plus”, 2015.]
- Чакърова/Chakarova 2023:** Чакърова, К. *Наблюдения върху функционирането на отрицателните форми за следходност в съвременния български език. // Езиков свят*, т. 21, кн. 2, 2023, 15 – 23. [Chakarova, K. *Nablyudeniya varhu funktsioniraneto na otritsatelните форми за sledhodnost v v savremenniya balgarski ezik. // Ezikov svyat*, t. 21, kn. 2, 2023, 15 – 25.]

ОЦЕНКАТА НА ГОВОРЕЩИЯ ЗА СЕБЕ СИ И ЗА ДРУГИТЕ
(НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ 1 Л., ЕД.Ч.
В ЕДНА ТРАНСПОЗИЦИЯ ПО ВРЕМЕ)

Елица Маринова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE SPEAKER'S ASSESSMENT OF HIMSELF
AND THE OTHERS (OBSERVATION ON FIRST-PERSON
IN ONE TRANSPOSITION OF TENSE FORMS)

Elitsa Marinova
Plovdiv University „Paisii Hilendarski“

The object of the current study is to present the Bulgarian future first-person verb forms in the state of transposition of Future Tense instead of Present or Past Tense. Transposition finds a place in several research works. It studies a variety of characteristics: readiness, opportunity, negative attitude, outrage, and resentment. Previous researchers' studies cover only the matter of second – and third-person verb forms. The speaker as creator of the communicative act is always marked as *positive* and chooses linguistic combinations according to their subjective view. It may be assumed that the specific characteristic, which is the resentment, is transferred over another person, who is a participant, or who is not present in the communicative act.

Keywords: transposition, Bulgarian, Future Tense, first-person, negative attitude, positive attitude

Във фокуса на настоящото изследване попадат първоличните глаголни форми в транспозицията бъдеще време вместо сегашно или минало време. Коментарите на специалистите по езикознание за транспозицията са придружени от примери, които в огромния брой случаи обхващат само второ и трето лице. За целите на изследването ще бъдат използвани характеристиките на първо лице, които ще послужат за изясняване на съчетаването на първоличните форми със спецификите на транспозицията по време и влиянието на контекста върху употребата на бъдеще време.

Възможностите за постигане на стилистичен ефект на морфологично ниво отдавна са описани както в системните трудове по морфология и стилистика, така и в специализираните изследвания. Изследователите се спират и на спецификите на процеса, при който една граматична форма се предпочита пред друга.

Коментар върху замяната на глаголни форми, техните вторични значения, както и върху влиянието на контекста, намираме при К. Попов, който дава следното обяснение – „Преносни са значенията, които се пренасят от формите на едно глаголно време върху друго глаголно време. При това пренасяне се вмъкват и елементи от контекста, а преносната употреба добива стилистическа или модална функция“ (Попов, Попова/Роров, Ророва 1975: 16).

В. Станков, автор на първото цялостно изследване, посветено на стилистичния потенциал на българския глагол, разграничава преките от преносните значения на граматичните форми, като подчертава, че при вторите „се наблюдава логическо противоречие между общото (и основното) граматическо значение на формата и контекста“ (Станков/Stankov 1981: 14). Несъответствието между избраната грамема и елементите на контекста се отбелязва и в други становища по въпроса. М. Илиева коментира процеса на замяна, като дава следното обяснение: „Транспозициите са употреби на езикови форми, които противоречат на лингвистичния и ситуационен контекст“ (Илиева/Иlieva 2004: 70). Подобно е и мнението на Р. Ницолова, която също извежда противоречието между избраната грамема и контекст, в който „друга форма има своята основна употреба“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 156). Като алтернатива на транспозиция В. Маровска посочва термина *граматическа метафора*, като общото между двете наименования е процесът на пренасяне. Изследователката формира становището си върху други отношения между грамемите. В „Стилистика на българския език“ от 2007 г. В. Маровска коментира транспозицията като замяна, основана на семантична аналогия между грамемите. Целта на замяната според Б. Дикова пък не е да се изрази значението на заменяната форма, а да се постигне експресия в резултат на контраста между употребената форма и контекста“ (Дикова/Dikova 2014: 5).

Обвързването на морфологичните категории и замяната на съответните граматични форми в тях коментира И. Куцаров, за когото транспозицията е „употребата на един маркиран член във функциите на друг маркиран член или на главното значение на немаркиран член в една и съща морфологична категория“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 37 – 38).

Транспозицията бъдеще време вместо минало или сегашно намира своето място в трудовете, посветени на стилистичните възможности на българския глагол. Изследователите съсредоточават вниманието си върху различни нейни черти.

С. Стоянов и С. Георгиев я посочват в своите системни трудове по българска морфология, без обаче да определят какъв точно е ефек-

тът от замяната на глаголните форми. В примерите им, извлечени от художествената литература, е дадено следното разчитане на употребата – „Сърди ли се старият? – Ще се сърди (= сърди се), разбира се, като не го зачитат!“ (примерът е по Стоянов/Stoyanov 1964: 369) и „Сърди ли се старият? – „Ще се сърди (сърди се), разбира се, щом не го зачитат“ (примерът е по Георгиев/Georgiev 1996: 332).

В описанието на транспозицията В. Станков включва отсенките потенциална готовност и способност за осъществяване на действието, като дава следния „превод“ на формите: „*Ще опитваш* юначеството си върху едно беззащитно момиче! *И ще отговаряш* (курс. авт. – Е.М.) така на учителката си!“ като „*Можеш* (способен си) *да опитваш* юначеството си върху едно беззащитно момиче! *И можеш* (в състояние си, позволяваш си) *да отговаряш* (курс. авт. – Е.М.) така на учителката си!“ (примерите са по Станков/Stankov 1981: 69).

В своята „Стилистика на българския език“ В. Маровска разглежда замяната на сегашно време с бъдеще и откроява възможността формите „да изразят и не *итеративност*, а *континуативност* (курс. е мой – Е. М.) обикновено в зависимост от лексикалното значение на глагола“ (Маровска/Marovska 2007: 174).

Най-пълното описание на граматичната метафора намираме при Р. Ницолова. Тъй като коментарът на изследователката хвърля светлина върху различни специфични черти на транспозицията, ще си позволим да го цитираме в пълния му обем:

„С използването на бъдеще време на преден план излиза старото значение на модалния глагол *ща*, (курс. авт. – Е.М.) т.е. подчертава се, че действието се е извършило или се извършва именно поради желанието на глаголното лице, което си е позволило твърде неприемливи от гледна точка на говорещия действия. С тази транспозиция говорещият означава подчертано отрицателно отношение към извършеното действие и изреченията с бъдеще време са силно емоционално маркирани“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 310).

В изследването си „За някои употреби на формата за бъдеще време в българския и чешкия език“ Б. Дикова също откроява ролята на говорещия и оценката му. Употребата на бъдещи форми се свързва със значението като възмущение и негодувание, както и възможността действието да продължава и занапред. Коментирана е и експресията, която може да се получи чрез транспозиция по лице (3 л., ед. ч. вместо 2 л., ед. ч.). Чрез транспозицията по лице, която цели да отдалечи слушащия от акта на комуникация и да изрази негативно отношение на говорещия, на практи-

ка се усилва възмущението, произтичащо и от транспозицията по време (вж. Дикова/Dikova, http://belb.info/personal/dikova/Bistra_Dikova_4.htm).

От описанието на Р. Ницолова можем да направим заключение, че транспозицията е двустранна – от една страна, глаголното лице извършва неприемливи действия, а от друга, говорещото лице изразява отрицателно отношение към тези действия. Повечето примери за тази транспозиция, дадени от изследователите, са за второ и трето лице, броят на първоличните форми е много по-малък. Ако съберем всички значения на транспозицията, т.е. отрицателната оценката на говорещия и действията, които си позволява слушащият или обектът на разговор, при употребата на първолична форма глаголна форма в бъдеще време се получава обяснението, че говорещият се възмущава от собствените си действия. Дали обаче първо лице може да прояви негативно отношение към себе си?

В изследването „Българинът в своите местоимения“ основният обект на изследователския интерес на М. Илиева са личните местоимения. На говорещия, централна фигура в комуникативния акт, принадлежи подборът на езиковите средства в речта. За т.нар. егоцентризм – подбора на езикови средства, М. Илиева коментира, че „като общочовешки феномен предполага очаквана отрицателна оцененост на чуждото“ (Илиева/Иlieva 2004: 70). Разпределението на белезите *добър* и *лош* има следния вид: „положително се оказва *вътрешното, близкото, своето*, а отрицателното *външното, далечното, чуждото*“ (курс. авт. – Е.М.) (Цивян/Tsivyan, цит по Илиева/Иlieva, 2004: 27). В полето на транспозициите всяко отдалечаване от *аз-а* е натоварено в по-малка или в по-голяма степен с отрицателно отношение, съответно и с етикета *лош* – най-видимо е отчуждаването в транспозицията на трето лице вместо второ, където се цели отстраняване на слушащия от разговора.

Присъствието на *аз-елемента* в транспозициите по лице е подробно описано от П. Баракова, автор на раздела *Транспозиции на лицето в българския и полския език*, която откроява положителната характеристика на първото лице и произтичащата от него съпричастност при употребата. Изследователката коментира няколко ситуации с „настаняването“ на първолична форма вместо очакваните второлични и третолични форми¹:

¹ Всички използвани примери за коментираните транспозиции на първо лице са по (Гугуланова, Шимански, Баракова/Gugulanova, Shimanski, Barakova 1993).

**а) първо лице единствено число вместо второ лице
единствено число**

Транспозицията се определя от П. Баракова като рядка и употребима „в специфични речеви актове, каквито са напр. речта на възрастните към децата или речта, насочена към кучето, котката или други домашни любимци“ (Гугуланова, Шимански, Баракова/Gugulanova, Shimanski, Barakova 1993: 142). Посочени са следните примери с обръщение на майка към дете: *Как хубаво папкам!* (вм. *папкаш*). *Какво добро момче съм* (вм. *си*). Употребата на първо лице при разговор с деца възрастните използват „най-вероятно с афективна функция, въобразявайки си, че подпомагат и улесняват децата при взаимната комуникация“ (Гугуланова, Шимански, Баракова/Gugulanova, Shimanski, Barakova 1993: 142). Подобна е ситуацията с транспозицията по лице и число – 1 л., мн. ч. вместо 2 л., ед.ч. отново с подпомагащата функция на *аз-а* в действията на детето (спане и ядене) – *Сега ще спинкаме. Сега ще папкаме.*

**б) първо лице множествено число вместо второ лице
единствено число**

П. Баракова обвързва замяната най-вече с т.нар. „докторско ние“, като отчита добронамереното отношение от страна на лекаря към пациента, подобно на отношението на възрастния към детето. *Как сме?; Днес по-добре ли сме?*

Тъй като на този тип транспозиция нееднократно е обръщано внимание, ще си позволим да цитираме и други изследователски мнения, потвърждаващи положителното за слушащия включване на *аз-а* в речта.

М. Илиева отчита, че *аз-ът* винаги се характеризира с положителна оценка и всичко, свързано с него, се определя като добро. Във връзка с тези уточнения тя коментира транспозицията и ролята на говорещия, който „предлага на събеседника си собствения свят с неговата положителна оценъчност като подкрепа и закрила“ (Илиева/Иlieva 2004: 73).

Транспозицията намира обяснение и при В. Станков, който я извежда извън отношението лекар – пациент и коментира, че преносното значение на първо лице е „свързано с изразяването на особен нюанс на съпреживяване, съчувствие и се среща при обръщение [...] в изрази от рода на „*Как сме, взехме ли изпита?*“ (курс. авт. – Е.М.) (Станков/Stankov 1981: 35).

**в) първо лице множествено число вместо трето лице
единствено число**

Приведен е пример с разговор между майки, при който употребата на първолична глаголна форма (с изпускане на личното местоимение) е характеризирана като „вид „съпричастно“, съучастническо включване на говорещия“ (Гугуланова, Шимански, Баракова/Gugulanova, Shimanski, Barakova 1993: 145) – *Та, разказваше ми за дъщеря си. Значи имаме си ново гадже, така ли?*

Връщайки се на транспозицията бъдеще време вместо сегашно и минало време, която характеризираме като високоекспресивна, можем да отчетем момента на сблъсък между възмущението, от една страна, и винаги положителното аз, от друга. Ако съществува негодувание при наличие на първолична форма, би могло да бъде обяснено като негативно отношение, което е насочено навън, към друго лице. В приложените примери от оригинални български художествени текстове и преводни такива от руски език елементите на контекста насочват към възмущението на говорещия, което в повечето случаи е породено от некоректните изказвания на второто лице.

В голям процент от случаите се наблюдават несъщински въпроси, обвързани с предходно изказване на втори комуникатор, което е възприето от говорещия като неприемливо и възмутително. С поставянето на въпросите не се цели даване на отговор, а чрез тях първото лице оценява твърдението на събеседника като напълно несъстоятелно.

1. – *И вие сигурно си спомняте някои сделки.*

– *Как няма да ги помня, когато аз пишех действителните договори, а канцеларията – фиктивните (БР/ВР).*

2. *Онези двамата ловци от Сърнено, Енчевите братя, нали ги знаеш? Те намерили де се крие вълчицата, взели ѝ вълчетата. Три. Донесли ги в село.*

– *Лъжеш ме – каза Давидко.*

– *Какво ще те лъжа, донесли ги (ЙЙ/УУ).*

3. *Тази песен беше тъжна, в нея се разправяше как мъжът не бил доволен от жена си, защото тя не била хубава като на млади години. „Че как ще съм хубава като на млади години – отвърнала невястата, – когато девет рожби съм родила, девет люлки съм люляла, над девет гроба плакала“ (ГК/ГК).*

4. – *Е, нещо има ли вече... нещо чула ли си? – навеждаше се Кина.*

– *Какво ще го чувам ма, како, хората ли ще трябва да ми го казват... нали го виждам, пред очите ми е... (ГК/ГК).*

5. *А бе дано те господ научи, Джонко, защо не отиде, че да те посрещнат и да те нагостят като акцизен стражар и да те дарят с някоя риза?*

– *Как **ще отида**, кай, нали още щом се покажа, ще ме познаят и бай Станьо, и децата му (Ч/Ch).*

6. *Борментал с огромен интерес остро се взря в очите на Филип Филипович.*

– *Смятате ли, Филип Филипович?*

– *Какво **ще смятам**, сигурен съм (МБ/МВ) – преводът е на Б. Мисирков.*

Борменталь с чрезвычайным интересом остро взгляделся в глаза Филиппа Филипповича:

– *Вы полагаете, Филипп Филиппович?*

– *Нечего **полагать**, уверен в этом (МБ/МВ).*

– *Ты пьян как сапожник! – сказал Чичиков.*

– *Нет, барин, как можно, **чтоб я был** пьян! Я знаю, что это нехорошее дело быть пьяным (НГ/ NG).*

7. *Моля ви се, Ливерий Авериевич! Какво високомерие! Прекланям се пред вашата възпитателна работа. Прегледът на въпросите се повтаря в дневния ред. Чел съм го. Вашите схващания за духовното развитие са ми известни. Възхищавам се от тях. [...] Аз ли **ще** им се присмивам?! (БП/ВР).*

*Господь с вами, Ливерий Авериевич! Какое тут високомерие! Я преклоняюсь перед вашей воспитательной работой. Обзор вопросов повторяется на повестках. Я читал его. Ваши мысли о духовном развитии солдат мне известны. Я от них в восхищении. [...] Мне ли **смеяться** над такими вещами? (БП/ВР).*

При последния пример се наблюдават и някои допълнителни елементи на контекстовото обкръжение, които подсилват транспозицията. За разлика от оригиналния руски текст, в българския превод е добавен и удивителен знак, показателен за оценката на говорещия към предходно изказване на друго лице.

Друга част от примерите също са натоварени с негативна оценка за предходно изказване, без обаче първото лице да я изразява с несъщински въпрос.

1. *Господи, че то същинска мишка сякаш че е. Вяра, настрана ти казах! Ах, господин Боянов, как не се боите!*

– *А, **ще се боя**! Колко съм ги ловил! (ЙЙ/УУ).*

2. *Бе ти... какво направи? – каза Мавроди. – Как можа? Как го улови?*

– *Няма да го уловя. Ще го гледам ли?* (ЙЙ/УУ).

Трета група от примери представя отрицателно отношение към действия, които на лицето му се налага да извършва въпреки своето нежелание. Особено отчетливо е отношението на говорещия чрез употребата на наречието *все*, насочващо и към многократността на действието.

1. *Кой каквото прави, аз все посрещам, все изпращам. Задала се делегация от село при министри да иде, аз ще я посрещна; тъща се накрулила да ми гостува, аз пак там* (Ч/Ch).

2. *Мнозина чиновници хукнаха един през друг, за да засвидетелстват почитта си. Но аз не мръднах от мястото си. Когато минаваше през нашето отделение, всички скочиха и си закончаваха фраковете, но аз – все едно, че нищо не става. Какво представлява този директор? **Ще** му **ставам** на крака – никога! И какъв директор е той? Тапа, а не директор* (НГ/NG).

*Многие чиновники побежали наперерыв, чтобы показать себя перед ним. Но я ни с места. Когда он проходил через наше отделение, все застегнули на пуговицы свои фраки; но я совершенно ничего! Что за директор! чтобы **я встал** перед ним – никогда! Какой он директор? Он пробка, а не директор* (НГ/ NG).

Налага се да се направи уточнението, че в примерите от руските художествени текстове транспозициите се осъществяват в преводите им. Интересно е да се отбележи, че руските текстове, от които са извлечени примерите, в оригиналните си варианти съдържат глаголи от несвършен вид. В един от примерите наблюдаваме глаголна форма за минало време – *я встал*. Предвид механизма на образуване на синтетично бъдеще време само със свършени по вид глаголи в руския език можем да отчетем не темпорална, а стилистична употреба на формите за бъдеще време.

Приемаме становището на Р. Ницолова за двустранния характер на граматичната метафора, тъй като засяга както говорещия като автор на изказването, така и лицето, за което се отнася изказването. Остава въпросът как присъства възмущението, характерно за граматическата метафора, при първоличните форми. Направен е опит за изясняването на тези форми чрез транспозиции по лице, където присъства аз-елементът. За всички тях (1 л., ед.ч. вместо 2 л., ед.ч.; 1 л., мн.ч. вместо 2 л., ед.ч; 1 л., мн.ч. вместо 3 л., ед.ч.) П. Баракова отчита съпричастие и съчувствие, пораждащо се от използването на първо лице. В изследването си „Българинът в своите местоимения“ М. Илиева тълкува първо лице като винаги положително и носещо белега *добро*,

същите характеристики присъстват и в раздела за транспозиции, където отново е отчетена подпомагащата функция на *аз-а* и съпричастността, която се поражда от наличието на първо лице. За транспозицията на бъдеще време при първо лице би могло да се приеме, че възмущението, присъщо за транспозицията, се прехвърля върху друго лице, участник или не в акта на комуникация. В приложените примери с първолични бъдещи глаголни форми от българската и руската художествена литература отчитаме влиянието на контекста върху транспозицията по време – в повечето случаи глаголните форми се откриват в конструкцията на недействителни въпроси, изразяващи оценката на говорещия за предходно изказване. В някои примери негативното отношение се увеличава и чрез други средства (напр. наречията *все* и *никога*), а в един от случаите е отчетено разминаване между препинателните знаци в българския и руския вариант, при което в превода от руски език на български е добавен удивителен знак, подсилващ транспозицията (срв. *Мне ли смеятъся над такиими вещами?* и *Аз ли ще им се присмивам?!*).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Георгиев/Georgiev 1996:** Георгиев, С. *Морфология на българския книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 1996. [Georgiev, S. *Morfologiya na balgarskiya knizhoven ezik*. Veliko Tarnovo: Abagar, 1996.]
- Гугуланова, Шимански, Баракова/Gugulanova, Shimanski, Barakova 1993:** Гугуланова, И., М. Шимански, П. Баракова. *Българско-полска съпоставителна граматика. Том 4: Семантичната категория комуникат*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. [Gugulanova, I., M. Shimanski, P. Barakova. *Balgarsko-polska sapostavitelna gramatika. Tom 4: Semantichnata kategoriya komunikat*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.]
- Дикова/Dikova 2014:** Дикова, Б. *Транспозиции на глаголните форми в българския и чешкия език. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“*. Пловдив, 2014. [Dikova, B. *Transpozitsii na glagolnite formi v balgarskiya i cheshkiya ezik. Avtoreferat na disertatsionen trud za prisazhdane na obrazovatel'nata i nauchna stepen „doktor“*. Plovdiv, 2014.]
- Дикова/Dikova, [http](#):** Дикова, Б. *За някои употреби на формата за бъдеще време в българския и чешкия език. // Българска лингвистична библиотека*.

<http://belb.info/personal/dikova/Bistra_Dikova_4.htm>, 15 март 2023. [Dikova, B. *Za nyakoi upotrebi na formata za badeshte vreme v balgarskiya i cheshkiya ezik. // Balgarska lingvistichna biblioteka.* <http://belb.info/personal/dikova/Bistra_Dikova_4.htm>, 15 March 2023.]

Илиева/Иlieva 2004: Илиева, М. *Българинът в своите местоимения.* Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2004. [Иlieva, M. *Balgarinat v svoite mestoimeniya.* Veliko Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 2004.]

Куцаров/Kutsarov 2007: Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007. [Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.* Plovdiv: UI “Paisiy Hilendarski”, 2007.]

Маровска/Marovska 2007: Маровска, В. *Стилистика на българския език.* Пловдив: КОТА принт ООД, 2007. [Marovska, V. *Stilistika na balgarskiya ezik.* Plovdiv: KOTA print OOD, 2007.]

Ницолова/Nitsolova 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya.* Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2008.]

Попов, Попова/ Popov, Popova 1975: Попов, К., В. Попова. *Въпроси по езиковата стилистика.* София: Народна просвета, 1975. [Popov, K., V. Popova. *Vaprosi po ezikovata stilistika.* Sofia: Narodna prosveta, 1975.]

Станков/Stankov 1981: Станков, В. *Стилистични особености на българския глагол.* София: Народна просвета, 1981. [Stankov, V. *Stilistichni osobenosti na balgarskiya glagol.* Sofia: Narodna prosveta, 1981.]

Стоянов/Stoyanov 1964: Стоянов, С. *Грамматика на българския книжовен език.* София: Наука и изкуство, 1964. [Stoyanov, S. *Gramatika na balgarskiya knizhoven ezik.* Sofia: Nauka i izkustvo, 1964.]

ИЗТОЧНИЦИ

БП/ВР: Б. Пастернак. *Доктор Живаго.* Преводач: С. Бранц. София: Народна култура, 1989. [B. Pasternak. *Doktor Zhivago.* Prevodach: S. Brants. Sofia: Narodna kultura, 1989.]

БП/ ВР: Б. Пастернак. *Доктор Живаго.* Санкт-Петербург: Лимбус Пресс, 1999. [B. Pasternak. *Doktor Zhivago.* Sankt-Peterburg: Limbus Press, 1999.]

БР/ВР: Б. Райнов. *Няма нищо по-хубаво от лошото време.* Пловдив: Христо Г. Данов, 1983. [B. Raynov. *Nyama nishto po-hubavo ot loshoto vreme.* Plovdiv: Hristo G. Danov, 1983.]

- ГК/ГК:** Г. Караславов. *Избрани произведения. Том пети.* София: Български писател, 1979. [G. Karaslavov. *Izbrani proizvedeniya. Tom peti.* Sofia: Balgarski pisatel, 1979.]
- ДТ/ДТ:** Д. Талев. *Гласовете ви чувам.* София: Български писател, 1966. [D. Talev. *Glasovete vi chuvam.* Sofia: Balgarski pisatel, 1966.]
- ЙЙ/УУ:** Й. Йовков. *Избрано.* София: Труд, 2022. [Y. Yovkov. *Izbrano.* Sofia: Trud, 2022.]
- ЙЙ/УУ:** Й. Йовков. *Старопланински легенди.* София: Захарий Стоянов, 2020. [Y. Yovkov. *Staroplaninski legendi.* Sofia: Zahariy Stoyanov, 2020.]
- МБ/МВ:** М. Булгаков. *Кучешко сърце.* Преводач: Б. Мисирков. София: Народна култура, 1989. [M. Bulgakov. *Kucheshko sartse.* Prevodach: B. Misirkov. Sofia: Narodna kultura, 1989.]
- МБ/МВ:** М. Булгаков. *Кучешко сърце.* Преводач: М. Загорчев. София: Фама+, 2023. [M. Bulgakov. *Kucheshko sartse.* Prevodach: M. Zagorchev. Sofia: Fama+, 2023.]
- МБ/МВ:** М. Булгаков. *Дяволиада.* Кишинев: Литература Артистикэ, 1989. [M. Bulgakov. *D'yavoliada.* Kishinev: Literatura Artistike, 1989.]
- НГ/NG:** Н. В. Гогол. *Избрани творби в три тома. Том II. Петербургски повести. Ревизор. Женитба.* София: Народна култура, 1976. [N. V. Gogol. *Izbrani tvorbi v tri toma. Tom II. Peterburgski povesti. Revizor. Zhenitba.* Sofia: Narodna kultura, 1976.]
- НГ/NG:** Н. В. Гоголь. *Петербургские повести.* Минск: Народная Асвета, 1976. [N. V. Gogol'. *Peterburgskie povesti.* Minsk: Narodnaya Asveta, 1976.]
- НГ/NG:** Н. В. Гогол. *Избрани творби в три тома. Том III. Мъртви души.* Преводач: Д. Подвързачов. София: Народна култура, 1977. [N. V. Gogol. *Izbrani tvorbi v tri toma. Tom III. Martvi dushi.* Prevodach: D. Podvarzachov. Sofia: Narodna kultura, 1977.]
- НГ/NG:** Н. В. Гоголь. *Избранные произведения.* Киев: Дніпро, 1974. [N. V. Gogol'. *Izbrannye proizvedeniya.* Kiev: Dnipro, 1974.]
- Ч/Ch:** Чудомир. *Събрани съчинения в 3 тома. Том I.* София: Български писател, 1981. [Chudomir. *Sabrani sachineniya v 3 toma. Tom I.* Sofia: Balgarski pisatel, 1981.]

ОСОБЕНОСТИ НА НЯКОИ ПРЕДЛОЖНИ ИЗРАЗИ

Кристина Димитрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE SPECIFICS OF SOME PREPOSITIONAL PHRASES

Kristin Dimitrova
Sofia University St. Kliment Ohridski

The paper explores three prepositional phrases selected according to the pattern preposition + noun + preposition. Such a structure is widely used in Bulgarian. The purpose of this paper is to trace the levels of abstraction of the noun in such prepositional constructions, using examples from two corpora – the Bulgarian National Corpus and the Bulgarian National Reference Corpus. Through the examined data, the study aims to demonstrate that the prepositions in the prepositional construction have a grammatical function while the meaning of the prepositional phrase mostly depends on the noun and its semantics. All three prepositional phrases are examined in detail, with each of them falling into a specific abstract domain depending on its usage, context and meaning.

Keywords: prepositional phrases; levels of abstraction; Bulgarian

В настоящата статия обект на изследване са т.нар. предложни изрази от типа на *по отношение на*, *вследствие на*, *с оглед на* и др. под., за чиито особености е писано твърде малко в българските граматики. Предложните изрази са част от групата на предлозите в българския език и за разлика от чуждоезиковите граматики, в които е отредено специално място за изучаването и разглеждането им, то у нас те са слабо засегнати в кратки абзаци от раздела, посветен на предлозите като част на речта. Ако предложните изрази не са включени в някои по-стари граматики (напр. в тази от 1983 г.) заради неясния им статут тогава, то днес е редно да бъдат по-задълбочено изследвани. Именно липсата на проучване, посветено на споменатите конструкции, провокира интереса ни да коментираме част от тях (и по-точно тези, които са споменати повече от два пъти в различни съвременни граматики).

По отношение на термините за назоваване на предложните изрази липсва единство. Поради многокомпонентната си структура, включваща съществителни и наречия, и тясната връзка с предлозите, с помощта на които се образуват, тези изрази получават наименованието *предложни изрази*. В някои граматики обаче те са наречени „*сложни предлози*“ (Ницолова/ Nitsolova 2008: 452) заради елементите в конструкцията си – предлог + име + предлог; име + предлог или

наречие + предлог, както и заради факта, че се разглеждат като предлози на морфологично равнище. С оглед на аналитичния характер на езика ни понякога крайният предлог в предложните изрази отпада. Според Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 2008: 452) например в израза „съобразно с“ – предлогът *с* почти не се употребява. Срв. *Неговата присъда е издадена съобразно закона за защита на децата.*

В настоящата работа избраният термин за назоваване на обекта на изследването е *предложни изрази* (по-нататък ПИ), тъй като с него се обобщава специфичният характер на тази част на речта.

Наблюденията ни се съсредоточават върху примери за предложни изрази, съставени по модела (*предлог*)¹ + *съществително* + *предлог*. Този модел е и най-продуктивният според проучванията на Л. Ласкова, която отбелязва, че поне два пъти в граматиките са посочени следните ПИ: *въз основа на, вследствие на, по отношение на, благодарение на, предвид на, в изпълнение на, с оглед на, по повод на, без оглед на, за сметка на, по случай на* (Ласкова/Laskova 2022). Поради невъзможността в краткия обем на работата да бъдат анализирани всички гореизброени изрази, тук се изследват само три от тях: *за сметка на, с оглед на, в изпълнение на*. Избрани са именно тези предложни изрази, тъй като според скалата за честотата им, представена от Л. Ласкова (Ласкова/ Laskova 2022), те заемат средна позиция – нито са най-често срещани, нито са и най-редки.

Разглеждаме особеностите на употребата им в изречения, степента на тяхната абстрактност и честотата на срещането им в български текстове. Класифицирайки ги според степента на композиционност и на употребата им в речта, изследването се позовава на данни от Българския национален корпус (БНК/BNK), както и от Българския национален референтен корпус (БНРК/BNRK).

1. Предложните изрази в българската граматична литература

Установяването на подходящ термин не е единственият дискуссионен въпрос. При дефинирането на разглеждания тип изрази от различните автори също се забелязва вариативност. В граматиките предложните изрази често са съотнесени към групата на сложните предлози. П. Пашов ги определя като „устойчиви съчетания на предлози и съществителни, които като цяло изпълняват ролята на предлози“ (Пашов/Pashov 1999: 247). Подобна дефиниция обаче не изчерпва

---

¹ Някои от изброените предложни изрази по-долу не съдържат първия компонент, поради което той е поставен в скоби.

същността на ПИ. В „Граматика на съвременния български книжовен език“ П. Асенова разширява дефиницията до следните параметри: „предложните изрази са групи от две или повече думи, които притежават смислово единство и изпълняват ролята на предлози. Повечето предложни изрази имат характер на устойчиви словосъчетания“ (Асенова/Asenova, цит. по ГСБКЕ/GSBKE 1983: 411). Р. Ницолова обръща специално внимание на това, че името или наречието, с помощта на които са образувани тези съчетания, трябва да имат абстрактно значение, „което да се вписва в семантичната подсистема на съществуващите предлози и да я обогатява“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 452). В ГСБКЕ П. Асенова дори класифицира абстрактните отношения на целите изрази, а не само на някои от съставните им части, обособявайки ги в три групи – *причина, следствие, заключение*. По-нататък в статията използваме именно тази класификация. При М. Велева понятието *предложни изрази* се разширява до „устойчиви съчетания с предложна функция“ (Велева/ Veleva 2005: 412).

В заключение може да се каже, че единна дефиниция няма, но опитът за такава би бил следният: предложните изрази са явление в българския език, изпълняващо предложна функция и образувано по сложен конструктивен модел, който включва предлог + име + предлог или предлог + наречие. Те представляват устойчиво словосъчетание, в което името или наречието притежават абстрактен характер, като степента на абстракцията зависи до голяма степен от дистрибуцията на израза в речта.

2. Особенности на предложните изрази

Предложните изрази са съставени от един или два предлога в комбинация със съществителни имена или наречия. Те се „възпроизвеждат в речта като готови езикови цялости“ (Велева/Veleva 2005: 412) с абстрактен характер, съчетаващи се със следходната част от изречението – срв.: *Той беше укриван от местното население с оглед на собствената му безопасност*.

Както вече беше споменато, най-продуктивният ПИ е образуван по модела *предлог + съществително + предлог*. Ние ще разгледаме три предложни изрази от този тип (*с оглед на, за сметка на, в изпълнение на*), които принадлежат към отделните сфери на абстрактност според класификацията на П. Асенова – *заключение, причина, следствие* (ГСБКЕ/GSBKE 1983). С цел да бъдат описани интересуващите ни изрази са използвани български корпуси, от които е ексцерпиран таксономичният фонд. Резултатите от търсенето по честота в БНК и БНРК са обобщени в таблици 1, 2 и 3.

Таблица 1: Представяне на срещанията на предложния израз с оглед на

Предложен израз	Брой срещания	Корпус
<i>с оглед на</i>	3635	БНК
	350	БНРК

Предложният израз *с оглед на* (Таблица 1) има средна степен на употреба спрямо останалите два ПИ. Примери с него, както се вижда от резултатите в таблицата, има повече в Българския национален корпус (3635) и много по-малко в референтния (350). Този предложен израз се разглежда като междинен и неутрален спрямо другите два.

Таблица 2: Представяне на срещанията на предложния израз за сметка на

Предложен израз	Брой срещания	Корпус
<i>за сметка на</i>	4260	БНК
	1311	БНРК

Предложният израз *за сметка на* (Таблица 2) дава най-много резултати и в двата корпуса, използвани в статията. Този факт доказва, че изразът е най-продуктивен в сравнение с останалите. По-долу в изложението са потърсени обясненията за тази честа употреба.

Таблица 3: Представяне на срещанията на предложния израз в изпълнение на

Предложен израз	Брой срещания	Корпус
<i>в изпълнение на</i>	1221	БНК
	205	БНРК

Предложният израз *в изпълнение на* (Таблица 3) се среща порядко от останалите два и в двата корпуса. От една страна, причината може да бъде в спецификата на корпусите, тъй като в предложното си значение изразът е типичен за административния стил. От друга страна, буквалното му значение е типично за сферата на изкуствата.

Нека разгледаме двете употреби в Таблица 4. В лявата колонка (абстрактно значение) пълнозначната дума изгубва първоначалното си значение и изразът лесно може да бъде заменен с *вследствие на*: *Когато са наложени наказания в изпълнение на (= вследствие на) член 16, параграф 1.* Именно заради своята абстрактност този предложен израз може да бъде съотнесен към сферата на ПИ, изразяващи следствие.

Таблица 4: Представяне на абстрактните и буквалните значения на израза в изпълнение на

Абстрактно значение	Буквално значение
Настоящият доклад е подготвен в изпълнение на това задължение (БНК)	На финала ще звучи „Многая лета“ в изпълнение на Борис Христов (БНРК)
Системата RAPEX в изпълнение на директива, допълни съществуваща... (БНК)	Комисията избра „Вдигни очи“ в изпълнение на Валди Тотев (БНРК)
Когато са наложени наказания в изпълнение на член 16, параграф 1 (БНК)	Почитателите на Моцарт ще могат да чуят неговите произведения в изпълнение на Бамбергски симфонисти... (БНРК)

В дясната колонка обаче съществителното име запазва своето буквално значение, което също се подразделя на две групи заради наличието на омонимия – първото значение е осъществяване на заповед, желание или на нещо замислено (задача, присъда), а второто – възпроизвеждане, предаване на литературно-музикална програма (хорово изпълнение, танцово изпълнение) (БТР/ВТР 1976: 286). Следователно заради двойствения си характер и честата употреба на буквалното значение на съществителното име в предложния израз, той е характерен за по-тесни сфери на общуването и има по-слаба употреба.

Както вече беше посочено, най-продуктивният измежду трите ПИ, които са посочени по-горе, се оказва предложният израз *за сметка на* (Таблица 2), като причината за това е най-високата степен на абстрактното му значение. Според примерите, извлечени от българските корпуси, които използваме, в близо 90% предложният израз *за сметка на* е употребен само в абстрактното си значение в качеството си на отношението *причина – следствие* или противопоставяне (нещо за сметка на нещо друго).

В езиковата практика този предложен израз има три семантични реализации: 1) изразява причина, 2) изразява противопоставяне, 3) използван е с буквално значение. Те са представени в Таблица 5.

Таблица 5: Представяне на употребите на предложния израз *за сметка на*

Причина	Противопоставяне	Буквална употреба
Но <i>за сметка на</i> това бил без приятели (БНК)	Частната собственост расте все повече и повече <i>за сметка на</i> обществената собственост. (БНК)	Ела да пиеш една водка <i>за сметка на</i> заведението. (БНК)
Работим <i>за сметка на</i> Ътли, така да се каже. (БНК)	Дали „Аляска“ не осъществи печалбите си <i>за сметка на</i> заплатите на оперативните работници (БНК)	

Причина	Противопоставяне	Буквална употреба
Но <i>за сметка на</i> това не разбира нищо от подводници и подводничари. (БНК)	С французите се отнасяха лошо <i>за сметка на</i> италианците, които вземаха връх (БНК)	
Но после ни заплашиха и то пак <i>за сметка на</i> огромно количество изразходвана магия. (БНК)	Загуби контрол върху акции от издание с голям тираж <i>за сметка на</i> акции във вестник с по-малък тираж (БНРК)	
	Те не успяват и губят читатели <i>за сметка на</i> авторитетните немски вестници (БНРК)	

В лявата колона ПИ може да бъде заменен със *заради това, заради*, експлициращи идеята за *причина*, поради която нещо се случва; в средната колона изразът отново може да се замени с предлога *заради*, но тук той е по-скоро противопоставителен – нещо се случва за нечия сметка. Има две противопоставени страни, едната от които получава нещо заради другата – *Частната собственост расте все повече и повече за сметка на обществената собственост*. В дясната колона терминът „буквална употреба“ е в известна степен условен, тъй като в този пример „за сметка на заведението“ е израз, който винаги означава, че нещо се дава безплатно на някого, но друг е поел ангажимента. Може да се каже, че колкото по-абстрактен е даден ПИ, толкова по-често се среща в електронните корпуси.

Третият предложен израз, който е избран за разглеждане в тази статия, е *с оглед на* (Таблица 6). Изразът се употребява както с абстрактно, така и с буквално значение – вж. Таблица 6.

Таблица 6: Представяне на употребите на предложния израз *с оглед на*

Абстрактна употреба	Буквална употреба
И все пак трябва да четем историята по американски – <i>с оглед на</i> бъдещето (БНРК).	Шумерът започна <i>с оглед на</i> зъбите на Лолия... (БНК)
Увериха, че интензивното лечение на президента е променено <i>с оглед на</i> влошаващото се състояние (БНРК).	
И че закупуването на жилището е направено <i>с оглед на</i> вашите и на децата ви нужди (БНРК).	

В лявата колонка *с оглед на* може да се замени с *като се има предвид* – абстрактен израз, който се използва най-вече за да доведе

дадено изречение до неговото разплитане, обяснение, да изведе причинно-следствената връзка до нейния край. Но в дясната колонка изразът запазва своето буквално значение, тъй като Шумерът в действителност оглежда зъбите на Лолия. В такива случаи вече може да се говори не за ПИ, който е във функцията на предлог, а за свободно синтактично съчетание. Рядката употреба на разглеждания ПИ се дължи на функционалностиловата му ограниченост: той се среща основно в официално-деловата сфера. Когато не се използва в официалната реч, изразът запазва буквалното значение на съществителното „оглед“ (някой оглежда нещо), както е в примера от втората колона в Таблица 6.

Както се вижда от всичко, споменато дотук, в българския език се наблюдават изрази, съставени от *предлог* + *име* + *предлог*, които представляват устойчиви словосъчетания. Поради честотата на използването на тези изрази името или наречието започва да губи буквалното си значение и то преминава в абстрактно. Наблюденията ни показваха, че някои предложни изрази все още съществуват в речта и с буквалното си значение, и с абстрактното, затова честотата им е пониска. И обратно – изразът, имащ по-голяма абстрактност, се употребява по-често (както е с предложния израз *за сметка на*). От голямо значение е и значението на името (или наречието) в състава на ПИ. Ако пълнозначната дума е полисемантична, какъвто е случаят със „сметка“, то целият ПИ ще зависи от нейната семантика. Следователно значението на даден ПИ се определя не от предлога (неговата функция е граматична), а от името или наречието, които участват в него.

В заключение може да се обобщи, че предложните изрази (в частност тези, които се разглеждат в статията) не само имат абстрактна семантика, която ги различава от обикновените предлози (както по структура, така и по значение), но и са започнали да обособяват различни *типове* абстрактност. Твърде е възможно при по-задълбочено изследване да се открият предлози с различна честота на употреба, от която да следва и различен тип абстрактност. Колкото по-употребяем е даден предложен израз в живата реч, толкова по-абстрактен и губещ първоначалното си значение става той.

Всичко това води до заключението, че речта е динамична. Тя има с какво да изненада и носителите на езика, и онези, които го изследват. Оказва се, че дори най-малките структури от ранга на предлозите са интересни за наблюдение и анализ в процеса на тяхната употреба.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Велева/Veleva 2005:** Велева, М. За устойчивите съчетания с предложна функция в съвременния български език. // *Управление и устойчиво развитие VII*, бр. 3 – 4, 2005. [Veleva, M. Za ustoichivite sachetaniya s predlozhna funktsiya v savremenniya balgarski ezik – *Upravlenie i ustoichivo razvitie VII*, br. 3–4, 2005.]
- ГСБКЕ/GSBKE 1983.** Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. Стоянов, С. и кол. София: Издателство на БАН. [*Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Т. 2. Morfologiya. Stoyanov. S. et al. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]
- Ласкова/Laskova 2022:** Ласкова, Л. Предложните изрази в българския език: Инвентаризация на размитото множество. // *Годишник на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по славянски филологии*, т. 107, 2022, 36 –71. [Laskova, L. Predlozhnite izrazi v balgarskiya ezik: Inventarizatsiya na razmitoto mnozhestvo. // *Godishnik na Sofiiski universitet “Sv. Kliment Ohridski”*, Fakultet po slavyanski filologii, t. 107, 2022, 36–72.]
- Ницолова/Nitsolova 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2008.]
- Пашов/Pashov 1999:** Пашов, П. *Българска граматика*. София: Хермес, 1999. [Pashov, P. *Balgarska gramatika*. Sofia: Hermes, 1999.]

ИЗТОЧНИЦИ

- БТР/ВТР:** Андрейчин Л., Ст. Георгиев, Илчев, Ст. Костов. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 1976. [Andreychin L., St. Georgiev, Ilchev, St. Kostov. *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976.]
- БНРК/ВНРК:** Български национален референтен корпус. // <<http://webclark.org>>.
- БНК/ВНК:** Български национален корпус. // <<http://dcl.bas.bg/bulnc/>>.

**АНАЛИТИЧНИТЕ ПОВЕЛИТЕЛНИ ФОРМИ
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
И ТЕХНИТЕ ФУНКЦИОНАЛНИ АНАЛОЗИ
В АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК**

*Деница Петрова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“*

**ANALYTIC IMPERATIVE FORMS
IN MODERN BULGARIAN
AND THEIR FUNCTIONAL ANALOGUES IN ENGLISH**

*Denitsa Petrova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”*

The current study focuses on the analytic imperative forms in Modern Bulgarian and their functional analogues in Modern English. The main reason for choosing this topic is related to the variety of imperative forms and constructions and the different ways in which analytic imperative forms in Bulgarian are translated into English. Based on a comparative analysis between the two languages, it is concluded that the paradigm of the analytic imperative in Modern Bulgarian is considerably richer in formal attitude compared to the paradigm of the imperative in Modern English.

Keywords: analytic forms, imperative paradigm, Bulgarian, English, functional analogues

Обект на настоящото изследване са аналитичните повелителни форми в съвременния български език и техните функционални аналози в съвременния английски език. Мотивът за избор на темата е свързан с разнообразните начини, по които сложните повелителни форми в българския език се превеждат на английски език, и с преводаческите трудности, които възникват. За целите на проучването са използвани дескриптивен и съпоставителен метод, чрез които: 1) се представя парадигмата от сложни повелителни форми в българския и в английския език и 2) въз основа на ексцерпирани преводни еквиваленти се съпоставят аналитичните форми в двата езика.

Както е известно, в семантично отношение повелителното наклонение отразява субективно отношение на говорещото лице към действието или резултата от действието. Голяма част от българските езиковеди са единодушни, че това наклонение (наричано още **императив**) означава действие, което трябва да настъпи по волята на говорещото

лице, като под „воля“ се разбират множество семантични отсенки: заповед, подкана, молба или желание (вж. напр. ГСБКЕ/GSBKE 1983, Ницолова/Nitsolova 2008, Чакърова/Chakarova 2009).

1. Аналитичните повелителни форми в българския език

Проблемът за формите, които съставляват структурата на императивната парадигма в българския език, поражда множество различия в становищата на българските езиковеди. И. Куцаров разглежда като типична аналитична форма на повелителното наклонение само конст-рукциите, образувани с *нека*, като в подкрепа на своята позиция по-сочва, че „единственото значение на тази частица е повелителността в широк смисъл“ (Куцаров, цит. по Чакърова/Chakarova 2002б: 157). В един от своите трудове С. Георгиев излага своето становище за невъзможността да се включат форми и конструкции с частиците морфеми *нека* и *да*, наречени „описателни“, към структурата на българския императив, като отбелязва, че „разпространението на описателните форми върху цялата парадигма на граматичното лице ги отдалечава от строгото императивно значение и им придава нови значения, между които най-силно и най-ярко изразено е значението за желателност“ (Георгиев/Georgiev 1991: 343). Въпреки наличието на различни концепции за структурата на българския императив и за значението повелителност, ние приемаме становището на К. Чакърова за съществуването на няколко групи аналитични модификатори, образувани чрез прибавянето на частиците *да*, *нека* (*нека да*), *дано* (*дано да*), *стига* или *недей/те* към формите на немаркираното сегашно време на спрегнатия глагол¹.

а) *Да*-конструкциите биха могли да изразяват категорична заповед или забрана, свързана непосредствено с извършването на определено действие, и в подобни случаи тези конструкции се проявяват като „стилистични корелати на синтетичните императивни форми“ (Чакърова/Chakarova 2009: 35). В разговорния език *да*-конструкцията може да придобие характер на категорична директива – срв.: *До утре да си му казал!*; *Да го купиш още сега!*², и „акцентът се поставя върху самото действие, респ. върху наложителността на неговото осъществяване без оглед на конкретен извършител“ (Чакърова/Chakarova 2009: 37). Освен със строго повелително значение се наблюдават и *да*-

¹ Аналитичните форми в парадигмата на българския императив се характеризират с наличието на форми за всички лица и числа, което е предпоставка за повишената фреквентност на тяхната употреба в говоримия език.

² Примерите са мои – Д. П.

конструкции с хортативно значение, което се изразява в подкана или подбуда за извършването на съвместно действие – срв.: *Слушай, ако не ти е добре, да направим нещо, да сварим я липов цвят, я сърчевина – настояваше Иван* (Г. Караславов); *Да ставаме!* – прекъсна го тя (Б. Райнов). Според П. Пашов при употребата на хортативни да-конструкции в 1 л., ед.ч. говорещото лице има възможност да „самопожелае“ нещо – срв.: *Да кажа нещо и аз!* (Пашов/Pashov 1999: 180). Да-конструкцията могат да притежават и т.нар. оптативно значение, при което е поставен акцент върху експлицитно изразеното желание на говорещия субект за осъществяване или осуетяване на дадено действие – срв.: *Да си жив и здрав, Цветанчо!* (И. Вазов); *Трябва да се измаже стената на кухнята откъм Малтрифонови, Господ да ги поразии макар* (Г. Караславов). Към многообразните значения, които носят аналитичните конструкции с частицата *да*, можем да прибавим още пермисивно-концесивното значение, чрез което се изразява разрешение, съгласие или отстъпка – срв.: *Да обядваме, защо да не обядваме* (А. Константинов). Особен интерес предизвиква явлението, при което да-конструкцията могат да функционират като повествователен императив, чрез който да се отразяват минали действия – срв.: *Аз да му правя попара всеки ден [...], а той да ми стои като пукал насреща!* (Чудомир) (цит. по Чакърлова/Chakarova 2009: 41). И. Куцаров посочва, че съчетанието на да-конструкцията с грамемата резултативност се използва обикновено в отрицателен статус (Куцаров/Kutsarov 2007), а К. Чакърлова добавя, че с резултативни форми на аналитичния императив с частица *да* може да се изразява строга заповед към пряк участник в комуникативния акт (Чакърлова/Chakarova 2009) – срв.: *Между нашите горе да не си споменала думата „мащерка“!* (Б. Димитрова); *Да не си стъпила на прага ми вече – изкрещя Хаджи Ровоама и я изтласка из вратата* (И. Вазов). Относително-резултативните да-конструкции изразяват желание за реализиране на невъзможно действие, чието осъществяване е трябвало да настъпи в миналото, или трудно изпълними/неизпълними действия, насочени към настоящ или бъдещ момент – срв.: *Ами като си виждал, че не ти е добре, да беше си лежал вкъщи!* – гълчеше го той внимателно, като на себе си (Г. Караславов); *Да беше погледнал у калугериците, у госпожа Хаджи Ровоама!* (И. Вазов).

б) По отношение на аналитичната форма, образувана с частицата морфема *нека* (респ. *нека да*), К. Чакърлова изтъква подчертано оптативния ѝ нюанс и същевременно с това улавя промяната в дистанцията, която настъпва между събеседниците, и очакваното осъществяване на

действието, което „не е така тясно свързано с конкретната ситуация, а по-скоро се „предполага“ в някакъв нефиксиран бъдещ момент“ (Чакърлова/Chakarova 2002a: 279 – 285). Аналитичните *нека (да)*-образувания могат да изразяват заповед или забрана, въпреки че тази повелителност рядко се свежда до строга заповед (Чакърлова/Chakarova 2009) – срв.: **Нека ти каже** *Ивка – рече обидено попът, без да погледне дъщеря си* (Е. Пелин); **Нека бъдат** *и за тебе скъпи, Бръчков!* (И. Вазов). *Нека (да)*-формите могат да носят хортативно значение в смисъл на подкана за извършване на съвместно действие – срв.: **Нека направим** *ново училище, нека намерим най-добри учители, ама да учат децата и на гръчки, и на славянски* (Д. Талев). В отделни случаи формите с *нека (да)* могат да се реализират с пермисивна семантика, която се характеризира с отправена молба от страна на говорещото лице да се извърши дадено действие (пак там) – срв.: **Само нека те виждам** *по-често* (И. Вазов); **Нека ми е простено** *от стари и млади и от сички тука свещеници, но ще кажа, че верата ни е слаба* (Д. Талев). В контекста на разнообразните семантични проявления *нека (да)*-формите могат да изразяват и оптативност – срв.: **Нека да е хаурлия** – *каже...* (Т. Влайков); **Нека да е поедър, по-узрял, да хване...** *Зер, ако не хване...* (Г. Караславов). К. Чакърлова отбелязва възможността оптативното значение да се съчетае с пермисивното (пак там) – срв.: **Но нека ти спомен да имаш от мене!**³. Както аналитичните *да*-конструкции, *нека (да)*-формите също могат да се съчетават с грамемата резултативност при контекстови реализации, обусловени от говорещия субект, който „се съгласява да допусне дадено твърдение за истинно“ (Ницолова/Nitsolova 1984: 140) и да приеме, че съответното действие ще се извърши/се извършва независимо от неговата воля (Чакърлова/Chakarova 2009) – срв.: **Нека да е било така** (А. Каралийчев); **Ех, та нека ти ги е донесъл** – *гледаше ги с умиление Юрталанката* (Г. Караславов). Една част от българските езиковеди (вж. Куцаров/Kutsarov 1997; Пашов/Pashov 1999) обособяват аналитичните *нека да*-форми като самостоятелен ред в състава на императивната парадигма, но ние се солидаризираме с К. Чакърлова, която разглежда подобни форми с частицата *да* като разширени варианти на *нека*-формите⁴.

³ Цит. по Чакърлова/Chakarova 2009.

⁴ Авторката се аргументира с възможността аналитичните форми с *нека* и *нека да* да се използват съвместно в рамките на едно и също изречение, без това да променя общата подбудителна семантика, и допълва, че чрез включването на повелителната частица *нека* в състава на *да*-конструкцията категорично се подчертава императивното значение (Чакърлова/Chakarova 2009).

в) С висока фреквентност на употреба се отличават и аналитичните форми, образувани с частицата морфема *дано* (респ. *дано да*). В подкрепа на своето становище за причисляването на формите с *дано (да)* към императивната парадигма К. Чакърова посочва наличието на оптативност, чийто изразител се явява частицата морфема *дано* (Чакърова/Chakarova 2002б)⁵, и отбелязва, че „значенията императивност и оптативност не са контрадикторни; те са част от смисловия потенциал на понятието „воля на говорещото лице“ и [...] принадлежат на една и съща парадигма“ (Чакърова/Chakarova 2003: 183). В семантично отношение *дано (да)*-формите изразяват единствено оптативност, която в определени контекстови реализации носи известен оттенък на съмнение относно възможното осъществяване на желанието (Чакърова/Chakarova 2002б)⁶. И. Куцаров отчита възможността аналитичните форми с *дано (да)* да се съчетават с форми на сегашно резултативно време или сегашно относително време (Куцаров/Kutsarov 2007) – срв.: *Ех, дано настанеше и сватбата ми по-скоро!* (Л. Каравелов), а Р. Ницолова допълва, че при употребата на образувания с *дано (да)* + перфект „говорещият в момента на говоренето не знае дали желаното минало действие е извършено или не“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 421) – срв.: *И Стоян отвори уста еднаж – дано да е преминало на старата* (Д. Талев); „*Ох, дано не се е върнал Ваню!*“ (Г. Караславов).

г) Отрицателни форми на аналитичния императив могат да се образуват чрез прибавяне на отрицателната частица *не*, която според П. Пашов има „нестандартно“ място, т.е. тя не стои в началото на сложната форма, а след другите частици непосредствено пред спрегемия глагол (Пашов/Pashov 1999: 229) – срв.: *Дано не повтори!* – *успокои се ненадейно Иван* (Г. Караславов); *Повече да не гледаш света през розови очила!* (Б. Димитрова); *Нека не безпокоим класиците — предлагам аз* (Б. Райнов); *Да не си ми стъпил в къщата!* (Й. Йовков). Отрицателни форми на аналитичния императив (които са само за второ лице) могат да се получат и чрез съчетание на десемантизирана глаголна частица *недей/недейте (да)* и глагол в сегашно време или съкратен инфинитив – срв.: *Недей да му казваш, ще се ядоса!*; *Не-*

⁵ Цит. по Куцаров/Kutsarov 2007.

⁶ Авторката привежда етимологията на лексемата *дано*, която е „резултат от сливането на частица (*да*) + съюз (*но*)“, като аргумент за гореизложеното твърдение (Чакърова/Chakarova 2002б; Чакърова/Chakarova 2009: 62). Според К. Чакърова при формите с *дано* относително свободният словоред се явява доказателство в подкрепа на формално-семантичната „споеност“ на двете части.

*дейте да отивате там, страшно е!*⁷; *Ти недей ниџа̀ разсипвам ли се или не* (И. Вазов). Р. Ницолова отбелязва, че отрицателните императивни форми с *не* и формите с *недей(те)* са синонимни, но се диференцират в стилистично отношение, и уточнява, че „формите с *не* са стилистично неутрални, а формите с *недей* са по-разговорни“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 404). Важно е да се отбележи, че наред със споменатите отрицателни форми на императива, образувани с *не* и *недей/недейте* в съвременния български език се използват и форми за забрана с глаголната частица *стига*, след които следва форма на сегашно резултативно време или съкратен инфинитив – срв.: *стига си писал* (книж.), *стига писа* (разг.). Според Ю. С. Маслов същественото семантично различие между отрицателните императивни форми с частицата *недей/недейте* и тези, образувани със *стига*, се състои в забраната, която се налага върху извършването на действието при *недей/недейте* и „предложение да се прекрати извършването действие“ при *стига* (Маслов/Maslov 1982: 281).

2. Аналитичните императивни форми в английски език

Погрешно е схващането, че в английски език форми за повелително наклонение отсъстват и вместо тях се използва инфинитив. Несъстоятелността на подобен възглед става очевидна при съпоставянето на отрицателен инфинитив и аналитичните отрицателни императивни форми – срв.: *(to) be, not to be*, но *Be!, Don't be!* Наличието на аналитичната форма *Don't be* несъмнено показва съществуването на подобни форми като отделни, неинфинитивни форми на повелителното наклонение (Смирницки/Smirnitski 1959). Бихме могли да смятаме повишената употреба на синтетичните императивни форми в разговорния език за една от главните предпоставки за наличието на ограничен набор от аналитични средства за изразяване на императивност в английския език. Темпорални различия и съчетания с перфектен аспект не се наблюдават, но в речевата практика въпреки своята ниска фреквентност се откриват императивни форми, комбинирани с прогресивен аспект – срв.: *Be preparing the dinner when he comes in!* В своята граматика Р. Куърк и С. Грийнбаум отразяват функционирането на аналитичен композитум, образуван с *let*, местоимение във винителен падеж и инфинитив, които се употребяват често при изразяването на команди, подбуди или призови за извършване на определено действие (Куърк и Грийнбаум/Quirk, Greenbaum 1973) – срв.: *Let's agree to*

⁷ Примерите са мои – Д. П.

end this wait-and-see policy. Let him repeat the accusations in Tim's presence. Let them do whatever they want, it's useless. Авторите отчитат възможността да се изразява оптативност и чрез конструкция, образувана с модалния глагол *may* – срв.: *May the best man win! May you be happy!* (цит. по Куърк и Грийнбаум/Quirk, Greenbaum 1973). Отрицателните форми на аналитичния императив в парадигмата на английския език се образуват чрез прибавянето на отрицателната частица *not* (респ. *do not*) – срв.: *May it not be as you wish! We must forgive, but let us not forget! Don't let anyone fool himself that he can get away with it!*

3. Функционални англоезични еквиваленти на българските императивни форми⁸

Аналитичните *нека (да)*-форми с пермисивно значение в съвременния български език се предават в английски език най-често с конструкции, включващи *let*⁹ или модалния глагол *can*. Срв.: [...] *нека да ми хвърлят някоя вина... Все ми е едно (ГК/ГК) / Let them accuse me of anything – I don't mind; „Е, нека си вървят, стига са циврили“ (ГК/ГК) / „Well, let them go! They've whimpered enough!“; Комуто се не харесва тука, нека върви в Московията... Нам си е добре... (ИБ/IV) / Whoever isn't comfortable here can go to Moskovia. We're all alright.* Като функционален еквивалент на *нека (да)*-формите с пермисивно-концесивно значение се употребява конструкция, образувана с модалния глагол *shall* – срв.: *Сега нека видят как умира един български апостол! (ИБ/IV) / Now they shall see how a Bulgarian apostle dies!* Бихме могли да отбележим, че англоезичен еквивалент на оптативните *нека (да)*-форми се явяват конструкции с модалния глагол *may* – срв.: *Господ нека успокои праведната му душа, а нам да дава мъжко*

⁸ Поради ограничения обем на изследването няма да бъдат представени всички примери, които са използвани в процеса на изследване.

⁹ В подкрепа на изложеното становище за високата фреквентност на употреба на *let*-конструкциите като англоезични корелати на пермисивните форми с *нека (да)* бихме могли да приведем и примери, характеризиращи се с възможността пермисивният характер да бъде насочен към трето лице, което да фигурира като имплицитно зададен слушател – срв.: *Пък и да не пуцат – нека се поразходи, нека се поразтъжи, като хапъзкия е тук, сиромашката... (ГК/ГК) / And even if they don't allow visitors this time, let her walk around a bit, to take her mind off her grief for a while... При изразяване на желание от страна на говорещия слушателят да не се противопоставя на извършването на действието от трето лице също функционира аналитичната *let*-конструкция – срв.: [...] *като иска, нека остане тук, за да гледа сеур, на такъв будала тъй се пада (ИБ/IV) / “[...] since he wants to stop here, let him stay and see the show – that's what a fool like that deserves”.**

сърце и силна десница (ИВ/IV)¹⁰ / *May God rest his soul, and give us a bold heart and a strong hand.* В определени контекстови условия английският корелат на *нека (да)*-формите, получени при семантичното сливане на пермисивното с оптативното значение, се откроява конструкция, образувана с глагола *want* – срв.: *Нека да добият господарски нрави — обясняваше той, [...] (ИВ/IV) / “I want them to get used to company,” he would say [...].* Функционални аналози на аналитичните *нека (да)*-форми с подчертано повелително значение и семантичен отенък на смекчена заповед се явяват конструкции, образувани с *let* или с *have to*. Срв.: *Нека се изловят тия магарета! – каза Заманов след малко с внезапно озлобление на лицето (ИВ/IV) / Let the donkeys be caught,” said Samanoff with a sudden change of manner; Всичко е организирано. Само деня нека ни кажат... (ИВ/IV) / Everything's arranged and organised – they've only to tell us the day.* Има контекстово обусловени случаи, при които хортативните форми с *нека (да)*, изразяващи подкана за съвместно действие, биват напълно изпуснати при превод на английски или биват предадени със страдателни конструкции, съставна част на които е модалният глагол *should*. Срв.: *Нека кажем, че преди да върне писмото в комитета, той беше хитро убедил бея да отложи нападението (ИВ/IV) / Before returning the letter to the committee he had skilfully persuaded the Bey to postpone the police raid; Но нека забележим, че Марко беше всъщност партизанин на приготвянето, не на въстанието (ИВ/IV) / It should, however, be noted that Marko was in reality in favour of the preparation, but not of the revolt.*

При *да*-конструкции с оптативно значение като функционален еквивалент се явяват най-често синтетични форми или аналитични конструкции, образувани с модалния глагол *may* – срв.: *Хай, бог да те поживи, какво щях да направя – казваше Марко, като сваляше полска чакмака на пищова си (ИВ/IV) / “God bless you, my boy, I might have done you a mischief,” said Marko, unloading his pistols; Да ги запали огън небесний! – избъбра госпожа Хаджи Ровоама (ИВ/IV) / “May the fire of heaven consume them,” murmured Sister Hajji Rovoama.* Функционални аналози на аналитичните *да*-конструкции, изразяващи строга заповед, могат да бъдат конструкции, образувани с *let* – срв.: *Да си иде – каза той сухо на учителката, – извикайте друга (ИВ/IV) /*

¹⁰ За английския превод на „Под игото“ от 1912 г. липсва информация за преводача и не е посочено името му. Предполага се, че преводът (на първото издание от 1894 г. и на второто – от 1912 г.) е дело на Уилям Морфил.

“*Let the child go and call another,*” he said coldly to the teacher. Откриват се примери, в които *да*-конструкции със значение на строга повелителност се предават чрез синтетични форми – срв.: *Ако се опре, да стрелят, без да ме питат* (ИБ/IV) / *If he resists, shoot him down at once*”, или чрез императивни страдателни конструкции, които в семантичен план изразяват заповед за незабавното извършване на дадено действие – срв.: *Да ги изповядат там!* – *посочи той с длан и погледна часовника си* (ГК/ГК) / *Have them confessed then!* – *he said and looked at his watch*. Англоезичен еквивалент на *да*-конструкциите със значение на смекчена заповед за извършване на действието от трето лице се явява прогресивен аспект на сегашно време или страдателни конструкции, в чийто състав влиза модалният глагол *should* – срв.: *Да се вземат мерки... Строги мерки!* (ГК/ГК) / *Measures should be taken! Very strict measures!* При изразяването на подкана или подбуда за извършването на съвместно действие еквивалент на аналитичните *да*-конструкции могат да бъдат синтетични форми – срв.: [...] *да работим щете ли?* – *приказваше живо разпаленото дяконче* (ИБ/IV) / *Stay and work with us – will you? – asked the deacon, much excited*. *Да*-конструкцията би могла да се предаде и аналитично посредством конструкция с модалния глагол *will*, изразяваща настоящи/бъдещи намерения или действия – срв.: *О, Иванчо, влез де, да нием по едно кафе* (ИБ/IV) / *What, Ivancho! Come in and we'll have a cup of coffee*; *Дядо Стояне, духни свещта и затвори вратата. Но не: ние да излезем навън* (ИБ/IV) / *Father Stoyan, put out the light and shut the door – or rather never mind – we'll go out*. Аналитичните *да*-конструкции с хорвативно значение могат да имат като функционален англоезичен еквивалент конструкция с *let's* – срв.: *Цанко, да дадем! Не жали нищо, Цанко!* (ИБ/IV) / *Let's give them what we can! Never mind, Tsanko*. Бихме могли да добавим, че функционален еквивалент на безлични форми в състава на *да*-конструкциите, изразяващи препоръка, могат да бъдат синтетични форми – срв.: *Ами да му се каже на горкия да не плаче – каза баба Недковица, [...]* (ИБ/IV) / *Then, for pity's sake, tell the poor fellow to stop crying,*” said grandmother Netkovitsa. Що се отнася до аналитични *да*-конструкции, изразяващи препоръка, молба или подкана, които се отнасят до едно по-далечно действие или не звучат категорично, техни функционални аналози се явяват често конструкции с *let* – срв.: *Да се остави от това пусто политиканство, да си нареди работата като всички хора...* (ГК/ГК) / *Let him give up these politics for good and settle down to his job, like all other people*. При изразяването на силно желание от страна на говорещия за извършването

на определено действие отчитаме употребата на подчинително наклонение в английски език – срв.: *Само жив да ми го оставят, сиромашкия – мърмореше си баба Дара и ги гледаше с кахърни очи* (ГК/ГК) / *I wish to God they'd leave him alive, my poor dear, muttered granny Dara, looking at them with sorrowful eyes.* Значение на закана, присъщо на част от да-конструкциите, може да бъде предадено в английски език чрез конструкция с *let* или с модалния глагол *will* – срв.: *Аз да дойда там, да видиш плач и половина!* (ИВ/IV) / *Let me come there, and I'll cry for you something like!*; *Не, вие знаете, че съм кавгалия с него, та съм се заклел, дорде съм жив, да го не видят очите ми* (ИВ/IV) / *No, you're wrong again – the sun and I fell out long ago, and I've sworn I'll never look at him as long as I live.* Ще добавим, че се срещат и примери, при които функционално съответствие на да-конструкцията се явяват условните конструкции – срв.: *И втори път да ти се случи, пак няма да вземеш!* (ПВ/PV) / *Even if you had another chance, you wouldn't bring one!* Към аналитичните да-конструкции и техните англоезични корелати е необходимо да включим и формите с пермисивно-концесивно значение, чрез които се изразява разрешение, съгласие или отстъпка. Най-често използвани англоезични еквиваленти се оказват конструкции, образувани с модалния глагол *will* или *should*. Срв.: *Да му кажа, баби, защо да не му кажа, ама чува ли ме, вампиринът му...* (ГК/ГК) / *That I will, dear child, why shouldn't I tell him? But will he listen to me, the vampire?*

Оптативното значение, присъщо на дано (да)-формите, някои преводачи предават с конструкции, изразяващи желание за реализирането на дадено действие в настоящ или бъдещ момент, като конструкцията *in the hope of* + *-ing* форма на глагола – срв.: *Той впиваше очи в дола, дано зърне някого, да узнае що става и ако може, да му изпроси дрехи [...]* (ИВ/IV) / *He fixed his eyes on the valley in the hope of seeing someone from whom he might learn what was going on, and, if possible, beg a change of clothes [...].* Трябва да отбележим, че граматичните условни конструкции, образувани с *if only* и модален глагол *could* или *would*, също се явяват характерен англоезичен еквивалент на оптативните дано (да)-форми – срв.: *Само дано дотогава да не изпълнят смъртните присъди* (ГК/ГК) / *If only they would stay the execution till then!* *Само дано момчетата да останат живи... Право казва старата — на роб се надей, на гроб се не надей* (ГК/ГК) / *If only the boys could escape execution... How right the old woman was when she said: "There's hope in a slave but none in a grave".* В качеството си на функционални аналози на оптативните дано (да)-форми се

явяват и императивни форми, образувани с модалния глагол *may* – срв.: *Тодор Проевият се домъкна, дано се в пъкъла провали проклетникът му...* (ГК/ГК) / *Todor Proev came by, may he perish!* В отделни случаи се наблюдава осезаемо различие в семантичен план между *да-но* (*да*)-формата и нейния функционален корелат на английски – срв.: *Новак си ти, Бойчо, в тоя занаят; но хай дано няма нищо* (ИБ/IV) / *You're a novice at the trade as yet, Boicho. However, there's no cause for dismay.* В посочения англоезичен превод отчитаме липсата на значението оптитивност, с което най-често се характеризират формите с частицата морфема *дано*.

Аналитичните *стига*-форми имат ограничен набор от англоезични еквиваленти, които до голяма степен биват предопределени от избора на преводача да запази или да отстрани семантичния нюанс на прохибитивност в значението. Като функционален аналог на българските прохибитивни форми със *стига* могат да се явят глаголи в перфектен аспект на сегашно време – срв.: *Я стига сте се превивали от смях, ами попейте пак!* (ИБ/IV) / *Come, you've chaffed each other enough now; suppose you give us a song!* Този преводачески избор до голяма степен запазва и семантиката на *стига*-формата, която акцентира върху забраната за извършване на непосредствено протичащо действие – срв.: *„Е, нека си вървят, стига са циврили“, мислеше си Борис* (ГК/ГК) / *Well, let them go! They've whimpered enough!* В отделни случаи *стига*-формите с прохибитивно значение се предават в английски език със синтетични форми на глаголи, които са част от цели фрази, различаващи се в структурен план от образуванията със *стига* – срв.: *Стига си ме плашил, не съм дете — каза капитанът* (ПВ/PV) / *Stop trying to put the wind up me, I'm not a kid, the captain said.*

Като аналози на аналитичните императивни *недей(те)*-форми с прохибитивно значение във функционално отношение с най-висока фреквентност на употреба се явяват аналитичните отрицателни форми, образувани с *do not* – срв.: *Ти недей нима разсипвам ли се или не. аз съм ти доктор и както зная, тъй лекувам. Тъй знае баба, тъй бае...* (ИБ/IV) / *Don't you bother whether I'm ruining myself or not. I'm your doctor and know how you're to be treated, so does my wife.* В подкрепа на нашите твърдения бихме могли да приведем следните примери, в които отчетливо се откроява отрицателната форма *don't* в качеството си на англоезичен корелат, изразяващ прохибитивно значение – срв.: *Ах, Бойчо, Бойчо, недей веке умира, за бога; няма да те оставя...* (ИБ/IV) / *Ah, Boicho, Boicho, don't die, for God's sake! I can't do without you; Недей мисли, че той е действувал подло...* (ИБ/IV) /

Don't imagine that he acted treacherously. Отрицателните глаголни форми като функционални аналози в съвременния английски език се откриват дори в примери, при които е налице единствено прохибитивната частица морфема *недей*, като предполагаме, че преднамерено е изпусната останалата част от глаголната форма, но в английския език формата е разгърната в своята цялост – срв.: – *Недей така бе, човек! – каза умолително капитанът* (ПВ/PV) / *Don't talk like that! the captain said imploringly.* Според нас аналитичните отрицателни форми в английския език с *do not* предават най-точно семантичните отънъци на прохибитивните *недей(me)*-форми и затова преобладават като функционални еквиваленти.

Въз основа на направения съпоставителен анализ се достига до извода, че парадигмата на аналитичния императив в съвременния български език е значително по-богата във формално отношение в сравнение с императивната парадигма в съвременния английски език.

Наблюденията върху ексцерпираните примери от преводни текстове показва, че с най-висока фреквентност (въпреки различните отънъци на значението повелителност) като функционален еквивалент на аналитичните *нека (да)*-форми се използва *let*-конструкцията. Предпочитани еквиваленти на *да*-конструкцията се явяват синтетични повелителни форми, глаголни форми с модални глаголи или *let*-конструкции. При опитивните форми, образувани с частица морфема *дано*, в качеството си на предпочитан англоезичен еквивалент се употребява конструкция *in the hope of* или условни конструкции. Предпочитан аналог на аналитичните *стига*-форми е перфектен аспект на сегашно време, а на аналитичните *недей(me)*-форми в английския превод съответства отрицателната императивна форма с *don't*.

В заключение можем да отбележим, че независимо от сериозните вътрешносистемни различия между българския и английския език по отношение на състава на императивната парадигма, преводачите разполагат с надежден инструментариум, с помощта на който да предадат различните семантични нюанси при реализацията на аналитичните повелителни форми.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Георгиев/Georgiev 1991:** Георгиев, С. *Българска морфология*. Велико Търново: Абагар, 1991. [Georgiev, S. *Balgarska morfologiya*. Veliko Tarnovo: Abagar, 1991.]
- ГСБКЕ/GSBKE 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. Стоянов, С. и кол. София: Издателство на БАН. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya. Stoyanov, S. et al. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]
- Куцаров/Kutsarov 1997:** Куцаров И. *Лекции по българска морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1997. [Kutsarov, I. *Lektsii po balgarska morfologiya*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 1997.]
- Куцаров/Kutsarov 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007. [Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski“, 2007.]
- Quirk, Greenbaum/Куърк, Грийнбаум 1973:** Quirk R., S. Greenbaum. *A University Grammar of English*. London: Longman Group Limited, 1973.
- Маслов/Maslov 1982:** Маслов, Ю. С. *Граматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1982. [Maslov, Yu. S. *Gramatika na balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1982.]
- Ницолова/Nitsolova 1984:** Ницолова, Р. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. София: Народна просвета, 1984. [Nitsolova, R. *Pragmatichen aspekt na izrechenieto v balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Narodna prosveta, 1984.]
- Ницолова/Nitsolova 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ochridski”, 2008.]
- Пашов/Pashov 1999:** Пашов, П. *Българска граматика*. Пловдив: Хермес, 1999. [Pashov, P. *Balgarska gramatika*. Plovdiv: Hermes, 1999.]
- Смирницки/Smirnitski 1959:** Смирницкий, А. И. *Морфология английского языка*. Москва: Литературы на иностранных языках, 1959. [Smirnitskiy, A. I. *Morfologiya angliyskogo yazyka*. Moskva: Literaturny na inostrannyh yazykakh, 1959.]
- Чакърова/Chakarova 2002a:** Чакърова, К. Към въпроса за семантико-функционалните отлики между синтетичните и аналитичните повелителни форми в съвременния български език. // *Научни трудове на Съюза на учените. Серия Б. Естествени и хуманитарни науки*, том II. Пловдив, 2002, 279 – 285. [Chakarova, K. Kam voprosa za

semantiko-funktsionalnite otliki mezhdu sintetichnite i analitichnite povelitelni formi v savremenniya balgarski ezik. // *Nauchni trudove na Sayuza na uchenite. Seriya B. Estestveni i humanitarni nauki*, tom II. Plovdiv, 2002, 279–285.]

Чакърова/Chakarova 2002б: Чакърова, К. За установяването на нови аналитични форми в парадигмата на българския императив. // *Пространства на езика и присъствието. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. д.ф.н. Иван Куцаров*. Пловдив: Сема 2001, 2002, 157 – 166. [Chakarova, K. Za ustanovyavaneto na novi analitichni formi v paradigmata na balgarskiya imperativ. // *Prostranstva na ezika i prisastviето. Yubileen sbornik, posveten na 60-godishninata na prof. d.f.n. Ivan Kutsarov*. Plovdiv: Sema 2001, 2002, 157–166.]

Чакърова/Chakarova 2003: Чакърова, К. Аналитичните повелителни форми в българския и полския език през призмата на съпоставката. // *Славистиката през XXI век – перспективи и очаквания*. София, 2003, 180 – 187. [Chakarova, K. Analitichnite povelitelni formi v balgarskiya i polskiya ezik prez prizmata na sapostavkata. // *Slavistikata prez XXI vek – perspektivi i ochakvaniya*. Sofiya, 2003, 180–187.]

Чакърова/Chakarova 2009: Чакърова, К. *Императивът в съвременния български език*. Пловдив: Пигмалион, 2009. [Chakarova, K. *Imperativat v savremenniya balgarski ezik*. Plovdiv: Pigmalion, 2009.]

ИЗТОЧНИЦИ

ГК/ГК: Г. Караславов. *Танго*. София: Български писател, 1969. [G. Karaslavov. *Tango*. Sofia: Balgarski pisatel, 1969.]

ГК/ГК: G. Karaslavov. *Tango*. Translated by A. G. Christophorov and A. D. Rizov. Sofia: Narodna kultura, 1954. [Г. Караславов. *Танго*. Преведено от А. Г. Христофоров и А. Д. Ризов. София: Народна култура, 1954.]

ИВ/IV: И. Вазов. *Под игото*. София: Български писател, 1976. [I. Vazov. *Pod igoto*. Sofia: Balgarski pisatel, 1976.]

ИВ/IV: I. Vazov. *Under the yoke*. 2nd ed. London: William Heinemann, 1912. [И. Вазов. *Под игото*. Лондон: Уилям Хайнеман, 1912.]

ПВ/PV: П. Вежинов. *Далече от бреговете*. София: Български писател, 1952. [P. Vezhinov. *Far from the shore*. Sofia: Balgarski pisatel, 1952.]

ПВ/PV: P. Vezhinov. *Far from the shore*. Translated by Gregor Pavlov, Sofia: Foreign languages press, 1967. [П. Вежинов. *Далече от бреговете*. Преведено от Грегор Павлов, София, 1967.]

**КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЗНАЧЕНИЕТО
ОТНОСИТЕЛНА ПРЕДХОДНОСТ В ИНДИКАТИВА
НА ИСПАНСКИЯ ЕЗИК В СЪПОСТАВКА
С БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

*Полина Табакова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“*

**ON THE QUESTION OF THE MEANING OF RELATIVE
ANTERIORITY IN THE SPANISH INDICATIVE
IN COMPARISON WITH BULGARIAN**

*Polina Tabakova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv*

The object of the present study is the Spanish grammeme *cantara*₁ which functions with its etymological indicative meaning of relative anteriority in the Spanish verb paradigm. The perception of *cantara*₁ as a biparticiple grammeme in Spanish (with its invariant meaning of indicative relative anteriority) is argued. However, it also functions as a form “by compatibility” in the conjunctive paradigm (*cantara*₂) where it modalizes and expresses a subjective situation, covering the three temporal relations (anteriority, simultaneity and posteriority). In terms of comparison, the emphasis is on the lack of a similar grammeme in Bulgarian, considering some possible functional translation equivalents.

Keywords: Spanish, *cantara*₁, indicative, inactual, relativity, anteriority

Би могло да се твърди, че не са много езиците, които притежават граматикализирано средство за експликация на темпоралното отношение индикативна относителна предходност. Казусът с глаголната форма *cantara* е интересен, защото от съвременна гледна точка става дума за конюнктивна грамема, която обаче има индикативен произход и дава реминисценции от миналото си с индикативни употреби. Целите на настоящото изследване са да се направи опит за дескрипция на испанската грамема за изразяване на индикативна относителна предходност, както и да се проследят някои възможни функционални преводни еквиваленти в българския език, който, от своя страна, не разполага със специализирано изразно средство за това значение. Необходимо е да се направят няколко терминологични уточнения, свързани с теоретичната платформа, която следваме и която се базира на различни концепции за темпоралността като например тези на Г. Рохо и А. Вейга (Rojo, Veiga/Rохо, Вейга 1999), Е. Косериу (Coseriu/Косериу 1996) и И. Куца-

ров (Куцаров/Kutsarov 2007). Смятаме, че темпоралните системи в двата езика на съпоставката функционират на базата на три взаимодействия си морфологични категории (МК) – глаголно време, план (таксис) и категорията на перфекта. За семантичното съдържание на МК глаголно време приемаме, че то се основава на отношението (предходност, едновременност или следходност) на глаголна ситуация към определена референция (момента на говоренето (= изказването) (МГ) или към друга референция (= минал момент) (ММ), която, от своя страна, е в отношение на предходност спрямо изказването¹. МК на перфекта характеризира глаголните ситуации по отношение на наличието на перфектна ситуация в даден ориентационен момент (МГ или ММ), но трябва да се отбележи, че при испанските перфектни форми на преден план излиза по-често акционалното съдържание, отколкото статалното, и ситуацията се представя като ретроспективна, а по отношение на българския език – като резултативна. Отношенията в МК план (таксис) се основават на формално-семантичната привативна опозиция *относителност* ~ *неотносителност*. По такъв начин в резултат на първичната им ориентация към ММ глаголните форми имперфект (И), плюсквамперфект (Пл.), *cantara*₁, футурум претерити (ФП) и футурум екзактум претерити (ФЕП) определяме като относителни, тъй като се противопоставят на неотносителните (абсолютните) форми – презенс (Пр.), аорист (А), anteriор (Ант.), футурум (Ф), перфект (П), футурум екзактум (ФЕ). Значението на понятията *актуалност/неактуалност* възприемаме като отнесеност или неотнесеност към конкретен темпорален момент (интервал – б. м., П. Т.) (Бондарко/Bondarko 1990: 14) и вместо термините *неактуален план* и *актуален план* (Coseriu/Косериу 1996; Vucheva/Вучева 2020) използваме понятията *относителен план* и *неотносителен план* (Табакова/Tabakova 2023).

1. Системно значение на формата *cantara* в испанския език

Ако концепцията за т.нар. неактуален/актуален план от темпоралния модел на романските езици, предложен от Е. Косериу (Coseriu/Косериу 1996), се приравни с идеята за относителен/неотносителен (абсолютен) план (Табакова/Tabakova 2023) от модела, който се възприема тук, то бихме приели, че позицията на относителната предходност (у Е. Косериу – инактуална предходност, първична перспектива – б. м., П. Т.) в системата на испанския език е запълнена от глаголната форма *cantara*₁. Етимологичното значение на

---

¹ По подобен начин разбират темпоралността Г. Рохо и А. Вейга (Rojo & Veiga/Рохо, Вейга 1999: 2879).

тази форма се определя като индикативна относителна предходност, което в съвременния испански език покрива функционалното поле на плусквамперфекта (Пл.) (*había cantado*), но и на аориста (А) (*canté*). В академичните граматики глаголната форма *cantara* и нейният синоним *cantase* се приемат за грамемии на конюнктивен имперфект², като се отбелязва, че става дума за „най-сложното време в подчинителното наклонение както поради синтактичния контекст, в който се употребява, така и поради разнообразните значения, с които се характеризира“ (GRAE/ГИКА 2009: 1803, §24.2a). По отношение на темпоралните стойности, в конюнктивната парадигма формата *cantara* покрива полетата на предходността, едновременността и следходността в относителния план. В граматиката на Испанската кралска академия се посочва, че интерпретацията на *cantara* със значение на индикативен Пл. (както в протазиса, така и в аподозиса на сложното изречение) преобладава в средновековни текстове (GRAE/ГИКА 2009: 1805, §24.2h). Смята се, че тази форма е преминала през няколко етапа, преди окончателно да заеме мястото си в конюнктива през XVII век (González Manzano/Гонсалес Мансано 2006: 18). Дали фактор, допринесъл за промяната, е била възможността на романския Пл. да покрива функционалното поле на относителната предходност, е само хипотеза. Трябва да се спомене обаче, че двата процеса – консолидирането на Пл. и преминаването на *cantara* в конюнктива, са протичали паралелно, поради което трудно може да се докаже причинно-следствена връзка (González Manzano/Гонсалес Мансано, пак там). Въпросното модализиране на индикативната грамема не е изненадващо, като се има предвид сложната семантична връзка на значенията относителност и предходност със зоната на иреалността. Именно от тази връзка се поражда възможността дадена отдалечена минала ситуация да се възприема като предположаема. През XV век формата *cantara* започва да се интерпретира като конюнктивна най-вече поради участието си в състава на условните изречения и други модални типове контекст (GRAE/ГИКА 2009: 1805 – 1806, §24.2h – §24.2i). През XVI и XVII век *cantara* се употребява изключително рядко вместо Пл., но тези стари употреби се възраждат в творбите на някои писатели през XVIII век, а днес се срещат в

² Формата със суфикс *-ra* произхожда от латинския индикативен плусквамперфект (*amavĕram*), а вариантът със суфикс *-se* произлиза от латинския конюнктивен плусквамперфект (*amavissem*). Формата *cantase* замества оригиналния конюнктивен имперфект (*amārem*) – промяна, която предшества историческата граматична модификация на *cantara* (GRAE/ГИКА 2009: 1803, §24.2a).

някои езикови варианти от северозападната част на Иберийския полуостров (вж. [1]):

- [1] *Había contado con el éxito de operaciones bien preparadas, y con las posiciones que **adquirieran** (= habían adquirido) sus hijos.* (Galdós, León Roch) (примерът е от GRAE/ГИКА 2009: 1806, §24.2i).

А. Вейга застъпва тезата, че формите на *-ra*, т.е. *cantara* и нейният перфектен корелат *hubiera cantado*, в много от случаите, които се определят като конюнктивни употреби, всъщност функционират със старото си значение и изразяват индикативна иреалност (исп. *indicativo irreal*). Според автора простите форми (*cantara*) функционират като индикативни единствено с трите модални глагола *poder* (бълг. *мога*), *querer* (бълг. *искам, обичам*) и *deber* (бълг. *трябва, длъжен съм*) (Veiga/Вейга 2002: 77). Пак там А. Вейга посочва, че начинът за проверка е възможната комутация със съответната индикативна форма на *-ría* – футурум претерити (ФП) или футурум екзактум претерити (ФЕП) (*cantaría* или *habría cantado*), срв: *Pudiera ~ podría ~ podía ser como tú dices; De buena gana te lo hubiera ~ habría dado* (Veiga/Вейга 2002: 77 – 79). Ние не споделяме това мнение, защото смятаме, че функционирането на индикативните форми ФП и ФЕП в зоната на иреалиса става възможно благодарение на значенията следходност и относителност, които действат като „катализатори“ на иреалната семантика, а употребите на Пл. в тази зона определяме като следствие на неутрализация или транспозиция на опозицията *неследходност ~ следходност* при перфектна ситуация. От друга страна, смятаме, че трите варианта *podía/podría/pudiera* в подобен контекст изразяват различна степен на дистанцираност (като част от спектъра на относителната семантика) на говорещото лице, което се дължи на маркираността им с различни значения (респ. относителност; относителност + следходност; субективност + относителност + следходност). Следователно комутацията с ФП и ФЕП по наше виждане не е убедително доказателство за потенциалната индикативна семантика на формите с *-ra*, особено по отношение на сложните форми (*hubiera cantado*), които причисляваме изцяло към конюнктива³. По-логично ни се струва да се приложи комутационният принцип при формите на Пл. или А, и то извън контекст, свързан с експликацията на учтивост,

---

³ Поради тази причина не смятаме за необходимо да прибавяме към инвариантното значение на грамемата *cantara*₁ характеристиката *неперфектна*, след като опозицията в МК на перфекта (*неперфектност ~ перфектност*) в относителния план на индикатива се сменя.

подсилена от модалната семантика на глаголните лексеми *poder*, *deber* и *querer*. Ето защо за нас представляват интерес честите употреби на *cantara* със старото ѝ значение относителна предходност (GRAE/ГИКА 2009: 1806), изразявано днес чрез Пл. или А независимо от глаголната лексема (вж. [2]). Тези употреби се наблюдават основно в художествената, медийната и научната сфера, напр.:

- [2] El anuncio se produce en la segunda semana en el poder del nuevo presidente, menos de 20 días después de que el Gobierno de Donald Trump **volviera** (= *había vuelto*; *volvió* – б. м., П. Т.) a incluir a Cuba en la lista de los países patrocinadores del terrorismo (EP, 30/01/2021).

Спорно е дали тенденцията към засилена употреба на *cantara* с индикативните ѝ стойности има системен характер, но по наше мнение по въпроса може да се разсъждава в няколко посоки. Може да се предположи, че глаголната форма *cantara* е преминала в конюнктивната парадигма, като е започнала системно да замества своя конюнктивен корелат *cantase* на принципа на неутрализацията. В съвременния испански език е налице разпределяне на функциите между *cantara* и *cantase* в относителния и неотносителния план (*cantase*) на конюнктивната парадигма (Вучева 2020: 319 – 320). От една страна, ако позицията на индикативната относителна предходност е празна, то функционирането на *cantara* с индикативно значение би следвало да се обясни чрез принципа на транспозицията, който обаче предполага възникването на допълнителни конотации. Допълнителната конотативна натовареност би могла да се свърже с възприемането на тази форма от страна на някои говорещи като „по-престижна“ (GRAE/ГИКА 2009: 1803, §24.2b) навярно с оглед на по-честата ѝ реализация в определени функционални стилове, предполагащи по-висока компетентност на говорещото лице.

От друга страна, може да се предположи, че *cantara* е бипартиципална форма, която функционира в двете модални парадигми – *cantara*₁ (индикативна относителна предходност) и *cantara*₂ (конюнктивна относителна неперфектна едновременност, предходност и следходност). Тук възниква въпросът към коя парадигма принадлежи формата *de facto* и в коя парадигма функционира „по съвместителство“. Струва ни се основателно да приемем *cantara* за индикативна грамема, заимствана исторически в конюнктива от формалния инвентар на индикатива, тъй като движението в синхрония от немаркираната към маркираната грамема е естествено езиково явление⁴.

⁴ Тази идея ми беше подсказана от доц. д-р В. Чергова в личен разговор – П. Т.

Употребата на *cantara* с етимологичното ѝ значение относителна предходност е зависима както от синтактични, така и от тематико-прагматични параметри. Индикативна интерпретация не се допуска например в сложни съставни с подчинени допълнителни изречения, срв.: *Me dijo que la convenciera* ($\neq$ *había convencido*), но това правило не важи за някои диалекти. Интересна особеност е възможността да се употреби *cantara* в м. Пл., в случай че информацията, която се експлицира от подчиненото изречение, е вече известна за събеседника (GRAE/ГИКА 2009: 1806, §24.2j – §24.2k). Така се обяснява комутицията в подчинени обстоятелствени изречения, въведени с *soto* (вж. [3]) или *lo que* (вж. [4]):

[3] Dentro de este supuesto, distingue, como ya lo **hiciera** (= *había hecho*; *hizo* – б. м., П. Т.) Bello, tres relaciones básicas de temporalidad posibles: anterioridad, simultaneidad y posterioridad (Gutiérrez Araus/Гутиерес Араус 1998: 282).

[4] Lo que **empezara** (= *había empezado*; *empezó* – б. м., П. Т.) como Semana de Cine Religioso y **derivara** (= *había derivado*; *derivó* – б. м., П. Т.) después a “Cine Religioso y de Valores Humanos”, se quedó, a la postre en estos últimos (EP, 5/5/1976).

Заместването обаче се оказва невъзможно при вътрешно предикатна позиция на подчиненото изречение (вж. [5]):

[5] *Insistió porque yo **había hecho** (***hiciera**) un gesto de duda* (GRAE/ГИКА 2009: 1806, §24.2k).

В специално свое проучване, обхващащо 100 вестници и списания от Испания, Аржентина, Колумбия, Куба, Мексико и Венецуела, В. Новиков прави стилистичен анализ на тази глаголна форма, като си поставя за цел да отговори на въпроса дали индикативните употреби на *cantara* през 20 век представляват стилистичен архаизъм, или не (Nowikow/Новиков 1986). Данните показват, че до периода на въпросното изследване споменатите употреби се срещат предимно в хумористичния и публицистичния стил, но се засвидетелства възможността за „експанзия“ към други функционални стилове. Освен това резултатите убедително показват, че индикативните употреби на *cantara* са загубили своето архаично звучене и в случая *cantara* функционира като неутрална глаголна форма, която се характеризира с генерализирана употреба и се използва за предаването на информация с актуален характер (Nowikow/Новиков 1986: 171 – 175). Струва ни се, че последното твърдение изключва възможността въпросните употреби да са вследствие на транспозиция.

В българския език не съществува грамемата относителна нерезултативна предходност. Причината за липсата на относителен корелат на А (*нях*) може да се търси във функционалния потенциал на Пл. (*бях нял*) да изразява ситуации, предходни на други минали ситуации. Както беше споменато, позицията на индикативната перфектна относителна предходност в глаголната парадигма на испанския и на българския език е празна. Интересно е да се отбележи, че има езици, в които съществува такава глаголна форма, като например френския, където „и по семантика, и по закономерностите на формалните отношения тази роля се изпълнява от т.нар. *plus-que-parfait surcomposé* (*il avait eu lu*)” (Герджиков/Gerdzhikov 1999).

2. Функционално-преводни еквиваленти на *cantara*₁ в българския език

Предвид посочената асиметрия между испанския и българския език по отношение на наличието на специализирана грамема за изразяване на съдържанието индикативна относителна предходност любопитно би било да се потърсят възможни функционални преводни еквиваленти на испанската индикативна глаголна форма *cantara*₁ в българския език. Базираме се на основния принцип на превода – функционалния принцип, който се характеризира не с предаването на „средство със средство, а на функциите на средствата в системата на цялото, т.е. на носената от тях информация, с такива средства, които изпълняват идентични функции в плоскостта на другия език и следователно носят същата информация“ (Людсканов/Lyudskanov 1969: 107). Комбинацията на значенията относителност и предходност затруднява задачата да се разграничат съответните индикативни употреби на *cantara*₁ от конюнктивните поради семантичната близост между зоната на индикативната относителност и субективната иреалност. За да бъде успешен процесът на идентификация, ще използваме принципа на комутацията. Така, ако въпросната форма може свободно да бъде заменена с Пл. (*había cantado*) или с А (*canté*), без да се промени нейният смисъл, ще приемем, че е налице индикативната функция относителна предходност (т.е. *cantara*₁).

На първо място, ще посочим, че употреби на *cantara*₁ се срещат в постпозиция след темпоралната съюзна връзка *después de que* (бг. *след като*), а според Испанската кралска академия в такава позиция може да се употреби както индикатив, така и конюнктив (GRAE/ГИКА 2009). Става дума за употреби на *cantara* вместо Пл., наричани неофициално *subjuntivo falso*, за които се предполага, че са възникнали под влияние на

английския език, но относно които изглежда, че говорещите лица осъзнават индикативната им семантика. Възможно е изборът на *cantara* вм. *había cantado* да възниква на базата на аналогия с противоположната темпорална съюзна връзка *antes de que* (бг. *преди да*), която изисква употребата на конюнктив⁵. Каквато и да е причината, след прилагане на принципа на комутацията при функционални преводни еквиваленти на *cantara*₁ в тази синтактична позиция бяха регистрирани форми на перфективен Пл. (вж. [6], [7]), а в [8] Пл. е в страдателна форма.

- [6] Se había trasladado a Inglaterra, se había casado o había creído casarse con aquel James Rowland ('Ahora también soy Mrs Rowland', dijo Will que le había dicho como último recurso, después de que él **no entendiera** dos veces su apellido extranjero [...]). Превод: Преместила се беше в Англия, беше се омъжила за този Джеймс Роуланд („Сега съм и Мисис Роуланд“, това била казала на Уил като последно средство, след като той два пъти **не бе разбрал** чуждестранното име [...]) (JM/XM).
- [7] Y se le representó también su figura en movimiento y su cuerpo desnudo o semidesnudo, la había visto así no pocas veces, y la última había acercado los ojos y dos dedos a su sexo abultado y no lavado todavía, después de que él lo **visitara**. Превод: Пред очите му се яви фигурата ѝ в движение, нейното голо или полуголо тяло; неведнъж я бе виждал така, а последния път бе приближил очите и двата си пръста към изпъкналите ѝ още неизмити слабини, които току-що **бе посетил**. (JM/XM)
- [8] Después de que Tomás **recuperara** su puesto en la embajada – no más alto, de hecho, y mejor pagado–, se consideró que no hacía falta, era como duplicar los sueldos. Превод: След като Томас **бе възстановен** на службата си в посолството – фактически на по-висока и по-добре платена длъжност, явно прецениха, че вече не е нужно да плащат две заплати (JM/XM).

Възможни съответствия се оказват причастия и съществителни имена, в случай че съюзната връзка *después de que* се превежда като предлога *след* (вж. [9], [10]).

- [9] O si el viudo o la viuda se han casado de nuevo, no quedan automáticamente invalidadas esas segundas nupcias, porque todos actuaron de buena fe y legalmente, después de que un juez **dictaminara**. Превод: Или ако вдовецът и вдовицата отново са сключили брак, той не се разтрогва автоматично, защото всички са действали добросъвестно и законосъобразно, след **излязло** съдебно решение (JM/XM).
- [10] Y estaba en esa duda tardía cuando lo vi pedir la cuenta a la camarera, setenta minutos después de que **comenzara** la cita frustrada a la que él había acudido tan puntual. Превод: И докато се разкъсвах от това за-

---

⁵ Това предположение е на доц. д-р В. Ненкова и то беше споделено с мен в личен разговор – П. Т.

късняло колебание, го видях да иска сметката седемдесет минути след **началото** на несъстоялата се среща, на която той се бе явил абсолютно точно (JM/XM).

В различно синтактично обкръжение, независимо от съюзната връзка, като преводен еквивалент на български език освен Пл. от СВ (вж. [11]) бе открита и форма на итеративен И (вж. [12], където може да се предположи, че в превода И функционира като Пл. вследствие на неутрализация).

[11] A la blanca luz del carburo vi a Rosa, la bella, con sus azahares de novia, su pelo verde, su imperturbable belleza, tal como la **viera** muchos años antes, acostada en su féretro blanco sobre la mesa del comedor de mis suegros. Превод: На бялата светлина на карбидната лампа съзрях Роса Красивата с булчинските ѝ портокалови цветчета, със зелената ѝ коса, с кротката ѝ хубост. Изглеждаше същата, каквато я **бях видял** много години назад, легнала в белия си ковчег на масата в трапезарията на тъща ми и тъста ми (IA/IA).

[12] Nacía cuatro días que había dejado el hospital, no le dolían las heridas del cuerpo, pero el dolor que le atenazaba el pecho era más fuerte que el que **sufriera** meses atrás. Превод: Не я измъчваха телесните рани, но болката, която стягаше сърцето ѝ, беше по-силна от онази, която **изпитваше** преди месеци (JN/XH).

Като се има предвид, че опозицията в МК на перфекта в относителния план на испанския език е снета, не е необходимо при определянето на системното значение на *cantara*₁ да се споменава характеристиката неперфектност. Приемаме *cantara* за бипартиципиална грамема в испанския език с инвариантно значение индикативна относителна предходност (*cantara*₁), която функционира и като форма „по съвместителство“ в конюнктивната парадигма (*cantara*₂), където се модализира и изразява субективна ситуация, като покрива трите темпорални отношения (предходност, едновременност и следходност). Функционалните преводни еквиваленти на български език, които бяха регистрирани в таксономичния корпус, са форми на Пл. от СВ, итеративен И, съществителни имена и причастия. Може да се предположи, че българският А не се предпочита като функционално преводно съответствие на *cantara*₁ поради характера му на абсолютна и свидетелска форма, но не изключваме напълно възможността да се установи употребата му като преводен еквивалент, ако се анализира по-голям езиков корпус.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Бондарко/Bondarko 1990:** Бондарко, А. *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность.* Ленинград: Наука, 1990. [Bondarko, A. *Teoriya funktsional'noy grammatiki. Temporal'nost'. Modal'nost'.* Leningrad: Nauka, 1990].
- Veiga/Вейга 2002:** Veiga, A. *Estudios de morfosintaxis verbal española.* Lugo: Editorial Tris Tram, S. L., 2002.
- Vucheva/Вучева 2020:** Vucheva, E. *Morfología del español actual. Del sistema al discurso.* Sofía: EU “Sv. Kliment Ohridski”, 2020.
- Герджиков 1999:** Герджиков, Г. Темпоралните ориентации, които изграждат значенията на българските глаголни времена. // *Български език и литература*, кн. 2 – 3, 3 – 17. [Gerdzhikov, G. Temporalnite orientatsii, koito izgrazhdad znacheniyata na balgarskite glagolni vremena. // *Balgarski ezik i literatura*, kn. 2–3, 3–17].
- González Manzano/Гонсалес Мансано 2006:** González Manzano, M. La evolución de los tiempos verbales en español del Siglo de Oro a través de las primeras gramáticas. // *Res Diachronicae*, vol. 5, 2006, 15–26.
- GRAE/ГИКА 2009:** *Nueva gramática española, Morfología. Sintaxis I.* Real Academia Española, Asociación de Academias de Lengua Española. Madrid: Espasa Libros, 2009.
- Gutiérrez Araus/Гутиерес Араус 1998:** Gutiérrez Araus, M. L. Sistema y discurso en las formas verbales del pasado. // *Revista Española de Lingüística*, vol. 28, № 2, 275–306.
- Coseriu/Косериу 1996:** Coseriu, E. *El sistema verbal románico.* México: Siglo Veintiuno Editores, 1996.
- Куцаров/Kutsarov 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007. [Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.* Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2007].
- Людсканов/Lyudskanov 1969:** Людсканов, А. Принципът на функционалните еквиваленти – основа на теорията и практиката на превода. // *Изкуството на превода.* София: Народна култура, 1969, 99 – 115. [Lyudskanov, A. Printsipat na funktsionalnite ekvivalenti – osnova na teoriyata i praktikata na prevoda. // *Izkustvoto na prevoda.* Sofia: Narodna kultura: 1969, 99–115].
- Nowikow/Новиков 1986:** Nowikow, W. El aspecto estilístico del empleo indicativo de la forma en -ra. // *Acta universitatis Lodziensis, Folia Linguistica* 14, 167–176.

Rojo, Veiga/Рохо, Вейга 1999: Rojo, G., Veiga, A. El tiempo verbal. Los tiempos simples. // *Gramática descriptiva de la lengua española. Vol. 2.* (Bosque, I. & Demonte, V. eds.). Madrid: Espasa Calpe, S. A., 1999, 2867–2934.

Табакова/Tabakova 2023: Табакова, П. Към въпроса за морфологичната категория план (таксис) в испанския и българския език. // *Verba iuvenium (Словото на младите). Годишник на Националната научна конференция за студенти и докторанти. Пловдив, 2022.* Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2023, бр. 5, 91 – 104. [Tabakova, P. Kam vaprosa za morfologichnata kategoriya plan (taksis) v ispanskiya i balgarskiya ezik. // *Verba iuvenium (Slovoto na mladite). Godishnik na Natsionalnata nauchna konferentsiya za studenti i doktoranti. Plovdiv, 2022.* Plovdiv: UI „Paisii Hilendarski“, 2023, br. 5, 91–104].

ИЗТОЧНИЦИ:

EP: *El País*, Испания (електронен вестник).

IA/ИА: Isabel Allende. *La casa de los espíritus*. Barcelona: Plaza & Janes, 1993. [Исабел Алиенде. *Къщата на духовете*. Преводач: Венцеслав Николов, София: Колибри, 2003].

JN/ХН: Julia Navarro. *La hermandad de la Sábana Santa*. Barcelona: Plaza Janés, 2004. [Хулия Наваро. *Братството на Светата плащаница*. Преводач: Веселка Ненкова, София: Еднорог, 2019].

JM/ХМ: Javier Marías. *Berta Isla*. Editor digital: Titivillus (ePub base r1.2), 2017. [Хавиер Мариас. *Берта Исла*. Преводач: Людмила Илиева-Сивкова, София: Колибри, 2022].

ЕЗИКОВИ СРЕДСТВА ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ НА ВТОРИЧНО ИЗКАЗВАНЕ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ И ИТАЛИАНСКИ ЕЗИК

Божидар Бояджиев
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSING SECONDARY SPEECH IN MODERN BULGARIAN AND ITALIAN

Bozhidar Boyadzhiev
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The object of our research is the FSF of commentability in the Bulgarian language, as well as the functional-semantic equivalents of the category in the Italian language. Special attention is paid to grammatic over-telling. Our motivation to dwell on this topic is the fact that “the so-called restatement of the verb action is one of the most characteristic features of the Bulgarian language in relation to other Slavic languages and in relation to almost all Indo-European languages” (Gerdzhikov/Gerdzhikov 1984: 3).

Keywords: Bulgarian, Italian, renarrative, linguistic means, comparative grammar

Обект на нашето изследване е функционално-семантичното поле (по-нататък ФСП) на категорията коментативност в българския език, както и функционално-семантичните еквиваленти на категорията в италианския език. Мотивацията ни да се спрем върху тази тема е фактът, че „тъй нареченото преизказване на глаголното действие е една от най-характерните отлики на българския език по отношение на другите славянски езици и по отношение на почти всички индоевропейски езици“ (Герджиков/Gerdzhikov 1984: 3).

В българската граматична литература са известни две обстойни изследвания, посветени конкретно на маркираната в семантичен план грамема преизказване – научните трудове на Г. Герджиков „Преизказването на глаголното действие в българския език“ и на И. Куцаров „Преизказването в българския език“.

Основните цели, които си поставяме, са:

1. Да се представи накратко структурата на ФСП на коментативността в съвременния български език.
2. Въз основа на наблюдения върху преводни текстове да се анализират периферийните експликатори на значението „вторично изказване“ в съвременния италиански език.

3. Да се обърне специално внимание върху случаите на функционално-семантична симетрия и асиметрия при превода на българските ядрени или периферийни маркери за вторично изказване на италиански език.

В своята монография за преизказността И. Куцаров (Куцаров/Kutsarov 1984) отбелязва, че първите ни възрожденски граматичи съвсем обяснимо не описват такива форми в своите трудове, позоваващи се на гръцки и латински граматичи. Пионери в това отношение са братя Цанкови и тяхната българска граматика на немски език, в която са описани част от функциите на преизказните форми. По-късно на Г. Миркович се пада важната задача да отбележи образуването на миналото несвършено деятелно причастие, но първата задълбочена трактовка на преизказността дава рецензентът на граматиката му. С. Радулов пък отбелязва, че при преизказните форми се наблюдава отпадането на спомагателния глагол в трето лице. Т. Шишков пръв позиционира преизказните форми към наклоненията. Той смята въпросните форми (напр. *чел съм бил, четял съм бил*) за част от подчинителното наклонение. И. Куцаров обръща внимание върху факта, че в случая книжовникът има предвид „само усилените преизказни времена, при които субективно-модалният характер е очевиден“ (Куцаров/Kutsarov 1984: 23) и за които не е правилно да се твърди, че се употребяват само в подчинени изречения.

А. Теодоров-Балан е първият учен, който дава научна обосновка на преизказването, назовавайки го „косвена реч“ или „косвено изказване“. По-късно изследователят обособява преизказните форми в т.нар. от самия него съслагателно наклонение, отричайки по този начин напълно изявителния характер на грамемата. Авторът по-късно заменя „съслагателно“ с „приказно“ наклонение, където вече се виждат преизказни нюанси не само за изявително, но и за другите наклонения. Така А. Теодоров-Балан установява една от особеностите на преизказването, което е в пълен разрез със застъпваната по-рано от него теза за модалността на формите. Изследователят отстоява мнението си дълги години, но така и не среща подкрепа от колегите си в лингвистиката. Единствено А. Илиев, авторът на първия български синтаксис, подкрепя това становище. Смятаме за крайно смущаващо твърдението на Ю. С. Маслов, че „[о]бщопризнати в българската граматика днес са четири наклонения: 1) изявително 2) повелително 3) условно и 4) преизказно“ (Маслов/Maslov 1982: 199). Мнението на руския българист изглежда още по-противоречиво, ако имаме предвид допълнението, че „съществува също преизказване на форми за повелително наклонение“ (пак

там: 276). Дори академичната граматика на БАН поставя в матрицата на наклоненията преизказността. Все пак авторите на системния научен труд отбелязват, че „всички глаголни времена в българския език си имат особени форми за преизказно наклонение, така че всяко глаголно време може да бъде изразено с две форми“ (Андрейчин/Andreychin 1983: 351). С. Георгиев също лансира тезата, че преизказването е наклонение. Лингвистът заявява, че „[о]тричането на преизказното наклонение като отделна грамема на категорията наклонение в българския език (И. Куцаров, Г. Герджиков) се нуждае от *повече аргументи*“ (Георгиев/Georgiev 1991: 347)¹. По-нататък в изложението ще покажем, че необходимите аргументи са налице.

В хода на настоящия анализ се солидализираме със становището на К. Чакърова, която, изследвайки природата на българските конклузивни форми, стига да важния извод, че „на практика ядреният модификатор на една грамема (преизказност) от категория (коментативност), **йерархически надредна** спрямо друга категория (наклонение), установява морфологическа „експанзия“ по отношение формалния показател на грамема (конклузив) от втората категория, изолирайки го от състава на преизказните форми. Подобна ситуация е категорично доказателство за **автономността** на категорията коментативност, а не основание за оспорване становището за умозаключително наклонение“ (Чакърова/Chakarova 2000: 167). Обобщавайки гледните точки за природата на преизказността, сме напълно съгласни и с мнението на Р. Ницолова, че ренаративът „има дълга и мъчителна история в българското и чуждестранното езикознание“ (Ницолова/Nitsolova 2008/2023: 361). Това кореспондира и с възгледа на К. Алексова, че темата за преизказването „не само че никога не е била периферна в българистиката, но появата на всяко ново проучване, посветено на нея, е давало повод за дискусии и противопоставяния на гледища“ (Алексова/Aleksova 2013: 5).

По отношение на чуждестранната българистика И. Куцаров отбелязва, че „сред съвременните специалисти от чужбина, занимаващи се с проблемите на българския език, преобладава становището, че преизказността не е наклонение“ (Куцаров/Kutsarov 1984: 38).

Различни са твърденията на ранния Л. Андрейчин (Андрейчин 1978), В. Станков (Станков 1969), И. Куцаров (Куцаров/Kutsarov 1985) и др., че преизказността е част от самостоятелна глаголна кате-

---

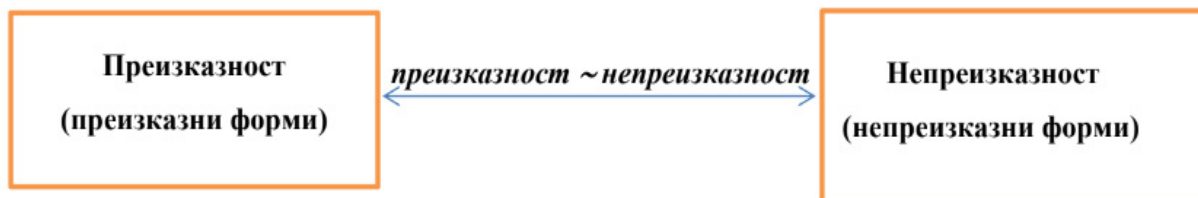
¹ За съжаление, С. Георгиев също не представя аргументи в подкрепа на обратното твърдение – че преизказването е наклонение.

гория, която може да бъде назована начин на изказване. Тъй като „начин“ е латинският превод на „modus“ обаче, съзнателно няма да използваме този термин, за да не навлизаме в терминологични спорове. Любопитно е да споменем, че Ю. Трифонов предлага практичен и съкратен вариант за наименоуване на категорията вид на изказването, а именно – само изказване (Трифонов/Trifonov 1905).

По-различна гледна точка към преизказността откриваме в „Очерк по функционално-семантична граматика на българския език“ на И. Куцаров (Куцаров/Kutsarov 1985). Авторът разглежда категорията вид на изказването като част от функционално-семантичното поле на т.нар. категория коментативност.

С термина коментативност И. Куцаров назовава специфично функционално-семантично поле, обединяващо различните езикови средства, чрез които се изразява отношението на говорещото лице към изказването. В ядрото на това поле е включена МК вид на изказването (терминът е на И. Куцаров). Според изследователя „[с]емантичното съдържание на морфологичната категория вид на изказването се основава на отношението на говорещото лице към изказването“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 306). Граемите в категорията са две – преизказване и непреизказване (пряко изказване). Първата е маркирана, а втората не е. Формално-семантичната опозиция в категорията е привативна – преизказност ~ непреизказност, с главно значение на немаркирания член прякоизказност.

(схемата е на И. Куцаров 2007: 306)

Маркираният корелат в категорията вид на изказването е грамемата преизказност, която означава изказване по думите на друго лице, тоест вторично изказване. От своя страна, немаркираната грамема непреизказност маркира липсата на данни за пряко или ренаративно изказване в общото си значение, докато в главното си значение сигнализира за пряко изказване.

Както стана ясно преди това, непреизказните форми са немаркирани. Носителите на значението преизказване при маркирания корелат са допълнителна морфема *-Л* плюс изпуснат спомагателен глагол съм в 3 л., ед. и мн.ч. Срв.:

Аз знаех само, че съм бил донесен тук от някакъв непознат, който ме бил намерил пред вратата си (БР/ВР); Аз предложих на бай Ганя една от книжките си, за да си съкрати времето с четене, но той любезно отклони предложението ми, защото бил чел доста на времето, и счете за по-практично да си дремне (АК/АК); – Е, господин съдия, господ направил света и пресметнал, че на жените брада не трябва, и не им дал... Сметнал, че на магарето му трябва дълги уши, и му ги дал (ЕП/ЕР); Баща му някога бил посланик в Белград, тук г-н С. бил прекарал първите години от детството си (ГГ/ГГ); – Се едно... Тук не бръснат никого – всекиму според делата му. Поп бил, ама грешил (ЕП/ЕР); Бил музикант, преподавател по музика в една от белградските гимназии (ЕС/ЕС); Магарешкият бодил бил поставен за герб на Шотландия след един прелюбопитен случай (ГГ/ГГ); Нейната баба била унгарка и всяко лято идвала на гости в София да види дъщеря си и любимата внучка (ГГ/ГГ); Някои моми бродирали, някои плетели, а Софрона била дошла с къделя вълна и хурка (ЙР/ЈР) и др.

Периферията на разглежданото поле е видимо разредена за разлика от ФСП на модалността, компаративността и др, които са изключително наситени. Липсата на фонетични, словообразователни и морфологични средства в несобствена функция е компенсирана с високата функционална фреквентност на лексикалните и синтактичните средства.

С оглед на преките цели на настоящето изследване по-нататък в изложението ще обърнем специално внимание на начините, посредством които се изразява функционално-семантичната категория коментативност в съвременния италиански език. За разлика от ситуацията в българския език, полето на италианската коментативност, и по-точно – микрополето на маркираната грамема преизказност, е безядрено, което означава, че ние ще се съсредоточим основно върху периферийните средства, чрез които се изразява въпросното значение. Наблюденията ни се основават върху ексцерпирани примери от български художествени текстове, преведени на италиански език, както и на примери за обратен превод, при които българският преводач е предпочел да използва преизказни форми при транслиране на оригиналния италиански текст.

Обработката на ексцерпирания материал доказва, че при превода на български изречения с коментативна семантика на италиански език преобладават случаите на асиметрия. Този факт е напълно естествен, като се има предвид безядреният характер на съответното ФСП в разглеждания романски език.

Така например в случаите, когато в оригиналния български текст са употребени ядрени преизказни модификатори, преводачите на италиански език са използвали темпорални форми на индикатив, без да включват периферийни коментативни маркери. Срв.:

В турско време, някога си, той бил учител и от Освобождението постоянно даваше прошения за пенсия (ЕП/ЕР). // Un tempo, sotto i Turchi, era stato maestro e dalla Liberazione non aveva mai smesso di chiedere la pensione (прев. И. Барба/И. Barba); All'epoca della dominazione turca, era stato maestro di scuola, e dal giorno della liberazione continuava ad inoltrare domanda per ottenere la pensione (прев. Л. Пампури/Л. Pampuri); След сръбско-българската война, в която го ранили, той дълго служил като полицейски старшия, но после се уволнил и се прибрал в село (ЕП/ЕР). // Dopo la guerra serbo-bulgara, in cui era stato ferito, aveva prestato servizio per molto tempo come brigadiere ma poi si era congedato e aveva fatto ritorno al villaggio (прев. И. Барба/И. Barba); Dopo la guerra serbo-bulgara 1885 nella quale era stato ferito, aveva per lungo tempo prestato servizio in polizia col grado di sergente, ma poi si era congedato ed aveva fatto ritorno al suo villaggio (прев. Л. Пампури/Л. Pampuri); Едно време, в някое си царство, имало една царска дъщеря... Тя била хубава, хубава, друга като нея нямало! Косата ѝ се влачела подире ѝ като копринена река и лъщяла като злато. Очите ѝ били черни като тая черна нощ и всеки, когото поглеждала, умираше от любов по нея (ЕП/ЕР). // – C'era una volta, in un certo regno, una principessa... era bella, bella, un'altra come lei non ce n'era! I capelli le scivolavano dietro come un fiume di seta e splendevano come oro. I suoi occhi erano neri come questa nera notte e chiunque moriva d'amore per lei al solo vederla (прев. И. Барба/И. Barba); – C'era una volta, presso una corte reale, una principessa... Era bella, tanto bella, che non ce n'era un'altra come lei! I capelli le cadevano dietro la schiena come un fiume di seta e brillavano come l'oro. I suoi occhi erano neri come questa notte, e chiunque li fissava si sentiva morire d'amore per lei (прев. Л. Пампури/Л. Pampuri).

Силно впечатление прави липсата на периферийни лексикални или синтактични преизказни модификатори при италианските преводни съответствия. Това ни дава основания да заключим, че за носителите на италианския език е важно самото събитие, а не начинът, по който се съобщава за него.

В друга група примери откриваме употреба на български преизказни форми в съчетание с различни лексикални периферийни модификатори за вторично изказване (глаголи за речева дейност, комента-

тивни частици, съществителни с коментативна семантика). Прави впечатление, че във всички случаи преводачите са се опитали да предадат значението на периферийния маркер. Срв.:

Като дойде тази година с глухонямото момче, каза ми, че туй момче имало у вас, в България, брат чиновник или офицерин – не помня, – който щял да му отпуца по сто франка ежесмесечно, за да живее в един от петербургските институти за глухонеме (АК/АК). // Quando arrivò questanno col sordomuto, mi disse che il ragazzo ha un fratello in Bulgaria impiegato o ufficiale – non ricordo, – il quale avrebbe sborsato per lui cento franchi al mese perchè fosse alloggiato in uno degli istituti pietroburghesi per sordomuti (прев. Л. Бориеро/Л. Borriero); Той ми отговори, че и това щяло да стане (БР/ВР). // Egli mi rispose che ciò si sarebbe verificato (прев. Д. Лилов/Д. Lilov); Веднъж Дъбакът съобщи, че от високите ѝ криле дядо Корчан съгледал далече зад Витоша бяло облаче (ЕП/ЕР). // Una volta Dabak annunciò che dalle ali, nonno Korcan aveva distinto lontano, dietro il Vitosa, una bianca nuvoletta (прев. И. Барба/И. Barba); Un giorno il Quercia annunciò che dall'alto della costruzione nonno Korcan aveva visto, in lontananza, dietro di Vitosa, una piccola bianca nube. (прев. Л. Пампури/Л. Pampuri); Разправят, продължи той, че от време на време една бледа светлинка се мярвала през стаите. (ГГ/ГГ) // Si diceva che di tanto in tanto nelle stanze apparisse una luce pallida (прев. Дж. дел Агата/G. del Agata); Някои разправят, че били спуснали въже... (ЕС/ЕС). // Secondo alcuni avevano gettato giù delle corde... (прев. Д. Манера/Д. Manera); Друг един разправяше, че вместо крави, впрягал два йероглифа и с тях орял нивата си, а негов съсед затвори в кочината си йероглиф и почна да го угодява за Коледа (ЙР/ЈР). // Un altro raccontava che invece delle vacche aveva aggiorato due geroglifici e con quelli s'era arato il campo, e un suo vicino aveva chiuso nel porcile un geroglifico e lo stava ingrassando per Natale (прев. Д. Манера/Д. Manera); Разказа ми накъсано, че мъжът ѝ бил някога много свестен човек, пишел между другото, даже публикувал разкази (ГГ/ГГ). // Mi raccontò in modo frammentario che prima il marito era stato una persona molto per bene, scriveva, anzi aveva anche pubblicato dei racconti (прев. Д. Ди Сора, И. Стоилова/Д. Di Sora, I. Stoilova).

В отделна група ще разгледаме изреченията, в които присъства съществително име като индикатор на преизказна семантика:

Но сред емигрантите отново е пръснат настойчивият слух, че и тая смърт е дело на комунистите (БР/ВР). // Fra gli emigranti, però, si è sparsa nuovamente la voce che anche questa morte è per mano dei

comunisti (прев. Д. Лилов/D. Lilov); *По пътя още се разнесе слух, че ще бъдем посрещнати тържествено както на границата, тъй и в Прага* (АК/АК). // *Lungo il viaggio si diffuse vieppiù la voce che saremmo stati ricevuti solennemente sia alla frontiera che poi a Praga* (прев. Л. Борриеро/L. Borriero); *Тая радостна вест бързо-бързо се разнесе от кръчмите по къщите, а оттам чак до морните работници в полето* (ЕП/ЕР). // *Questa felice notizia in un baleno si diffuse dalle osterie alle case e da là, addirittura fino agli stanchi lavoratori nella campagna* (прев. И. Барба/I. Barba); *Questa gioiosa notizia si diffuse subito dalle osterie per tutte le case, e di là fino ai contadini affaticati che lavoravano nei campi* (прев. Л. Пампури/L. Pampuri); *Тая нощ бе притигнало известие във Враца, че един час преди съзоряване една чета комити била се спуснала от Балкана в тоя шумак, вероятно с намерение да мине Искъра и да се спаси в голямата Стара планина* (ИБ/IV). // *Era giunta quella notte a Vratza la notizia che un'ora prima dell'alba una legione di comiti era discesa dal Balcano in quel bosco, verosimilmente con l'intenzione di attraversare l'Isker e di rifugiarsi nella Grande Stara Planina* (прев. Е. Дамяни/E. Damiani); *Durante la notte era giunta notizia a Vraca che un'ora prima all'alba un drappello di insorti era sceso dal Balkàn nella foresta, probabilmente con l'intenzione di passare l'Iskar e rifugiarsi sulla più alta Stara Planinà* (прев. Л. Пампури/L. Pampuri); *Пендарите ù блестяха като от истинско злато и се появи слух, че носи част от тракийското златно съкровище, пазено в трезора на държавата* (ГГ/GG). // *Le monetine lucciarono come oro vero e si sparse la voce che indossasse i monili d'oro del tesoro trace, custodito nelle casseforti di stato* (прев. Дж. дел Агата/G. del Agata); *От 30-те години тръгва слухът, че отходните канали на Ню Йорк са пълни с алигатори* (ГГ/GG). // *Dagli anni '30 gira la voce che le condutture fognarie di New York siano piene di alligatori* (прев. Д. Ди Сора, И. Стоилова/D. Di Sora, I. Stoilova). *Разнесе се слух, че ще прокарат железен път из клисурата на Искъра: инженери вече мерили там* (ИБ/IV). // *Si diffuse la voce che sarebbe stata impiantata una linea ferroviaria a traverso la gola dell'Isker: gli ingegneri stavano già prendendo le misure sul posto* (прев. Е. Дамяни/E. Damiani); *Si diffuse la voce che avrebbero fatto passare la ferrovia lungo la valle dell'Iskar: ingegneri eran già da quelle parti a fare rilievi* (прев. Л. Пампури/L. Pampuri).

Посочените примери убедително показват, че италианските преводни еквиваленти са запазили смисъла, който се експлицира от лексеми като *слух, вест, новина, мълга* и др., като за целта са използвани аналогични лексикални единици.

В друга група ще разгледаме примери с **преизказни форми и синтактични модификатори**. Срв.:

Срецнах един емигрант, познат от старо време, и той ми каза, че си живеел на тая улица (БР/ВР). // Но incontrato un emigrato, conoscente di lunga data, che ha detto che abiti in questa strada. (прев. Д. Лилов/D. Lilov); Тук, видите, не се сбъркаха да ни посрецнат като сърби, каквато погрешка, разказват, станала при входа на Пловдивското изложение (АК/АК). // Qui, siate certi, non si sono sbagliati a prendervi per serbi, come dicono sia accaduto all'Esposizione di Plovdiv (прев. Л. Бориеро/L. Borriero); Държала се неадекватно според органите на реда, оказвала съпротива, одрала лицето на единия полицаѝ и го наричала с обидни думи, които били популярни преди 20 години, но вече никой не ползвал (ГГ/ГГ). // Si comportava, a detta degli organi della legge, in maniera non adeguata, aveva opposto resistenza, aveva graffiato la faccia a un poliziotto e lo aveva insultato con parole ingiuriose, che andavano molto di moda venti anni prima, ma che ormai non usava più nessuno (прев. Дж. дел Агата/G. del Agata); Тогава съм се осветил, според жена ми (ГГ/ГГ). // Allora mi sarei ripreso, secondo mia moglie (прев. Д. Ди Сора, И. Стоилова/D. Di Sora, I. Stoilova); На следващата сутрин, казваше моят приятел, всичко започвало отначало (ГГ/ГГ). // Il mattino dopo, diceva il mio amico, tutto ricominciava da capo (прев. Дж. дел Агата/G. del Agata).

Може да се обобщи, че италианските преводачи са предали информацията така, както тя е предадена и в оригинала – използвани са аналогични синтактични ренаративни модификатори. Тук е налице пълна симетрия при предаването на преизказна семантика.

По-нататък в изложението ще представим някои особености при превода на италиански изречения с преизказна семантика на български език.

1. Примери с верба диценди:

L'ha detto l'avvocato, che ci rimetterà le spese (DV/ДВ). // Адвокатът каза, че той щял да плати и разноските (прев. Н. Иванов/N. Ivanov); Нали каза адвокатът, само ще прави разноски (прев. М. Ралчев/M. Ralchev); Al ritorno da Sermoneta mi dissero che Mussolini era scappato e che la guerra stava per finire davvero (АМ/АМ). // Когато се завърнах от Сермонета, ми казаха, че Мусолини бил избягал и че войната наистина щяла да свърши скоро (прев. М. Касърова/M. Kasarova); Като се върнах от Сермонета, ми казаха, че Мусолини е избягал и че войната вече е към края си (прев. Н. Христова/N.

Hristova); *Dice che appena finite le scuole metterà su un negozio, un commercio nuovo, che ha inventato lui* (ЕА/ЕА). // *Казва, че щом свършел училище, щял да си отвори дюкян. Щял да започне* някаква нова търговия, измислена от него (прев. П. Драгоев/Р. Dragoev); *Той казва, че щом свърши училището, щѢль да отвори дюкянъ и щѢль да върти* нова търговия, която самъ си *измислилъ* (прев. Н. Илиев/Н. Пиев); *Щомъ свърши училище, той смѢта да отвори единъ магазинъ и да върти* някаква търговия, която самъ си *измислилъ* (прев. Д. Иванов/Д. Ivanov); *Казва, че веднага щом ни свърши училището, ще си отвори магазин, в който щял да завърти* някаква нова търговия, която той *бил измислил* (прев. В. Цалова/В. Tsalova); *Dicono che sia un ragazzaccio, un vagabondo, un vero rompicollo...* (СС/КК). // *Разправят, че бил лошо момче, скитник, истински уличник...* (прев. П. Драгоев/Р. Dragoev); *Казват, че е един хлапак, скитник, истински развейпрах...* (прев. В. Цалова/В. Tsalova).

Примерите показват, че българските преводачи също предават преизказността чрез верба диценди, но използват както ренаративни, така и неренаративни глаголни форми.

2. Примери със съществителни, изразяващи преизказна семантика:

Il giorno dopo cominciò a correre la voce che nel mare verso Trieste ci era stato un combattimento tra i bastimenti nostri e quelli dei nemici, che nessuno sapeva nemmeno chi fossero, ed era morta molta gente (DV/ДВ). // *На следния ден из селото тръгна слух, че някъде към Триест станало сражение между наши и вражески кораби, ала никой не знаеше чии са били, и загинал сума народ* (прев. Н. Иванов/Н. Ivanov); *На другия денъ започна да се носи слухъ: въ морето към Триестъ станало сражение между нашитѢ кораби и неприятелскитѢ, които никой не знаялъ дори какви сѢ. Много хора загинали* (прев. М. Ралчев/М. Ralchev); *Tornato alla scuola, subito una triste notizia. Da vari giorni Garrone non veniva più perché sua madre era malata grave* (ЕА/ЕА). // *Щом се върнах в училище, веднага научих една тъжна новина. От няколко дни Гароне не ходел на училище, защото майка му била тежко болна* (прев. П. Драгоев/Р. Dragoev); *Щомъ почнахъ да ходя на училище, веднага научихъ тѢжна новина. Отъ нѢколко дни Гароне не дохождалъ вече, защото майка му била тежко болна* (прев. Н. Илиев/Н. Пиев); *Щомъ почнахъ да ходя пакъ на училище, научихъ се една скръбна новина. Гароне отъ нѢколко дни не идѢль на училище, защото майка му била тежко болна* (прев. Д. Иванов/Д. Ivanov); *Със завръщането*

ми в клас веднага научих тъжна новина. От няколко дни Гароне **не идвал** на училище, защото майка му **била** тежко болна (прев. В. Цалова/V. Tsalova); *Perché il Gatto ha ricevuto un'imbasciata, che il suo gattino maggiore, malato di geloni ai piedi, stava in pericolo di vita* (СС/КК). // *Защото котакът получи известие, че животът на най-голямото му коте, страдащо от подутти крака от премръзване, бил в опасност* (прев. П. Драгоев/P. Dragoev); *Защото котаракът получи известие, че неговото най-голямо коленце, болно от измръзване на крайниците, е с опасност за живота* (прев. В. Цалова/V. Tsalova); *E quasi tutti tornarono con la buona notizia che le case, per lo più, si erano salvate, e che, in conclusione, le rovine non erano così terribili come era sembrato a prima vista* (АМ/АМ). // *Почти всички се завърнаха с добра вест, че повечето от къщите не били засегнати, че разрушенията не били толкова страшни, както изглеждало на пръв поглед* (прев. М. Касърова/M. Kasarova); *Всички се върнаха с добри новини и разказваха, че повечето от къщите във Фонди бяха останали непокътнати и че руините не били толкова страшни, колкото изглеждали на пръв поглед* (прев. Н. Христова/N. Hristova).

Наблюденията ни показват, че тук българските преводачи са използвали аналогични лексикални модификатори, за да предадат преизказната семантика, без да включват в изреченията ренаративни глаголни форми. В случая лексикалните експликатори на преизказността участват като автономни „оператори“².

3. Примери със синтактичен модификатор (най-често съдържащ верба диценди):

Suo padre, mi disse, è un pezzo d'uomo, un gigante, che stenta a passar per le porte; ma buono, e chiama sempre il figliuolo «muso di lepre» (ЕА/ЕА). // *Баща му, каза ми то, бил грамаден човек, който едва се промъквал през вратите, но бил добър и винаги наричал сина си „заешка муцуна“* (прев. П. Драгоев/P. Dragoev); *Баща му билъ високъ и едъръ човѣкъ, който мѣчно минавалъ презъ вратитѣ, но билъ добъръ и викалъ на сина си винаги „заешка муцуна“* (прев. Н. Илиев/N. Iliev); *Баща му е билъ, казва ми то, твърде едъръ човѣкъ, почти исполинъ, и едва могълъ да се побира въ вратите: но той билъ добъръ и наричалъ сина си „заешка муцуна“* (прев. Д. Иванов/D. Ivanov); *Казва ми, че баща му е огромен мъж, гигант, който трудно минава през вратите, но пък е добър и винаги нарича своя син „заеш-*

² Терминът „оператор“ е на С. Стойчев. Изследователят го използва, за да замени понятието „модификатор“ на И. Куцаров (Стойчев/Stoychev 2014).

ка муцунка“ (прев. В. Цалова/V. Tsalova); *A chiunque voleva sentirlo, Severino esponeva un piano che, secondo lui, appena finita la guerra l'avrebbe fatto diventare ricco* (AM/AM). // *На всеки, който бе готов да го слуша, Северино излагаше своя план, който според него, щом войната свършела, щял да го направи богат човек* (прев. М. Касърова/М. Kasarova); *На всеки, готов да го изслуша, Северино представяше един план, който щеше да го направи богат веднага щом свършеше войната* (прев. Н. Христова/N. Hristova); *Aveva tanta nausea per il cibo, diceva lei, che non poteva accostarsi nulla alla bocca* (CC/КК). // **Имала** *такова отвращение към храната, казваше тя, че не можела нищо да доближи до устата си* (прев. П. Драгоев/P. Dragoev); **Повдигало ѝ се** *от храната, казваше тя, и не можела нищо повече да сложи в устата си* (прев. В. Цалова/V. Tsalova); *Donna Rosolina intanto raccontava a don Silvestro le grosse faccende che ci aveva per le mani: dieci canne di ordito sul telaio, i legumi da seccare per l'inverno, la conserva dei pomodoro da fare, che lei ci aveva un segreto tutto suo per avere la conserva dei pomodoro fresca tutto l'inverno* (DV/ДВ). // **А в същото време дон Розолина разказваше на дон Силвестро каква работа я чакала: имала да тъче десет аршина платно, да суши варива за зимата, да прави и домати консерви — тя знаела** *някаква рецепта, само тя я знаела, домите били като пресни цяла зима* (прев. Н. Иванов/N. Ivanov); *Донна Розалина между това разказваше на донъ Силвестро за голѣмитѣ работи, които ѝ лежах на рѣцетѣ: десетъ масура конци на стана, зеленчукъ на зимовище, да вари домати, че тя знаеше по особенъ начин да си готви прѣсна домата ѹѣла зима* (прев. М. Ралчев/M. Ralchev).

Както се вижда, българските преводачи са използвали както преизказни форми при превод, така и свидетелски, в комбинация със синтактични модификатори.

В заключителната част на настоящото изследване бихме могли да формулираме следните изводи:

1. За разлика от съвременния български език, в който значението *преизказност* (вторично изказване) е граматикализирано, италианският език не разполага със специализирани ядрени средства за изразяване на ренаративна семантика.

2. Що се отнася до периферийните езикови средства за изразяване на преизказност, прави впечатление наличието на пълна междуезикова симетрия. И двата сравнявани езика използват лексикални и синтактични средства като верба диценди, съществителни с ренаративно значение, предложни изрази и вметнати конструкции. В случа-

ите, когато в българския текст е налице комбинация между ядрен и перифериен преизказан модификатор, в италианския превод обикновено е използвано аналогично периферийно средство. Сравнявайки изразяването на преизказването в български и английски език, Р. Георгиева прави важния извод за изцяло периферийно изразяване на ренаратива в английски, че „[в] българския език се забелязват някои съществени различия при експликацията на значението: в българския то се експлицира твърде често без помощта на лексикален или синтактичен маркер, докато в английския език наличието на тези маркери е задължително“ (Георгиева/Georgieva 2006: 205). Солидализираме се с това становище и допълваме, че същото важи в пълна степен и за италианския език, както и за всички други езици, непритежаващи ядрени маркери на ренаратива.

3. Прави впечатление, че в голяма част от ексцерпираниите примери употребата на ядрени експликатори на преизказността (без наличие на периферийни маркери, допълващи семантичните възможности на ядрото) не е причина преводачите да използват алтернативни периферийни средства в италианоезичния превод. Това е доказателство, че за носителите на италианския език се оказва съществено вербализирането на самото събитие, а не на начина, по който е получена информацията за него. Именно това е причина при превод на италиански, но също и в оригиналните италиански текстове, преводачите нерядко да използват като темпорална форма имперфекта, както наблюдавахме в корпуса от ексцерпирани примери. Въпросната трактовка откриваме в „Италианска граматика“ на П. Трифоне и М. Палермо. Авторите отбелязват, че италианският имперфект оперира също „в повествованията вместо просто минало свършено време, за да привлече вниманието на читателя или слушателя (подч. е мое – Б. Б.) върху действието“ (Трифоне, Палермо/Trifone, Palermo 2005: 198). Изследователите допълват, че т.нар. минало несвършено време „подчертава отдалечаване/разграничаване от действителността; употребява се по-специално при разказването на сънища“ (пак там: 199). В „Италианска граматика“ на И. Петканов също откриваме твърдението, че това глаголно време е „подходящо за предаване на описания и разкази“ (Петканов/Petkanov 1982: 84). В друг свой лингвистичен труд П. Трифоне, в съавторство с М. Дардано, добавя, че имперфектът служи „и за създаването на измислена вселена“ (Dardano, Trifone/Дардано, Трифоне 1995: 354, преводът е мой – Б. Б.).

4. В случаите на обратен превод се забелязва противоположно явление: италианските изречения с перифериен ренаративен модифи-

катор се предават доста често на български език посредством комбинация между аналогичен перифериен оператор и преизказна глаголна форма. Този факт потвърждава за пореден път, че преизказността в нашия език се отличава с висока фреквентност и е тясно свързана с особеностите на българския национален характер.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алексова/Aleksova 2013:** Алексова, К. Съвременни гледни точки за евиденциалността и за преизказването в българския език. // *Съпоставително езикознание*, том: XXXVIII, 2013, кн. 2 – 3, 5 – 17. [Aleksova, K. Savremenni gledni tochki za evidentsialnostta i za preizkazvaneto v balgarskiya ezik. // *Sapostavitelno ezikoznanie*, 2013, vol: XXXVIII, kn. 2–3, 5–17.]
- Андрейчин/Andrejchin 1978:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство, 1944/1978. [Andrejchin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1944/1978.]
- Георгиев/Georgiev 1991:** Георгиев, С. *Морфология на българския книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 1991. [Georgiev, S. *Morfologiya na balgarskiya knizhoven ezik*. Veliko Tarnovo: Abagar, 1991.]
- Георгиева/Georgieva 2006:** Георгиева, Р. Наблюдение върху функционалните еквиваленти на българските преизказни форми в английския език. // *Отвъд думите: превращенията на смисъла. Сборник с доклади от Националните конференции за студенти и докторанти*, Пловдив, 2004 и 2005 г., Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2006, 261 – 266. [Georgieva, R. Nablyudenie varhu funktsionalnite ekvivalenti na balgarskite preizkazni formi v anglijskiya ezik. // *Otvad dumite: prevrashteniyata na smisala. Sbornik s dokladi ot Natsionalnite konferentsii za studenti i doktoranti*, Plovdiv, 2004 i 2005 g., Plovdiv: UI “Paisij Hilendarski”, 2006, 261–266.]
- Герджиков/Gerdzhikov 2003:** Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1984/2003. [Gerdzhikov, G. *Preizkazvaneto na glagolното dejstvie v balgarskiya ezik*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1984/2003.]
- ГСБКЕ/GSBKE 1983:** *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. Стоянов, С. и кол. София: Издателство на БАН. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya. Stoyanov, S. et al. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]
- Dardano, Trifone/Дардано, Трифоне 1995:** Dardano. M., Trifone P. *Grammatica italiana – con nozioni di linguistica*, Bologna: Zanichelli, 1995. [Дардано. М., Трифоне П. *Италианска граматика – с лингвистичните понятия*, Болоня: Заникели, 1995.]

- Куцаров/Kutsarov 1984:** Куцаров, И. *Преизказването в българския език*. София: Народна просвета, 1984. [Kutsarov, I. *Preizkazvaneto v balgarskiya ezik*. Sofia: Narodna prosveta, 1984.]
- Куцаров/Kutsarov 1985:** Куцаров, И. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1985/1989. [Kutsarov, I. *Ocherk po funkcionalo-semantichna gramatika na balgarskiya ezik*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, 1985/1989.]
- Куцаров/Kutsarov 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ: „Паисий Хилендарски“, 2007. [Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: UI “Paisij Hilendarski”, 2007.]
- Маслов/Maslov 1982:** Маслов, Ю. С. *Грамматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1982. [Maslov, Y. S. *Gramatika na balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1982.]
- Ницолова/Nitsolova 2023:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008/2023. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2008/2023.]
- Петканов/Petkanov 1982:** Петканов, И. *Италианска граматика*. София: Наука и изкуство, 1982. [Petkanov, I. *Italianska gramatika*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1982.]
- Стойчев/Stoychev 2014:** Стойчев, С. *Съвременният български морфологичен резултатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език* (дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“), София, 2014. [Stoychev, S. *Savremenniyat balgarski morfologichen rezultativ i negovite funkcionalni ekvivalenti v savremeniya cheshki ezik* (disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelната i nauchna stepen “doktor”), Sofia, 2014.]
- Трифоне, Палермо/Trifone, Palermo 2005:** Трифоне, П., Палермо, М. *Италианска граматика*. Преведено от И. Тонкин и Д. Карапеткова. София: Емас, 2005. [Trifone, P., Palermo, M., *Italianska gramatika*. Traduzione di I. Tonkin e D. Karapetkova. Sofia: Emas, 2005.]
- Чакърова/Chakarova 2000:** Чакърова, К. Към морфологичната характеристика на умозаключителните форми. // Чакърова, К. *Помагало по българска морфология*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2000. [Chakarova, K. Kam morfologichnata harakteristika na umozaklyuchitelните форми. // Chakarova, K. *Pomagalo po balgarska morfologiya*. Plovdiv: “Plovdivsko universitetsko izdatelstvo”, 2000.]

ИЗТОЧНИЦИ

- АК/АК:** А. Константинов. *Бай Ганьо*. София: Български писател, 1895. [A. Konstantinov. *Bay Ganyo*, Sofia: Balgarski pisatel, 1895.]
- АК/АК:** А. Konstantinov. *Vaj Ganjo, racconti inverosimili di un bulgaro contemporaneo*, traduzione di Lavinia Borriero. Roma: Bulzoni, 1978. [А. Константинов. *Бай Ганьо, невероятни разкази за един съвременен българин*, преведено от Лавиния Бориеро. Рим: Булзони, 1978.]
- АМ/АМ:** А. Моравия. *Чочарка*, преведено от Мария Касърова. София: Народна култура, 1985. [A. Moravia. *La Ciociara*, traduzione di Maria Kasarova. Sofia: Narodna kultura, 1985.]
- АМ/АМ:** А. Моравия. *Чочарка*, преведено от Наталия Христова. Пловдив: Хермес, 2014. [A. Moravia. *La Ciociara*, traduzione di Nataliya Hristova. Plovdiv: Hermes, 2014.]
- АМ/АМ:** А. Moravia. *La ciociara*. Milano: Bompiani, 1998. [А. Моравия, *Чочарка*. Милано: Бомпиани, 1998.]
- БР/БР:** Б. Райнов. *Господин Никой*. София: Български писател: 1967. [B. Raynov. *Gospodin nikoj*. Sofia: Balgarski pisatel, 1967.]
- ВР/БР:** В. Rajnov. *Il Signor Nessuno*, traduzione di Dimitar Zvetanov Lilov. Milano: Longanesi, 1970. [Б. Райнов. *Господин Никой*, преведено от Димитър Цветанов Лилов. Милано: Лонганези, 1970.]
- ГГ/ГГ:** Г. Господинов. *Времеубежище*. Пловдив: Жанет 45, 2020. [G. Gospodinov. *Vremeubezhishte*. Plovdiv: Zhanet 45, 2020.]
- ГГ/ГГ:** Г. Господинов. *Естествен роман*. Пловдив: Жанет 45, 2013. [G. Gospodinov. *Estestven roman*. Plovdiv: Zhanet 45, 2013.]
- ГГ/ГГ:** Г. Господинов. *Физика на тъгата*. Пловдив: Жанет 45, 2011. [G. Gospodinov. *Fizika na tagata*. Plovdiv: Zhanet 45, 2011.]
- GDA/ДДА:** G. Dell'Agata. *Antologia del racconto bulgaro: a cura di Giuseppe Dell'Agata; traduzioni di Leonardo Pampuri...[et al.]*. Padova: Associazione Bulgaria-Italia, 2006. [Г. Дел Агата. *Антология на българския разказ: под редакцията на Джузепе Дел Агата; преведено от Леонардо Пампури и др.* Падова: Асоциация България-Италия, 2006.]
- GG/ГГ:** G. Gospodinov. *Cronorifugio*, traduzione di Giuseppe Del Agata. Roma: Voland, 2021. [Г. Господинов. *Времеубежище*, преведено от Джузепе Дел'Агата. Рим: Воланд, 2020.]
- GG/ГГ:** G. Gospodinov. *Fisica della malinconia*, traduzione di Giuseppe Del Agata. Roma: Voland, 2013. [Г. Господинов. *Физика на тъгата*, преведено от Джузепе Дел'Агата. Рим: Воланд, 2013.]

- GG/ГГ:** G. Gospodinov. *Romanzo naturale*, traduzione di Daniela Di Sora e Irina Stoilova. Roma: Voland, 2007. [Г. Господинов. *Естествен роман*, преведено от Даниела Ди Сора и Ирина Стоилова. Рим: Воланд, 2007.]
- GV/ДВ:** G. Verga. *I Malavoglia*: Milano: Mursia, 1985. [Д. Верга, *Семейство Малаволя*. Милано: Мурсия, 1985.]
- GV/ДВ:** Д. Верга. *Семейство Малаволя*, преведено от Никола Иванов. София: Народна култура, 1973. [G. Verga. *I Malavoglia*, traduzione di Nikola Ivanov. Sofia: Narodna kultura, 1973.]
- GV/ДВ:** Д. Верга. *Семейство Малаволя*, преведено от Милко Ралчев. София: Братя Миладинови, 1944. [G. Verga. *I Malavoglia*, traduzione di Milko Ralchev. Sofia: Bratya Miladinovi, 1944.]
- EA/EA:** E. de Amicis. *Il Cuore*. Roma: De Agostini, 2014. [Е. де Амичис. *Сърцето*. Рим: Де Агостини, 2014.]
- EA/EA:** Е. де Амичис. *Сърце*, преведено от Петър Драгоев. София: Народна младеж, 1957. [E. de Amicis. *Il Cuore*, traduzione di Petar Dragoev. Sofia: Narodna mladezh, 1957.]
- EA/EA:** Е. де Амичис. *Сърце*, преведено от Ненчо Илиев. София: Хемусъ, 1946. [E. de Amicis. *Il Cuore*, traduzione di Nencho Iliev. Sofia: Hemusa, 1946.]
- EA/EA:** Е. де Амичис. *Сърце*, преведено от Димитър Иванов. София: Ив. Г. Игнатовъ и синове, 1929. [E. de Amicis. *Il Cuore*, traduzione di Dimitar Ivanov. Sofia: Iv. G. Ignatova i sinove, 1929.]
- EA/EA:** Е. де Амичис. *Сърце*, преведено от Весела Цалова. София: Труд, 2023. [E. de Amicis. *Il Cuore*, traduzione di Vesela Tsalova. Sofia: Trud, 2023.]
- EP/EP:** Е. Пелин. Под манастирската лоза. // *Моята библиотека*. <<https://chitanka.info/book/487-pod-manastirskata-loza>>, 30 април 2023. [E. Pelin. Pod manastirskata loza. // *Moyata biblioteka*. <<https://chitanka.info/book/487-pod-manastirskata-loza>>, 30 April 2023.]
- EP/EP:** E. Pelin. *La felicità di poveri diavoli*, traduzione di Leonardo Rampuri. Vicenza: Paoline, 1966. [Е. Пелин. *Сиромашка радост*, преведено от Леонардо Пампури. Виченца: Паолине, 1966.]
- EP/EP:** E. Pelin. *Racconti*, traduzione di Ivana Barba. Roma: Bulzoni, 1985. [Е. Пелин. *Разкази*, преведено от Ивана Барба. Рим, Булзони: 1985.]
- ES/ES:** Е. Станев. *Крадецът на праскови*. София: Сиела, 2019. [E. Stanev. *Kradetsat na praskovi*. Sofia: Siela, 2019.]

- ES/EC:** E. Stanev. *Il ladro di pesche*, traduzione di Danilo Manera. Roma: Sirin, 1995. [Е. Станев. *Крадецът на праскови*, преведено от Данило Манера. Рим: Сирин, 1995.]
- ИВ/IV:** И. Вазов. *Събрани съчинения. Том 9*. София: Български писател, 1976. [I. Vazov. *Sabrani sachineniya. Tom 9*. Sofia: Balgarski pisatel, 1976.]
- IV/ИВ:** I. Vazov. *Cuore bulgaro – novelle scelte*, traduzione di E. Damiani. Roma: Anonima Romana Editoriale, 1925. [И. Вазов. *Българско сърце – избрани новели*, преведено от Е. Дамяни. Рим: Анонимно Римско Издателство, 1925.]
- ЙР/УР:** Й. Радичков. *Верблюд*. Варна: Георги Бакалов, 1984. [Y. Radichkov. *Verblyud*. Varna: Georgi Bakalov, 1984.]
- УР/ЙР:** J. Radickov. *L'uovo di gennaio*, traduzione di D. Manera. Bologna: Marietti 1820, 1990. [Й. Радичков. *Януарското яйце*, преведено от Д. Манера. Болоня: Мариети 1820, 1990.]
- СС/КК:** С. Колоди. *Le avventure di Pinocchio*. Milano: Rizzoli, 2011. [К. Колоди. *Приключенията на Пинокио*. Милано: Рицоли, 2011.]
- СС/КК:** К. Колоди. *Приключенията на Пинокио*, преведено от Петър Драгоев. София: Народна младеж, 1950. [С. Collodi. *Le avventure di Pinocchio*, traduzione di Petar Dragoev. Sofia: Narodna mladezh, 1950.]
- СС/КК:** К. Колоди. *Приключенията на Пинокио*, преведено от Весела Цалова. София: Труд, 2007. [С. Collodi. *Le avventure di Pinocchio*, traduzione di Vesela Tsalova. Sofia: Trud, 2007.]

СПЕЦИАЛИЗИРАНИТЕ ТЕРМИНИ В ЗАКОНА ЗА ТУРИЗМА НА РУСКАТА ФЕДЕРАЦИЯ

Десислава Стойнова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

SPECIALISED TERMS IN THE LAW ON TOURISM OF THE RUSSIAN FEDERATION

Desislava Stoynova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Our report is devoted to tourism terms – their definitions and characteristics presented in the Law on Tourism of the Russian Federation (Federal Law “On the Basis of Tourism Activities in the Russian Federation” of 24.11.1996 N 132-FZ in its current version after the changes of 19.12.2022). The Law is the main legislative document for the development of the industry in the Russian Federation and as such defines the principles of state policy aimed at creating a legal framework for a unified tourism market in Russia, contains the basic terminology of this sphere. The law itself has undergone numerous revisions, including with regard to the number of terms defined therein. There are 38 terms in the federal law, which are examined from the thematic, structural-vocabulary and etymological points of view.

Keywords: tourism, law, Russian language, terminology

Развитието на туристическата индустрия е наложило обособяването на цял слой лексикални единици в самостоятелна терминологична система. Туризмът обхваща различни сфери на човешката дейност и затова неговата терминология е широкообхватна, преплита се с други терминосистеми (на икономиката, спорта и др.), а нейното описание представлява известна трудност. „Понятийната система на туризма се е оформила на границата на редица близки теоретични и практически дисциплини, свързани с два важни аспекта на обществените отношения – със социокултурната сфера и със сферата на икономиката. Интегративният характер на самото явление туризъм е следствие от неясните очертания и дифузността на границите на понятийната система на науките за туризма“ (Боянова/Boyanova 2009: 185 – 186).¹

Освен това туризмът се развива непрекъснато и неговата терминологична система също е в постоянна динамика.

---

¹ Преводът от руски език тук и по-нататък в текста е мой – Д.С.

Все пак тази терминология има ядро, състоящо се от специфични за сферата на туризма термини, и именно те се дефинират в документите, регулиращи туристическата дейност в международен и национален мащаб.

Изследването ни е посветено на туристическите термини – техните определения и езикови характеристики, представени в Закона за туризма на Руската федерация – Федеральный закон „Об основах туристской деятельности в Российской Федерации“ от 24.11.1996 N 132-ФЗ, в неговата актуална версия след промените от 19.12.2022 г. Законът е основният законодателен документ за развитието на отрасъла в Руската федерация (РФ) и като такъв определя принципите на държавната политика, насочена към създаване на правна рамка за единен туристически пазар в Русия, съдържа основната терминология на тази сфера. Самият закон е претърпял многобройни редакции, в това число и по отношение на броя на определените в него термини, като в сегашния си вид той включва дефинициите на 38 термина. Всички те са представени още в началото на Закона, в чл. 1. Според някои изследователи законодателят не е отразил напълно туристическите термини, използвани в руския туристически дискурс. Предвид широкия обхват на туризма обаче едва ли е възможно законът да включи всички термини или дори по-голямата част от тях. Очевидно неговите автори са имали намерение да се съсредоточат върху базовите понятия и назоваващите ги термини. Разбира се, това е въпрос на подход. В българския „Закон за туризма“ (в сила от 26.03.2013 г. изм. ДВ. бр.102 от 23 декември 2022 г.) например броят на термините е по-голям – тук са представени 97 термина.

Дефинирането на значението и функцията на самото понятие *термин* е сред дискуссионните в съвременното езикознание. Природата на термина и неговото функциониране е често обсъждан въпрос и в лингвистиката съществуват множество определения за това понятие. К. Я. Авербух пише, че „още в периода на формиране на терминологичната наука се оформят два почти взаимно изключващи се възгледа за термините: според Д. С. Лоте, смятан за основоположник на руската школа по терминология, и неговите последователи термините са специални думи в структурата на всеки развит национален език, изискващи ред и целенасочено действие. Г. О. Винокур разглежда термините не като специални думи, а като думи със специална функция, според него „термин може да бъде всяка дума, колкото и тривиална да е тя“ (Авербух/Averbuh 2006: 6 –7).

Според М. Попова всеки термин представлява единство от понятийна, логическа, семантична и формална структура. Понятийната и логическата структура принадлежат към класификационната система на дадената наука или професионална сфера на дейност, а семантичната и формалната структура – към класификационната система на езикознанието (вж. Попова/Ророва 1985: 156). Това мнение кореспондира с виждането на известния руски езиковед А. В. Суперанская, според която трудността при определянето на понятието *термин* се дължи на факта, че представителите на различни дисциплини влагат в него свои специални понятия и идеи и го определят по свой начин (Суперанская/Superanskaya 1991: 11). Затова всеки термин трябва да се разглежда не само от езикова гледна точка, но и от гледна точка на съответната сфера на употреба. При това той трябва да отговаря на идеалните условия, които са: еднозначност, точност, устойчивост и липса на експресивност. Въпреки че едно или друго условие може невинаги да е налице, термините все пак могат да изпълняват предназначението си. Повечето лингвисти смятат, че еднозначността е най-важното изискване към един термин (Суперанская/Superanskaya 1991: 102).

Във федералния Закон за туризма на РФ са представени 38 термина, които тук ще бъдат разгледани от тематична, структурно-словообразователна и етимологична гледна точка.

От гледна точка на семантиката им термините могат да бъдат разпределени в няколко тематични групи:

- основни понятия в туристическата сфера: *туризм, туристская индустрия, туристская деятельность, туристские ресурсы, туристские услуги, туристский продукт* (6). Те характеризират туризма като самостоятелна, специфична сфера на икономиката.
- видове туризъм: *туризм внутренний, туризм выездной, туризм въездной, туризм международный, туризм социальный, туризм самодельный, сельский туризм, туризм детский* (8).
- организация на туризма: *реализация туристского продукта, туристский информационный центр, единая информационная система электронных путевок, формирование туристского продукта, продвижение туристского продукта, система навигации и ориентирования в сфере туризма, гостиничные услуги* и др. (17)
- лица (юридически и физически), участващи в туристическата дейност: *турист, субагент, экскурсант, заказчик туристского продукта, экскурсовод (гид), инструктор-проводник, гид-переводчик* (7).

Вижда се, че най-голям дял в тематичната класификация имат термините, свързани с организацията на туризма, а останалите групи са представени относително равностойно. Разбира се, тъй като организирането на туристическата дейност има различни аспекти – включва дейности, инструменти, обекти и т.н. – тази тематична група подлежи и на по-детайлно раздробяване. Като цяло обаче основните термини, представени в чл. 1 на Закона, отразяват основните страни и специфики на туризма като стопанска дейност.

На фона на разбирането, че терминът трябва да е еднозначен, прави впечатление маркираната в самия Закон синонимия между термините *екскурсовод* и *гид*. Трябва да се подчертае, че Законът разграничава значението на лексемите *турист* и *екскурсант*, които в общоупотребимия книжовен език могат да бъдат използвани и като синоними. Подобни случаи са от особена важност за носителите на езика, защото те често не различават терминологичната и общата употреба на една и съща дума.

Внимание заслужава и самото дефиниране на термините в различни източници – законови и подзаконови актове (национални и международни), специализирани речници, специална литература. Както установява Н. Боянова, нерядко дефинициите на един и същ термин се различават, като поставят акцент върху различни признаци на денотата или аспекти на понятието. Авторката нарича това явление „дефинитивна множественост“ и смята, че то не е в конфликт с еднозначността на термина (Боянова/Boyanova 2009: 184). Проучването на представените тук термини от тази гледна точка е една от бъдещите ни изследователски задачи.

От важно значение е въпросът чрез какви словообразователни техники са образувани термините. По своята структура термините могат да представляват думи или словосъчетания. От функционална гледна точка термините и терминологичните комбинации несъмнено трябва да се разглеждат като единен знак на едно понятие, като единици на едно ниво на номинация. „Терминът, бил той дума (проста или сложна) или словосъчетание (с различна по степен разложимост на съставните компоненти), е един знак, на който съответства едно понятие. Притежавайки сложна вътрешна семантична структура, терминът е единна, отделна, самостоятелна номинативна единица“ (Даниленко/Danilenko 1977: 35 – 36).

В проучвания от нас Закон моноксемните термини са 8 – това са субстантиви, назоваващи предимно лица. Тук се отнасят и базовите термини *туризм* и *гостиница*. От гледна точка на своята словообра-

зувателна структура те представляват афиксални съществителни (*туризъм, турист, гостиница, субагент, екскурсант*) и композитуми (*екскурсовод, гид-преводчик, инструктор-проводник*).

В нашия терминологичен материал преобладават словосъчетанията. Сред разглежданите многокомпонентни термини са именните словосъчетания, като това се наблюдава и в руската туристическа терминология като цяло (вж. Боянова/Boyanova 2009: 195).

Полилексемните термини се състоят от две (22 термина), три (5 термина) или повече (3 термина) думи. Най-многобройни са двусловните номинации. Най-често срещаният модел за тяхното образуване е съчетанието от прилагателно и съществително. По този начин са образувани термините, назоваващи видовете туризъм (*туризъм вътрешний, туризъм выездной* и т.н.), както и *туристская деятельность, туристская индустрия, турагентская деятельность, экстренная помощь* и др. Като опорен елемент в тези терминологични съчетания най-често се използват лексемите *туризъм* (8), *деятельность* (3) и *услуги* (2), в единична употреба се срещат *индустрия, помощь, ресурсы, маршрут*. Те назовават родовото понятие, уточнено, детайлизирано от втория елемент в съчетанието. Уточнението най-често се прави чрез прилагателно име (*внутренний, международный, туристский* и т.н.) и значително по-рядко чрез несъгласувано определение – съществително в род.п. ед. ч. (*средство размещения, классификация гостиниц*). Сред словосъчетанията има свободни – всеки от компонентите е термин и има своя съчетаемост (*туристская индустрия* и др.) и несвободни – единият или всички компоненти получават терминологично значение именно в състава на словосъчетанието (*внутренний туризъм* и др.). От прилагателните, използвани в терминообразуваща функция, най-често срещан е адективът *туристский*.

Прави впечатление, че в текста на Закона никъде не се споменава прилагателното *туристический*, което има честа употреба в руския език. Прилагателните *туристский* и *туристический* словообразователно са свързани с думите *туризъм* и *турист* по следния начин: *туризъм – туристический, турист – туристский*. В речника на Ушаков (Ушаков/Ushakov 1935) *туристический* има маркер „спец.“, който го характеризира като дума с терминологична употреба, а *туристский* е обозначено като отнасящо се към лексемата *турист*. Сравнявайки данните от този речник и речника на С. И. Ожегов (Ожегов/Ozhegov 1984), виждаме промяна в позицията – в речника на Ожегов в примерите към съответната статия терминологичният вариант *туристический* е даден като единствено възможен само в словосъчетанието „Ту-

ристический журнал“ (днес списание „Турист“), в останалите примери двете прилагателни са определени като синоними, като при това на първо място стои *туристский*: „*Туристская (и туристическая) путевка. Туристский (и туристический) лагерь*“ (Ожегов/Ozhegov 1984). В контекста на тълковния речник първото място на варианта служи като указание за неговата голяма честота и предпочитание, в случая това е прилагателното *туристский*. Днес прилагателното *туристический* е във всеобща употреба, дори в специализираните туристически сайтове и издания, докато *туристский* се използва в официалните документи на бранша (цитирания закон, Стратегията за развитието на туризма в РФ и др.).

При описанието на видовете туризъм, макар и непоследователно, се наблюдава необичаен словоред – съществителното е в препозиция: *туризм внутренний, туризм выездной, туризм въездной* и т.н. Предполагаме, че в закона е възприет този словоред, защото подчертава връзката с родовия термин *туризм* и позволява видовете туризъм да бъдат описани компактно.

Съставните термини, включващи три и повече лексеми, са малобройни (8): *формирование туристского продукта, продвижение туристского продукта, реализация туристского продукта, заказчик туристского продукта, туристический информационный центр, классификация горнолыжных трасс, национальный туристский маршрут, единая информационная система электронных путевок*. Термините *классификация горнолыжных трасс, классификация пляжей* в списъка на закона са оформени в една позиция и изглеждат като един термин, но според семантиката им това реално са два термина и ние ги смятаме за такива. Повечето многокомпонентни терминологични словосъчетания са образувани чрез разширяване на основния термин *туристский продукт*.

Изследвайки туристическите термини в Закона по отношение на техния произход, следва да отбележим, че самата природа на туризма е международна, затова и основните термини са предимно заимствани. Ще се спрем на еднословните терминологични номинации.

Лексемите *туризм* и *турист* са заимствани от френския език. Големият академичен речник на руския език ССРЛЯ/SSRLYA свидетелства за това, че тези думи за първи път са посочени в „Словаре иностранных слов“ от 1937 г. В процеса на адаптация в руския език те са се приспособили към неговата езикова система, употребяват се често и както видяхме, служат за създаването на нови думи, включително термини.

Лексемата *гид* представлява заемка от френския език (*guide*), която започва да се употребява в руския език още през 18 в. (НКРЯ/НКРҮА) със значение 'водач' (ЭТСРЯ/ЕТСРҮА).

Думата *субагент* е заета от английския език (*subagent* – изпълнител, посредник, СБТ/СВТ), като запазва значението си – в Закона то се определя като „юридическо лице или индивидуален предприемач, на когото туристическият агент е предоставил изпълнението на задачата на туроператора да предлага и продава туристически продукт“. В руския език тя има синоним – *подрядчик*. Англицизмът е фиксиран в руски текстове през 1990 г., но и до днес има малка честота на употреба (НКРЯ/НКРҮА). Въпреки това се въвежда като основен термин в Закона.

Терминът *гостиница* е от славянски произход, образуван от думата *гост* с популярната славянска наставка *-ница* в нейната функция за създаване на субстантиви, назоваващи място. Думата е регистрирана още в старобългарските Мариинско и Зографско евангелия със значение 'странноприемница, гостилница' (Старобългарски речник/*Starobalgarski rechnik*).

С латинската лексема *excursio* 'пътуване' са свързани два термина: *екскурсант* и *екскурсовод*. Те са образувани на руска почва: първият – с продуктивния чуждоезичен суфикс *-ант*, вторият – като композитум с активния в руски език корен *-вод-*, в употреба от 19 в. (НКРЯ/НКРҮА).

Интересни от етимологична гледна точка са сложните термини *гид-переводчик*, *инструктор-проводник*, които представляват комбинация от отдавна съществуващите в руския език славянски лексеми *переводчик* и *проводник* и заемките *гид* и *инструктор* (с латински произход *instructor* – 'организатор, ръководител').

Етимологичният поглед върху едносъставните термини откроява наличието на галицизми в туристическата терминология, дължащо се на влиянието на френския език в Русия от XVIII в. насетне, както и на престижа на френския език в световен мащаб. От и чрез френския език в руски навлизат множество думи, които са се превърнали в общоупотребителна лексика и днес са част от неговия лексикон и от руската туристическа терминология в частност. Същевременно се усеща и новата вълна на влияние – на английския език (*субагент*), която оставя забележими следи върху развитието на цялата руската лексика от 90-те години на XX в. до днес (Крысин/Крысин 1996, Брейтер/Breyter 1997, Кронгауз/Krongauz 2008). Част от разгледаните термини имат славянски или конкретно руски произход.

Въз основа на анализа на Закон за туризма на РФ, следва да отбележим, че според нас в неговия чл. 1 има някои видими несъвършенства, които бихме очаквали при следващите редакции да бъдат отстранени: списъкът на термините не е съставен по азбучен ред, което затруднява работата с документа; видовете туризъм са представени частично, в действителност има и други, например: *рекреационен, културен, спортен, религиозен* и т.н. Опорният компонент при някои от съставните термини не е маркиран като самостоятелен термин, макар че съществува като такъв и в редица случаи е честотен, напр. в Закона присъства *електронная путёвка*, но не срещаме дефиниране на *путёвка*, посочени са само словосъчетанията *туроператорская* и *турагентская деятельность*, но основните термини *туроператор* и *турагент* отсъстват. За отбелязване е, че в Закона липсват дефиниции на опорните термини в тези словосъчетания – *пляж* и *горнолыжная трасса*. Това говори за известна непоследователност в определянето на кръга от представените в законодателния документ термини. Въведен е терминът *классификация гостиниц*, но хотелът е само едно, макар и най-важното, от местата за настаняване, и при положение че в Закона е дефинирано понятието *средство размещения*, би било логично да се очаква по-скоро термин *классификация средств размещения*. С други думи, самият подбор на термините се нуждае от прецизиране.

Ще завършим с това, че динамиката в туризма поражда появата на нови и нови термини, които не се отразяват в Закона, но това според нас е напълно логично, тъй като Законът задава законодателната рамка на туризма в Руската федерация и определя съдържанието на основните термини. Законодателят се стреми постоянно да разширява и актуализира техния състав, което е видно от измененията, внасяни в Закона почти ежегодно. Термините, които не са представени в него, са дефинирани в подзаконови нормативни актове, регулиращи туристическата дейност в страната.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Авербух/Averbuh 2006:** Авербух, К. Я. *Общая теория термина*. Москва: МГОУ, 2006 [Averbuh, K. Ya. *Obshchaya teoriya termina*. Moskva: MGOU, 2006.]
- Боянова/Boyanova 2009:** Боянова, Н. *Русская терминология туризма на фоне болгарской. Опыт лингвистического описания*. 2009 <https://www.unwe.bg/uploads/ResearchPapers/Research%20Papers_voll

_2013_No5_N%20Boyanova.pdf>, 16 май 2023. [Boyanova, N. *Russkaya terminologiya turizma na fone bolgarskoy. Opyt lingvisticheskogo opisaniya*. 2009.

<https://www.unwe.bg/uploads/ResearchPapers/Research%20Papers_voll_2013_No5_N%20Boyanova.pdf>, 16 Май 2023.]

Брейтер/Breyter 1997: Брейтер, М. А. *Англицизмы в русском языке: история и перспективы*. Москва: Диалог-МГУ, 1997.

<https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_001771230/>, 16 май 2023.

[Breyter, M. A. *Anglicizmy v russkom yazyke: istoriya i perspektivy*. Moskva: Dialog-MGU, 1997.

<https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_001771230/>, 16 May 2023.]

Даниленко/ Danilenko 1977: Даниленко, В. П. *Русская терминология: опыт лингвистического описания*. Москва: Наука, 1977.

[Danilenko, V. P. *Russkaya terminologiya opyt lingvisticheskogo opisaniya*. Moskva: Nauka, 1977.]

Крысин/Krysin 1996: Крысин, Л. П. Иноязычное слово в контексте

современной общественной жизни. // *Русский язык конца XX столетия (1985 – 1995)*. Отв. ред. Е. А. Земская. Москва: Языки русской культуры, 1996, 142 – 161. [Krysin, L. P. Inoyazychnoe slovo v kontekste sovremennoy obshchestvennoy zhizni. // *Russkiy yazyk kontsa XX stoletiya (1985 – 1995)*. Отв. Red. E. A. Zemskaya. Moskva: Yazyki russkoy kul'tury, 1996, 142–161.]

Кронгауз/Krongauz 2008: Кронгауз, М. А. *Русский язык на грани нервного срыва*. Москва: Языки славянской культуры, 2008.

[Krongauz, M. A. *Russkiy yazyk na grani nervnogo sryva*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2008.]

НКРЯ/НКРЯА: *Национальный корпус русского языка*

<<https://ruscorpora.ru>>, 16 май 2023. [*Natsional'nyu korpus russkogo yazyka* < <https://ruscorpora.ru>>, 16 May 2023.]

Попова/Popova 1983: Попова, М. По някои въпроси за съотношението

между понятийно съдържание и езикова форма в терминологията. // *Български език за чужденци. Актуални проблеми на обучението*. София: ИЧС и СУ, ФСФ, 1983, 235 – 243. [Popova, M. Po nyakoi vaprosi za saotnoshenieto mezhdu ponyatiyno sadarzhanie i ezikova forma v terminologiyata. // *Balgarski ezik za chuzhdentsi. Aktualni problemi na obuchenieto*. Sofia: ICHS i SU, FSF, 1983, 235–243.]

Суперанская/Superanskaya 1991: Суперанская, А. В. *Общая терминология*. Москва, 1991. [Superanskaya, A. V. *Obshchaya terminologiya*. Moskva, 1991.]

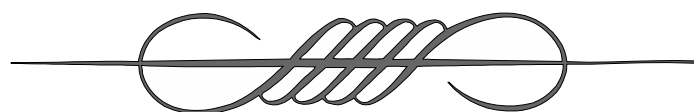

ИЗТОЧНИЦИ

- Ожегов/Ozhegov 1984:** Ожегов, С. *Словарь русского языка*. Москва: Советская энциклопедия, 1984. [Ozhegov, S. *Slovar' russkogo yazyka*. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, 1984.]
- СБТ/SBT:** *Словарь бизнес терминов*. // <<https://rus-business-terms.slovaronline.com/>>, 12.05.2023. [*Slovar' biznes terminov*. <<https://rus-business-terms.slovaronline.com/>>, 12 May 2023.]
- ССРЛЯ/SSRLYA:** *Словарь современного русского литературного языка*. В 17 т. Т. 15 (Т). Москва: Наука, 1963 [*Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka*. V 17 t. T. 15 (T). Moskva: Nayka, 1963.]
- Старобългарски речник/Starobalgarski rechnik:** Cyrillomethodiana. Старобългарски речник. [Cyrillomethodiana. Starobalgarski rechnik. <https://histdict.uni-sofia.bg/oldbgdict/oldbg_show/d_01901/>
- Ушаков/Ushakov 1935:** *Толковый словарь русского языка*. Под ред. проф. Д. Н. Ушакова. Москва: Советская энциклопедия, 1935. [*Tolkovyy slovar' russkogo yazyka*. Pod red. prof. D. N. Ushakova. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, 1935.]
- Федеральный закон «Об основах туристской деятельности в Российской Федерации»** – <https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_12462/bb9e97fad9d14ac66df4b6e67c453d1be3b77b4c>, 25 март 2023 [Federal'nyy zakon «Ob osnovah turistskoy deyatel'nosti v Rossiyskoy federatsii» – <https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_12462/bb9e97fad9d14ac66df4b6e67c453d1be3b77b4c>, 25 Mart 2023.]
- ЭОСРЯ/EOSRYA:** *Этимологические онлайн словари русского языка* <<https://lexicography.online/etymology/>>, 20 юни 2023. [*Etimologicheskie onlajn slovori russkogo yazyka* <<https://lexicography.online/etymology/>>, 20 Yuni 2023.]

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ЖАНРОВИТЕ МОДЕЛИ В РАМКИТЕ НА „ГОЛЯМОТО ЗАВЕЩАНИЕ“ ОТ ФРАНСОА ВИЙОН

Йоан Василев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

A FEW NOTES ON THE GENRE MODELS WITHIN THE CONFINES OF “THE GREAT TESTAMENT” BY FRANÇOIS VILLON

Yoan Vasilev

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

François Villon is a well-known poet from the Late Middle Ages and is often labeled as a forerunner of *The Cursed Poets*. His life is filled with wandering, crimes, stays in dungeons but also with residence in aristocratic courts. The current study examines *The Great Testament* by François Villon and its objective is to shed light on the different genre variations in the confines of Villon’s text. Firstly a short overview of the different receptions of medieval authors’ activity is made. Afterwards the study shifts its course towards unraveling the more prominent genres such as testament and ballad and the smaller ones such as legend, epitaph, advice etc. The text makes an effort to prove that the ostensible chaos which is consisted of different genres is a means for *The Great Testament* by Villon to acquire the characteristics of a monolithic and syncretic creation in which each miniscule form has its own particular place.

Keywords: Middle Ages, genre, ballad, testament, syncretism

Франсоа Вийон е един от най-разпознаваемите поети не само в пределите на XV век, но и в цялостния френски литературен контекст. В съчетание с биографията му на *лошо момче* можем лесно да се поддадем на романтическите схващания за поета, афиширащи го като бунтар и като предтеча на *прокълнатите поети*. По отношение на много от строфите му обаче не можем да постигнем яснота в интерпретацията си, защото от тях прозират не само актуалните за времето на поета битови и стилистични кодове, но и темпоралното отстояние, което ни дели от текста – дистанция, която личи особено при опита ни да се ориентираме в жанра на „Голямото завещание“. Настоящият текст се фокусира именно върху различните жанрови проекции в рамките на Вийоновото завещание, като се обръща по-голямо внимание върху юридическия аспект на завещателния текст, върху баладата и смесването на по-малките жанрови модели като рондото, епи-

тафията, сказанието и др. Изследването не претендира за изчерпателност при разглеждането на поставения проблем, тъй като остава отворен въпросът редно ли е да налагаме дефинициите на съвременната жанрова теория върху произведение, създадено в културен контекст, различен от днешния. С цел да се избегне *пренаписването* на Средновековието спрямо съвременната ни рецепция за литература, текстът умишлено не изхожда от строго определение за жанр, а разглежда жанра като тематично обединение.

Умберто Еко отбелязва, че след XI век „поетът вижда ясно в работата си начин да придобие безсмъртие“ (Еко/Еко 2018: 143). Моментът на създаване на поезия е „интуитивен момент, в който участват не само интелектът, но и емоцията и чувствителността“ (Еко/Еко 2018: 695). Нещо повече – според Жак льо Гоф при своеобразната трансформация на университетския интелектуалец в хуманист битува мнението, че „философията трябва да се крие в гънките на риториката и поезията“ (Льо Гоф/ Lyo Gof 1993: 135). С това можем да си обясним полемичния тон в „Голямото завещание“, който покрай шеговитите способности на изразяване или игровото отношение задава сериозни екзистенциални въпроси. В случая можем да привлечем гледната точка на още един изследовател във връзка с игровото световъзприемане – тази на Йохан Хьойзинха. Според него поезията е игрова функция: „Тя се изразява в игровото пространство на ума, в един собствен свят, създаден от ума, където нещата имат друг облик, различен от „ежедневния живот“ (Хьойзинха/ Huoyzinha 2000: 177). Поетическата дейност е на границата на „необуздаността, шегата и развлечението“ (Хьойзинха/ Huoyzinha 2000: 180), а пристрастието на Франсоа Вийон да преобръща, провокира и осмива характеризира неговата игрова гъвкавост, за която сякаш няма ограничения.

Рано е да се говори за професионално упражняване на авторската дейност, но още през XIII век се появява полегатият почерк, който е признак за „цивилизация, при която писането е необходимо както за колективния живот, така и за отделния човек“ (Льо Гоф/ Lyo Gof 1993: 75). Робер Фосие привнася оптика, която е до известна степен обратна на теорията за хуманистичната гордост, с която по силата на каноничната инерция бихме могли да свързваме творческите прояви на Вийон. Според него по-искрено себеизразяване се наблюдава при „най-скромните хорица“ (Фосие/ Fosie 2009: 289) като Фроасар и Вийон, които могат да съобщят имената си и да се хвалят с тях, понеже нямат средства за писар. Така Фосие оспорва действителното авторство на текстове, които традиционно биват приписвани на Кретиен дьо

Троа и други личности с аристократичен произход. Затова можем да кажем, че Вийон ни предлага по-голяма степен на рецептивна близост до обикновения средновековен човек, въпреки ерудицията си и маниерните си подражателни навици в писането на поезия.

Същинското завещание, в което Вийон започва да раздава принадлежностите си, започва приблизително от LXXV строфа. Първоначалната интроспекция от около 70 строфи загатва основните теми в „Голямото завещание“. При пръв прочит текстът изглежда някак хаотичен, понеже оставаме с усещането, че Вийон прескача от личните си мотиви за отмъщение към самооправдаването си, от нещастната си любов към възхвалата на отминалата младост и в един момент от растрата на оратора, който се бори за социална правда, върху врата му се нахлузва примката на обесника. Още в тези начални строфи забелязваме широкия спектър от словесни жестове в „Голямото завещание“ – шеговитата закана за отмъщение, житейската проникателност на бедния човек, тръшкането на отхвърления любовник, горделивостта на маргинала, мъката на остарялата хубавица, прямотата на молещата се майка, скептичните размисли на осъдения на смърт. Всяка тема е със собствено темпо: шегуването с някого носи словесна гиздавост, въвеждането на любовния дискурс е през оплакването, социалните нотки са щекотливи и екстатични, а смъртта е разработена като парадоксалната сигурност в разлагащото се тяло.

В статията „За ползата и вредата от законността във Вийоновото „Завещание“ (Roche/Рош 2002) бива изследвана жанровата специфика на „Голямото завещание“, като е поставен акцент върху правната страна на текста. Според Изабел Рош поетът демонстрира висок юридически език, който не е характерен нито за други средновековни завещания, нито за художествени произведения от този период въобще. Тя отбелязва, че средновековните завещания не носят висока художественост, но в същото време не са и напълно регламентирани в правно отношение. От XII век нататък завещанията спират да са единствено формалност; появяват се две жанрови разновидности – дидактичното завещание, което се създава с цел защита на християнските ценности, и фикционалното завещание, в което влюбеният оплаква своята несретна участ на смъртния си одър, понеже приживе любимата му не споделя неговите чувства. Рош отбелязва и още нещо – че по време на Късното средновековие във Франция се появява трети вид завещания с пародийни функции към дидактичното завещание и към това на влюбения смъртник. „Завещанието“ на Ф. Вийон може да бъде определено като хибрид между тези тенденции в жанра. От

една страна, силен е мотивът за предстоящата смърт и нещастната любов приживе, но е разширен допълнително с други мотиви и по-малки жанрови форми. В същото време пародийното звучене варира от безобидната насмешка, вица и лепването на прякора до гротеската и умопомрачението пред смъртта.

Игрово отношение можем да открием и на езиково равнище. Вагантските нотки в поведението на Вийон залягат в специфичния му хумор, насочен към различните обществени пластове и към обекти от различно естество. Симеон Хаджикосев отбелязва, че единадесетте му балади са написани на жоблен – тайния език на парижките престъпници от XV век. Това е още една демонстрация на егоцентризма на маргиналията, понеже е акт, който говори за „психологическа реакция на ограждане от останалия свят, проява на независимост и особена апашка гордост“ (Вийон/Viуon 1993: 15). Боравенето с юридическа лексика придава на „Завещанието“ забавната измамливост за легалност. Така Вийон се подиграва на съдебната система и нейните властови представители. В същото време обаче зад пародията прозира и апелът за социална справедливост. Текстът е актуален за своето време, защото носи послания към тогавашните обществени структури – той не е единствено словесна закачка с неприятел или размисъл с обобщаващо звучене за любовта и смъртта.

Тенденция към игрово компилиране и подреждане може да се наблюдава и в самата структура на „Завещанието“. Предпочитана форма за изразяване е стансата, която според Симеон Хаджикосев е „особено гъвкава и изразителна форма“ (Вийон/Viуon 1993: 9). София Филипова я определя като малко стихотворение с медитативно съдържание и със строфа, която е между четири и дванадесет стиха (Филипова/Filipova 2010: 280 – 281). Това знание за използваната от поета форма облекчава първоначалното ни усещане за фрагментарност и несвързаност на отделните строфи. Вийон вкарва по-малки текстове като „Сказание за Диомед“, „Балада за някогашните жени“, „Балада за някогашните мъже“, „Староезична балада“, „Жалбите на хубавата продавачка“, „Баладичен съвет на хубавата продавачка към леконравните момичета“, „Двойна балада за любовта“ и т.н., функциониращи като аргументи, примери, допълнения и тематични акценти в потока на неговите разсъждения. Баладата е френска рожба, появила се на бял свят в периода XIV – XV век като „жанр на рицарската поезия върху разказ за необикновени събития“ (Филипова/Filipova 2010: 53). Тя има твърда стихотворна форма със специфична римна структура спрямо броя на сричките, рефрен и полустрофа за заключение.

Жанровият ѝ произход се свързва с фолклора, изпълнява се като песен паралелно с танц. Нейният фантастичен сюжет придава тайнственост на ситуациите; баладите „обикновено изобразяват трагични събития с остри конфликти“ (Филипова/Filipova 2010: 53). Според изследователката баладата съдържа интенцията да се разгърне в три направления, както се случва и нататък в нейното развитие: по линия на нейната емоционална съдържателност и музикалност, по отношение на нейното позоваване на исторически личности от миналото и определени географски ареали и във връзка с възможните ѝ социално-изобличителни конотации.

Вийоновите балади не са фантастични, но за сметка на това покриват критерия за трагична събитийност и конфликтна острота. Като образец в структурно отношение за френската балада Филипова посочва Вийоновата „Балада за обесените“, известна още като „Баладична епитафия на обесените“, което насочва към *postmortem* говоренето от името на вече обесените. Те са си отишли от света, но продължават да говорят – акт, който може да бъде асоцииран и с висенето на телата им от бесилките, понеже мъртвите вече не са в състояние да възпроизведат движение, но все пак плътта им се движи от външни стимули като вятъра, тоест тя привидно се контролира. Вийон нито оправдава, нито обвинява пряко разбойниците за техните постъпки и последвалите присъди; конфликтната острота е в отношението между индивида и обществото, което пренебрегва душите на хората дори и след тяхната физическа смърт, тоест маргиналът си остава маргинал дори и да не е жив. Любопитен е и опитът на Жан-Клод Шмит да направи баладата на Вийон сетивно чуваема, като възстанови потенциалното звучене на някои натъртени или заглушени вокали и консонанти. Той споделя наблюденията на Ж. Екар: „Вийон майсторски изгражда всяка строфа, както и цялата поема, като умело разиграва противопоставянето на два прозодични типа – „строга тоналност, клоняща към лиричност“ и „по-свойски тон: регистър, близък до разговорната реч“ (Шмит/Shmit 2019: 83 – 84). Така от формална строгост в молбата към слушателя за съчувствие в следващата строфа трупът проявява разсъдителност и бързивост, която раздвижва ритмичната рамка.

Като фантастични балади с известни условности могат да бъдат посочени „Балада от името на съдбата“ и „Баладичен спор между душата и тялото“, понеже превръщането на съдбата в своеобразен мнولوجизиращ персонаж и разиграването на диалогична сценка между тялото и душата изискват наличието на самосъзнание, което е отворено за фикционално световъзприемане, без то да бъде митопораждащо

и схващано буквалистично. „Балада за някогашните жени“ и „Балада за някогашните мъже“ не изразяват блудкава носталгия по митологичното минало, а демонстрират интелекта на автора си и най-вече са пример за характерната баладична обработка на исторически фигури. Споменатото каталогово изброяване стилизира образите им и ги подчинява в руслото на обща идея – да се изрази песимизмът към настоящето чрез очертаването на едно идеално минало, което все пак е било настояще, повяхнало е и е загинало, както ще се случи с всеки сегашен момент.

Баладичните текстове в творчеството на Вийон са посветени на някого – на определена личност или колектив, към които е добавен някакъв епитет или допълнение. Това придава баладичност на речеви актове като съвета, молитвата за здраве (тази на майката към Богородица) или за упокой („Баладична заупокойна молитва за Жан Котар“), спора (между душата и тялото, както и „Баладичен спор с Франк Гонтие“), съвета („Балада за добрия съвет“) и други. В същото време тези актове афишират опита на Вийон да се вмести във въпросния жанр, да го разшири според потребностите си. Тоест баладичността присъства задължително във формален план, докато в съдържателен план проявява поведение и като център, и като допълнение.

Всичко това придава на „Голямото завещание“ привидната незрялост на жанровия синкретизъм. Вийон не само „играе на шикалки“ (Вийон/Viyon 1993: 89) с нас, като гласът му ту се появява, ту изчезва, но и на лексикално и жанрово ниво той се шегува с читателите си. Вийон е колкото първолично заявен, толкова и скриващ се и това превръща скромността му в театрална поза, а ядът, породен от глупавата му любов и богатите самозванци, и воайорството на безпомощния пред смъртта стават извор за философски наблюдения. В жанрово отношение гласът на Вийон често е разпознаваем в малките баладични форми, които задават усещането за медитативен ритъм с рефрените си. Така неговото появяване има уплътняващо въздействие вътре в структурата на *Завещанието* – гласът му понякога се скрива, за да изпъкнат чуждите гласове и така функционира като трансмисия помежду им.

С риск да навлезем в свръхинтерпретиране, можем да отбележим, че „Завещанието“ е създадено в тъмничната атмосфера на смъртното очакване. То е *голямо* не само заради разширеното си художествено надграждане спрямо юридическото завещание или заради очевидния обемен превес, който притежава в сравнение с „Малкото завещание“ на поета от 1456 г. То побира в себе си множество от стиховете на предходното завещание, концептуализира и кристализира ав-

торовите житейски и стилови търсения, а това ще рече, че можем да гледаме на „Голямото завещание“ като на опит на Вийон да направи антологизация на собственото си творчество. Така има вероятност жанровата разноликост да е осъзнато търсена. Субектът може да се изрази напълно единствено чрез всичките по-малки жанрове на баладите, сказанията, съветите, епитафиите, рондото, четиристишията и т.н., събрани в по-голямата и нестрога форма на завещанието. Именно посредством тази на пръв поглед жанрова разхвърляност и нечистота Вийон може да се завещае напълно – и като творец, и като индивид, който ще умре, и като своеобразен персонаж вътре в текста си.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Вийон/Viуon 1993:** Вийон, Ф. *Голямото завещание*. София: Христо Ботев“, 1993. [Viуon, F. *Golyamoto zaveshtanie*. Sofia: Hristo Botev, 1993.]
- Еко/Еко 2018:** Еко, У. *Средновековното мислене*. София: Изток-Запад, 2018. [Еко, U. *Srednovekovното mislene*. Sofia: Iztok-Zapad, 2018.]
- Льо Гоф/ Lyo Gof 1993:** Льо Гоф, Ж. *Интелектуалците през Средновековието*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993. [Lyo Gof, Zh. *Intelektualtsite prez Srednovekovieto*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1993.]
- Roche/Рош 2002:** Roche, I. The Use and Abuse of Legality in Villon’s Testament. // *The French Review*, Vol. 76, No. 1, 2002, 78–87.
- Филипова/ Filipova 2010:** Филипова, С. *Речник по стихознание*. София: Изток-Запад, 2010. [Filipova, S. *Rechnik po stihoznanie*. Sofia: Iztok-Zapad, 2010.]
- Фосие/ Fosie 2009:** Фосие, Р. *Обикновеният човек през Средновековието*. София: Рива, 2009. [Fosie, R. *Obiknoveniyat chovek prez Srednovekovieto*. Sofia: Riva, 2009.]
- Хъойзинха/ Hуoуzinhа 2000:** Хъойзинха, Й. *Homo ludens*. София: Захарий Стоянов, 2000. [Hуoуzinhа, Y. *Homo ludens*. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2000.]
- Шмит/ Shmit 2019:** Шмит, Ж. *Ритмите през Средновековието*. София: Изток-Запад, 2019. [Shmit, Zh. *Ritmite prez Srednovekovieto*. Sofia: Iztok-Zapad, 2019.]

ТРИТЕ ВЕЩИЦИ И МАКБЕТ – ГЕНЕЗИСЪТ НА ЕДНО САМОИЗПЪЛНЯВАЩО СЕ ПРОРОЧЕСТВО

Александър Димитров
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE THREE WITCHES AND MACBETH – THE GENESIS OF A SELF-FULFILLING PROPHECY

Aleksandar Dimitrov
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The paper explores the tragedy *Macbeth* through the concept of self-fulfilling prophecy introduced by sociologist Robert Merton. The purpose of the paper is to demonstrate that the entire plot of the play is initiated and completed based on a self-fulfilling prophecy. It originates from Macbeth's first encounter with the Three Witches, which is also taken as the main object of examination in the paper. By analyzing the characters of Macbeth and the Three Witches, the paper argues that the witches are a condition but not a cause of the hero's criminal acts. They only place him on the edge between good and evil, where he should make his own choices.

Keywords: Shakespeare, tragedy, Macbeth, The Three Witches, self-fulfilling prophecy, Robert Merton

В опит за осмисляне на силно енигматичната и предизвикателна трагедия „Макбет“ настоящият текст ще разгледа образите на трите вещици и Макбет, изследвайки тяхното взаимодействие през понятието за „самоизпълняващо се пророчество“ (self-fulfilling prophecy), въведено от социолога Робърт Мъртън в статия¹ със същото заглавие от 1948 г. В хода на анализа ще се разгледат въпросите: възможен ли е въобще един такъв прочит с оглед вътрешната логика на текста и какво всъщност би дало и би отнело това тълкуване?

Отправна точка на настоящия прочит ще бъде третата сцена от първо действие, защото там се открива генезисът на трагическия конфликт и там започва „истинското действие“ (Минков/Minkov 1998: 208). Сцената условно може да се подели на четири смислови ядра: среща и диалог на Макбет и Банко с трите вещици; изчезване на вещиците и смут у двамата герои относно случилото се; познаване чрез известяването за новополучената титла; реакции, обговаряне и преосмисляне на срещата спрямо неочакваната информация. От участници-

---

¹ Вж. Merton/Мъртън 1948.

те в сцената – трите вещици, Макбет и Банко², – може да построим своеобразен триъгълник, защото всеки от тях има съприкосновение с останалите и всяко взаимодействие е важно за очертаване на акцентите в сцената. В диалозите и монологите от сцената откриваме потенциите, които движат пиесата до завършека ѝ. Това е сцената, в която зейва фаталната пробойна в съзнанието на Макбет. Тя го завлича в онова, което ще наблюдаваме до края – регреса от храбър воин и доблестен поданик до вероломен предател и убиец. Ключовият за нас въпрос е защо се случва този зловещ преход? Има ли предзададен характер и доколко самият Макбет е отговорен за съдбата си? Отговорите на тези въпроси ще потърсим през образите на вещиците и Макбет: в техния произход, техните характеристики и най-накрая в тяхното взаимодействие.

Трите вещици съсредоточават в себе си множество културни кодове, стават средишно поле за митологически, религиозни, исторически и литературни тематични преплитания. Образът им не може да се тълкува еднозначно: открива се народно-митологическа основа – „те са трите норни на старогерманската митология...“ (Минков/Minkov 1998: 204); с оглед на названието³ и ролята на образа може да се направи анализ във връзка с античната представа за съдбата и нейните вариации през времето⁴; може да се направи психологически прочит, който да очертае вещиците като възплъщение на несъзнаваното⁵ и пр. Нито едно от тези тълкувания обаче не изчерпва и не изяснява образа, напротив, само показва аспект от неговото присъствие и функциониране, задълбочавайки сложността му. Независимо от тълкуването винаги се посочват обвързаността на вещиците със злото и техният свръхестествен порядък.

Представата за вещиците като стихийни и мрачни сили започва да се изгражда още с първата им поява на сцената (I д., I сц.) и се утвърждава през цялата пиеса. Те винаги са ситуирани в пространство, което е

² Пропускаме останалите персонажи в сцената, защото единственото, което ни интересува от тяхното участие, е съобщението за новата титла на Макбет. Второстепенните персонажи в пиесата като цяло могат да бъдат пренебрегнати, тъй като са „скицирани бегло“ (Брадли/Bradli 2016: 381 – 382).

³ Вж. Томаркен/Томаркен 1984: 84. Реферирайки към анализите на Самюъл Джонсън върху Шекспировите трагедии, текстът на Томаркен коментира произхода и значението на названието на вещиците, около което възникват спорове. Като извод е посочено, че думите *weird* и *weyward* имат общ смисъл в етимологически план и че означават едновременно *съдба* (fate) и *извратен* (perverse), *инатлив* (obstinate).

⁴ Вж. Спасова/Spasova 2018: 538 – 555.

⁵ Вж. Willbern/Уилбърн 1986: 543.

маргинално по отношение на човешкия свят – пустошта, пещерата. Появата им винаги е придружавана от гръм. Речта им е римувана, но и накъсана. Показани са да извършват ритуали, да общуват със странни същества и да кроят злосторства. Всичко, което носи присъствието на вещиците, свидетелства за тяхната енигматичност и надредност спрямо света на хората, тоест откроява тяхната свръхестественост.

За читателя е ясно, че има действителна намеса от друг порядък⁶. Но можем ли да я обясним: има ли пряко действие, извършено от вещиците, което да повлияе на драмата; не е ли тяхната намеса всъщност не-намеса, защото е само словесна, но все пак е неделима и задвижваща цялото действие и трагическия конфликт? Всеки опит да се рационализира и обясни еднозначно тяхната същност и роля е спрял от непроницаемата амбивалентност, която ги обкръжава. Тази несигурност допълнително аргументира фантастичната им окраска.

В третата сцена от първо действие фантастичният характер на вещиците се откроява в най-пълна степен. Това е първият път, в който наблюдаваме осъществяването на контакт между свръхестествено и естествено – трите вещици, от една страна, и Макбет и Банко, от друга. След срещата Банко се усъмнява във видяното и във възприятията си: „Но дали / ги имаше, или сме яли корен, / омайващ разума?“ (УШ/WS)⁷ (15). Шотландските благородници приемат почти с насмешка чутото от трите „набръчкани, ужасни същества“ (13), но съвсем скоро – при получаване на вестите от краля – Банко ще възкликне: „Да казва правда дяволът?“ (16). Имаме преход от скепсис през насмешка до изненада и объркване, като последните веднага са приписани на дяволското и свръхестественото, защото и за героите, и за читателя не остава друга възможност освен да посочат необяснимото като свръхестествено⁸.

„Свръхестественото обаче винаги е поставено в тясна връзка с характера“ (Брадли/Bradli 2016: 23), съответно вещиците не бива да се разглеждат самостоятелно, а в подчертана връзка с Макбет. До този

---

⁶ Същото е в сила и при сценичните представяния на текста – вещиците изначално са били представяни от актьори, каквато е била и интенцията на Шекспир, за разлика от безплътните духове в пиесите му, репрезентирани само чрез глас. Вж. Tomarken/Томаркен 1984: 83.

⁷ Цитатите от трагедията са по У. Шекспир. *Макбет: Трагедия*. София: Отечество, 1985. Тъй като всички ексцерпирани примери са единствено от това произведение, след всеки цитат по-нататък ще бъде отбелязван само номерът на съответната страница.

⁸ Разглеждайки същността на Шекспировите трагедии, А. Брадли също отбелязва, че свръхестественото не може да бъде обяснено с „илюзия на съзнанието на някой от персонажите“ (Брадли/Bradli 2016: 23).

момент в пиесата (I д., III сц.) героят присъства задочно единствено през своята храброст. При появата си на сцената произнася: „Не знам друг ден – тъй лош и тъй добър!“ (13), което ни връща към думите на вещиците от края на първа сцена: „Зло – добро, добро и зло“ (8). Така още чрез първите си думи Макбет е обвързан с тях. И тази словесна и смислова препратка не е случайна, тъй като загатва, че героят ще бъде поставен в граничното пространство между добро и зло и именно вещиците са тези, които ще го изправят пред избор, защото, както сами отбелязват, летят между доброто и злото, т.е. са носители на самата граничност.

Още с поздрава си вещиците, подобно орисници, насочват към Макбет своите наричания, чиято неистинност и изумителност постъпателно нараства. Първото – вярно и известно на героя, е обвързано с миналото. Второто, отново под формата на обръщение, е новост за героя, съответно е положено на границата между настояще и бъдеще. Текстът вече е представил нареждането на краля титлата тан на Кодор да бъде дадена на Макбет, съответно за читателя това пророчество е актуално и истинно, но за самия герой е неистинно в настоящето и затова хипотетичността му го притегля към бъдещето. Третото директно е отнесено към бъдещето и съдържанието му е най-невероятно и внушително: „Привет, Макбет, от който крал ще стане“ (13). Реакцията на Макбет е външно представена – през думите на Банко: „защо във страх се стряскаш/от толкова примамливи слова?...“ (13). Това наблюдение въвежда контраста, свидетелстващ за преломността на срещата. Предсказанията поразяват Макбет и неимоверната му храброст е сведена до страх. Такова полюсно преобръщане загатва, че чутото не е нещо съвсем непознато и неочаквано за него, напротив, реакцията е толкова силна именно защото има обвързване с вече съществуващи черти и мисли на героя⁹ (нещо, което се потвърждава в хода на пиесата¹⁰). Има изговаряне на неназованото, разкриване на скритото, което предизвиква Макбет на пряк сблъсък със самия себе си.

---

⁹ С това настоящият текст по-скоро отхвърля нерядко срещаните твърдения, че амбицията и престъпните мисли са изцяло външни за Макбет и са плод на внушения от трите вещици, вж. напр. Хаджикосев/Hadzhikosev 2000: 693 – 694; Минков/Minkov 1998: 205.

¹⁰ Например думите на Лейди Макбет при получаването на вестите от съпруга ѝ (I д., V сц.) са красноречиви за неговия характер и желанията му: „Ти би искал/велик да си и, знам, не си лишен/от честолюбие“; „Целиш се високо“; „искаш да спечелиш и неправ“ (22).

За въздействието на срещата върху персонажа са показателни и последните му думи, преди вещиците да изчезнат. Откакто чува пророчествата за себе си, той остава сякаш в ступор, за което съдим по казаното от спътника му и отсъствието на Макбет от последвалия диалог на Банко с вещиците. В края на диалога Макбет сякаш се сепва и възкликва „Почакайте, пророчици неясни!“ (14). Досега потънал в размисли за чутото, героят трескаво започва да търси обяснение за дадените пророчества и излива словесен поток, изпълнен с възклицания и въпроси. Любопитството му е неистово, а настоятелността му – крайно напориста: „Заклевам ви, кажете!... Стойте! Стойте!“ (14). Настояването му е подминато, а въпросите му не получават отговор и той е оставен единствено с вече чутите лаконични, но внушителни слова, за да отсъди сам за ситуацията и да претегли знаменията.

„Ако хората дефинират ситуацията като реални, те стават реални в своите последици“¹¹, гласи теоремата на Уилям Томас, на която Робърт Мъртън се позовава, за да изведе дефиницията си за самоизпълняващото се пророчество. Мъртън коментира, че хората реагират не само на обективното в дадена ситуация, а „също, на моменти преимуществено, на значението, което тази ситуация има за самите тях“¹² (Merton/Мъртън 1948: 195), като допълва, че вече придаденото допълнително значение на ситуацията определя последвалото поведение на хората.

Проследявайки и съпоставяйки реакциите на Макбет и Банко¹³ през цялата трета сцена (I д.), можем да открием, че за първия казаното от вещиците има много по-голяма стойност. Мнителността на Банко се запазва до края на сцената. Той отхвърля пророчествата (макар отнасящото се за него да е не по-малко изненадващо и величествено от предреченото на спътника му). Мъдро отбелязва, че „силите на тъмнината/желаейки ни злото, ни залъгват/със дребни истини, за да ни вкарат/във гибелни последици!“ (17). Макбет обаче, слисан от потвърждението на второто пророчество, се фиксира върху третото – „Две правди тука бяха/предсказани като примамлив пролог/към сцената, огрята в царствен блясък!...“ (17). И тази фиксация се проявява именно след отправеното от Банко загрижено предупреждение, за да открие разликата в реакциите им. С оглед на изведеното от Мъртън можем да си обясним тази разлика чрез придаването на допълнително значение от страна на самия Макбет. За него чутото е много по-

---

¹¹ Преводът е мой – А. Д., вж. Merton/Мъртън 1948: 194.

¹² Прев. мой – А. Д.

¹³ За реакцията на Банко спрямо вещиците и спрямо Макбет вж. Брадли/Bradli 2016: 374 – 375.

озадачаващо и предизвикателно, защото кореспондира с определени потенци и желания, които той вече има у себе си¹⁴. За това съдим от монологите¹⁵ му в сцената, един от които е цитиран по-горе и разкрива какво значи за Макбет предреченото. То е „огрято“ и в „блясък“ – описание, което свидетелства за вече съществуващия у героя копнеж.

„В най-проникновените си монолози (например Хамлет и Макбет) Шекспир кара публиката да вникне в иронията и многозначностите, които героят произнася, без сам да съзнава“ (Фаулър/Fauler 1993: 144), следователно през монологите можем да получим достъп и до неосъзнатото от самия персонаж, а именно там се крият потенциите и желанията. Красноречив е следният монолог на Макбет:

Тоз подтик свръхестествен
не може да е лош, но и не може
да е добър. Ако е лош, защо
започна с правда? Ей ме тан на Кодор!
Ако добър е пък, защо тогаз
при мисълта, която ми внушава,
косите ми настръхват и сърцето –
противно на привичките си – блъска
в ребрата ми? Действителният ужас
е нищо пред ужасните представи
на мозъка. Убийството е още
единствено в главата ми, а на,
така ме друса целия, че всичко
във мене е догадка и възможност
и за ума ми съществува само
несъществуващото!

(17)

Тук откриваме свидетелство за зейналия у героя душевен разкол – мисълта е накъсана и прелива, няма нищо еднозначно. Преплитат се въпроси и възклицания, с които Макбет претегля мислите си по оста добро – зло. Опитва се да изведе съждение, с което сам да си обясни случилото се, но вместо това умът му е изпълнен от ужаса на натрапчивата представа за убийството. Финалът на монолога е двойок в значе-

¹⁴ Вж. Tomarken/Томаркен 1984: 80. Авторът посочва, че вещиците са „само катализатори, предизвикващи латентната престъпна амбиция на Макбет“ (прев. м. – А. Д.).

¹⁵ „Психологическата самохарактеристика намира най-пълнен израз в условно използваните монолози, а също и в монологическите реплики, чрез които се изразяват интимни мисли в присъствието на други лица“ (Игълтън/Igaltan 2003: 257).

нието си: „несъществуващото“, от една страна, се обвързва с „ужасните представи“ и препраща към убийството; от друга страна, кореспондира и с думата „възможност“, като по този начин насочва към предречената кралска титла. Престъпно и възможно са отъждествени и първото се превръща в предпоставка за второто. А трескавостта, която демонстрира монологът, може да се обясни с това, че мисълта се върти около нещо познато и желано, но вероятно изтласквано и потискано. Сега обаче е отново извикано, и то като по-близко и силно отпреди, ала поражда у героя несигурност и раздвоеност, тъй като стремежът е обвързан с престъпление.

Към края на сцената (I д., III сц.) Банко отбелязва, че приятелят му е в „захлас“ (18), което потвърждава концентрирането върху случилото се и придаването на допълнителен смисъл от страна на Макбет¹⁶. Това води към очакване, че последвалото му поведение ще бъде повлияно от тази фиксация. Съответно имаме основания да се запитаме дали пророчеството, което вещиците правят, не е самоизпълняващо се.

Определението на Робърт Мъртън за понятието е следното:

Самоизпълняващото се пророчество поначало е *грешно* дефиниране на ситуацията, предизвикващо ново поведение, което прави първоначално грешната представа *истина*. Измамната валидност на самоизпълняващото се пророчество поддържа господството на грешката, защото пророкът се позовава на действителния ход на събитията като доказателство, че е бил прав от самото начало.¹⁷

(Merton/Мъртън 1948: 195)

Грешното дефиниране на ситуацията при Макбет се състои, от една страна, в сляпата вяра, че вещиците истинно му предсказват бъдещето; от друга, в директното и аксиоматично обвързване на предречената кралска титла с убийство; и от трета, в неясната му позиция относно действие и бездействие с цел сбъдването на пророчеството. Вярата се потвърждава и утвърждава при получаването на титлата тан на Кодор. „Измамната валидност“ на пророчествата е задействана чрез второто, което служи за доказателство пред Макбет, че и третото би могло да се изпълни. Мислейки за него обаче, героят автоматично го обвързва с убийството – „...при мисълта, която ми внушава,/косите

---

¹⁶ От друга страна, в този момент Банко не е вгълбен в случилото се, а разговаря с новодошлите Рос и Ангъс.

¹⁷ Прев. м. – А. Д.

ми настръхват и сърцето...“ (17). Схващането му за собствената роля спрямо пророчествата е крайно объркано и двойствено. Първоначално се опира на неведомите сили на съдбата и отрича предприемането на действия: „Ако ме иска крал, съдбата може/ да ме венчае, без да мръдна пръст!“ (18). Но още в следващата сцена (I д., IV сц.) след обявяването на Малком за кралски наследник несигурно възкликва: „Тоз Къмберландски княз ще ме препъне,/ако не го прескоча!“ (21), което вече променя позицията му от пасивна в активна.

Така грешното дефиниране на ситуацията от Макбет е тройно, което предизвиква и ново поведение у него – той е обзет от мисли и съмнения. Изправен е пред избор и решение, което обаче винаги се връща към неясната ситуация, която го е породила – срещата с вещниците. С това се поддържа господството на грешката. Съпругата му, Лейди Макбет¹⁸, допълнително влиза в пророческа роля – „Ти беше Гламис, ето те и Кодор,/ще станеш и което ти предричат“ (22). Позовавайки се на действителния ход на събитията, тя затвърждава правотата на пророчеството – нещо, което и самият Макбет прави, но съпругата пропъжда зеещите у него съмнения, за да консолидира стремежа в съзнанието му. И успява – по-късно новото поведение на героя придобива и форма чрез убийството на Дънкан. С това определението за самоизпълняващо се пророчество е изцяло изпълнено.

Пророчеството впримчва Макбет от момента на съобщаването. Примката е първоначално хлабава – у героя има множество съмнения и страх от мисълта, която съпътства знамението. Постепенно обаче се затяга благодарение на Лейди Макбет. Затягането може да се проследи чрез схващането на шотландския благородник за убийството. Наблюдава се преход от мисъл и въображаема представа¹⁹, съпътствани от несигурност и съмнение, през вербализация²⁰, която отразява все по-здравото вкореняване на мисълта и нейното приемане, до материализиране чрез деяние²¹. Деянието води до изпълняването на пророчеството и в трето действие вече виждаме Макбет като крал. Кръгът е затворен. Предреченото – сбъднато.

---

¹⁸ В превода на В. Петров названието е „Леди Макбет“, но в текста ще използваме установилата се форма „Лейди“. (вж: УШ/WS).

¹⁹ Мисълта и въображаемостта биват изразени в монолозите на Макбет.

²⁰ Вербализацията препраща към диалозите между Макбет и Лейди Макбет (I д., V сц. и I д., VII сц.), в които се състои обсъждането на престъпното дело. Това приближава мисъл до материя, защото словото вече има облик и насоченост, т.е. различно е от монолога.

²¹ Самият акт на убийството се състои във II д., II сц.

През анализа на трета сцена от първо действие доказахме, че определението за самоизпълняващо се пророчество е спазено и схемата изпълнена. Ценното при този прочит е, че от една страна, се реабилитира статутът на свръхестественото в трагедията, защото то тенденциозно може да бъде пренебрегнато, например при психоаналитичните прочити на пиесата, а от друга, се създават възможности и предпоставки за допълнителни анализи и сравнения, например във връзка със старогръцката драма²². И не на последно място прочитът предлага любопитен детайл във връзка с характера и развитието на Макбет, като наред с това насочва поглед към въпроса за трагическата вина на героя и предзададеността на действията му от един нов ракурс.

„Макбет“ представлява „счепкана прежда“ (81) и всеки елемент препраща към друг, който носи нов смислов нюанс. Именно сложността на пиесата е силно вероятна причина за нейната краткост. Стремглавият сюжет, размитите граници между естествено и свръхестествено, напластените противоречия и състеният трагизъм ни поставят в епистемологичен скептицизъм и горчивите думи на Макбет ни напомнят, че всичко може би е „история, разказана от луд“ (110).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Брадли/Bradli 2016:** Брадли, А. С. *Шекспировската трагедия: Лекции върху Хамлет, Отело, Крал Лир и Макбет*. София: Изток-Запад, 2016. [Bradli, A. S. *Shakespeare's tragedies: Lectures on Hamlet, Othello, King Lear and Macbeth*. Sofia: Iztok-Zapad, 2016.]
- Игълтън/Igaltan 2003:** Игълтън, Т. *Увод в литературната теория*. Т. 2. София: Агата-А, 2003. [Igaltan, T. *Uvod v literaturnata teoria*. T. 2. Sofia: Agata-A, 2003.]
- Минков/Minkov 1998:** Минков, М. *Шекспир: Епоха и творчество*. София: Емас Глобус, 1998. [Minkov, M. *Shakespeare: Epoch and Creativity*. Sofia: Emas Globus, 1998.]
- Merton/Мъртън 1948:** Merton, R. The Self-Fulfilling Prophecy. // *The Antioch Review*, vol. 8, no. 2, 1948, 193 – 210.
- Спасова/Spasova 2018:** Спасова, К. Случайност и съдба в Поетика на Аристотел: Статуята на Митий в Аргос. // *Предизвикателството Аристотел. Сборник с разширени доклади от конференцията, посветена на 2400-годишнината от рождението на Философа, проведена в СУ „Св. Климент Охридски“ от 28 до 30 ноември 2016 г.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2018, 538 – 555. [Spasova, K.

---

²² Вж. Брадли/Bradli 2016: 383.

Sluchaynost i sadba v Poetika na Aristotel: Statuyata na Mitiy v Argos. // *Predizvikatelstvoto Aristotel. Sbornik s razshireni dokladi ot konferentsiyata, posvetena na 2400-godishninata ot rozhdenieto na Filozofa, provedena v SU „Sv. Kliment Ohridski“ ot 28 do 30 noemvri 2016 g.* Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2018, 538 – 555.]

Tomarken/Томаркен 1984: Tomarken, E. The Witches in ‘Macbeth’: Samuel Johnson’s notion of selective empathy. // *CEA Critic*, vol. 47, no. 1/2, 1984, 78 – 89.

Willbern/Уилбърн 1986: Willbern, D. Phantasmagoric ‘Macbeth. // *English Literary Renaissance*, vol. 16, no. 3, 1986, 520 – 549.

Фаулър/Faular 1993: Фаулър, Р. *Речник на съвременните литературни термини.* София: Наука и изкуство, 1993. [Faular 1993: Faular, R. *Rechnik na savremennite literaturni termini.* Sofia: Nauka i izkustvo, 1993.]

Хаджикосев/Hadzhikosev 2000: Хаджикосев, С. *Западноевропейска литература. Ч. 1.* София: Сиела, 2000. [Hadzhikosev, S. *Zapadnoevropeyska literatura. Ch. 1.* Sofia: Siela, 2000.]

ИЗТОЧНИЦИ

УШ/WS: У. Шекспир. *Макбет: Трагедия.* Прев. Валери Петров. София: Отечество, 1985. [U. Shekspir. *Makbet: Tragediya.* Prev. Valeri Petrov. Sofia: Otechestvo, 1985.]

ТРАГЕДИЯТА В РОМАНА. ПРОЧИТ НА „ФРАНКЕНЩАЙН“ ПРЕЗ АРИСТОТЕЛ

Габриела Иванова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE TRAGEDY IN THE NOVEL. A READING OF “FRANKENSTEIN” THROUGH ARISTOTLE

Gabriela Ivanova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The paper aims to explore how Aristotle's concepts of tragedy can be transferred to the study of epic narrative to discover new fields of interpretation of the novel "Frankenstein; or, The Modern Prometheus". The protagonist Victor Frankenstein is traced to reveal his characteristics as a tragic character. The paper examines the construction of the plot of Mary Shelley's novel through the events of suffering, anagnorisis and peripeteia, identified in "Poetics" as key to the best examples of the tragedy as a genre.

Keywords: Frankenstein, Mary Shelley, Aristotle, tragedy, plot, hamantia, anagnorisis, peripeteia

*Единственото и Всичко, което продължава да се
търкаля и до днес – със спорадични глътки въздух –
телеологично би било абсолютното страдание.*

Теодор Адорно¹

*В името на Бога, защо наричате нещо трагедия,
освен ако то не е замислено като пиеса?*

Джон Г. Локхарт²

Може ли трагическото да бъде мислено отвъд рамките на драматургията, като възприето от друг, несвойствен му жанр, какъвто е романът? Настоящото изследване има за цел да проследи този проблем, разглеждайки специфично трагическите похвати, използвани при изграждането на фабулата на *Франкенщайн*, или *Новият Прометей*, като се фокусира върху избран епизод от романа, улавящ трагическата съдба на Виктор Франкенщайн – заставен от съдбата да разпознае у своето творение, на което именно той е вдъхнал живот – убиеца на собствения си брат. Връщайки се към Аристотеловата *Поетика* и концепцията за

¹ Adorno/Адорно 1973: 320, преводът е мой – Г. И.

² Цит. по King/Кинг 1978: 30, преводът е мой – Г. И.

това какво прави една художествена творба трагическа, ще проверим как *трагическото страдание*, *узнаванията* и *перипетиите* са използвани в епическото повествование и с какво допринася това за разгръщането на интерпретационното поле на разглеждания роман.

Преображенията на трагичното – връщане към основите

Като понятие в литературната теория трагедията преживява своите значителни метаморфози през различните епохи и при различните изследователи на жанра. Ако се заемем да направим преглед на интерпретациите му, ще видим, че те, на първо място, се оспорват взаимно, а на второ – оспорват и трагическия характер на тези жанрови образци, които не могат да бъдат поместени в избраното определение за трагедия (вж. Eagleton/Игълтън 2009). Поетики на жанра и концепции за трагическото занимават и велики, и посредствени умове в продължение на векове, оплитайки сложни мрежи от противоречия и уговорки както в полето на литературната теория, така и в това на философията от Платон до Бенямин и отвъд него. Лесно би се постигнал консенсус, че между всички трагически творби има нещо общо, но когато опитаме да изведем споменатото сходство до нивото на дефиниция, която не се опира единствено на състраданието, предизвикано у читателя (Eagleton/Игълтън, цит. съч.) – неизбежно се изправяме пред проблем.

Ситуацията се усложнява още повече, щом обърнем внимание на факта, че *трагичното*, излязло от професионалната лексика и възприето в ежедневието ни, успява да побере в себе си допълнителни смислови оттеньци, вариращи както на културно, така и на индивидуално равнище, и все пак, ако го сведем до една висша степен на тъжното, малцина биха оспорили това свръхопростяване. Всъщност няма да ни изненада становището на Т. Игълтън, че „за повечето хора днес трагедията означава действителна случка [...] и те вероятно не са наясно, че тя изобщо има художествен смисъл“ (пак там: 18³). Това идва единствено да ни покаже в колко разнопосочно обращение е понятието, което ще ни занимава в предстоящите редове и как пред нас стои задачата да го ограничим в своеобразна рамка, която да ни помогне да избегнем евентуалните противоречия, с които бихме се сблъскали.

В хода на изложението ни предстои да изпитаме трагедийния характер на романа *Франкенщайн*, а за да направим това, ще се върнем към изначалните прояви на трагедията, установила се като клю-

³ Преводът е мой – Г. И.

чова за една цяла епоха – епоха, която на свой ред повлиява на всяка последваща – а именно Античността, защото „ако схванем същността [на трагедията] в древногръцкия феномен, ще успеем да разберем всички останали трагедии като аналогични на древногръцките“ (Ricoeur/Рикьор 1967: 221, преводът е мой, Г. И.).

Аристотел започва своето ранно съчинение „Поетика“ със заявката, че в него ще говори „за поезията изобщо и за нейните видове“ (Аристотел/Aristotel 2013: 77). Под това трябва да разбираме жанровете, разработени и усвоени от неговото време – епосът, трагедията, комедията и дитирамбическата поезия. Аристотел обаче не отделя еднакво внимание на всички тях. Всъщност това, което го занимава в по-голямата част от труда му, е именно трагедията⁴, която „се оказва парадигмата, според която бива описано поетическото изобщо“ (Паскалева/Paskaleva 2018: 371). Единствено в съпоставка с нея той разглежда останалите поетически видове, като ги поставя един срещу друг, за да открие нейните отличителните белези. „Във всеки случай, той открито гледа на трагедията от съзнателно ограничена гледна точка и непрекъснато задава два въпроса. С какво трагедията превъзхожда другите форми на изкуството – защото той я намира за по-добра? Как, когато е най-добра, тя постига своите ефекти, които трябва да ни трогнат и да предизвикат удоволствие?“ (Brereton/Бреретън 1970: 27, преводът е мой, Г.И.). Оставяйки настрана йерархията на поетическите видове, изведена и защитена от древния философ, ние ще се насочим към елементите на жанра, който ни интересува, и ще проследим тези, които са най-важни за осмислянето на едно произведение като трагическо.

Трагедията, според Аристотел, е съставена от шест части: фабула, характери, език, мисъл, зрелищна постановка и музикална страна. Като най-важна е възприета фабулата – именно това е елементът, наречен „душа на трагедията“ (Аристотел/Aristotel 2013: 85). Тя може да се класифицира по два признака. Според единия е по-добре фабулата да бъде проста, а не двойна, т.е. да представя преход от „щастие към нещастие“ (пак там: 93), а не преход от нещастие към щастие. Според другия признак тя се дели на заплетена и проста, в зависимост от това

---

⁴ Според някои изследователи, в това число и Александър Ничев, до нас е стигнала едва част от разработката на Аристотел върху поетическото изкуство, в която ни се дават податки, че съществуват текстове, в които той се занимава по-обстойно с епоса и с комедията. Вж. Александър Ничев. „Поетиката“ като възражение срещу Платон“. – В: Аристотел. *За поетическото изкуство*. София: Захарий Стоянов, 2013: 11.

дали въпросният преход се осъществява чрез разпознаване и/или перипетия, или без тях (пак там: 90). Трагедията бива най-хубава, когато включва събитията *страдание, перипетия и узнаване*. Тъкмо чрез тях Аристотел ще издигне една конкретна творба до ранга на образец, а именно трагедията „Едип цар“.

Страданието и трагическата вина

Първият елемент, който ще разгледаме като напълно необходим, за да бъде осъществена една трагическа фабула, е страданието. То може да бъде видяно на няколко нива – повече или по-малко уловими от възприемателите на творбата. На повърхността би стояла физическата болка, на която може да съчувства всеки здравомислещ човек (вж. Brereton/Бреретън 1970: 46), но ако тя не е съпроводена от други, усложнени обстоятелства, трудно би могла да бъде назована трагическа. Потапяйки се по-дълбоко обаче, ще се сблъскаме с психологическия план на страданието – именно тук героят, натоварен с определено нещастие, което има силата да го срине, трябва да изтърпи ада върху своите плещи. Това е страдание, което обсебва съществуването и съзнанието му, като в един момент той започва да отъждествява себе си с него, виждайки целия свят или като причинител на неговата мъка, или като заплашен от абсолютен разпад вследствие на нея.

Връщайки се към Аристотел, виждаме страданието, описано като „действие гибелно и мъчително, каквито са например разните видове смърт, показани на сцената, силните болки, раняванията и други подобни“ (Аристотел/Aristotel 2013: 91). Ако се задоволим единствено с това определение, бихме рискували да включим в състава на трагичните събития такива, които не носят в себе си и капка трагизъм. За да стесним рамката, в която трябва да влезе едно нещастие или една болка, за да бъдат те достойни за трагедията, трябва да приведем към анализа си още няколко концепции, които ни предлага „*Поетиката*“.

На първо място – какъв трябва да е трагическият персонаж, за да може страданието му да бъде възприето именно като трагично? Нужно е изобразените лица да притежават качества, които да ги извисяват над обикновения човек, защото трагедията си поставя за задача да представи героите по-добри, отколкото биха били в действителността – за разлика от комедията например, която ги представя като по-лоши (Аристотел, цит. съч.: 78 – 79). Тук има малка уловка, защото героят, дори и изобразен като благороден и добър, не бива да се отличава с изключителна добродетелност и справедливост, защото в такъв случай не би заслужавал нещастната си съдба. Той трябва да извърши

грешка – най-добре поради незнание – и това да предизвика прехода от щастие към нещастие. Подобни грешки поради незнание, непредпазливост или случайност са похват, който е най-широко използван в комедията, без от него да произлизат трагични асоциации. „Но разликата е, че в трагедията, грешките са фатални и макар да е възможно те да бъдат пренебрегнати накрая, последиците от тях не могат“ (Brereton/Бреретън 1970: 39⁵). Веднъж след като грешката е била допусната, съдбата на героя бива повлечена надолу към нещастieto и никакви действия, предприети от него след това, не биха могли да го измъкнат от това падение, защото трагическа грешка е „не простата случайност в избора, в решението на героя, а такова негово действие, което необходимо произтича от характера, от нравствената му същност“ (Паси/Passy 1963: 193) и като такава тя бива непоправима. В това се корени трагичното.

Като последно условие, за да бъде осъществено пълното страдание на протагониста, ще разгледаме близките отношения между замесените лица в трагическото събитие, защото „ако враг убие враг, няма никакво състрадание нито в постъпката, нито в замисъла – освен чувството, свързано със самото страдание. Няма и при неутралните. Когато обаче страданията стават сред близки лица – например ако брат убива, възнамерява да убие или извършва друго подобно деяние срещу брат, син – срещу баща, майка – срещу син или син срещу майка, – тия случаи трябва да се търсят“ (Аристотел/Aristotel 2013: 95). От това произлиза умозаклучението, че не самите наранявания, болка и смърт предизвикват страданието у героя и възприемателя, а разклатените устои на междуличностните взаимоотношения – на тяхната срината сакралност.

Тук е най-подходящият момент да влезем в повествованието на „Франкенщайн“ и да видим как този срив се изразява в него. Както се уточни в началото на това изследване, то ще проследи трагическата съдба на Виктор Франкенщайн, като за целта ще разгледаме епизод от романа, улавящ в себе си ключовия момент, в който съдбата на героя прави преход към абсолютно нещастие. Това е сцената, когато Франкенщайн разбира, че той е отговорен за смъртта на собствения си брат, осъществена от създанието, на което той е вдъхнал живот. Още от това най-сбито представяне на събитията може да видим как отношенията между действащите лица са крайно усложнени и условието за близкородствена връзка е изпълнено. И още нещо – дава ни се въз-

---

⁵ Преводът е мой – Г. И.

можност да видим разликата между човешката скръб, породена от загуба на обичан член на семейството, която не би била достатъчна да извиси наратива до нивото на трагедия, и страданието, реализирано чрез узнаване, което разкрива трагическата вина на героя и стоварва именно върху него отговорността за злодеянието. Самият Виктор в разказа си за това събитие изрича: „В цялото това нещастие, което си представях и от което се страхувах, не можах да предвидя и една стотна от *страданието*, което бях обречен да понеса“ (курсивът е мой – Г. И.). Защото смъртта на Уилям вече бива осмислена различно от героя – тя се превръща от просто едно злощастно събитие, извършено от външна сила, в последица от *грешката*, допусната от самия Франкенщайн. От изтърпяващ мъката от смъртта на невинно дете, споделена от хората около него, главният герой се превръща в причинител на трагедията – във всякакъв смисъл на тези думи. Но в какво точно се изразява въпросната трагическа грешка в романа? Персонажът я осмисля и приема единствено на ниво създаване на чудовището, което впоследствие извършва злодеянията си – за Виктор Франкенщайн отговорността за разните нещастия и смърти в хода на повествованието носи безименното му творение, а той е виновен дотолкова, доколкото му е вдъхнал живот. Именно това заслепение на героя – въпреки познанията и перипетиите, които възникват в романа – няма да го напусне до самия му край. Той ще продължи да осъзнава себе си единствено като създател на убиеца, а не като убиец, чието оръжие е неговото собствено създание. Това е Едип, който при цялото знание, станало негово в края на пиесата, за злодеянието, което е извършил, не обвинява себе си за смъртта на баща си, а единствено се разкайва за последиците, които е предизвикала тази смърт. Франкенщайн упорито няма да осмисли пълните размери на трагическата си вина дори когато те му бъдат заявени от чудовището му – като създател той е трябвало да поеме отговорността за творението си, а вместо това го оставя безпризорно и без закрила. Именно това първоначално отричане от създаденото от него същество става причината то да се превърне в злодей – в това се корени трагическата вина на великия учен в света на романа. Хюбристичният акт на съживяване на това, което трябва да остане неживо, се осъзнава като стоящ на повърхността, докато наистина тъмната истина – онова, което бива важното от романтическа гледна точка, е фактът, че Франкенщайн изоставя създанието, което може да разчита единствено на него.

(Раз)познаване и перипетия

След като сме покрили минималното условие, за да съществува една трагедия, според дефиницията на Аристотел, се обръщаме към онези елементи на фабулата, които са „най-същественото, с което трагедията увелича зрителя“ (Аристотел/Aristotel 2013: 85), а това са именно перипетиите и узнаванията. Въпреки желанието ни разглеждането им да протече отделено едно от друго, абсолютната им обвързаност в наратива на интересувания ни роман не позволява подобно деление, без да предположи неизбежно преповтаряне в хода на разработката. Това – дори да ни създава неудобството да проследим тези две събития паралелно – напълно удовлетворява изискването на Аристотел те да протекат едновременно, защото „най-хубаво е узнаването, когато заедно с него възникват и перипетии, както е в „Един“ (пак там: 91) и във „Франкенщайн“, бихме допълнили ние. Но какво представляват тези две понятия и каква е тяхната функция в трагедията?

Според дефиницията, която ни дава Аристотел, узнаването е „преход от незнание към знание, или към приятелство или вражда между героите, определени за щастие или нещастие“ (пак там: 91). Това едва скицирано определение не ни оставя с особено ясна представа за значението на термина, ако към него не включим допълнителни разяснения за случаите, в които похватът бива използван. Узнаването може да се осъществи като разкритие за характера и за причинителя на едно или друго събитие, като би следвало то да бъде злощастно, ако е част от състава на трагедията. Съществува и друг клас узнавания, които се състоят в идентифицирането на един герой от страна на друг – или от страна на двамата, ако неведението относно тяхната връзка е взаимно. Това може да стане по няколко начина – произтичащо от самите събития, по външни белези на героя, чрез неговото саморазкриване, чрез изникнал спомен или чрез умозаключение. Те, разбира се, са йерархизирани от Аристотел по степен на художественост и естественост, но както някои автори твърдят – а ние ще се съгласим – „средствата, чрез които се осъществява разпознаването, не могат да бъдат оценявани по някакви абстрактни, така наречени художествени съображения“ (Stuart/Стюарт 1918: 278, преводът е мой, Г.И.). Ако все пак искаме да внесем критерий, по който да бъдат разграничени добрите от лошите примери за използване на този похват, то той би бил дали от разпознаването произлиза перипетия, или не. Защото, ако то има за цел единствено да докаже нещо, е по-нехудожествено от случаите, в които предизвиква обрат (Аристотел/Aristotel 2013: 98).

Перипетията е „преходът на събитията в противоположна посока, и то, както казваме, по вероятност или необходимост“ (пак там: 91). Тя е именно това преобръщане в съдбата на героя, при което той разбира, че намеренията му са се обърнали срещу самия него. Това може да бъде последица от взето от трагическия персонаж решение, чиито дългосрочни последици са налице дълго преди въпросния обрат, но когато узнаването отключи *момента* на осъзнаване на грешката, реалното се изсипва върху плещите на героя с цялата си възможна тежест. Това е най-добре да стане именно изведнъж, неочаквано и внезапно, защото „в противен случай, ако идва постепенно, шокът от изненадата би се променил“ (Lucas/Лукас 1962: 57, преводът е мой, Г.И.). Перипетията е събитие, което срива хармонията в света на протагониста, като същевременно сякаш подсилва хармоничността на самата трагедия – „добродетелта на повествователния разум се състои в това да се вгради дисхармонията в хармонията, с изненадата да се допринесе за смисловия ефект, който след промяната представя фавулата като вероятна, дори необходима“ (Рикьор/Ricoeur 1996: 74).

Сега ще се пренесем в света на Виктор Франкенщайн, за да видим как тези постановки могат да бъдат открити и разчетени в момента на прозрение, който коментирахме в предишните редове. За тази сцена Мери Шели ни пренася в една възвишена и мрачна готическа атмосфера, която едновременно „привлича и отблъсква“ (Стоянов/Stoyanov 1973: 220) – природните картини, познати на героя от детството му, са забулени от плаща на нощта, разкъсван единствено от мълниите, които бурята носи. Виктор се отправя към мястото, където е намерен трупът на малкия му брат, и насочил поглед към „величествената битка, разиграваща се в небето“, отправя зов към духа му. Сякаш именно това негово обръщане към неземното е подтикът, след който трагическата логика трябва да покаже на персонажа, че е пресътил закони, по-велики от него. Това е моментът, непосредствено след който той съзира силуета на своето (не)забравено създание – среща, която Франкенщайн отлага от трагичната вечер на създаване на творението си – от мигновения отказ да го припознае като свое. Сега то е изправено пред него, като силует сред дърветата, осветен от поредната мълния, която обаче се явява като просветление за великия учен. Разпознаването от страна на Виктор към неговото чудовище бива осъществено двойно. Ако в първата си част то е на ниво идентификация и външните белези на фигурата с „гигантски ръст и уродлива външност“ издават нейната самоличност, то втората част мълниеносно разтърсва Франкенщайн – не са случайни мястото, на което се на-

мира, и времето на тази среща – чудовището е убиецът на Уилям. След момента, в който е направено въпросното съждение, то повече няма да бъде оспорено – това се превръща в трагичната истина, която внася ред в света на повествованието, дори и да разстройва реда на героя. Веднъж прогледнал, на него му предстои да приеме цялата жестокост на случилото се, като осъзнае собствената си вина за престъплението – той вдъхва живот на убиеца. Бреретън разглежда това като „момента на истината – момента, в който героят, с отворени очи, се изправя лице в лице с реалността, за която не е знаел или която се е опитвал да избегне. При обстоятелствата [на трагедията] това трябва да е момент на ужас“ (Brereton/Бреретън 1970: 35, преводът е мой, Г. И.). Това проглеждане е изразено чрез думите: „Аз бях пуснал на свобода в света покварено чудовище, чиято наслада бяха убийствата и причиняването на страдания; нима нямаше да убие брат ми?“.

Виктор се впуска в спиралата на узнаванията и перипетиите, която го тегли надолу със своите безпощадни разкрития. Ако по времето на своя експеримент той е воден от най-чисти намерения – били те научни или лични, те вече са се обърнали срещу него и са сринали реда в битието му. И както М. Николчина отбелязва по този повод: „Франкенщайновата благонамереност [...] търпи крах, далечните му планове са по епиметеевски недалновидни и постиженията, до които го отвежда науката, се оказват чревати с рискове – той създава същество, което е дълбоко нещастно и което причинява нещастие и смърт“ (Николчина/Nikolchina 1988: 54). Стореното от Франкенщайн се връща към него и това коства живота на много хора, но най-напред на малкия му брат. И така, неволно или не, повествованието следва предписанието на Аристотел героят да извърши делото си по незнание, а след това да познае жертвата си (Аристотел/Aristotel 2013). Преходът към абсолютно нещастие в съдбата на героя е налице – трагическата фабула е осъществена, и то в най-добрия ѝ възможен вариант, защото съдържа всички елементи, които може да са част от състава ѝ – страдание, узнаване и перипетия.

Усилията ни дотук се състояха в това да видим как постановките на Аристотел за трагическото намират място и приложение в един жанр, непознат за древния мислител, какъвто е романът. Подобен междужанров скок отчасти ни позволява и текстът на *Поетика*, защото, казва ни се там, „трагедията и без движения постига целта си, както и епосът – чрез прост прочит се установява каква е тя. И ако е по-добра в други отношения, показът не е необходима нейна черта“ (пак там: 120 – 121). Това е отговор на въпроса дали имаме основание да

търсим в епическото повествование онова, което Аристотел е открил за трагедията.

Направеният анализ показва, че фабулата на романа на Мери Шели е изградена според описаното от Аристотел: тя е „съставена така, че онзи, който, без да има зрително възприятие, [...] тръпне и състрадава вследствие на случките“ (пак там: 94). Спрямо това можем да заключим, че наративът на „Франкенщайн, или Новият Прометей“ може (по вероятност и необходимост) да бъде наречен трагически, а дори и да бъде изтъкнат като един добър образец за такъв, доколкото в него могат да се открият всички елементи, които съдържа и добрата трагедия.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Adorno/Адорно 1973:** Adorno, T. W. *Negative Dialectics*. London: Seabury Press, 1973.
- Аристотел/Aristotle 2013:** Аристотел. *За поетическото изкуство*. Преводач: А. Ничев. София: Захарий Стоянов, 2013. [Aristotel. *Za poeticheskoto izkustvo*. Prevodach: A. Nichev. Sofia: Zaharii Stoyanov, 2013.]
- Brereton/Бреретън 1970:** Brereton, G. *Principles of Tragedy: A Rational Examination of the Tragic Concept in Life and Literature*. Florida: University of Miami Press, 1970.
- Eagleton/Игълтън 2003:** Eagleton, T. *Sweet Violence: The Idea of the Tragic*. Hoboken, New Jersey: Blackwell Publishers, 2003.
- King/Кинг 1978:** King, J. *Tragedy in the Victorian novel: Theory and practice in the novels of George Eliot, Thomas Hardy and Henry James*. Cambridge: Cambridge university press, 1978.
- Lucas/ Лукас 1962:** Lucas, D. W. Pity, terror, and peripeteia. // *The Classical Quarterly* 12.1, 1962, 52–60.
- Николчина/Nikolchina 1988:** Николчина, М. *Митът за Прометей и поетиката на английския романтизъм*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1988. [Nikolchina, M. *Mitat za Prometei i poetikata na angliiskiya romantizam*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1988.]
- Паси/Passy 1963:** Паси, И. *Трагичното*. София: Наука и изкуство, 1963. [Pasi, I. *Tragichnoto*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1963.]
- Паскалева/Paskaleva 2018:** Паскалева, Б. Случайността на поетическото събитие. // *Предизвикателството Аристотел*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2018, 369 – 400. [Paskaleva, B.

Sluchainostta na poeticheskoto sabitie. // *Predizvikelstvoto Aristotel*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2018, 369–400.]

Рисоеур/Рикьор 1967: Ricoeur, P. *The symbolism of evil*. Vol. 18. Boston: Beacon Press, 1967.

Рикьор/Рисоеур 1996: Рикьор, П. Едно подемане на **Поетиката** на Аристотел. // *Прочити*. Преводач: А. Желев. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1996, 67 – 80. [Rikyor, P. Edno podemane na **Poetikata** na Aristotel. // *Prochiti*. Prevodach: A. Zhelev. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1996, 67–80.]

Стоянов/Stoyanov 1973: Стоянов, Ц. *Идеи и мотиви на отчуждението в западната литература*. София: Наука и изкуство, 1973. [Stoyanov, Ts. *Idei i motivi na otchuzhdenieto v zapadnata literatura*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1973.]

Stuart/Стюарт 1918: Stuart, D. C. The function and the dramatic value of the recognition scene in greek tragedy. // *The American journal of philology* 39.3, 1918, 268–290.

ИЗТОЧНИЦИ

МШ/MSH: Шели, М. *Франкенщайн*. Преводач: Жана Тотева. София: Труд, 2012. [Sheli, M. *Frankenshtain*. Prevodach: Zhana Toteva. Sofia: Trud, 2012.]

ФИГУРАТА НА ХОМУНКУЛУСА В ЛАБОРАТОРИЯТА НА ПРОСВЕЩЕНИЕТО: ПРОВАЛЕНИЯТ ЕКСПЕРИМЕНТ ИЛИ ВЪПЛЪЩЕНИЕТО НА ВЕЧНИЯ СТРЕМЕЖ КЪМ СЪЩЕСТВУВАНЕ

Александра Грозданова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE FIGURE OF THE HOMUNCULUS IN THE ENLIGHTENMENT LABORATORY: FAILED EXPERIMENT OR EMBODIMENT OF THE ETERNAL STRIVE TO BE

Aleksandra Grozdanova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The present paper examines the figure of the Homunculus and its literal and allegorical perceptions in the famous Goethe's tragedy “Faust”. In general, it focuses on two of the most important interpretations of the figure: Homunculus as an artificial creature – emanation of the scientific experiment, and as holder of the spark, which gives life and is aimed at the eternal beyond. The text pays particular attention to the figure of Mephisto, who is strongly associated with the creation of the Homunculus, as well as to the figure of Galatea, who helps the artificial creature to “reborn” for a new life. Some other key figures compared to that of the Homunculus are those of Wagner, Faust and Euphorion. In addition, the present research traces the integration of some conceptions and ideas from several different eras – from Classical Antiquity through the Middle Ages and the Enlightenment to Romanticism, and all that through the figure of the Homunculus.

Keywords: homunculus, artificial creature, devil intervention, rebirth, striving, classical and romantic integration

Хомункулусът от втората част на „Фауст“ е един от персонажите, които са сравнително по-малко разглеждани от читатели и критици (в сравнение с Фауст и Мефистофел, да речем). Особено в България почти не са правени опити да се коментира по-подробно ролята му в Гьотевата творба. Още повече, че дори и да бъде споменат, обикновено акцентът пада върху функцията му на ироничен образ. Всъщност, започвайки разсъжденията си, ще тръгнем именно от там. Имаме намерение да представим и още една гледна точка, която е положена изцяло в духа на втората част на трагедията и нейното възприемане за света, а именно схващането на Хомункулуса като носител на искрата, даваща живот, и устремеността му към вечното отвъд.

Нека обаче първо да обясним какво стои зад понятието „хомункулус“. Буквалният му превод от латински е „малък човек“ и означава изкуствено създадено същество, което най-често се асоциира с алхимичната практика от Късното средновековие. Присъствието на такъв тип персонаж в Гьотевата трагедия е само още едно доказателство за трайния интерес на автора към тайните на алхимията и природата.

Представата за Хомункулуса като ироничен образ идва най-напред от факта, че той е създаден от още по-ироничния образ на Вагнер – учения педант, намиращ упование единствено в книгите и в знанието, което получава от тях. В мрачната атмосфера на средновековната лаборатория той създава по изкуствен начин съществото Хомункулус – малко човече в стъклена чаша. Това е „творението на живота му“ – доволен е от обстоятелството, че е успял да надмогне природния закон и е дал научно обяснение за появата на човека. Той си мисли, че е достигнал до „измайсторяване“ на по-възвишен човешки произход, съпоставен с принизеното животинско размножаване. Но истината е, че творението му е несъвършено – притежава дух, но не и тяло (за разлика от творението на природата – човека). Самият Гьоте допълва иронизирането на образа на Вагнер, като в крайна сметка изтъква, че експериментът му би бил пълен провал без намесата на Дявола – ключовото тук се оказва, че Мефистофел случайно (или не) просто идва в точния момент (Sholz/ Шолц 1944): *Ха, щастие то, хитри братовчедо, / в нужната минута те доведе!* (ЙГ/УГ)

Дяволската намеса в раждането на Хомункулуса може да се проследи на няколко места: най-напред в това как той и Мефистофел се обръщат един към друг с роднинското название ‘братовчед’, и не на последно място в последната реплика на Дявола от сцената „Лаборатория“: *Да, често сме зависими от тез, / които ний самите сме създали!* (ЙГ/УГ). Тази сцена доста напомня на друга сцена от първата част на трагедията – „Кухнята на вещицата“. Там Фауст се подготвя за новия си живот, „преражда се“; в „Лаборатория“ Хомункулусът също се ражда от дяволския огън (от еликсира за подмладяването на Фауст пък лумва пламък, преди да допре вълшебното питие до устните си). И в двата акта на „раждане“ има нещо свръхестествено – има я дяволската намеса.

Интересно е да се разгледа и връзката между Мефистофел и Хомункулуса като отношение между създател и създание. Въпреки че споделят доста общи черти: роднинството си и това, че и двамата до известна степен са природни духове, малкото дяволско творение по никакъв начин не е зависимо от създателя си – както не е зависимо и

от мнимия си създател Вагнер. Напротив – то е напълно самостоятелно същество, отделило се от своите „родители“ и тръгнало по собствения си път (Николчина/ Nikolchina 1988: 69).

Като сътворен с помощта на Мефистофел и своеобразен негов двойник, Хомункулусът може да бъде видян и като противоположен на образа на Фауст. Ето и първата разлика между двамата: Фауст е дошъл на този свят по начина, който Бог е постановил, докато Хомункулусът е дух, роден от дяволския огън. Малкото човече се ражда именно когато Фауст не функционира в хода на действието – когато се намира в безсъзнание в кабинета си. То бива създадено като дух и единственото нещо, което му липсва, е човешко тяло – от което пък Фауст именно иска да се отърве във втората част, стремейки се към абсолютното съществуване. Все пак въпреки всички противоположности между двата образа съществуват и известни прилики – най-силно това личи в стремежа, който води и двамата в техния порив да действат, да не спират.

Още с раждането си малкият човек изпада в състояние на постоянно безпокойство, блуждае и не може да си намери място; заема се с различни задачи, например да разтълкува съня на Фауст, да намери лек за „болестта“ му и да бъде водач на него и на Мефистофел в класическите дни на Древна Гърция. Поради това, че е по-различен образ, влизащ в границите на фантастичното и магичното, тъкмо той е избран да направлява Фауст, който е в безсъзнание, и Мефистофел, който „нищо не вижда“ (т.е. като Сатана от Средновековния северозапад не се вписва особено в света на класическата древност). Само той е способен да ги води, тъй като единствен притежава пътеводната светлина, която да разсейва мрака около тях.

Носейки се из света на Древна Гърция, Хомункулусът среща философите Анаксагор и Талес, в които вижда възможност да разбере как да се роди докрай. Талес го отвежда на морското празненство, където той се запознава с морския бог Протей, който, от своя страна, предлага на блуждаещото пламъче тъкмо морето като изходна точка за неговото преобразяване заради целебната и животопораждаща сила на водната стихия. Точно там Хомункулусът съзира Галатея – най-красивата от nereидите. Прехласнат по нея заради неземната ѝ красота, той прозира, че наистина морето е мястото, където би намерил удовлетворение от съществуването си (Галатея е представена като възплъщение на спокойното и блестящо море). В този момент променя посоката на своя устрем, решавайки, че вече не иска да бъде човек, а да се слее с това, което е тя. В мощния си порив той разбива колбата

си в нейната черупка и разтваряйки се в морската пяна около нея, достига до своето освобождение. Жертвайки себе си в името на вечната красота и любов, Хомункулусът намира прозрението именно в смъртта, която ще го доведе до *най-висшето познание* (Николчина/ Nikolchina 1988: 97), а жаждата за знание съвпада и с жаждата за безсмъртие. Така той не умира, а просто преминава към една нова повисша форма на живот, претърпял своята метаморфоза, воден не от кого да е, а тъкмо от Протей (бога на преобразяванията).

*Приятелят мой е съблазнен от Протея.
Аз признаци чувам на влечение властно:
въздишане често и стенание страстно!
Стъклото си в трона той разбива със звън!
Избухва, топи се и излива навън!*

(ЙГ/УГ)

Целият този процес би могъл да се възприеме и като някаква форма на оргазмичен акт от страна на Хомункулуса при съвкуплението му с Галатейя. Избухвайки и изливайки се навън, той влива своята плодовита жизнена сила в морската пяна, заобикаляща нимфата, и така се зачева нов живот, от който ще се прероди и самият той. При сблъсъка между двамата се срещат две противоположни стихии – огън и вода, но огънят на Хомункулуса не угасва в морската вода, напротив – двата елемента се сливат в едно в прослава на самия живот. Все пак можем да предположим, че освобождавайки се от колбата си, духът всъщност се сдобива с тяло, но това някак се губи на фона на общата картина. Основание за това твърдение можем да търсим в следната реплика:

*Как бляска морето от тоз огън вълшебен,
как с искри се блъскат буйно гребен о гребен,
как светят отвътре – като свеци – телата,
как греят, искрят и пламтят в тъмнината!*

(ЙГ/УГ)

Отказвайки се от първоначалната си цел в името на нещо повзвишено, Хомункулусът всъщност я постига – блуждаещият му дух намира покой и вече е готов да се разтвори в необятното морско пространство. По този начин раждането му се случва на две нива: първото се извършва с помощта на Мефистофел в лабораторията на Вагнер, а второто бива реализирано на място, където Дяволът от Нем-

ското средновековие не господства – в резултат наблюдаваме отърсване на героя от дяволската му същност.

Нека да обърнем внимание и на още един въпрос, а именно – по какъв начин са обвързани различните любовни отношения между героите в произведението, съпоставени най-вече с любовта между Хомункулуса и Галатея. На първо място можем да открием връзките между Фауст и Маргарита и Фауст и Елена. И двете се реализират като неплодотворни, обречени на гибел: и двете жени намират своята смърт след съвкуплението си с Фауст, страдайки по загубените си рожби. В първия случай това става по причина, че и двамата герои са въведени като представители на романтичeskото начало, следователно връзката им е невъзможна, а плодът от тяхната любов умира почти веднага, след като се ражда. Плодът от любовта на двойката във втория случай – Евфорион, също умира, с тази разлика, че успява да извърви в пълнота жизнения си път, колкото и кратък да е той. Налице е, следователно, надграждане – тук вече имаме представител на романтичeskото (в лицето на Фауст) и на класическото (в лицето на Елена), от което според Гьоте се ражда поезията (в лицето на Евфорион). Как обаче всичко това е свързано с любовта на Хомункулус и Галатея? Още преди Фауст и Елена двамата осъществяват срещата между романтичeskо (копнежа на изкуственото същество да стане истински човек) и класическо (Галатея като възплъщение на класическата красота). Но любовният плод при тях вече не е проявен на равнището на телесното, както при останалите двойки персонажи, тъй като дори самият акт на съвкупяване се осъществява безполово (каквото е и първото раждане на Хомункулуса – *човек, безполово получен* (ЙГ/УГ). До голяма степен рожбата от тази любов е самият Хомункулус в смисъла на неговото прераждане. Той продължава да живее, за разлика от останалите рожби, които притежават физически очертания.

Все пак има още една двойка, която може да бъде разгледана във връзка с тази тема, и тя е на Зевс и Леда (и двамата възплъщаващи класическото) – това са образите от съня на Фауст, които са ни показани с помощта тъкмо на човечето от стъкленницата (Braun/Браун 2002). От тяхната връзка се ражда не някой друг, а самата Елена. Ясно е, че и на Елена, както на рожбите на останалите персонажи, е съдено да умре – въпреки това смъртта ѝ е изключително изящна. Но по-важното в случая е, че тук отново наблюдаваме едно бракосъчетание между огъня и водата: Зевс като бог на гръмотевиците и светкавиците, устремил се към жената във водата – Леда (може би тук е редно да обясним, че приел образа на Лебед, Зевс прельстява Леда, докато тя

се къпе във водите на едно езеро; следователно тя се трансформира в божествено създание чрез връзката си със Зевс, както го прави и Хомункулусът чрез Галатея). Оттук можем да направим извода, че Хомункулусът не само провижда съня на един влюбен човек, той предрича и собствената си съдба – че ще успее да се роди повторно посредством силата на женската любов и красота. А те са изключително важни, тъй като именно любовта е тази, която поражда всичко в света, тя е задвижващата сила на стремежа, ключов не само за развитието на Хомункулуса, но и за цялото произведение на Гьоте.

Както видяхме, мотивът за стремежа се среща при немалко герои в трагедията: при Фауст, при Хомункулуса и Евфорион и дори при Мефистофел и Вагнер. Нека да направим сравнение между тях. Амбицията на Вагнер е ориентирана по-скоро към сухото знание, той вижда науката като самоцел. Може би смята творението си за провален експеримент, тъй като то го напуска и той не може да го покаже пред света. Но истината е, че предназначението на Хомункулуса се оказва много по-голямо и излизащо извън представите на неговия създател. Желанието на Мефистофел пък е да доведе Фауст до падение, като го отклони от пътя, водещ към Бог. Изземайки ролята му на водач на Фауст обаче, Хомункулусът става пречка за този негов стремеж и така се оказва много по-извисен от създателя си в своите функции, копнежи и стремления (Latimer/Латимер 1974). Също като него и Евфорион започва да търси мястото си в света още със своето раждане. Мисията му е да се бори за свободата на един поробен народ. А мисията на Фауст от края на II част е да изгради свободна, утопична страна. И двамата се стремят към общото, абсолютното, докато стремежът при Хомункулуса е по-скоро към личното, частното. Той копнее по собствената си свобода и я постига с помощта на Галатея, умирайки с пълното съзнание, че иска да го стори. Така приключва своя път и Евфорион, който жертва себе си доброволно в името на един възвишен идеал. Единствено Фауст умира в заблуда (вече е сляп), предчувствайки приближаващото щастие. Въпреки това втората част на трагедията завършва с неговото спасение, както първата част завършва със спасението на Маргарита – естествено, няма друг начин, по който да завърши и сцената „Класическа Валпургиева нощ“, която приключва именно със спасението на Хомункулуса.

От всичко, казано дотук, със сигурност разбираме следното: Хомункулусът се „бракосъчетава“ с класическото антично в лицето на Галатея, бидейки сам по себе си романтически персонаж, като едновременно с това е роден от средновековната идея на един учен.

Следователно в образа му виждаме въплътени идеите на няколко различни епохи; и ето защо такъв малък персонаж успява толкова добре да се впише в голямата Гьотева трагедия, чийто централен стремеж е интеграцията на романтическо и класическо.

БИБЛИОГРАФИЯ

Brown/Браун 2002: Brown, J. *Faust*. – *The Cambridge Companion to Goethe*, edited by Lesley Sharpe. New York: Cambridge University Press, 2002, 84–100.

Latimer/Латимер 1974: Latimer, D. *Homunculus as symbol: semantic and dramatic functions of the figure in Goethe's "Faust"*. – October, 1974, № 5, 812–820.

Николчина/Nikolchina 1988: Николчина, М. *Митът за Прометей и поетиката на английския романтизъм*. София: УИ „Климент Охридски“, 1988. [Nikolchina, M. *Mitat za Prometei i poetikata na angliyskiya romantizam*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1988.]

Scholz/Шолц 1944: Scholz, A. *Goethe's Homunculus*. – January, 1944, № 1, 23–27.

ИЗТОЧНИЦИ

ЙГ/УГ: Й. Гьоте. *Фауст*, прев. Валери Петров. София: Захарий Стоянов, 2001. [Y. Gyote, *Faust*. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2001.]

МИМЕТИЧНОТО ЖЕЛАНИЕ И ПРОЦЕСЪТ
НА КРИСТАЛИЗАЦИЯ В ПИСМОТО
НА МАДАМ ДЪО РЕНАЛ („L'HOMME DÉSIRE TOUJOURS
SELON LE DÉSIRE DE L'AUTRE", RENÉ GIRARD)

Кристина Георгиева
Софийски университет „Св. Климент Охридски”

MIMETIC DESIRE AND THE PROCESS
OF CRYSTALLIZATION IN THE LETTER
OF MADAME DE RENAL

Kristina Georgieva
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

René Girard offers his own interpretation of love in fiction, building on familiar mimetic theories but adding his own element. Love becomes an object of study because the romantic myth of two lovers is decrystallized. A mimetic triangle is formed, which is composed of a love object, a subject and a mediator. The subject is the actor who is subject to external or internal influences. These influences arise from the clash between the subject, the mediator and the desire to emulate the mediator in order to reach the object of love. The mediator's role is specific because it generates and reinforces the subject's desire for the object. Desire is mediated. At the heart of the novel, Stendhal posits another idea of his, namely that of the process of crystallization, which consists in attributing perfections to the object of desire. Thus, there is an interweaving of the two theories and the entry of mimetic desire into the field of crystallization. A conflict arises between the two female characters who struggle for Julien Sorel's heart, subject not so much to jealousy as to mimetic rivalry.

Keywords: mimesis, the mimetic desire, the process of crystallization, mimetic triangle, Stendhal, The red and the black, subject, object, mediator, internal mediator, external mediator, mimetic rivalry

Миметичното е обект на изследване още от епохата на Античността. В настоящия текст акцент ще бъде поставен върху едно писмо, което може да разкрие повече от това, което не е лесно за улавяне при пръв прочит. Френският литературен теоретик Р. Жирар предлага своя интерпретация на любовните взаимоотношения в художествените произведения, като стъпва върху миметичните теории, но добавя и свой елемент. Любовта става обект на изследване, защото се декристализира романтичният мит за двама влюбени. Винаги във връзка, в която е изразен любовен трепет, присъства и трети елемент, който

разклаща основите на вече изграденото от партньорите доверие и разбирателство. Любовта е разнолика и протича поетапно. Героите на Стендал не са психологично плоски, напротив, в тях може да се вникне и да се открият дълбинни пластове и основания за извършените действия, които на пръв поглед изглеждат белязани от романтизма заради импулсивността си, но всъщност носят скрит смисъл. Женските персонажи предизвикват интерес от гледна точка на начина си на мислене. Какво поражда конфликта между двата женски образа – ревност или *миметично съперничество*? Отговорът на този въпрос може да се даде чрез разглеждане на двете теории – от една страна, тази на Р. Жирар за миметичното желание, а от друга страна – авторовото обяснение за любовта и процеса на кристализация в нея. Общата им пресечна точка се явява третата страна на любовния триъгълник – миметичното желание.

Отправната точка, която ще бъде водеща в този прочит, е главата „Буря“. Разразилата се буря в романовото действие е резултат на писмото, получено от мадам дьо Ренал. То променя хода на действията, защото разкрива пазената тайна от миналото. Писмото е като светкавицата, която предупреждава за настъпването на предстоящата буря.

Р. Жирар е добър познавач на миметичните теории. Той обаче прибавя още един аспект на мимесиса, подвластен на желанието. То е миметично по природа и чрез него ще се обясни една от основните теми – темата за любовта, но и не само тя. Желанието не е задължително да бъде водено единствено от любовни влечения, то може да е и средство за социално надмощие. Жирар представя своята теория с помощта на геометричната фигура триъгълник. Трите елемента са субект, обект на желанието и медиатор, или посредник. Субектът е действащото лице, което е подвластно на външни или вътрешни влияния. Тези влияния се пораждаат от сблъсъка между субекта, медиатора и желанието да се подражава на посредника, за да се достигне до обекта на желанието.

Р. Жирар прилага теорията си и в други произведения от световния канон – „Дон Кихот“, „Мадам Бовари“, „Престъпление и наказание“ и др. Важно е да се отбележи, че миметичният триъгълник не е един във всяко произведение, а прелива в множество, което може да варира спрямо желанието на различните субекти. Структурата не се променя. Винаги съществуват субект, обект на желанието и медиатор, като всеки персонаж може да влезе във всяка от трите роли. Ключова особеност е, че въпреки различните желания в отделните миметични триъгълници, същността на миметичното желание не се изменя. То е

обединяващият елемент, който се проявява чрез различни свои проекции. Желанието е спойката и третата липсваща страна, без която не би могъл да се образува миметичният триъгълник.

Специфична е ролята на посредника, защото той поражда и засилва желанието на субекта към обекта. Както твърди Р. Жирар, в някои литературни произведения желанието на героите е по-просто и не се появява този трети елемент. Там желанието е спонтанно и връзката между субекта и обекта се онагледява посредством права линия. Но в други желанието се явява връхна точка, която отключва подражанието. По този начин субектът в съответния миметичен триъгълник започва да *желае желаното от друг* (от медиатора). Това засилва неговото желание, което преди това не се е проявявало, защото не е съществувала заплаха или пречка, която да подтикне субекта към достигането до обекта на неговото желание (Girard/Жирар 1961). Тоест субектът не може да се свърже с обекта на желание, без да е опосредена връзката им от медиатора.

Общата точка на Стендаловия роман с Флобер и Сервантес е медиаторът, който е въображаем (*външен*), той не присъства в реалното време на действията. Той е само проекция на въображението. Жулиен подражава на Наполеон, Матилда – на член от семейството си – прачичо ѝ Бонифас дьо Ла Мол – „обожаваният любовник на кралица Маргарита Наварска“ (C/S 1981: 267). И двамата се опитват да достигнат до своите медиатори чрез имитация, но опитите им не са увенчани с успех. В „Червено и черно“ се наблюдава и друг вид медиатор, който е така нареченият от Жирар *вътрешен медиатор*. При него желанието не е спонтанно, а бива породено чрез посредник, който е част от хронотопа на романа. Съществена разлика с другите две художествени произведения е, че при тях медиаторите не могат да отнемат желаните обекти, те играят ролята на модел, който да бъде имитиран. От друга страна, при голяма част от миметичните триъгълници в Стендаловия роман медиаторът е едновременно и модел на подражание, но и реален конкурент.

Пример за миметичен триъгълник, който изобразява желанието на Жулиен да се издигне в социалната йерархия, е господин дьо Ренал (кмет на Верьер), Жулиен Сорел (абат и син на дърводелец) и Валено (директор на приюта за бедни). Субектът е господин дьо Ренал, който иска да наеме Жулиен за възпитател на децата си. Този акт се възприема като социално надмощие, защото по този начин неговото семейство ще е единственото, което притежава домашен възпитател и това ще го издигне в обществената йерархия. Зад образа на субекта може

да застане не само кметът, но и неговата жена мадам дьо Ренал. Тя е тази, която подтиква мъжа си към действие и поставя Валено в ролята на посредник, без той да е извършил нищо в действителност. Образът на субекта се раздвоява и жената на кмета влиза в ролята на съ-субект. Жулиен Сорел е обект на желанието и в тази ситуация той не е активно действащо лице. Сблъсъкът се осъществява между субекта и медиатора, чиято конкуренция в случая е проекция на мисълта на субекта. Този медиатор е външен като разгледаните при Сервантес и Флобер. Видът на медиатора зависи от предприетите от него действия.

В следващия триъгълник субект е Жулиен, а двамата участници са господин и госпожа дьо Ренал. Медиаторът тук е кметът на Вериер, доколкото той отключва желанието у Жулиен. Той се явява прекият конкурент за сърцето на мадам дьо Ренал. Има и скрит елемент – външният медиатор на Жулиен, който го тласка към извършването на действията – Наполеон. Триъгълникът се прегрупира – на мястото на изпадналия елемент – г-н дьо Ренал, застава Наполеон. Променя се не само структурата, защото се удвоява медиаторската позиция, но се поставя и въпросът какво всъщност иска Жулиен. Дали любовта на господарката на дома, или неговата цел е издигане в социума чрез използване на по-заможни личности.

Главният миметичен триъгълник представя сложната връзка между трима от централните персонажи – Матилда дьо Ла Мол, Жулиен Сорел и мадам дьо Ренал. Той разбива романтичния мит за двама влюбени и изобразява пресечната точка на Жираровата теория и авторовата – сблъсък между миметичното желание и процеса на кристализация. В *За Любовта* Стендал разграничава четири вида любов – *любов-страст*, *любов-влечение*, *физическа любов* и *любов-суета*. Описва начина, по който се заражда тя, използвайки химична метафора – *кристализацията*¹. „Това, което аз наричам кристализация, е онзи умствено-душевен процес, който извлича от всичко, до което се докосне, откритието, че обектът на любовта обладава нови съвършенства” (Стендал/Stendal 1965: 12). Протичането на *първа кристализация* се изразява в създаването на идиличен образ. След всяко щастие идва момент на *пораждане на съмнение*. Съмнението предизвиква ревността. Това може да е край на връзката, а за да се

¹ Това е химичен процес, при който вещество от течно или газообразно състояние преминава в твърдо под въздействието на различното групиране на атомите на изходните вещества.

осигури продължителността ѝ, трябва да протече и *втора кристализация*, в която всичко е сякаш на „живот и смърт“. Влюбеният изпитва съмнение и се лута между „обича ме – не ме обича“, защото се нуждае от доказателство за любовта. В този момент се появява и пречката, или медиаторът, играещ тази роля. Това е пресечната точка между двете разглеждани теории. Миметичното желание навлиза в полето на кристализацията.

Взаимоотношенията на Жулиен с двете героини се различават по вид и се противопоставят двете основни понятия – страст и суета. Докато връзката му с мадам дьо Ренал се определя като *любов-страст*, то тази с Матилда е подвластна на суетата. Поставя се въпросът кой е медиаторът в техния триъгълник. Погледнат от различни ъгли, триъгълникът може да бъде интерпретиран по различни начини. Обектът на любовта е ясният елемент – мъжкият персонаж – Жулиен. Но кой е посредникът?

От една страна, това е Матилда, чието сърце бива завладяно чрез хитрост от Жулиен. Тя първоначално изпитва неприязън към него заради социалното му положение, но след това се влюбва, защото той не е скучен като посредствените кандидат-женихи. Ревността е другият печеливш ход от страна на Жулиен. Очертава се друг триъгълник между Матилда, Жулиен и маршалката дьо Фервак. В него маршалката играе ролята на посредник, който събужда ревността у Матилда. Това отключва подражателността и стреми да получиш *желаното от друг*, което отново доказва, че желанието не е оригинално, а опосредено. Тяхната любов не е любов в истинския смисъл на думата. Страстта бива заменена от нейна миметична проекция.

От друга страна, медиатор е мадам дьо Ренал. Тяхната връзка с Жулиен е подвластна много повече на страстта. Пред мадам дьо Ренал се изпречва нов обект на любовта, който се отличава със завидни качества, а тя се намира в ситуация между недоверието и любовта. Протича процесът на кристализация, който е значително по-бавен, защото всяко действие бива обмисляно, но за сметка на това е много по-силна от кристализацията, която изпитва едно младо момиче. С. Хаджикосев предлага и друг тип интерпретация, а именно, че *кристализацията* у нея е породена от неосъзнат майчински инстинкт (Хаджикосев/Hadzhikosev 2009: 102).

Основополагаща разлика между двата женски персонажа е ролята, която изпълняват спрямо мъжа. Докато Матилда би му станала съпруга, то мадам дьо Ренал е негова любовница. Следователно и отношението към всяка от тях е различно. В разглеждания случай об-

ратно на очакванията връзката между любовниците прераства в любов заради разгорялата се страст помежду им. Взаимоотношенията им се заздравяват, но навлизането на трети елемент нарушава хармонията. Така погледнато, пречката-медиатор се явява госпожица Матилда, а застрашеният субект – мадам дьо Ренал. Заплахата от изместване, която усеща мадам дьо Ренал, я кара да се откъсне от обекта на любовта и е готова да го атакува. Тя напада „бившия си любовник“, а „оръжието“, което използва, е писмото. През интерпретацията на писмото може да се види един нов аспект на романа, а именно фигурата на изповядващия се герой.

Каква е причината обаче Жулиен да избере точно тези две героини за обект на любовта си? Както Фройд обяснява, изборът на мъжа за обект на любовта е жена, която не е свободна, тоест към нея има интерес от страна на трети човек и той предявява правото си на собственост към този обект. Това е основание да се образува миметичен триъгълник. Друг вид избор е подвластен на привързаността на мъжа към майката, тогава мъжът харесва по-възрастни жени (Фройд/Freud 1995а: 128, 131).

Миметичният триъгълник в един момент винаги се разпада. От него изпада един от елементите и това разрушава структурата и функционалността му. Изпадането не се осъществява само теоретично, но и наяве. След прочитането на писмото Жулиен се поддава на импулса и стреля по жената, която истински обича, защото тя осуетява амбициите му. Мадам дьо Ренал е на път да отпадне от троичната структура, но вместо това триъгълникът се пропуква от страната на мъжа, който е арестуван за преднамерено убийство. Жулиен Сорел е осъден и умира в края на романа, защото е персонаж, чийто характер и поведение са пропити от историческата епоха на Реставрацията и всичките ѝ политически и социални условности. Той никога не успява да се впише в обществото и това ясно проличава при процеса, който е воден срещу него.

Стендал е познал, че романът му ще предизвика интерес векове след написването си. Той умело използва откритията си от по-ранни произведения и ги включва в романа. Идеята за кристализацията и видовете любов е ясно изразена във взаимовръзката на главните персонажи, а новият прочит от Р. Жирар допълва и доразвива тълкуването. Миметичното желание е продължение на *кристализацията*.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ауербах/Auerbach 2017:** Ауербах, Е. *Мимезис*. София: Изток-Запад, 2017. [Auerbach, E. *Mimesis*. Sofia: Iztok-Zapad, 2017.]
- Спасова/Spasova 2021:** Спасова, К. *Модерният мимезис: саморефлексията в литературата*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2021. [Spasova, K. *Moderniyat mimesis: samorefleksiyata v literaturata*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2021.]
- Стендал/Stendal 1981:** Стендал. *За любовта*, прев. Русчо Тихов. София: Издателство на отечествения фронт, 1981. [Stendal. *Za lyubovta*. Sofia: Izdatelstvo na otechestveniya front, 1981.]
- Фройд/Freud 1995а:** Фройд, З. За един особен тип избор на обект при мъжа // *Психология на любовния живот, Анатомия на чувствата*. София: Евразия, 1995. [Freud, Z. *Za edin osoben tip izbor na obekt pri mazha // Psihologiya na lyubovniya zhivot, Anatomiya na chuvstvata*. Sofia: Evraziya, 1995.]
- Фройд/ Freud 1995б:** Фройд, З. За някои невротични механизми при ревността, параноята и хомосексуалността // *Феноменология на чувствата, Анатомия на чувствата*. София: Евразия, 1995. [Freud, Z. *Za nyakoi nevrotichni mehanizmi pri revnostta, paranoyata i homoseksualnostta // Fenomenologiya na chuvstvata, Anatomiya na chuvstvata*. Sofia: Evraziya, 1995.]
- Хаджикосев/Hadzhikosev 2009:** Хаджикосев, С. *Западноевропейска литература. Големите френски реалисти от XIX век (част V)*. София: Сиела, 2009, (76 – 129). [Hadzhikosev, S. *Zapadnoevropeiska literatura. Golemite frenski realisti ot XIX vek (chast V)*. Sofia: Siela, 2009.]
- Girard/ Жирап 1961:** Girard, R. “Le désire «triangulaire»”, „Le rouge et le noir”, *Mensonge romantique et vérité romanesque*, Bernard Grasset. Paris: Éditions Grasset et Fasquelle, 1961.

ИЗТОЧНИЦИ

- С/S 1981:** Стендал. *Червено и черно. Хроника на 1830*. София: Народна култура, 1981. [Stendal. *Cherveno i cherno. Hronika na 1830*. Sofia: Narodna kultura, 1981.]

СМЪРТ И ЕРОТИЗЪМ В НОВЕЛАТА „ЧЕРВЕНАТА ЗАВЕСА“ НА Д'ОРВИЛИ

Силвия Николова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

DEATH AND EROTISM IN THE SHORT STORY “THE CRIMSON CURTAIN” BY D'AUREVILLY

Silvia Nikolova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The current paper aims to make an analysis of the death-erotism line in the short story “The Crimson Curtain” by Barbey d'Aurevilly, which is situated in two perspectives. Firstly, in the figure of the main character, Miss Albertine, passing successively from an intense state of “la petite mort” (or “little death”) to the fatal freezing of actual death. From that moment on, the Vicomte de Brassard is the perpetrator, not of an act of love, but of excess. The second aspect is marked with the sign of necrophilia. The “demonic tendency” (about which Baudelaire speaks) in the art of the 19th century is kept: the leitmotif of the diabolical, however, is manifested in a markedly ambiguous way – the text remains silent too much, and what it does say is filtered through the aesthetics of dandyism.

Keywords: eroticism, death, little death, diabolism, excess, dandy

„Идеалното чудовище“ Д'Орвили в контекста на fin-de-siècle

Особено симптоматично е, когато Бодлер заявява, че изкуството на 19. век има „предимно демонична тенденция“ (Аврамов/Avramov 2010: 340). Тъкмо през тази оптика можем да четем декадентската образност и художествените стратегии в творчеството на Барбе д'Орвили. Но докато в идейните положения и поетическите конструкции на Бодлер се запазва метафизичността, при Д'Орвили тази „демонична тенденция“ действително навлиза в полето на теологията, както твърди един от изследователите му, и „произвежда дявола“¹ (Artinian/Артинян 2009: 23).

Ш. Бодлер наричал Барбе д'Орвили „идеалното чудовище“, а Д'Орвили се обръщал към приятеля си Бодлер със „скъпи ужас на моя живот“ (Chartier/Шартие 1977: 30). Духовното родство между двамата е повече от ясно. „Идеалното чудовище“ – Д'Орвили – бърза да се застъпи за „Цветя на злото“, когато през 1857 г. срещу книгата е отправе-

¹ Преводът от английски език тук и навсякъде по-нататък е мой – С. Н.

но обвинението за обида на обществения и религиозния морал. Едва ли Д'Орвили е подозирал, че 17 години по-късно на косъм ще отърве своите „Дяволски души“ от тъкмо същата съдба – издадените екземпляри са конфискувани, а Д'Орвили сключва сделка с прокурора, съгласявайки се сборникът да не бъде публикуван отново. След девет години обаче книгата „Дяволски души“ отново започва да се издава.

Любопитен е предговорът, съпътстващ сборника. Давайки си сметка за спорната естетическа концепция в религиозно отношение, Д'Орвили прилага своето красноречие и твърде убедително излага доводите си. Ето я уговорката: авторът е „моралист и християнин, който в същото време умее да наблюдава правдиво, макар и твърде дръзко“² (БД/ВД³). Задачата му ще е изпълнена едва тогава, когато представи „трагизма и ужаса на описваните обекти“ (БД/ВД⁴). Изведената до крайност поквара следва да упражни нравствено въздействие върху четящия. Дали и практически рецепцията на новелите оставя усещане за нравствено логичен завършек, е друг въпрос. В този смисъл има немалка доза истина в твърдението, че „писателят католик е свободен да изобразява различни възплъщения на греха, но в произведенията на други католически автори не се усеща същата степен на обаяние, същата липса на отвращение, които се разпознават в новелите на Д'Орвили“ (Chartier/Шартие 1997: 103). В противоречие с предварителното внушение, че произведенията са преди всичко морални, прави впечатление, че Д'Орвили сякаш по-скоро симпатизира на порока⁵.

Така нареченият *fin-de-siècle*, увенчан с естетиката на декаданса, изобилства от примери за „болезнено възхищение“ (Downing/Даунинг 2002: 12) по отношение на линията *смърт – сексуалност*. Именно в този идеен контекст се вписва новелата „Червената завеса“, част от сборника „Дяволски души“. Тя представя историята на Виконт дьо

² Любопитен е паралелът с предговора към второто издание на изследването на Д'Орвили, посветено на Брюмел и дендизма, където отново, говорейки в трето лице за себе си, той заявява, че „авторът на „Анатомия на дендизма“ не е собствено денди“. Въпросът е доколко може да се вярва на Д'Орвили, който, изглежда, наглася рецептивното възприятие според собствената си художествена стратегия, вж. D'Aurevilly, B. *The Anatomy of Dandyism, with Some Observations on Beau Brummell*. Transl. by Lewis, D. B. W. London: Peter Davies, 1928.

³ Д'Орвили/D'Orvili 1996: 9.

⁴ Д'Орвили/D'Orvili 1996: 9.

⁵ И други изследователи на Д'Орвили засягат темата за „един вид съзнателна наслада от покварата“, „предвид общото песимистично декадентско състояние на ума“ (Pierrot/Пиеро 1981: 92).

Брасар и госпожица Албертин⁶, предадена ретроспективно от самия протагонист – авторитетния денди Дьо Брасар, 35 години по-късно, докато той и слушателят му се намират под прозореца на къща с червени завеси, които поразяват въображението и задават диaboличния ход на историята.

LA PETITE MORT

Дьо Брасар, тогава седемнайсетгодишен стеснителен подпоручик, среща младата Албертин, която е дъщеря на хазяите му в същата тази къща с червени завеси, където е отседнал с батальона си. От първия ден на срещата им г-ца Албертин излъчва натрапчива необикновеност, тя не може да бъде разбрана и класифицирана в познатите на вивонта категории жени, поради което се превръща в абсолютна енигма:

Има жени, които ви казват: „Погубвам се заради вас.“ Други заявяват: „Ти ще ме презреш.“ Това са различни начини да се изрази фаталната предопределеност на любовта. Но при нея нямаше нищо такова! Тя не казваше нито дума... Странна работа!

(БД/BD⁷)

Неохотата на Албертин да разговаря, е от съществено значение – по този начин на младия мъж се отказва всякаква възможност за сближаване и Албертин си запазва правото да остане в привилегированата позиция на непроницаема недосегаемост. Смутен и победен, Брасар възприема ролята на изцяло зависим от енигматичната и непредвидима Албертин. На нея се пада да даде начало на любовните им отношения, появявайки се посред нощ в стаята му с червените завеси. В продължение на седмици всяка нощ тя прекосява покоите на родителите си, за да стигне до любовника си и да му се отдаде – винаги безмълвна и студена. Сексуалността ѝ е не толкова израз на греховност, колкото необяснимост, несведимост до конвенционалните граници на *порочност – благопристойност*. Единствено тялото ѝ говори. Говори с езика на чувствеността, когато изпада в сладострастни спазми, говори и с езика на предзнаменованията, когато тя пристига с вкочанени от студ крака в последната им нощ заедно.

Развързката не се забавя и настъпва точно както е започнало всичко – изневиделица. В момента на върховна наслада г-ца Албертин умира.

⁶ В текста се среща и като Алберт.

⁷ Д'Орвили/D'Orvili 1996: 59.

Предположението, че сексуалното желание и смъртта са неразривно свързани, е дълбоко вкоренено и широко разпространено в нашата култура. Това често срещано явление се илюстрира от френския израз за „оргазъм“ – *la petite mort* – който е пренесен в повечето европейски езици.

(Downing/Даунинг 2002: 6)

Метафоричността в израза *la petite mort* (малка смърт), датиращ от 16. век, от времето на А. Паре, се основава на симптоматичната близост между синкопа и представата за оргазма, водещ до краткотрайно припадане. В „Еротизъмът“ Ж. Батай дава следните определения: „Отпадналостта, последваща финалния пароксизъм, бива смятана за „малка смърт“ (Батай/Bataï 1998: 102); „Сладострастието е тъй близко до разрушителното пилеене, че наричаме момента на неговия връх „малка смърт“ (Батай/Bataï 1998: 170). Това положение в своята абсолютна буквализация е изведено при Д’Орвили. Отношението е разгърнато на две нива, като метафората първо навлиза в измеренията на действителността в новелата и заработва като аналогия, неразличима от реалното случване, а след това „малката смърт“ взема големия си логически развой, преминавайки в истинска смърт.

В такива състояния според думите на Виконт дьо Брасар изпада често неговата любовница. Във фаталната им последна нощ заедно обаче се случва нещо по-различно:

Внезапно престанах да я чувствам. Ръцете ѝ спряха да ме притискат и аз си помислих, че е получила един от онези припадъци, които често я спохождаха, макар обикновено в такива случаи ръцете ѝ да оставаха склучени в прегръдка...

(БД/BD⁸)

Раждането на „истинския“ денди

Брасар продължава с ласките си към Албертин, след като е усетил „спазмите на сладострастие“ (БД/BD⁹), и не допуска, че е възможно вместо „малка смърт“ да е настъпил истинският край на г-ца Албертин. Напротив, увереният в себе си и своите възможности млад денди очаква, че със същата „мълния“ (БД/BD¹⁰) на плътската наслада ще успее да върне към живот поразената, подновявайки удоволствието.

Става невъзможно да се различи мнимата смърт от истинската, а новелата носи имплицитното внушение за липса на необходимост от такова разграничение. Налага се представата, че текстът сякаш потвър-

---

⁸ Д’Орвили/D’Orvili 1996: 64.

⁹ Д’Орвили/D’Orvili 1996: 64.

¹⁰ Д’Орвили/D’Orvili 1996: 64.

ждава тезата на Батай, според когото „любовното вълнение, доведено до крайност, е вълнение, свързано със смъртта“ (Батай/Batauy 1996: 46)¹¹. С други думи, еротизмът навлиза в своята последна фаза – смъртта.

Макар г-ца Албертин да изглежда основният носител на диаболитичната образност в новелата, в двойната оптика на изображение попада и фигурата на дендито, а това налага преосмислянето на еротизма още веднъж. Егоизмът на Брасар се превръща в еротизъм след смъртта. Чувствените наслади прерастват в *ексцес*, а връхната точка за Брасар е белязана от преживяването на *некрофилия*¹².

Онова, което отключва осмислянето на некрофилията в новелата, е представата за преживяното като незабравимо и уникално. За случката с г-ца Албертин Брасар казва следното:

[...] остави в живота ми следа като киселина върху стомана и веднъж зави-
наги беляза с черен печат всичките ми по-сетнешни удоволствия на нехра-
нимайко.

(БД/BD¹³)

Смъртта и сексуалната възбуда са взаимообвързани. В този контекст Батай пита: „Какво означава еротизмът на телата, ако не насилване на съществата на партньорите? Насилие, което приключва със смъртта? Приключва с убийството?“ (Батай/Batauy 1996: 24). Батай не пропуска да се позове на Сад, който мисли „убийството като връх на еротичната възбуда“ (Батай/Batauy 1996: 25). При следването на тази

¹¹ Онагледяваща същата тази идея е сцената с еякулацията на ръба на живота и мъртвото състояние в романа на Сад „Жюстин“. Става дума за една от „неволиите“ на Жюстин, озовала се в плен на главатаря на фалшификатори на пари Ролан. Това, което Ролан прави, е опит (при това успешен) за получаване на върховна наслада от еякулацията си в момент на границата на живота и смъртта. Той се качва на табуретка, слага примката около врата си и започва да се възбужда. Жюстин (Терез) е натоварена със задачата в подходящия момент да бутне табуретката, на която е стъпил Ролан, и да го спаси от сигурна смърт чрез обесване, като скъса въжето точно след изтръпването на тялото от изключителното усещане. Сад предоставя пример за буквализиране на т.нар. „малка смърт“ и довеждането ѝ до онази крайност, в която садистичното и мазохистичното са необходимост за достигане на абсолютната наслада. Този епизод от „Жюстин“ прави любовитен паралел с „Червената завеса“. Съпоставянето илюстрира два противоположни начина за охудожествяването на *la petite mort*.

¹² Любопитно е да се отбележи сходството в имената на виконт дьо Брасар и Франсоа Бертран, известен като Вампира от Монпарнас. Бертран е имал склонност към неща, които днес бихме обобщили с понятието некрофилия, но когато в края на 40-те години на 19. век се води дело срещу него, терминът все още не е наложен и Бертран е обвинен във вампиризъм и еротомания (Downing/Даунинг 2002: 2).

¹³ Д’Орвили/D’Orvili 1996: 31.

логика донякъде уверено може да се изведе хипотезата за убийство. Вината на виконта във всеки случай е двойна – той не просто е пряк или косвен убиец на Албертин, но и най-позорно избягва. Така ролите са преобърнати – докато в началото г-ца Албертин е тази, която задава хода на отношенията и в някакъв смисъл иззема ролята на характерната мъжка инициативност, то в края Брасар става господар на ситуацията – той може би има властта да предотврати смъртта, като прекъсне сексуалния акт, но не го прави; после има избор да остане и да поеме отговорност, но не го прави.

В опияненията на еротизма виконтът загубва себе си, за да се прероди в нов субект, конструиран през събитийността *смърт – еротизъм*. Ако би било пресилено и неаргументирано от текста да се твърди, че това себеконструиране на Брасар се състои в придобития вкус към некрофилията след връзката му с Албертин, то не съвсем неоснователно е да се гледа на силно изразения денди маниер у виконта през осмисленото в годините ексцесно преживяване.

Говорейки за живота и естетиката на Брюмел, в „Анатомия на дендизма“ (1845 г.) Д’Орвили привежда следното правило на дендито: „Докато не постигнеш ефект в обществото, остани: когато постигнеш ефект, тръгни си“ (D’Aurevilly/Д’Орвили 1928: 25). По някакъв огрубен и жесток начин именно това прави Брасар след онази превратна случка, която ще бележи раждането на истинския денди¹⁴.

Наративни стратегии и смислови функции на фигурата на дявола

През времето на разказа Брасар, разбира се, няма статут на утвърден денди, но всъщност изобщо не става въпрос за проекцията на образа му в миналото. От значение е, че водещият повествованието в настоящето е съвършен денди по всички изисквания на тази естетика. Образът на Брасар може да се мисли през идеята за т.нар. „ненадежден разказвач“. Авторитетният денди, 35 години по-късно, избира как да се самопредстави, от позицията на времето и преосмислянето кон-

---

¹⁴ Още в началото на новелата безименният му спътник го определя като „истински денди“, като „великолепен във всяко отношение“ денди (БД/ВД). Не са спестени и детайли около неговата „разпуснатост“ и седемте му любовници. Въведението завършва по следния начин: „Ако виконт дьо Брасар не беше именно такъв, какъвто имах честта да ви го опиша, историята нямаше да ви се стори толкова интересна и може би изобщо нямаше да се реша да ви я разкажа“ (БД/ВД). Изглежда, за анонимния говорител тази прелюдия, чрез която изгражда образа на виконта в плана на ексцентричен и забележителен денди, е необходима.

тролира внушенията, които задава; избира къде и как да отмества *zavescata* на разкритията си. Виконтът става господар на спомените си и на техния естетически потенциал. Тази линия на четене е подета в статията “(Un) Veiling the Self and the Story: Dandyism, Desire, and Narrative Duplicity in Barbey d'Aurevilly's “Les Diaboliques” на С. Росбах: от дендизма Д’Орвили създава „не просто тематичен фокус, но също и наративен принцип на своите романи и новели“ (Rossbach/Росбах 2009: 277). „Разказвачите на Д’Орвили „маскират“ историите си точно както дендите маскира себе си с цел да изненадва, дразни и съблазнява“ (Rossbach/Росбах 2009: 281), много вярно отбелязва Росбах, но без да навлиза твърде задълбочено в разкодирането на смислите на отделните новели.

В „Анатомия на дендизма“ Д’Орвили казва, че непредвидимостта е една от основните характеристики на истинския денди (D'Aurevilly/Д’Орвили 1928: 10). Или по друг начин казано (по Бодлер), „удоволствие да предизвикваш удивление и горделиво задоволство, че самият ти никога не си учуден“ (Бодлер/Bodler 1976: 535). В случай че Виконт дьо Брасар се мисли в перспективата на тази естетика, следва да се постави напълно логичният въпрос – не би ли изпитал трепетна наслада от поднасянето на една такава необикновена история, не би ли се опиянил от собствените си думи и внимателния им подбор, от ефекта, който ще предизвика?

По логиката на заложения в заглавието принцип на забуленост текстът не назовава нещата с истинските им имена. Освен с евфемизиран език Д’Орвили си служи и с тактични премълчавания. Макар и по необходимост, обстоятелството, че Албертин получава смъртоносен пароксизъм, е заявено; но през какви екзалтации на плътта преминава виконтът, остава сякаш умишлено недоизказано. Налага се впечатлението, че виконтът избягва да назове собственото си състояние през времето на сексуалния акт, т.е. момента на некрофилията.

Механизмът на премълчаването като наративна стратегия може да се проследи през цялата новела. Изобщо, за да се говори върху въпросите на сексуалността през 19. век, е необходимо да се прибегне до евфемизацията в езика, до търсенето на правилната наративна стратегия, до преформулиране на жанровата същност. В края на „Въведение във фантастичната литература“ Ц. Тодоров пише: „Психоанализата замести (и по този начин обезсмисли) фантастичната литература. Днес не е необходимо да прибягваме до дявола, за да говорим за ексцесно сексуално желание“ (Тодоров/Todorov 2009: 137). Но през 19. век именно фигурата на дявола е ключова, тя е онова, което ще

надхитри цензурата, защото „всяка цензура ще възприеме по-лесно сексуалната разюзданост, ако я впише в сметката на дявола“ (Тодоров/Todorov 2009: 136). За Д'Орвили всичко това се свежда до прибягването до фигурата на дявола, без обаче, което е интересното, директното му споменаване.¹⁵ По този повод А. Паско пише: „Барбе, изглежда, е бил дотолкова уверен в способността си да придаде на Алберт диaboличност, че отслабва значимостта на лексиката, свързана с „дявол“ (Pasco/Паско 1973: 466).

Дяволът е и средство за изплъзване от цензурата, и образност, вписваща се естествено в „демоничната тенденция“ на епохата (по определението на Бодлер). В този смисъл и Ж. Пиеро – един от изследователите на епохата на декадентското изкуство – обобщава: „Накратко, фигурата на дявола се връща на мода през този период“ (Pierrot 1981: 89).

На практика именно през принципите на декадентското изкуство Д'Орвили стига до резултат, който надхвърля внушението за уж заложено помиряване на нравствена поучителност и художествена волност и преминава в полето на философския апарат на следващия век, където Ж. Батай ще мисли еротизма, носещ трансгресия и ексцес, като непреодолимо свързан със смъртта. В контекста на забулването на смислите, метафорично изведено в заглавието, подразбиращата се дяволска сила може да се мисли като параван за сексуално тематично ядро. В някакъв момент обаче дендизмът започва да подрива диaboлизма, оказвайки се твърде силен наротивномотивиращ и идейнопораждащ конструктор.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аврамов/Avramov 2010:** Аврамов, Д. *Бодлер*. София: Изток-Запад, 2010. [Avramov, D. *Bodler*. Sofia: Iztok-Zapad, 2010.]
- Artinian/Артинян 2009:** Artinian, R. W. *Barbey's Decadence: The Test of Time*. // *Nineteenth-Century Literature Criticism*, vol. 213, Darrow, K. D., ed. Detroit, Mtch: Gale Research Inc, 2009, 22–26.

---

¹⁵ Виконт дьо Брасар нито веднъж не назовава директно в буквалния смисъл онази същностна характеристика на Албертин, реферираща към заглавието на сборника – вместо това използва всевъзможни заобиколни сравнения и наротивни техники. И на практика е иронично, че единствения път, когато нарича Албертин „дяволска“, няма предвид именно това – той не е обзет от сковаващ ужас, породен от представата за реална среща с нещо диaboлично, а просто страда по най-тривиален начин в състояние на афект.

- Батай/Bataу 1998:** Батай, Ж. *Еротизмът*. Прев. Антоанета Колева. София: Критика и хуманизъм, 1998. [Batay, Zh. *Erotizmat*. Prev. Antoaneta Koleva. Sofia: Kritika i humanizam, 1998.]
- Бодлер/Bodler 1976:** Бодлер, Ш. *Естетически и критически съчинения*. Прев. Лилия Сталева. София: Наука и изкуство, 1976. [Bodler, Sh. *Esteticheski i kriticheski sachineniya*. Prev. Liliya Staleva. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976.]
- Downing/Даунинг 2002:** Downing, L. *Desiring the Dead: Necrophilia and Nineteenth-century French Literature*. Oxford: Routledge, 2002.
- D'Aureville/Д'Орвили 1928:** D'Aureville, B. *The Anatomy of Dandyism, with Some Observations on Beau Brummell*. Transl. by Lewis, D. B. W. London: Peter Davies, 1928.
- Pasco/Паско 1973:** Pasco, A. H. A Study of Allusion: Barbey's Stendhal in "Le Rideau cramoisi". // *PMLA*, 1973, vol. 88, no. 3, 461 – 471. <<https://www.jstor.org/stable/461526>>, 06 декември 2022.
- Pierrot/Пиеро 1981:** Pierrot, Jean. *The Decadent Imagination, 1880 – 1900*. Transl. by Coltman, Derek. Chicago: The University of Chicago Press, 1981.
- Rosbach/Росбах 2009:** Rosbach, S. (Un) Veiling the Self and the Story: Dandyism, Desire, and Narrative Duplicity in Barbey d'Aureville's "Les Diaboliques". // *Nineteenth-Century French Studies*, 2009, vol. 37, no. 3/4, 276 – 290. <<https://www.jstor.org/stable/23538870>>, 06 декември 2022.
- Тодоров/Todorov 2009:** Тодоров, Ц. *Въведение във фантастичната литература*. Прев. Красимир Кавалджиев. София: СЕМАРШ, 2009. [Todorov, Ts. *Vavedenie vav fantastichnata literatura*. Prev. Krasimir Kavaldzhiev. Sofia: SEMARSH, 2009.]
- Chartier/Шартие 1977:** Chartier, A. B. *Barbey D'Aureville*. Boston: Twayne Publishers, 1977.

ИЗТОЧНИЦИ

- БД/BD:** Д'Орвили, Б. *Дяволски души*. Прев. Красимир Петров, Марио Йончев. София: ИК „Колибри“, 1996. [D'Orvili, B. *Dyavolski dushi*. Prev. Krasimir Petrov, Mario Yonchev. Sofia: ИК "Colibri", 1996.]

„ЧУДЕСАТА НА ЕВРОПЕЙСКАТА КУЛТУРА“¹ –
СПАСЕНИЕ ЗА „НАИВНИТЕ ДЕЦА“:
МОТИВ В ГЕРМАНСКАТА КОЛОНИАЛНА ЛИТЕРАТУРА

Габриела Григорян
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

“THE WONDERS OF EUROPEAN CULTURE” –
A SALVATION FOR “THE NAIVE CHILDREN”:
MOTIF IN GERMAN COLONIAL LITERATURE

Gabriela Grigoryan
University of Veliko Tarnovo “St. Cyril and St. Methodius”

This paper gives an overview of the most common motives in German colonial literature. Colonial literature is often understood to mean all literature from the colonial period. In this analysis, however, a distinction is made between pre-colonial, colonial and post-colonial works. Two works are analyzed in detail – *Von Jenseits des Meeres* by Theodor Storm, a novel from the pre-colonial period of Germany, and *Tropenkoller* by Frieda von Bülow, who is a typical representative of German colonial literature. The focus of this paper is to show how the colonised population is portrayed in a racist manner and entirely from a Eurocentric point of view.

Keywords: colonial literature, motives, Germany, Theodor Storm, Frieda von Bülow

Колониализмът е познат на всички термин, свързан обаче с историята не толкова на Германия, колкото на страни като Великобритания, Испания или Нидерландия. В действителност периодът, в който Германия има колонии, е по-кратък от колониалните периоди на повечето европейски страни. В продължение на тридесет и четири години – от 1884 до 1918 – страната притежава колонии. Малко след това тази глава от историята е засенчена от националсоциализма. Престъпленията срещу конкретни етнически групи през Втората световна война са обект на засилено внимание от различни сфери на науката и изкуството. При дебатите относно расизма в немскоезичното пространство основно се стига до препратки към Холокоста. Едва в последните години започва да се забелязва засилен интерес към тази „забравена“ глава от историята на Германия. Това явление Юрген Цимерер, германски историк и африканист, нарича „колониална ам-

¹ Вж. Bülow/Бюлов 1896.

незия“ (Zimmerer/Цимерер 2013: 9). Тази амнезия се отнася най-вече до обществения и медийния интерес към темата.

В германистичното литературознание колониализмът се установява като тематика след 1978, с публикуването на романа „Моренга“ от германския писател Уве Тим. В интервю от 2022 г. авторът споделя: „Престъпленията по време на колониализма тогава не бяха на дневен ред. Всички ми казваха, че съм луд да пиша за хотентотите². Според общественото мнение колониализмът се считаше за цивилизаторски акт от страна на европейца“ (Schiller/Шилер 2022). Романът, разказващ за въстанието на племената хереро и нама срещу германските колонизатори и последвалия геноцид срещу тези народи, представлява напредък за постколониалния дискурс в съвременната немскоезична литература. Но по-активно за колониалното минало започва да се пише от средата на деветдесетте години на миналия век. В текста характеризираме тези литературни творби като *постколониални*, като се позоваваме на класификацията на Пол М. Люцелер (Lützelер/ Люцерер 2005). Той определя като постколониални текстовете на германски автори, които представят последствията от колониалната политика и я подлагат на критика. Вместо евроцентричния светоглед – основен елемент на колониалната литература, постколониалните текстове показват противоположната перспектива и се фокусират върху културата на колонизираните.

Разбира се, германистичното литературознание разглежда колониализма от постколониална гледна точка, но не анализира единствено постколониални творби. Анализират се текстове от разнородни жанрове, сред които писма и пътеписи, от колониалния период на Германия, но и от по-ранни години. Колониализмът се третира като глобален феномен, който не започва със завземането на първите германски колонии през 1884. Важна е и преколониалната фаза³. През 18. и по-голямата част на 19. век малко немскоезични писатели засягат колониализма в своите творби, а тези, които го правят, изразяват по-скоро своите колониални фантазии (Zantop/Зантоп 1999: 11). В тези текстове проличава интересът към новите земи, открити от мореплавателите. Европейската експанзия вече е започнала, светът се оказва много по-широк, отколкото европейецът до момента си е представял. Научните експедиции, описва-

² Име, с което белите колонизатори са наричали етническата африканска група койкой. Оксфордският речник определя думата ‘хотентот’ като обидна (Уикипедия).

³ Идеята за хронологичното разделение на преколониална, колониална и постколониална фаза сме взели от Göttsche, Dunker, Dürbeck/Гьотче, Дункер, Дюрбек 2017: 244.

ни в пътеписи, представят екзотиката на тези далечни земи. Опозицията „колонизатори – колонизирани“ се романтизира. Тези фантазии образуват една фиктивна германска колониална история. Насилието и пресъплненията срещу местните народи не са част от нея. Напротив, германецът влиза в ролята на спасител на неевропееца. Спасява го от самия него, от неговия див нрав, но не се опитва по никакъв начин да разбере ценностите на другите народностни групи.

Теодор Щорм, писател от германския литературен канон, представя „чуждия“ образ в своята новела от 1865 г. „Отвъд морето“⁴ (Von jenseit des Meeres) с женски персонаж. „Черната“ жена възплъщава чуждите народи и в други творби от преколониалната фаза (Göttsche, Dunker, Dürbeck/Гьотче, Дункер, Дюрбек 2017). При Т. Щорм се наблюдават типичните за времето стереотипи. Главната героиня, Джени, е извънбрачното дете на бял мъж, собственик на плантации в датска колония, и „небяла“ жена. На децата от такива връзки им е било позволено да се интегрират в европейското общество, имали са право да получат образование. Затова и фактът, че Джени е изпратена още от малка в Германия, за да се образова там, е съвсем правдоподобен. Стереотипите обаче, които властват в обществото тогава, си проличават още при описанието на главната героиня. Алфред, главният мъжки персонаж, очаква да види „една красива абаносовочерна негърка с перлени мъниста в косите и лъскави гривни по ръцете“, но с изумление открива, че кожата на Джени не е „черна, нито дори кафява“ (TS/ТЩ), а бяла като на останалите момичета, които познава. Въпреки това момичето носи белег, който показва нейния истински произход: „Малките полумесеци в основата на ноктите ѝ не бяха светли като нашите, а синкави и по-тъмни [...]“ (TS/ТЩ).

Друг стереотип, който е и основен за произведението на Теодор Щорм, е сравнението на колонизираните народи с поведението на децата. „Черните“ са неуки, неопитомени като деца – с такова впечателение остава читателят на „Отвъд морето“. Бащата на Джени казва за нейната родна майка:

„Но човек не биваше да я чува как приказва; красивата уста бръцолевеше на разваления език на негрите; беше като детско дърдорене. Такава жена, Джени, не беше добра компания за теб, ако се очакваше да станеш това, което си в момента“ (TS/ТЩ).

---

⁴ Заглавията на романите, както и цитатите от тях в този доклад, са в наш превод – Г. Г.

Впоследствие Джени стига до същите изводи като баща си. След като се връща в родното си място, за да намери майка си, тя остава изумена от вече чуждата за нея култура. Описва езика, който използват местните, като „шумен“, „като вой, като животински крясък“, „треперех от ужас, когато го чуех“ (TS/ТЩ). Местният мъж е описан като дивак, „озъбен като куче“ (TS/ТЩ). Родната майка на Джени иска да я омъжи насила за него и по този начин е представена като заплаха за собствената си дъщеря, а единственото спасение идва от Алфред – белия любим на Джени. В колониалната литература „черните“ често са описвани като диви животни, което буди същите асоциации като при сравнението им с децата – за хора с по-нисък интелект.

Новелата на Т. Щорм има щастлив край – Джени се омъжва за Алфред. Представата на писателя, че една мулатка може да бъде напълно приета в европейското общество, може би е била прогресивна за времето си. Джени става част от това общество, въпреки че нейният истински произход се вижда по ноктите на ръцете ѝ. Но от постколониална гледна точка такъв сценарий – на културния европеец, спасил мулатка от диво, почти животинско съществуване, принадлежи именно към колониалните фантазии на германеца.

Германецът колонизатор запазва ролята си на спасител дори и по-късно, когато германските колонии са вече факт и когато обществеността знае за издевателствата над местните. Отличителен белег на колониалната литература в периода на Германската колониална империя са пропагандните послания, които тя разпространява. Чрез литературата колониалистите се опитват да защитят своята позиция. Посланията им са, че не „белите“, а „черните“ са проблемът на колониите. И докато при Т. Щорм наблюдаваме как представител на колонизираните идва в Европа и приема ценностите на „цивилизацията“, в творбите след 1884 г. посоката се сменя – представител на „цивилизацията“ отива и налага своите разбирания на колонизираните. Главни герои на романите вече са единствено колонизаторите, докато местните присъстват в сюжета като една екзотична маса с еднакви белези (Gutjahr, Hermes/Гутяр, Хермес 2011). Сякаш само чистата европейска кръв може да даде на идивида статут на „личност“.

Фрида фон Бюлов се счита за най-известния представител на германската колониална литература. За жена, живяла в края на 19. век, биографията ѝ е впечатляваща, а според съвременниците ѝ – дори скандална. Неомъжена, почти на 30, тя заминава за Германска Източна Африка (днешна Танзания, както и части от Бурунди и Руанда), където работи като медицинска сестра и мечтае да отвори първата болница в колонията.

Изявява се и като журналистка и публикува статии и романи, в които описва живота в колонията. В нейните текстове читателите днес могат ясно да видят какви са били предразсъдъците към колонизираните народи и какво чувство за превъзходство са изпитвали колонизаторите.

Ф. Бюлов се възприема като благодетелка за африканците и ги описва като деца, на които трябва да бъде помогнато. Своите виждания за германския колониален живот тя описва в романа „Тропическа лудост“ (Tropenkoller). Тропическа лудост е термин, използван през колониалния период, за да се опише състоянието, в което някои европейци изпадали, когато били изложени на тропически климат⁵. Такава „диагноза“ са поставяли на мъжете, които, повлияни от различния климат и от контакта си с местното население, са губели контрол и с изключителна жестокост са малтретирали колонизираните. Главните герои в този роман обаче не са засегнати от тази лудост, а напротив, трябва да служат като пример за останалите господари на колонии:

„Разбира се, имаше и неколцина, особено сред низшите чиновници, които още при първи признаци на климатичната треска капитулираха и мислеха единствено за бързо бягство обратно към Европа“ (ФВ/ФБ).

Авторката смята, че чрез преодоляването на влиянията на чуждата земя главните персонажи Ева и Лудвиг фон Розен са доказали морала си. Ф. Бюлов използва себе си за прототип на главната героиня. Ева е еманципирана и ентусиазирана медицинска сестра в Германска Източна Африка, която иска да допринесе за развитието на местните. За щастие, тя среща съмишленик – Лудвиг фон Розен. Тук отново имаме препратка към биографията на Ф. Бюлов, която също намира съмишленик в реалния живот – основателя на Германска Източна Африка – Карл Петерс. Връзката между журналистката и Карл Петерс не трае дълго, но те продължават да си кореспондират дори след като Петерс получава прозвището „мъжът с кървавите ръце“ (Hammerstein/Хамерщайн 2008) – наричан така заради изключителната бруталност, с която води своята колониална политика. Главният мъжки персонаж в „Тропическа лудост“ не стига до такива жестокости, но вижданията му са пределно ясни. Когато му задават въпроса, дали е възможно да се възпита местният народ „без пердах“, Розен отговаря: „За тях боят е полезен, на моменти абсолютно наложителен [...] Освен това, според мен лекият пердах съвсем не е така жесток за тях като паричната глоба или завързването с окови“ (ФВ/ФБ).

Ева се възхищава на Розен, тъй като той осъзнава, че подчинените трябва да се третират с „твърда ръка“, ако Германската империя иска да

---

⁵ [https://de.wikipedia.org/wiki/Tropenkoller_\(Medizin\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Tropenkoller_(Medizin))

се нареди сред великите колонизатори: „Колонията за него е много важна и той не иска репутацията на германското господство тук да е застрашена от чиста небрежност и скука“ (ФВ/ФБ). Тук авторката отправя критика към германските управници в колонията, които се отнасят „твърде внимателно към черното население, при което този народ, който толкова се нуждае от твърда ръка, излиза извън контрол“ (ФВ/ФБ).

Африканците, от своя страна, са представени в романа като доверчиви и безобидни: „Местните понасяха чудесата на европейската култура така спокойно, като наивно набожни деца, които възприемат родителите си като божества“ (ФВ/ФБ). В романа на Ф. Бюлов се съдържат расистки стереотипи. Местните жители са описани така, сякаш са на по-ранен етап от своето развитие и имат нужда от защитата на „добронамерените“ господари: „Тук сме, за да служим за пример, и нашата задача, освен всичко, е и възпитателна“ (ФВ/ФБ). С тази реплика Лудвиг фон Розен затвърждава противопоставянето между просветените европейци и неуките негри. Главната героиня също изразява „покровителските“ си намерения: „Черните ме познават и ми вярват до краен предел. Ще се опитам да ги предпазя от лошите преживявания, които съм имала“ (ФВ/ФБ).

Покорството на местните в романа преминава дори в идеализирано на колонизаторите. След лова на лъвовете африканците възпяват европейците. В песента си те пеят: „Той (белият – Г. Г.) имаше огнестрелно оръжие и огромна сила в своето сърце. И мъдростта на белия мъж е по-голяма от мъдростта на лъва“ (ФВ/ФБ). Това е цивилизацията – дошла е със своите оръжия, за да спаси негрите от дивите зверове.

От постколониална гледна точка читателят вижда как в „Тропическа лудост“ евроцентричният поглед изкривява реалността на местните. Ф. Бюлов и редица други нейни съвременници искрено вярват в позитивните страни от завземането на чужди територии и в надмощието на бялата раса над черната. Затова чрез литературните текстове от преколониалния и колониалния период на Германия днес може да видим как е била представяна тази глава от историята. Колониалната литература по времето на Теодор Щорм и на Ф. Бюлов е имала основната функция да оформи колониалната действителност от изцяло европейска гледна точка, да затвърди стереотипите и да оправдае съответната инвазивна политика.

Минава повече от половин век от публикуването на „Тропическа лудост“, преди в Германия писатели и журналисти да започнат да критикуват колониалната идеология. Постколониалните творби успяват да поправят кривото огледало на предшествениците си и отразяват противопоставянето между „бели“ и „черни“, „цивилизовани“ и

„неуки“ като насилствено и крайно расистко. Колонизираните получават своя глас и от „наивни деца“ се превръщат в хора, борещи се за правото си да съществуват отделно от европейската култура.

БИБЛИОГРАФИЯ

Gutjahr, Hermes/Гутяр, Хермес 2011: Gutjahr, O., S. Hermes. *Maskeraden des (Post-)Kolonialismus. Verschattete Repräsentationen »der Anderen« in der deutschsprachigen Literatur und im Film.* Würzburg 2011.

Göttsche, Dunker, Dürbeck/Гъотче, Дункер, Дюрбек 2017: Göttsche, D., A. Dunker, G. Dürbeck. *Handbuch Postkolonialismus und Literatur.* Metzler, 2017, 244. <<https://doi.org/10.1007/978-3-476-05386-2>>, 6 April 2023.

Lützelер/Люцелер 2005: Lützelер, Paul Michael: *Postmoderne und postkoloniale deutschsprachige Literatur. Diskurs – Analyse – Kritik.* Bielefeld 2005.

Hammerstein/Хамерщайн 2008: Hammerstein, Katharina von: *Biographie Frieda von Bülow.* 2008 // <<https://www.fembio.org/biographie.php/frau/biographie/frieda-von-buelow/>>, 6 April 2023.

Zantop/Цантоп 1999: Zantop, Susanne M.: *Kolonialphantasien im vorkolonialen Deutschland (1770 – 1870).* Berlin 1999.

Zimmerer/Цимерер 2013: Zimmerer, J. *Kein Platz an der Sonne. Erinnerungsorte der deutschen Kolonialgeschichte.* Frankfurt a. M./New York 2013, 9.

Schiller/Шиллер 2022: Schiller, M. Uwe Timm: „Beim Schreiben geht es um Macht“. // *Hamburger Abendblatt*, 22.01.2022. <<https://www.abendblatt.de/kultur-live/article234377341/hamburg-autor-schriftsteller-uwe-timm-thalia-theater-auszeichnung-lessing-preis.html>>, 6 April 2023.

ИЗТОЧНИЦИ

FB/ФБ: Bülow, Frieda von. *Tropenkoller.* Berlin: F. Fontane & Co. 1896. // <<https://scholarsarchive.byu.edu/sophiefiction/433/>>, 6 April 2023.

TS/ТЩ: Storm, T. *Sämtliche Werke. Dritter Band. Novellen.* Im Insel-Verlag zu Leipzig. 1919. // <<https://www.projekt-gutenberg.org/storm/bd3/chap001.html>>, 6 April 2023.

МОНОМАНИЯТА НА ЕДНА ЛУНА ЗА СВОБОДА.
АЛБЕР КАМЮ, „КАЛИГУЛА“
(IV ДЕЙСТВИЕ, XIV СЦЕНА)

Йоанна Янева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE MONOMANIA OF A MOON FOR FREEDOM.
ALBERT CAMUS, “CALIGULA” [4.14]

Yoanna Yaneva
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The text focuses on the last scene of the fourth act of the play “Caligula” (1944) by Albert Camus, whose aim is to function as an example through which to introduce the discourse of absurdism insisted upon by Camus, and at the same time to combine it with Jean-Paul Sartre's notion of existentialism. The central research question regards the theme of freedom thought through fear, self-reflection and the concept of the Self and the Other.

Keywords: Albert Camus, existentialism, Jean-Paul Sartre, self-reflection, mirror, freedom

Основната цел на настоящия текст е да разгледа въпроса за свободата, мислен през представата за човешка природа, отричаща както съществуването на божествената, така и съвместното им функциониране под формата на религиозно единство. Под „човешка природа“ ще разбирате понятието, възхождащо към атеистичния екзистенциализъм на Сартр, който де факто отрича съществуването ѝ. В своя труд „В кафенето на екзистенциалистите“ Сара Бейкуел допълва: „В така нарисованата картина няма място за Бог, защото човешките същества, които са го измислили, впоследствие са го убили. Можем да се ослабим единствено на *себе си*. Да живеем означава да се хвърлим, ала не във вярата, а в собствения си живот, утвърждавайки всеки един миг от него такъв, какъвто е, без да ни се иска нещата да са различни и без да таим инатливо негодувание срещу другите или срещу съдбата си“ (Bakewell/Бейкуел 2017: 29). Ad exemplum на този тип съществуване, образът на Калигула от едноименната драма на Албер Камю съчетава утвърждаването на човешката природа с отхвърлянето на божествената, снизявайки я до човешките граници, което на практика означава, че ги *слива в едно*, като ги *обезобразява*. От това следва, че „сместа“ от двете започва да функционира (съществува) по друг начин – екзистенциалистски, който предполага „съществуването да предхожда същ-

ността“: „ХЕЛИКОН: Боговете отново са слезли на земята. Гай, Цезар и бог, наречен Калигула, им отстъпи чисто човешките си форми“¹ (АК/АС2). Тази теза ще бъде пряко защитена през схващането на Жан-Пол Сартр, който твърди в своя труд „Екзистенциализмът е хуманизъм“: „ако съществуването наистина предхожда същността, тогава човек е отговорен за това, което е“ (Sartre/Сартр 1997: 32).

Самият драматургичен текст на френския екзистенциалист Албер Камю създава предпоставки за изграждането на едно съществуване, което да създаде бъдещата същност чрез саморефлексията. Сценично това се осъществява през огледалния образ, на който в дадения контекст могат да бъдат приписани дидактически функции.

С оглед на факта, че главният персонаж в едноименната пиеса често е определян като обсебен от страсти, напомнящи по-скоро полимания, отколкото мономания, ни се струва редно да бъде отбелязано още в началото на този текст какви са мотивите и за избора на заглавие. Схващанията за Калигула като действащо лице, водено от идеята за полимания, не се изключват, но не се и засягат в тяхната пълнота, която би могла да бъде предложена, но в друг контекст. „Мономанията на една Луна за свобода“ през образа на Калигула ще бъде текст, който в основата си ще търси невъзможното, ще иска *всичко и нищо* – т.е. свобода. В рамките на желанието за *всичко и нищо* ще бъде разгледано понятието за мономания, което ще се окаже движещо за развитието на образа.

Калигула

Невъзможното! Аз го търсих в пределите на целия свят и на самия себе си.

(АК/АС2)

Caligula

L'impossible ! Je l'ai cherché aux limites du monde, aux confins de moi-même.

(АС/АК)

В последната сцена от драмата на Камю намираме Калигула там, където срещаме и Сизиф в едноименното есе – в подножието на планината, открил отново своя товар. Счупил *огледалото* и слял се с *Луната*, Калигула тръгва към историята, за да остане жив. Подобно на

---

¹ От съображения за точност и максимално доближаване до смисъла на оригиналния текст, що се отнася до предложените преводи на български език на драмата „Калигула“, на някои места ще използваме превода на Мария Коева (2022, Фама+), а на други – този на Наташа Куртева (1999, Наука и изкуство).

Сизиф, устремен към най-високата точка на планината, той започва да бута скалата нагоре, за да се превърне в абсурден герой, срещнал щастието в борбата и в порива към върховете на едно съществуване, което да изгради същността. *Трябва ли да си представяме и Калигула щастлив?*

„*Je tends mes mains et c'est toi que je rencontre, toujours toi en face de moi*“²
(АС/АК)

В абсурдизма на Камю Бог не съществува: „Абсурдът, който е метафизично положение на съзнателния човек, не води към бог. Може би това понятие ще се изясни, ако си позволя да се произнеса тъй странно: абсурдът е грях без бог“ (АК/АС). В екзистенциализма на Сартр Бог също не съществува: „Ако Бог не съществува, тогава всичко е позволено и затова човек е изоставен, защото не открива нито в себе си, нито извън себе си възможността да се *опре на нещо*“ (Sartre/Сартр 1997: 42); малко по-надолу: „по друг начин казано, няма детерминизъм, човекът е свободен, човекът е свобода“ (Sartre/Сартр 1997: 42); и най-сетне: „Според него [екзистенциалиста] човекът без опора и подкрепа [което ще рече без Бог] е осъден постоянно да изобретява човека“ (Sartre/Сартр 1997: 43). Калигула, от своя страна, осъден да изобретява човека, т.е. себе си, сътворява липсващата *опора* не просто като се слива с нея, а също и като иззема функциите ѝ. С това действие той на практика отстранява външната пречка, която ограничава свободата му, като приписва качествата ѝ на себе си. Така тя спира да функционира по познатия божествен начин, а Калигула остава сам в своето съществуване, което да формира чрез бъдещите си действия, понасяйки отговорност за изборите си: „Ние сме сами, без извинения. Ето това имам предвид, когато казвам, че човек е осъден да бъде свободен. Осъден, защото не се е сътворил сам, но въпреки това е свободен, защото, веднъж захвърлен в света, той е отговорен за всичко, което прави“ (Sartre/Сартр 1997: 42 – 43):

Калигула

За човек, който обича властта, има нещо дразнещо в съперничеството на боговете. Ето защо го премахнах. Доказах на тези илюзорни богове, че ако даден човек има воля, е способен без

² „Протягам ръцете си и срещам теб, винаги теб, там срещу себе си“.
(АК/АС2)

предварителна подготовка да упражнява тяхното смехотворно занятие.

Сципион

Богохулстваш, Гай!

Калигула

Не, Сципион, проявявам проникателност. Аз просто проумях, че има един-единствен начин да станеш равен на боговете. Достатъчно е да си жесток колкото тях.

(АК/АСЗ)

На базата на това действие от страна на Калигула, следва да бъде споменато, че образът му започва да изпълнява функциите на проекцията на Камю за абсурдист и тези на Сартр за екзистенциалист. Чрез този акт на отхвърляне на божественото, т.е. на оправданията и извиненията, главното действащо лице в пиесата очертава простора на свободата си. Макар този свят на свободата да изглежда необятен, присъстват фактори, засягащи определени социални, исторически, а дори и психологически условия, произтичащи не от индивида, а от света, в който е „захвърлен“. В резултат на това може да се твърди, че свободата се разпростира в рамките на определени ситуации. С други думи казано, все пак съществува разделение между лична свобода и такава, зависеща от външни фактори. Въпреки тези ограничения, случващи се извън пределите на контрол от страна на субекта, човекът се стреми към осъществяването на всички възможни действия, произтичащи от личните му проекти. „Човек винаги се намира в определена „предзададена“ ситуация, с която трябва да се съобразява. В действителност ние се нуждаем от тези „ситуации“, от тази „фактичност“ по терминологията на Сартр, за да откриваме смисъл в действията си. Без фактичността свободата би била неудовлетворителна като свободно реене в открития космос. [...] Свободата в никакъв случай не означава неограничено движение или безразборни действия“ (Bakewell/Бейкуел 2017: 187). Квинтесенцията на Сартровия екзистенциализъм гласи, че свободният човек носи отговорност за всички свои действия. „Да осъзнаем степента на свободата си, означава да бъдем потопени в онова, което Хайдегер и Киркегор наричат „страх“, *Angst*, или на френски – *angoisse*“ (Bakewell/Бейкуел 2017: 184). Според пълната дефиниция „angoisse“ означава *дълбока тревога, водеща до усещане за физически и психологически дискомфорт*. Синонимни думи са угризение, притеснение, ужас, страх и под. Хайдегер дефинира понятието като „страх без ясна причина“. Това усещане предизвик-

ва страх, който е неотделим от самото съществуване. То отвежда екзистенциалистите до ръба на пропастта:

Калигула

Няма да получа луната. Но как горчи да имаш право и да си длъжен да стигнеш докрай. Защото мен ме е страх от края. Шум от оръжия. Невинността готви своя триумф. Защо не съм на тяхно място. Страх ме е. Каква отврат, след като си презирал другите, да се почувстваш в душата си същински подъл страхливец.

(АК/АС2)

Според Киркегор, с когото се съгласява и Сартр, това чувство се заражда, когато човек постоянно сътворява себе си чрез извършване на избор между алтернативи. Този процес непрекъснато носи със себе си безпокойство, което прониква навсякъде, като наподобява световъртеж. Такова чувство изпитва човек, когато се надвеси над пропаст. За екзистенциалистите човекът е онова, което сам избере да бъде във всеки един момент, защото това означава свободата според представителите на философията, интересувана се пряко от съществуването на човека, а то, от своя страна, „предхожда същността“. От това следва, че субектът е отговорен за всяко свое действие. Този факт предизвиква страх, който не би могъл да се отдели от самото човешко съществуване. „Тезата, която Сартр издига, е, че свободата ни ужасява, но въпреки това не можем да избягаме от нея, защото ние сме свобода“ (Wakewell/Бейкуел 2017: 182). Също така Сартр си служи с прословутия пример за ученика, отишъл при него за съвет. Братът на момчето загинал през 1940 г., преди Франция да капитулира, а баща му станал колаборационист и изоставил семейството си. Ученикът на Сартр искал да се присъедини към Свободните френски сили и да се бие срещу нацистите, като в същото време даде възмездие за гибелта на брат си и се противопостави на баща си, но от друга страна, не искал да изостави майка си, която щяла да остане съвсем сама. Френският мислител му казал, че той е свободен, т.е. може сам да избира как да постъпи във всяка ситуация, пред която е изправен. По същия начин Камю в края на пиесата изправя Калигула пред *огледалния* му образ, слял в собствения си лик и божествената, и човешката природа, за да се (само)изоблети, за да избере дали да умре, или да върви „към историята“. Има право на избор, защото е свободен.

Същинската криза на свободната самоличност на Калигула се проявява в последната сцена от пиесата, в която той се обръща към образа си в огледалото. Мотивът за отстранеността на персонажа от собс-

твената му личност и съдба е въведен през обръщението му във второ лице – с формата „ти“ – към отражението, което вижда пред себе си:

Обръща се, свиреп, върви към огледалото.

Калигула

Калигула! Ти също, ти също си виновен. Естествено, къде повече, къде по-малко! (АК/АС2)

Каква обаче е функцията на огледалото спрямо мотивите, които довеждат Калигула до саморефлексия? Огледалният образ на Калигула би могъл да препраща към идеята на Ницше за Дионисовото начало, което се свързва с „онази отвратителна смес от сладострастие и жестокост, която ми е изглеждала винаги същинска магическа напитка“ (Nietzsche/Ницше 2013: 249). По начало фигурата на бога на опиеността в орфическата традиция се свързва с огледалото. Митът за Дионис-Загрей³ разказва за разкъсването на Дионис, т.нар. спарагмос. Историята гласи, че Зевс, преобразен в змия, обладал Персефона и от този акт се родил Дионис-Загрей. Той бил отведен в планината Ида на остров Крит, където бил пазен от куретите⁴. Зевс предвиждал Дионис да се превърне в негов наследник на трона, но ревнивата Хера подтикнала титаните да убият детето. „Тези чудовища, целите покрити и маскирани с гипсова мазилка, подлъгват малкия Дионис, като му показват различни предмети – връх, ромбчета, кукли, чиито части на телата били съчленени, ашици⁵ и огледало. И докато Дионис съзерцава собствения си образ, уловен в лъскавия метал, титаните го удрят и разсичат тялото му“ (Detienne/Детиен 1979: 82)⁶. Разкъсали тялото му на части, които сварили, опекли и частично изяли. Атина обаче успяла да спаси сърцето на Дионис и той се преродил през мита за Семела и Зевс. В някакъв смисъл огледалният образ се оказва подходящ повод за осъществяването на убийството на Загрей.

Друг мит, в който огледалото функционира като ключов образ, препращащ към темата за смъртта, се свързва с божеството Δέσποινα⁷. В

---

³ Според справочника на Георги Батаклиев „Антична митология. Богове и герои“ Дионис-Загрей (Ζαγρεύς) е: „орфически бог, отъждествен с първия Дионис, роден от Персефона и разкъсан от титаните“ (Batakliiev/Батаклиев 2011: 163).

⁴ Куретите са онези низши божества, познати от мита за раждането на Зевс. Те „заглушили плача на детето с войнствените си танци и с дрънкане на щитове“ (Batakliiev/Батаклиев 2011: 210).

⁵ Малка кост от коляното на заден крак на агне или козле, използвана за детска игра.

⁶ Преводът е мой – Й. Я.

⁷ Стгр. – „Господарката.“

Ликосура, Аркадия тя била най-почитаното женско божество. „В своя храм е била изобразена седнала величествено на трон до майка си Деметра. От двете страни на богините, обграждайки общия им престол, стоели прави Артемида и Анит, един от титаните. А в посока към изхода на светилището отдясно се намирало вградено в стената огледало“ (Vernant/Вернан 2004: 128). Павзаний (Paus. VIII, 37, 7) разказва още: „този, който се погледне в него, или не различава от себе си нищо друго освен мъгляво отражение – немошно и неопределено (*amudrós*), или пък не вижда абсолютно нищо; за сметка на това фигурите на богините и тронът, на който се подпират, се появяват ясно върху огледалото; там те могат да бъдат съвсем ясно (*enargôs*) наблюдавани“ (Vernant/Вернан 2004: 128). Във връзка с „Описание на Елада“ от Павзаний Жан-Пиер Вернан разказва за огледалото в храма на Господарката още: „Върху огледалото в храма обаче образът на живите се помрачава или се изтрива. Вярващият, който още от началото се оглежда в него, се вижда не такъв, какъвто е, а такъв, какъвто ще бъде, когато напусне светлината на слънцето, за да стигне до стената на мъртвите: мрачна, обърквана и неопределена сянка; глава, загърната с качулката на нощта; призрак за-напред без лице, без поглед. Открехната е вратата към Хадес, огледалото припомня на благочестивия човек, който минава пред него, че неговият ясен образ на живо същество е обречен да се загуби, когато дойде моментът да изчезне в царството на нощта, удавен в невидимото“ (Vernant/Вернан 2004: 130). Малко по-надолу обаче има и още един вариант на мита за вглеждането в огледалото в храма на *Δέσποινι* : „Ако обаче в огледалото от Ликосура божествените идоли се явяват в пълна яснота (*enargôs*), това е така, понеже върху неговата повърхност се за-действа един вид преобразуване: докато се отразяват в него, образите, създадени от ръката на човека по „подобие“ на боговете, засияват с автентичния – и непоносим – блясък на божеството; образът, вместо да отслабне при удвояването си в отражението, се насища, усибва се, преобразува се; той става божествена епифания: не друго, самото божество, станало присъщо в края на инициацията, ви гледа в очите в момента, когато напускате неговия храм“ (Vernant/Вернан 2004: 131).

В течение на действието на цялата пиеса Калигула съзерцава образа си посредством действията, които извършва „за благото“ на Римската империя, т.е. за себе си. През убийствата, травестиите и прелюбодеянията, инициирани от него, той поддържа жив абсурда, в който съществува, като това му доставя същинско удоволствие – „Да живееш, означава да съживяваш абсурда. Да го съживяваш, означава преди всичко да го съзерцаваш. За разлика от Евридика, абсурдът

умира, когато не го гледаме“ (АК/АС). В какъв образ обаче се оглежда Калигула, за да достигне в края на пиесата до унищожението на това, което вижда пред себе си?

Калигула

Моята свобода не е истинската свобода. Хеликон! Хеликон! Нищо! Все още нищо. О! Тежка е тази нощ. Хеликон няма да дойде: ние ще сме виновни завинаги. Тази нощ е тежка като човешката мъка.

Зад кулисите се чува шум от оръжия и шушукане.

Хеликон (изскачайки от дъното)

Пази се, Гай! Пази се!

Една невидима ръка пробожда Хеликон. Калигула се надига, взема в ръка един нисък стол и задъхан приближава към огледалото. Оглежда се внимателно в него. Дава вид, че прави скок напред и, изпреварвайки симетричното движение на огледалния образ, захвърля стола с все сила и със страшен рев.

Калигула

Към историята, Калигула, към историята!

Огледалото се счува и в същия момент от всички изходи влизат въоръжени съзаклятници. Калигула ги посреща с луд смях. Старият патриций го удря в гръб. Херей – в лицето. Смахът на Калигула преминава в хълцане. Всички сияят удари. Пред едно от последните изхълцвания Калигула през смях и хрип изревава:

Аз още съм жив! (АК/АС2)

Отношението между Калигула и огледалния му образ е като това на материя и антиматерия, т.е. те съществуват в двата вида битие според Сартр – „за-себе-си“ (*pour-soi*) и „в-себе-си“ (*en-soi*), които функционират като аксиоми във философското му съчинение в два тома „Битие и нищо“. „За-себе-си“ е битието, което се определя единствено като свободно. Това е Калигула, това е неговото свободно човешко съзнание. Битието „в-себе-си“ се отнася към всичко останало, което не включва идеята за „за-себе-си“. Ако приемем, че „за-себе-си“ е субектът, то „в-себе-си“ е обектът, който няма потребността да взема каквито и да било решения – т.е. това е образът в огледалото. „Съществува едно изначално разпръсване при появата на за-себе-си като наличие при битието: за-себе-си се изгубва навън, при в-себе-си и в трите времеви ек-стази. То е извън самото себе си и в най-непосредствената си близост това битие-за-себе-си е ек-статично, тъй

като трябва да търси битието си другаде, т.е. в отразяващото — ако се създава като отражение, и в отражението — ако се създава като отразяващо. Появата на за-себе-си потвърждава провала на в-себе-си, което не е могло да е собствената си основа. Рефлексията остава постоянна възможност на за-себе-си като опит за поемане отново на битието. Чрез рефлексията за-себе-си, което се изгубва извън себе си, се опитва да се интериоризира в своето битие и това е един повторен опит да се основе; въпросът за него е да е за самото себе си това, което е“ (Sartre/Сартр 1994: 296 – 297). Главното действащо лице в пиесата на Албер Камю, вглеждайки се в себе си, „съзира втвърдена маса от качества, черти на характера, склонности, ограничения, белези от стари рани и така нататък“ (Bakewell/Бейкуел 2017: 183), която на практика е безформена. Ако наречем отражението тяло, без това да препраща към човешкото, а по-скоро да го обособи като материя, то е една „глава, загърната с качулката на нощта; призрак без лице, без поглед“ (Vernant/Вернан 2004: 130), т.е. в него героят вижда мъртва материя, която се отнася именно към онова „всичко останало, което не включва идеята за *за-себе-си*“. Калигула унищожава образа си в огледалото, защото нито едно от тези качества не го определя. Свободният Аз не е нищо друго освен онова, което сам реши да бъде. Калигула убива отражението си, като го хвърля в пропастта на екзистенциалистите, от която се страхува. Това е единственото действие, което се случва по това време на сцената и причината е, че: „[в]инаги идва време, когато трябва да избираме между съзерцанието и действието. Това се нарича да станеш човек. [...] Знам, че може да се направи компромис и че може да се живее във века и да се вярва във вечното. Това се нарича да приемаш. Но се отвращавам от това понятие и искам всичко или нищо“ (АК/АС). Чрез този акт той унищожава „в-себе-си“, и спасява битието на „за-себе-си“, т.е. свободата си. Това се потвърждава през думите на героя: „*Към историята, Калигула, към историята!*“ (АК/АС2) / „*À l’histoire, Caligula, à l’histoire.*“ (АС/АК), защото, за разлика от вечността, у Камю историята е тази, която носи сигурност.

Саморефлексията през образа на огледалото в последната сцена на пиесата създава предпоставки за изграждането на една представа за свобода, която започва да съществува едва след като пречупеното ѝ отражение бива унищожено. Чрез счупването на огледалото Калигула се отказва от самоубийството си, което според абсурдизма у Камю „означава да признаеш, че си надмогнат от живота, че не го разбираш“ (АК/АС). В този смисъл могат да бъдат приписани дидактичес-

ки функции на огледалото, в което действащото лице среща себе си и самò себе си отървава от скока в пропастта. В нея падат само онези, които не могат да понесат тежестта на собствената си свобода, а Калигула е „още жив“. Той е намерил „отново онази голяма пустота, в която сърцето намира покой“ (АК/АС2)/ “Je vais retrouver ce grand vide où le cœur s’apaise” (АС/АК), защото „страхът не е вечен“ (АК/АС2), „страхът е нещо нетрайно“ (АК/АС3). / „La peur non plus ne dure pas“ (АС/АК).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Батаклиев/Batakliiev 2011:** Батаклиев, Г. *Антична митология. Богове и герои*. София: Изток-Запад, 2011. [Batakliiev, G. *Antichna mitologiya. Bogove i geroi*. Sofia: Iztok-Zapad, 2011.]
- Бейкуел/Bakewell 2017:** Бейкуел, С. *В кафенето на екзистенциалистите: свобода, битие и кайсиеви коктейли*. прев. Св. Лесева. София: Изток-Запад, 2017. [Bakewell, S. *V kafeneto na ekzistentsialistite: svoboda, bitie i kaysievi kokteyli*. prev. S. Leseva. Sofia: Iztok-Zapad, 2017.]
- Вернан/Vernant 2004:** Вернан, Ж-П. В огледалото на Медуза. // *Индивидът, смъртта, любовта. Аз и другият в Древна Гърция*. прев. Н. Панова. София: Нов български университет, 2004, 128 – 142. [Vernant, J-P. *V ogleдалoto na Meduza. // Individat, smartta, lyubovta. Az i drugiyat v Drevna Gartsiya*. prev. N. Panova. Sofia: Nov balgarski universitet, 2004, 128–142.]
- Detienne/Детиен 1979:** Detienne, Marcel. *Dionysos Slain*. Tran. Leonard Muellner and Mireille Muellner. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1979.
- Ницше/Nietzsche 2013:** Ницше, Фр. *Разждането на трагедията от духа на музиката*. прев. Х. Костова-Добрева. София: Захарий Стоянов, 2013. [Nietzsche, F. *Razhdaneto na tragediyata ot duha na muzikata*. prev. H. Kostova-Dobрева. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2013.]
- Сартр/Sartre 1994:** Сартр, Ж-П. *Битие и нищо. Том 1*. прев. Ив. Райнова. София: Наука и изкуство, 1994. [Sartre, J-P. *Bitie i nishto. Tom 1*. prev. Iv. Raynova. Sofia: Nauka i izkustvo, 1994.]
- Сартр/Sartre 1997:** Сартр, Ж-П. *Екзистенциализмът е хуманизъм*. Прев. И. Колев и Р. Йотова. София: ЛИК, 1997. [Sartre, J-P. *Ekzistentsializmat e humanizam*. prev. I. Kolev i R. Yotova. Sofia: LIK, 1997.]

ИЗТОЧНИЦИ

- АК/АС:** А. Камю. Митът за Сизиф. // *Чужденецът. Митът за Сизиф. Чумата. Падането.* прев. П. Пройкива и В. Пройкива. София: Народна култура, 1982, 101 – 191. [A. Camus. Mitat za Sizif. // *Chuzhdenetsat. Mitat za Sizif. Chumata. Padaneto.* prev. P. Proykova i V. Proykova. Sofia: Narodna kultura, 1982, 101–191.]
- АК/АС2:** А. Камю. Калигула. // *Щастлива смърт. Калигула. Недоразумението.* прев. Н. Куртева. София: Наука и изкуство, 1999. [A. Camus. Kaligula. // *Shtastлива smart. Kaligula. Nedorazumenieto.* prev. N. Kurteva. Sofia: Nauka i izkustvo, 1999.]
- АК/АС3:** А. Камю. *Калигула.* Прев. М. Коева. София: Фама+, 2022. [A. Camus. *Kaligula.* prev. M. Koeva. Sofia: Fama+, 2022.]
- АС/АК:** A. Camus. *Caligula.* Collection folio Théâtre 6. Paris: Gallimard, 1993.

„JUST ONE MORE WALTZ WITH YOU“ –
 МУЗИКАЛНИ РЕФЕРЕНЦИИ В РОМАНА
 НА Ф. СКОТ ФИЦДЖЕРАЛД „ВЕЛИКИЯТ ГЕТСБИ“

Траяна Латева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

„JUST ONE MORE WALTZ WITH YOU“ –
 MUSICAL REFERENCES IN F. SCOTT FITZGERALD’S
 NOVEL “THE GREAT GATSBY”

Trayana Lateva
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The musical layer embedded in some of the works of the American writer F. Scott Fitzgerald has attracted the curiosity of scholars and has been a central object of research since the second half of the 20th century. This fact, as well as the author's interest in music, which he maintained throughout his entire life, and the influence of it on the popular culture of the 1920s, lay at the basis of the idea of providing a closer look at some of the musical references made in Fitzgerald's most famous piece of writing, “The Great Gatsby” (1925). The present paper chooses to focus on three of the eight songs identified in the novel in order to demonstrate that their mutual interweaving enriches the narrative by either setting a different perspective to previously registered themes, motifs and symbols and their meaning, or further confirming what is already known about the characters and the motivation behind their actions.

Keywords: F. Scott Fitzgerald, The Great Gatsby, musical references, The Roaring Twenties, Jazz Age

Настоящото изследване избира да предложи подстъп към интерпретирането на романа на Ф. Скот Фицджералд „Великият Гетсби“ през инкорпорирания в наратива музикален пласт, който привлича вниманието на изследователите и се превръща в обект на проучвания още през втората половина на миналия век, като запазва актуалността си и в наши дни¹. Допълнителен стимул и аргумент в подкрепа на не-

---

¹ За това свидетелстват научните текстове “Poor Butterfly: F. Scott Fitzgerald and Popular Music” (1977) на директора на обществото на Ф. Скот Фицджералд в Америка – Рут Пригози, “The Great American Songbooks” (2012), дело на Остин Греъм, “Music in the Works of F. Scott Fitzgerald: Unheard Melodies” (2013) на Антъни Берет, “The Melody Lingers On: Dance, Music, and Film in F. Scott Fitzgerald’s Short Fiction” на Джейд Адамс и др. През 2013 г. е даден нов тласък на дискусиите около ролята на музиката в творбите на Фицджералд благодарение на излязлата на

обходимостта от подобна разработка е любителският и професионалният интерес на Фицджералд към музиката, който датира още от ученическите му години² и го следва неотлъчно и в следващите етапи от живота му. Съществена предпоставка за това е и колективното изживяване на 1920-те като нова ера от човешката история, позната с наименованието „Бурните двадесет“ (“The Roaring Twenties”), сред чиито отличителни характеристики е разпространението на джаза, случващо се с шеметни темпове с помощта на модерните за десетилетието технологии, внесли значителни промени във всекидневието на американските граждани, както и на многобройните нови легални и нелегални публични места за срещи и забавления. Американският белетрист притежава достатъчно проникателен поглед върху процесите в съвременното си, за да установи значението им за тогавашната популярна култура. В този смисъл, не е изненадващ замисълът художественото пространство да приюти в себе си и разнообразни отпратки към актуални в действителността музикални тенденции.

Макар и назованите във „Великият Гестби“ песни да са осем, вниманието ни тук ще бъде концентрирано само върху три от тях, тъй като ги определяме като ключови при разчитането и тълкуването на основните теми и символи, съставлящи идейно-смысловия пласт на романа. Взаимното им преплитане облагородява повествованието, като всяка от тях задава различен ракурс към осмислянето на регистрирано на предходен етап внушение или служи за допълнително потвърждение на вече установено наблюдение.

Докато първите две глави на романа остават лишени от свое музикално оформление³, третата, маркираща значително развитие в сю-

---

голям екран през същата година четвърта филмова адаптация на „Великият Гестби“, режисирана от австралиеца Баз Лурман, който прави нестандартен избор по отношение на саундтрака на филма, като решава песните в него да бъдат предимно оригинални композиции, примесващи присъщото на епохата джаз звучене с модерни музикални елементи, характерни за рап, поп и R&B жанра.

² В статия, написана за “The Saturday Evening Post”, авторът споделя, че след като гледа музикалната комедия “The Quacker Girl” и остава много впечатлен от нея, системно затрупва бюрото си с различни либрета и тетрадки, в които води записки на идеите, хрумнали му за осъществяване на собствени опити в същия жанр (Fitzgerald/Фицджералд 2020).

³ Изключение правят някои описателни епизоди, които извикват асоциации с музикалното: напр. „Вътре алената стая беше грейнала в светлина. Том и мис Бейкър седяха в двата края на дългия диван и тя му четеше на висок глас от списание „Сатърди Ивнинг Поуст“ — думите, изречени шепнешком и равно, се сливаха в успокояваща мелодия“ (ФСФа/FSFa; подч. е мое – Т.Л.) и „Вятърът

жетното действие поради настъпването на дългоочакваното запознанство между Ник и Гетсби, на чиито партита и енигматична фигура първият е само страничен наблюдател в разказа до този момент, предполага по-експлицитно озвучаване поради характера на организиранияте от Гетсби празнични събирания, на които музиката е задължителен елемент, подсигуриращ поддържането на приповдигнатия дух на гостите и демонстрацията на танцувалните им умения. В отговор на очакванията на читателя, рисувайки картината на пищните и шумни вечери в имението на Гетсби, Ник няколкократно спира вниманието си върху музиката, като отбелязва, че „през летните нощи от къщата на съседа ми се чуваше музика“ (ФСФа/FSFa), „след залязването на слънцето светлините стават по-бляскави и сега оркестърът свири лека коктейлна музика, а хорът от гласове се извисява с един тон“ (ФСФа/FSFa), „прочут тенор пя на италиански, известна певица – контраалт, изпълни джазови песни“ (ФСФа/FSFa) и т.н.

Фокус на по-нататъшния ни коментар обаче ще бъде епизод от тази глава, в който глъчката, съпровождаща поредното блестящо празненство, неочаквано отстъпва пред извисяващия се глас на диригента, който обявява, че „по искане на мистър Гетсби ще ви изсвирим най-новата творба на мистър Владимир Тостов, която през май направи такова силно впечатление в „Карнеги Хол“. Ако четете вестниците, вие знаете, че тя направи голяма сензация. – Той се усмихна с весело снизхождение и добави: – И то каква сензация! – на което всички се засмяха. – Творбата е позната – заключи със силен глас той – като „Джазовата история на света“ от Владимир Тостов!“ (ФСФа/FSFa). Това е първото произведение, директно назовано в романа, а за негов композитор е посочено име, което е малко или никак известно на публиката. Това, както впоследствие се оказва, буди съвсем основателно съмнение, което на пръв поглед е отхвърлено от самото заглавие поради очакваната референция към джаза, чието популяризиране се осъществява именно през 20-те години на XX в., продуцирайки и названието на цялото десетилетие. Бърза справка с различни електронни източници показва, че и творбата, и нейният автор не са реално съществуващи, а измислени от Фицджералд. Решаващо за зараждането на усъмняването в достоверността на композицията е името на нейния създател, което инстинктивно извиква асоциация с принад-

---

бе стихнал, оставяйки подире си светла, **изпълнена със звуци нощ**; в дърветата пърхаха крила, а **жабешкият хор настойчиво се извисяваше, жизнен и многогласен като орган**, подхранван от надутите мехове на земните недра“ (ФСФа/FSFa; подч. е мое – Т. Л.).

лежност към чужда, източноевропейска територия – нетипично решение с оглед на афро-американските корени на джаза, което според част от критиката е поредният индикатор в романа за проблематичните расови възгледи на Фицджералд (Bellot/Белот 2019).

Подобен ракурс, макар и не маловажен, тук остава извън изследователския ни периметър и затова към нашия анализ избираме да притеглим друга хипотеза, не само заради широкото ѝ разпространение, а и заради доказателствата в нейна подкрепа, които могат да бъдат открити в текста. Критиката изглежда единодушна в убеждението си, че за вдъхновение на „Джазовата история на света“ е послужила Гершуиновата „Рапсодия в синьо“⁴. Това наблюдение придобива победителни очертания, когато двете произведения бъдат съпоставени, макар това да е трудна за изпълнение задача предвид оскъдната информация, с която разполагаме за първото.

Пред гостите на Гетсби „Джазовата история на света“ е представена като „сензационна“ – определение, върху което е акцентирано двукратно, и което може да бъде отнесено със същата тежест и към „Рапсодията“ на Гершуин, която, по време на премиерата си на 12 февруари 1924 г. (година преди издаването на „Великият Гетсби“), е посрещната с изключителен възторг от всички гости, присъстващи на концерта, и остава в историята като едно от най-значимите събития на музикалната сцена за миналия век поради иновативното примесване на елементи от класическата и джазовата музика. Освен натоварено с очакванията да се докаже като успешен експеримент за създаване на нов музикален стил, произведението на американския композитор придобива иконичен статут заради обвързаността си с „епохата на джаза“, на чийто културен дух то се оказва подходящ, макар и идеализиран, изразител – мнение, с което и самият Фицджералд се солидаризира в свое интервю от 1927 г. (Fitzgerald/Фицджералд 2004). И двете музикални творби получават привилегията да озвучат две от най-престижните зали в Манхатън, Ню Йорк при своето първо представяне пред публика – за фикционалната е осигурено пространството

---

⁴ Вж. <https://www.youtube.com/watch?v=ynEOo28lsbc>.

Любопитен е фактът, че във филмовата версия на „Великият Гетсби“ от 2013 г. режисьорът Баз Лурман решава да използва именно „Рапсодия в синьо“ по време на една от най-важните и визуално впечатляващи сцени, в която зрителят, както и Ник, за първи път виждат домакина на партитата – самия Гетсби. Той с усмивка заявява „I’m Gatsby“ и вдига тост пред изумения поглед на Ник, докато за фон оркестърът, сякаш е този на Пол Уайтман, свири произведението на Гершуин, а небето е обагрено от фойерверки в синьо.

на „Карнеги Хол“, което и до днес приема представители на класическата и популярната музика, докато шедьовърът на Гершуин дебютира в „Йоулиън хол“, помещавала едни от най-добрите музиканти и оркестри през 20-те години на ХХ век. Сходство между двете произведения се открива и във факта, че те изглеждат предназначени по-скоро за голям оркестър, отколкото за изпълнение от камерен състав. Гершуин създава „Рапсодия в синьо“ по молба на едно от най-популярните имена на музикалната сцена през третото десетилетие на ХХ век – диригента Пол Уайтман, който по това време готви концерт, озаглавен „Експеримент в модерната музика“, заедно с оркестъра си „Palais Royal“, наброяващ поне двадесет души, докато описанието на Ник на част от гостите на едно от партитата на Гетсби свидетелства за наличието на множество музиканти, отговорни за озвучаването на пиршеството⁵, като някои от изброените инструменти се причисляват към задължителното оборудване именно в джаз състави.

Извън фактологичната рамка, в която са поместени възможните допирни точки, сродяващи двете композиции, стои въпросът каква би могла да бъде функцията на споменатото заглавие с оглед смислите на текста на Фицджералд. Освен с препратка към музикалните тенденции на времето, в което се развива действието в романа, то изглежда наточено и с ироничен заряд – събралото се множество притихва, за да чуе „джазовата история на света“, докато историята на човека, по чието настояване творбата бива изсвирена, остава скрита от любопитните погледи на гостите, които, изглежда, сякаш повече се вълнуват от естеството на самите партита, отколкото от техния организатор, бъдещ почуда и възхищение, но не и желание за инициране на близък и искрен контакт. Единствено Ник, който е магнетично притеглен от Гетсби, още когато в мрака зърва силуета му, обърнат и протягащ се към светлината на отсрещния док, задържа вниманието си върху домакина в опит да анализира всеки негов поглед и жест, за да пришеие ведно всички известни елементи, основаващи се на собствените му усещания и спекулативните твърдения, кръжащи около мистичния образ – „Естеството на композицията на Тостов ми убягна, защото точно когато тя започна, погледът ми падна върху Гетсби, който беше застанал самичък на мраморните стъпала и поглеждаше одобрително от една група към друга“ (ФСФа/FSFa). Позицията на Гетсби, романтически извисен

---

⁵ „Към седем часа музиката беше вече пристигнала – не някакъв камерен състав от пет инструмента, а цял оркестър от обои и тропети, саксофони и виоли, валдохорни и пикколи, барабани и тимпани“ (ФСФа/FSFa).

и отдалечен от тълпата, затвърждава убеждението, че въпреки многобройните празненства, изпълващи летните вечери и нощи, той остава все така неразгадаем и недосегаем за останалите. В същото време отстранеността му и погледът, внимателно наблюдаващ всеки от присъстващите, го показва в нова роля – тази на режисьор, прецизно обмислил и поставил поредния си екстравагантен спектакъл.

В този му образ го вижда и мъж на средна възраст, на когото Ник и Джордан се натъкват, когато влизат в библиотеката на имението. Описанието на непознатия се свежда само до един на пръв поглед незначителен детайл – споменато е, че носи „огромни очила, като очи на бухал“ (ФСФа/FSFa), който обаче сигнализира за особена проникателност, отказала да бъде притъпена от нестихващата веселба и богатия асортимент от спиртни напитки, от който мъжът не се е свенил да се възползва. Пред събеседниците си той споделя за установения с удивление факт, че книгите, поместени на рафтовете в библиотеката, са истински, а не реквизитни, като сравнява майсторството на Гетсби да бъде системен в претворяването на реалния в своя измислен свят с това на американския театрален режисьор Дейвид Беласко⁶. В този смисъл представянето на „Джазовата история на света“ пред гостите може да бъде мислено като един от елементите от спектакъла, навигиран от Гетсби, с цел отклоняване на нежелания интерес към собствената му личност и интимна история, а същевременно и привличане на жената, която стои в основата на грандиозния замисъл, с надеждата, че блясъкът и музиката, вълшебно рисуващи света така, както Гетсби *помни*, че на Дейзи ѝ харесва, ще са достатъчни, за да я притеглят към него, към тяхното общо минало. Споменаването на композицията на Тостов би могло да се интерпретира и като провокация на Фицджералд към читателя, изправяща го пред въпроса кое в романа следва да бъде видяно като реално съществуващо и кое – като плод на илюзорни визии.

Следващата реферирана песен – “The Sheik of Araby” (1921)⁷, е написана от Хари Смит и Франсис Уилър в отговор на набирация през 1920-те популярност филм „Шейхът“, базиран на едноименния роман от Едит Хъл, с участието на един от най-големите секс символи

⁶ Сред основните му приноси към съвременната драматургия се нарежда специалното внимание, което е обръщане на всеки детайл на сцената, включително светлинното оборудване, за да постигне желаният натурализъм както в играта на актьорите, така и в пресъздаването на самата история.

⁷ Песента е записвана многократно от различни оркестри, групи и изпълнители. Една от най-известните ѝ версии е дело на американския музикант Рей Милър и неговия джаз оркестър (вж. <https://www.youtube.com/watch?v=eorAOu8Q6oE>).

на американското нямо кино – италианеца Рудолф Валентино. Заедно с популярността, която творбата на британската писателка си спечелва непосредствено след публикуването си през 1919 г., се отключва полемика във връзка с някои епизоди, носещи еротичен заряд, и аморалните послания, които те отправят, особено при изобразяването на насилствен сексуален акт, извършен от шейх Ахмед върху лейди Даяна⁸, и последвалия развой на събитията⁹.

В дискусиата относно покваряващата стойност на романа отношение взима, макар и години по-късно, и самият Фицджералд, който в есето си „Ехо от ерата на джаза“ споделя, че „еротичното в тези произведения, дори в „Шейхът“, предназначен за деца и написан в тона на „Заю Баю“, не донесе капчица вреда. Всичко, описано в тях, а и къде-къде повече, беше познато на нашето съвремие“ (ФСФб/FSFb). Оценката е показател, че американският белетрист е познавал историята на Хъл, което не е изненадващо с оглед на добрата му осведоменост за популярната култура. В този смисъл и появата на референция във „Великият Гетсби“ към музикалния прочит на екзотичната история, (превърнал се в неизменна част от репертоара на джаз музикантите от 1920-те), не бива да извиква почуда, но същевременно – да бъде тълкувана като самоцелен реверанс към актуалните за съвременното тенденции.

В романа на Фицджералд прозвучава само едно четиристишие от известната песен, долетяло до Ник и Джордан от „ясните гласове на деца, събрали се вече като щурци на тревата“ (ФСФа/FSFa):

*Аз съм арабски шейх суров,
за мен е твоята любов.
Когато нощем спиш,
в палатката ще се промъкна¹⁰.*

---

⁸ Решението на режисьора на филмовата версия на историята е да не включва този епизод, което поражда притеснения у критиката, че филмът няма да бъде приветстван особено радушно от аудиторията, тъй като е изменил основните послания на романа. Противно на очакванията, продукцията се превръща в хитова, поставяйки нов рекорд за посещаемост и генерирайки приходи от над 1 млн. долара, което надскача петорно бюджета, заделен за заснемането на кино адаптацията.

⁹ Първоначално жената изпитва еднакво отвращение както към насилника, така и към самата себе си, но впоследствие преодолява ненавистта си, за да се стигне до заключителните редове, разкриващи страстната убеденост на двамата във взаимната им любов.

¹⁰ *I'm the Sheik of Araby,/Your love belongs to me./At night when you're asleep/Into your tent I'll creep.*

Стиховете са цитирани в момент, в който двамата тъкмо са напуснали хотел „Плаза“, в чиято кафе-градина Джордан е споделила с Ник подробности около дружбата си с Дейзи Фей и се готви да му разкрие, че именно той е избраникът, от когото се очаква да задвижи плана на Гетсби, като отправи любезна покана към своята братовчедка и я примами да прекара някой следобед в дома му. Това откровение бележи поврат в отношението и възприятията на Ник, за когото до този момент поведението и действията на Гетсби са будили недоумение – „Значи не само към звездите бе въздишал той онази юнска нощ. Образът му оживя пред мен, излязъл внезапно от недрата на безцелния си разкош“ (ФСФа/FSFa).

Освен че дава тласък на действието в посока кулминационното му разгръщане, откриването на истинските намерения на Гетсби пред Ник го сродява с образа на „арабския шейх суров“, за когото се пее в песента – категоричен в убедеността си, че любовта на желаната жена му *принадлежи* и само той може да бъде неин владетел. Следващите стихове също се носят като ехо на събития, проследени във „Великият Гетсби“ – заканата на шейха, „когато **нощем** спиш,/в палатката ще се промъкна“ (подч. е мое – Т. Л.), кореспондира с онова, което узнаваме за Гетсби в седмата глава – „Вземал каквото можел да получи, жадно и безскрупулно – по-нататък взел и Дейзи в една тиха октомврийска **нощ**“ (ФСФа/FSFa; подч. е мое – Т. Л.).

Тези стихове въвеждат и символ, който е общ за двете произведения – нощта, която при Фицджералд се асоциира с образа на Гетсби, често изникващ от сенките на мрака и потъващ в тях. Някои от ключовите за романа събития се осъществяват именно по време на тъмната част на денонощието¹¹, което е от особена значимост за ретроспективните епизоди, описващи отношенията между Дейзи и Гетсби, защото това, съчетано с опияняващия лиричен език на Фицджералд, допринася

¹¹ След вечерята у семейство Бюканън от двора на своята къща Ник наблюдава с любопитство фигура, взираща се с копнеж и трепетно вълнение в отсрещния бряг, чиято поява е не по-малко мистериозна от изчезването ѝ, което осуетява намерението на Ник да се доближи до нея; в два часа през нощта се осъществява уговорката между Ник и обитателя на съседната резиденция първият да приеме в дома си братовчедка си на чай, за да може тя и Гетсби най-сетне отново да се срещнат; партита на Гетсби се провеждат винаги вечер и продължават до малките часове на денонощието; късно през нощта в разговор с Ник Гетсби, разтревожен, че Дейзи не е останала впечатлена от поредното празненство, устроено в нейна чест, споделя убеждението, което стои в основата на замисъла му да увеща Дейзи, че двамата трябва да бъдат заедно – „ще наредя всичко точно така, както беше по-рано“ (ФСФа/FSFa).

за допълнителната мистификация на спомените, които сякаш се реят между фантазното и реалното. Изграждането на образа на Гестби като нощно създание работи в посока укрепване на разбиранията за него като положен в измеренията на романтичeskото, където именно тъмнината е катализаторът, подхранващ съзидателната мощ у човека и разпространето на въображението отвъд териториите на рационалното, както и обострянето на копнежите на сърцето – „Всяка нощ добавял по нещо ново към букета на мечтите си, докато дрямката спускала завесата на забравата върху някоя въображаема сцена“ (ФСФа/FSFa). Героят на Фицджералд е така силно подвластен на магнетичното привличане към Дейзи, че с един-единствен акт, неслучайно извършен в „една хладна нощ“, той сякаш попада под вълшебно заклинание¹², което го обрича да преследва, да си припомня, да възкресява отдавна зародилата се необяснима възбуда до края на живота си.¹³

В сцените, илюстриращи вълненията на младия Джеймс Гетс, и в тези, проследяващи героя в по-късен етап, когато той вече е познат като г-н Гетсби – все така омагьосан, но и в състояние на пренапрегнатост заради трепетното очакване чудото да се случи така, както е планирано от него, мракът все пак бива разкъсван от светлината на небесните тела – звездите и Луната. Нееднократно в романа, в случаите, в които действието е ситуирано през нощта, се внася уточнението, че небето е осветено, което рефлектира и върху земната повърхност. Светлината е не само поредният значим детайл в романтичeskата картина в света на Гетсби, но и пътеводен ориентир на героя. Към това внушение отправят и следващите стихове от песента „The Sheik of Araby“, в които се казва:

*Звездите, греещи на небосвода
Ще осветят пътя ни към любовта¹⁴.*

---

¹² На Дейзи ѝ е отредено да пленява, да омагьосва – това подсказва и моминската ѝ фамилия (Fay/Фей), която я сродява с приказно красивите и неземни същества, откривани във фолклора и митологиите на много народи – феите. Освен притежаващи митични способности, те са познати и с надареността си да манипулират съдбата, което е и другото значение на думата „fay“, а то, от своя страна, е ясен индикатор за предопределеността на събитията, която не отрежда на Гетсби позицията на техен повелител.

¹³ „Сърцето му забило по-бързо и по-бързо, когато бялото лице на Дейзи се надигнало до неговото. Знаел, че когато целуне тази девойка и слее завинаги неизразимите си мечти с нейното тленно дихание, умът му никога вече не ще блуждае, както умът на бога. [...] Тогава я целунал. При докосването на устните му тя разцъфнала за него като цвете и възплъщението на мечтите му било пълно“ (ФСФа/FSFa).

¹⁴ The stars that shine above, / Will light our way to love.

Извън тълкуването ѝ в буквален смисъл, светлината следва да бъде асоциирана и с образа на Дейзи, към чието описание често са прикачени епитетите „бляскава“, „звездна“ и други техни сродни. Според колористиката, приложена в романа, нейният цвят е белият¹⁵, а той ярко контрастира и противодейства на черния, чийто носител е Гетсби (в настоящето), пленник на блуждаещите си мисли, ангажиран с обсебващата цел любимата да бъде привлечена. В този смисъл самата Дейзи също може да бъде мислена като пътеводна светлина в живота на Гетсби – необходимост, която да подхранва дълго поддържаната илюзия. С приближаването към финала на романа обаче се нагнетява и усещането за все по-невъзможното ѝ удържане, неизбежно водещо до предстоящия ѝ разпад.

Подобно на „The Sheik of Araby“, чиито последни редове отведнъж развенчават романтизирането на любовната история – „Горделиво се надсмива той над усмивката или сълзата ѝ/Скоро със страх любовта ще бъде превзета“¹⁶, като припомнят, че мъжът заема доминиращата позиция, докато жената следва да бъде негова подчинена, „Великият Гетсби“ също постепенно подготвя „сцената“ за разгорещения сблъсък между Том, Дейзи и Гетсби, разиграл се в един от апартаментите на хотел „Плаза“. За разлика от завършека на историята при шейха, опитите на Гетсби да подчини любовта на Дейзи – както с грандиозни жестове, така и с думи, нервно изстреляни като заповеци, звучащи грубо и отблъскващо и отключващи само страх и обърканост, не се увенчават с успех. Отказът на любимата да признае, че е обичала само Гетсби, а с това и да измени миналото, изправят героя на Фицджералд пред осъзнатостта, че без съдействието на дамата бленуваното бъдеще, градено през спомените, няма как да бъде реализирано.

Освен през тълкуванието на определени символи и теми, заложи в романа, референцията към песента бива обоснована от някои изследователи и през разбирането за Гетсби като чужд и различен, какъвто е и шейхът. С тази трактовка са обвързани и дискусиите за различната расова принадлежност на героя на Фицджералд, в които песента често служи като аргумент, редом с наблюдението, че авторът така и не назовава експлицитно какъв е цветът на кожата му (Vereen/Верийн 2023).

¹⁵ Героинята обикновено носи бели дрехи, вратът ѝ е окичен с перли, къщата, в която е живяла, е бяла, колата ѝ също е боядисана в този цвят, който е закодиран и в името ѝ, значещо „маргаритка“ – бели са листата на това цвете.

¹⁶ Proudly he scorns her smile or tear;/Soon he will conquer love by fear.

Споменаването на третата песен – „Three O'clock in the Morning”¹⁷, се появява в момент, в който Дейзи е на път да напусне парти на Гетсби, на което е присъствала със съпруга си Том. Звучите на баладичната мелодия се понасят от върха на осветеното стълбище в резиденцията на домакина и долитат до нея, за да изпълнят определена мисия¹⁸ – да изрисуват романтична картина, от която Дейзи не би могла да извърне поглед заради автоматичното активиране на спомените (а оттам и на носталгията по миналото, по Гетсби), които следва да подскажат на героинята, че всичко онова, което липсва в настоящето, може да бъде възстановено по памет и изживяно отново. Ник, наблюдател на трогателната сцена, изказва предположението, че „в градинското увеселение на Гетсби имаше романтични възможности, каквито изобщо не съществуваха в нейния свят“ (ФСФа/FSFa). В този смисъл песента е повик за завръщане към света, който Дейзи е обитавала, преди да приеме фамилията на съпруга си; свят, пълен с орхидеи, музика и магия. Именно по негов образец, така както Гетсби пази спомена за него, е моделирано всичко в настоящето на героя, за да бъде то достатъчно примамливо, че да изкуши Дейзи да му се отдаде и да се въплъти отново, сякаш с помощта на магическо заклинание, в младия си и невинен образ, за който ролите на майка и съпруга са чужди. Подобно на героя в песента, който моли своята любима „само за още един валс“¹⁹, така и Гетсби отправя апел към Дейзи да получи още един шанс, за да ѝ докаже, че двамата могат да продъл-

---

¹⁷ Версията на американския диригент Пол Уайтман и неговия оркестър е най-популярният запис на песента и заема първото място в музикалните класации през 1922 г. (вж. https://www.youtube.com/watch?v=NB_iZrAMfp0).

¹⁸ Остин Греъм коментира, че сцената по-скоро губи от своята емоционална наситеност при обвързването ѝ с тази песен, като превръща романтичното чувство в клише поради липсата на дълбокомислено послание в текста – „До известна степен саундтракът на Фицджералд подкопава емоционалната важност на този момент, оставяйки Дейзи в плен на една доста досадна песен и правейки Ник някак глупав, защото не разбира защо тя е развълнувана от нея. Няма основания да се предполага, че някогашната читателска аудитория на Фицджералд би била по-опрощаваща от съвременната за включването на такова клише: музикантите, които са акомпанирали немите филми, често са били предупреждавани не само да не изпълняват песни, които са неуместни, а и такива, които като “Three O'clock in the Morning”, са били твърде очевидни придатъци към основната история“ (Graham/Греъм 2013: 108) (превод мой – Т. Л.).

¹⁹ “It's three o'clock in the morning/We've danced the whole night through/And daylight soon will be dawning/**Just one more waltz with you**/That melody so entrancing/Seems to be made for us two/I could just keep on dancing forever dear with you“ (подч. мое – Т.Л.).

жат любовната си история от там, където е била прекъсната преди пет години.

Отказът на Дейзи да се вслуша в думите на песента и да се върне към пространството, което бива озарено от магична светлина, прокрадваща се през отворените врати, навярно за да улесни намирането на правилния път, е предвестник на последвалите събития, които ще разкрият нерешителността на героинята при направата на финалния избор и през сълзи ще изтръгнат от устните ѝ най-плашещата и отчайваща реплика – „не мога да изменя миналото“, с чието изричане музиката завинаги ще секне. От предусещане за провала на замисъла е покосен и самият Гетсби непосредствено след изпращането на гостите, което е споделено пред Ник с думите „чувствам се отдалечен от нея; трудно е да я накарам да разбере“ (ФСФа/FSFa).

Музиката тук не е натоварена със спомагателна функция при осъществяването на бленуваното единение, нито има лечебна сила. Гетсби е осъден да изтърпи наказанието си в тъмната бездна на собствените си терзания, където часовникът е спрял да отмерва времето и стрелките му винаги сочат, както тъжният валс подсказва, три часа през нощта. Подобно тълкувание е провокирано от обвързването на заглавието на песента и нейния рефрен с интригуващ цитат от есето на Фицджералд „Крахът“, изразяващ убедеността на автора, че душевният смут е най-обострен именно по това време на денонощието – „Известно е, че класическият лек за падналия духом е да се замисли за онези, които живеят в крайна нищета или изтърпяват физически страдания — това е извечен балсам за всяка печал и доста благотворен съвет за дневна употреба от всеки човек. Но в три часа през нощта една забравена дреболия добива трагичната значимост на смъртна присъда и лекарството не действа — а когато над душата тегне истински непрогледна нощ, **часът е вечно три през нощта, ден след ден**“ (ФСФв/FSFc; подч. е мое – Т. Л.). Макар и уязвима и вероятно неоснователно пренебрежителна спрямо романтичното послание на музикалната творба, тази интерпретация открива още един ракурс към текста, като поставя на фокус темата за времето, чието най-явно и коментирано сред изследователите проявление се реализира в сцена в къщата на Ник, където се състои първата среща между Гетсби и Дейзи след дългата им раздяла. Споменато е, че часовникът, разположен върху камината, който Гетсби за малко не потрошава на парчета, е стар и повреден – недвусмислена индикация, че времето е спряло, тъй като героят се опитва да пресъздаде преживяване, което не би могло да се впише в естествения ход на настоящето поради принадлежност-

та си към минал отрязък. Улавянето на часовника символизира илюзията на Гетсби, че може да бъде едноличен и пълновластен господар на времето, упълномощен да го направлява така, както той пожелае, без въпросното вмешателство да представлява риск за нарушаването на пространствено-времевия континуум. Всеки опит да вдъхне нов живот на усещане, родено и застинало в миг от миналото, обаче ще припомня на героя тъкмо обратното – че той не е способен да владее нито времето, нито Дейзи, и ще го запраща с унищожителна сила към най-тъмното кътче на съзнанието му, където „ден след ден“ часовникът ще отмерва все третия час след полунощ и доловими ще бъдат само звуците на валса, под чийто съпровод героят наистина безспирно ще танцува със своята любима, но само за да му бъде напомняно за безвъзвратно изгубените възможности.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Bellot/Белот 2019:** Bellot, G. What The Great Gatsby Reveals about the Jazz Age. // *JSTOR Daily*, 08.05.2019. <<https://daily.jstor.org/what-the-great-gatsby-reveals-about-the-jazz-age/>>, 5 април 2023.
- Fitzgerald/Фицджералд 2004:** Fitzgerald, F. S. *Conversations with F. Scott Fitzgerald*. Jackson, Mississippi: University Press of Mississippi, 2004.
- Fitzgerald/Фицджералд 2020:** Fitzgerald, F. S. Who's Who – and Why. // *The Saturday Evening Post*, 24.09.2020. <<https://www.saturdayeveningpost.com/2020/09/f-scott-fitzgeralds-rocky-start-in-writing/>>, 1 май 2023.
- Graham/Греъм 2013:** Graham, T. A. Never Again: The Great Gatsby. // *The Great American Songbooks. Musical Texts, Modernism, and the Value of Popular Culture*. New York: Oxford University Press, 2013, 106–110
- Vereen/Верийн 2023:** Vereen, A. A New Way to Read Gatsby. // *The Atlantic*, 01.02.2023. <<https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2023/03/great-gatsby-book-fitzgerald-race-interpretation/672778/>>, 20 април 2023.

ИЗТОЧНИЦИ

- ФСФа/FSFa:** Ф. С. Фицджералд. Великият Гетсби. София: Книгоиздателска къща „Труд“, 2011. [F. S. Fitsdzherald, Velikiyat Getsbi. Sofia: Knigoizdatelska kashta “Trud”, 2011.]

ФСФб/FSFb: Ф. С. Фицджералд. Ехо от ерата на джаза. // *Избрани творби в три тома. Том 1. Разкази и автобиографична проза.* София: Народна култура, 1986. [F. S. Fitsdzherald. Eho ot erata na dzhaza. // *Izbrani tvorbi v tri toma. Tom 1. Razkazi i avtobiografichna proza.* Sofia: Narodna kultura, 1986.]

ФСФв/FSFc: Ф. С. Фицджералд. Крахът. // *Избрани творби в три тома. Том 1. Разкази и автобиографична проза.* София: Народна култура, 1986. [Fitsdzherald, F. S. Krahat. // *Izbrani tvorbi v tri toma. Tom 1. Razkazi i avtobiografichna proza.* Sofia: Narodna kultura, 1986.]

ЕДНО ПОЧТИ СЪВРЕМЕННО ПОЧТИ ЖИТИЕ. АЛЕКСЕЙ КАРАМАЗОВ КАТО АГИОГРАФ

Златина Дамянова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ONE ALMOST CONTEMPORARY ALMOST “VITA”. ALEXEI KARAMAZOV AS A HAGIOGRAPHER

Zlatina Damyanova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The purpose of the paper is to examine the *vita* of Zosima from the novel “The Brothers Karamazov” as a non-canonical or modernized version of this medieval genre, and for this purpose it was “extracted/torn off” from the novel. The characteristics and elements according to which the text can or cannot be classified in terms of genre to hagiographic literature are indicated. After laying it back its function in the context of the entire novel is examined through Lotman's theory of dual codes and the mechanisms of “mirror” and “autoreflexion”.

Keywords: Dostoevsky, “The Brothers Karamazov”, Zosima, Alexei, *vita*, medieval genre, dual codes, autoreflexion, mirror

Когато става дума за *текст в текста* в романа на Ф. Достоевски „Братя Карамазови“, първата асоциация неминуемо би била „Поема за великия инквизитор“. Има обаче още един ключов момент в произведението, една стилизация на средновековен жанр, която е по-слабо изследвана – „Из житието на обозе починалия йеромонах стареца Зосима, записано според неговите собствени думи от Алексей Фьодорович Карамазов“. Главните въпроси, на които това изследване цели да даде отговор, са доколко това житие е житие и каква е неговата функция в контекста на целия роман.

За да се разбере отговаря ли на жанровите характеристики на този дял от агиографията житието на стареца Зосима, е добре да припомним какво представлява този средновековен жанр. Житието е агиографски прозаичен текст, посветен на светец не-мъченик. Основните му композиционни дялове са три – две риторични части (увод и заключителна молитва, похвала или поучение) и същинска част на житието, имаща също триделна композиция. Тя се състои от: 1) фабулна експозиция, съдържаща разказ за младенческите години на светеца; 2) деяния (съобразно типа святост на героя) – обемащи фабулата до смъртта на героя, с която той директно преминава в трансцендентното; 3) постбиографична част – разказ за посмъртната съдба на мощите

(откриване, пренасяния, чудеса около тях) или за чудеса, извършени при намесата на светеца „свише“ (Станчев/Stanchev 1982: 102 – 103).

При едно „изваждане“ или „откъсване“ на житието от романа, придружено от по-задълбочен и последователен прочит, съобразен със средновековните норми и принципи, лесно могат да бъдат изведени житийните елементи и характеристики на текста. Първата и най-важна особеност се състои в самия избор на главен герой, обект на житието – монах, проповедник на християнската вяра и обект на местна почит във фикционалната реалност на романа. Без проблем бихме могли да определим и типа святост, към който той принадлежи – апостолски.

Друга черта, присъща на житийния разказ, е цитирането на части от Свещеното писание, както и тяхното преразказване, като и двата елемента присъстват в житието на Зосима, вплетени по различен начин в повествованието. По повод библейските цитати Р. Пикио в своето изследване „Функцията на библейските тематични ключове в литературния код на православното християнство“ (Пикио/Pikio 1993: 385 – 435) отбелязва, че голяма част от средновековната православнославянска литература е носителка на двойно семантично ниво, което означава, че словесните знаци също съдържат двойствена значимост и трябва да бъдат изтълкувани според своя древен код, съответстващ на двете нива на четене: 1) непосредствен контекст и 2) неговите изходни модели. Под „непосредствен контекст“ се разбира буквалното четене на онези читатели, които не са в състояние да разберат „висшия смисъл“, но за които буквалният смисъл на повествованието притежава своя самостоятелна семантична структура, която е в състояние да произведе поучително-възпитателен ефект. С „изходни модели“ се означава именно това позоваване на образцовите автори – евангелистите, отците на Църквата или по-късни авторитети.

След тези разяснителни думи Пикио пристъпва към изковаването на термина „библейски тематичен ключ“, чието предназначение е „да хвърли мост над семантичния пролом между буквалния и духовния смисъл на повествованието“ (Пикио/Pikio 1993: 390). В житието на стареца Зосима се откроява нещо, много приличащо на такъв библейски тематичен ключ, което се открива на три места в романа – епиграфа към него, в разговор между Алексей и Зосима (непосредствено преди началото на житийното повествование) и в самото житие, в частта „Тайнственият посетител“. Разликата с библейския тематичен ключ в каноничните жития е мястото, където обикновено се открива – в риторичния увод (в нашия случай такъв липсва), и в начина, по който е въведен в повествованието – от фигурата на повествовател-

ля, която в случая със Зосима е самият агиографски герой. Цитатът звучи така: „Истина, истина ви казвам; ако житното зърно, паднало в земята, не умре, остава си само, ако ли умре, принася много плод“ (Библия/Bibliya, Йоан, 12: 24). Струва ми се, че цитатът не е ключов само за разбирането на скрития висш смисъл в житието, но и за разбирането на целия роман (и не само защото е епиграф към него) точно поради това удвояване на кода, за което говори Ю. М. Лотман и за което ще стане дума отново по-късно. По-задълбочено тълкуване на връзката между романа, житието и библейския цитат предполага друго изследване, затова ще спрем до констатирането на съществуваща такава за целите на настоящето изследване.

Още една характеристика на класическото житие е религиозният дискурс, включването на поучения и речи на светеца в повествованието за него. Тук ученията на Зосима са включени и имплицитно в биографичното повествование, и експлицитно, организирани в отделна глава от житието: „Из беседите и поученията на стареца Зосима“, а като елементи на религиозния дискурс можем да определим обръщенията от типа „отци и учители“, проповядването на християнската вяра, позоваването на Светото писание и влизането в диалог с други жития на светци.

Интересен е и паралелът, който може да се направи на сюжетно ниво с раннохристиянските *кризисни жития*, както нарича М. М. Бахтин (Бахтин/Bahtin 1983: 304) текстовете от този тип, в които се изобразяват два (понякога три) образа на човек. Единият е образът на грешника преди прераждането (или Зосима преди дуела), а другият – образът на праведника светец след кризиса и прераждането (или когато непосредствено след дуела Зосима взема решение да отиде в манастир), след което всъщност започва и благочестивият живот на агиографския герой. За един примерен текст, онагледяващ такъв катарзис, можем да посочим житието на Мария Египетска¹, бивша блудница, която също извървява този път „от падение към святост“.

След като определихме основните житийни характеристики, които притежава текстът от романа, е време да определим дали все пак се вписва в жанрово отношение към агиографската литература. Първата и най-важна особеност на този текст, която можем да отбележим като неканонична, е неспазването на установената триделна композиция на

---

¹ Вж. Св. Софроний. *Житие на светата преподобна майка наша, Мария Египетска, бивша блудница*. София: Любомъдрие, 2010. Тук е важно да се отбележи, че образът на Мария Египетска, както и самото ѝ житие са често появяващи се препратки в цялостното творчество на Достоевски. Нейният образ разкрива мотива за преобразяването и духовното възкресение на човека.

житието. Както вече беше отбелязано, липсва риторичен увод – повествованието започва директно от произхода на Зосима. Пропуснатата е и още една важна композиционна единица – постбиографичната част, като в същинското повествование също не е упоменато успението на героя, т.е. според житийната фабула старецът е все още жив.

Друга важна черта на средновековната агиографска литература е съчинителната връзка между събитията, докато в текста на романа е налице причинно-следствена. Братът на Зосима, Маркел, умира, майка му решава да го даде в кадетски корпус в Петербург, времето, прекарано там, го развращава и това става предпоставка за последващите епизоди от житието. Другата повествователна стратегия, която не отговаря на канона, е воденето на разказа от първо лице – от самия агиографски герой. Освен това липсва фигурата на автора на житието, който, макар да е посочен (Алексей Карамазов), не се извява като истински житиеписец. Агиографът тук е „записал“ дословно разказа на агиографския герой, без да го редактира, без да добави липсващите звена, без които не можем да кажем, че житието отговаря на нормата. Още една особеност е разкъсването на житеописанието от речта на Зосима в настоящия момент – докато сме потопени в миналия разказ за юношеството и зрелите години на Зосима, се появява нещо като проспекция в ретроспекцията в сегашно време във вид на проповеди и поучения, също така нетипична за агиографията.

Трябва да отбележим и това, че всъщност Зосима не отговаря на голяма част от агиографските трафарети, които биват употребявани повсеместно в християнската религиозна литература, когато житиеписецът не е знаел някакъв детайл от земния път на светеца или е искал да подчертае причините за канонизация на героя, а някои жития са били създавани изцяло на основата на такива топоси. Алексей Карамазов като агиограф и старецът Зосима като повествовател пропускат или не редактират важни детайли, свързани с произхода (знатни, благочестиви родители), годините на растеж и учение (героя, който от малък преуспява в учебното поприще) и може би най-важното – подчертаната предопределеност на светеца за велики духовни дела. В разказа все пак има момент, в който тъкмо очакваме героят да тръгне по „правия път“ (в частта „За Светото писание в живота на отец Зосима“), когато повествованието ни отвежда в съвсем друга посока – кадетския корпус.

След като изяснихме основните житийни характеристики, които обсъжданият текст притежава, и причините, поради които това житие не е съвсем житие, предстои да го „върнем“ обратно и да се опитаме да дадем отговор на въпроса каква е функцията му по отношение на целия

роман. В своята студия „Текст в текста“ (Лотман/Lotman 1992: 189 – 206) Ю. М. Лотман представя теорията, че ако един текст се окаже включен в друг, закодиран със същия код, се открива ново ниво на функциониране на текста, на противопоставяне между „реално и условно“, свързано с удвояването на кода. И тъй като един текст често е закодиран с повече от един код, удвояването също би могло да се повтори. Освен двойното кодиране на скрития, висш духовен смисъл в житието и романа, въведен чрез библейския цитат, се открива удвояване на противопоставянето между вярващия и невярващия брат.

Житийното повествование за отец Зосима започва с пространен разказ за неговия брат – Маркел, който половин година преди кончината си започва да посещава „известен философ“, политически заточеник в града, под чието влияние отрича съществуването на бог, а малкият Зосима се плаши от неговите думи. Маркел се разболява и става ясно, че смъртта му наближава. След настъпването на Страстната седмица обаче и у него настъпва промяна – изведнъж се обръща към християнството, започва да пости, да се извинява за поведението си пред всички и да проповядва основната философия, която и Зосима ще усвои и затвърди в своите поучения: „И ще ти кажа още, мамо, че всеки от нас е пред всички виновен за всичко...“ (ФД/FD).

Алексей Карамазов, изявявайки се като житиеписец, се оглежда в написаното подобно огледало – огледало, което, както и удвояването на кода, е механизъм за саморефлексия:

Огледалото, двойните кодове и въобще структурата на *текст в текста* са част от техниките за саморефлексия. Те са свързани с потенциала на литературата да произвежда свои фигури, топоси, мотиви – не просто да повтаря, а винаги в процеса на повторение да създава нови форми, да се самофигурира (вж. Спасова/Spassova 2021: 201).

Агиографът Алексей прочита своята (но не съвсем) история, тъй като, както отбелязва и Лотман: „удвояването с помощта на огледало никога не е обикновено повторение“ (Лотман/Lotman 1992: 200). Нещо винаги се променя, най-малкото самият образ е огледален по отношение на оста „ляво – дясно“. И макар разказът за брата на Зосима – Маркел, да не повтаря отношенията между Алексей и Иван напълно, достатъчно е, че е удвоено самото противопоставяне между вярващ и невярващ брат, между образите на приелия и отричащия Бога, за да се подчертае тази линия на религиозното и антирелигиозното в контекста на целия роман.

Важно е да се отбележи и какво следва от това оглеждане в житието за самия Алексей през призмата на средновековното разбиране за функцията на огледалото. По отношение на Средновековието не

можем да говорим за саморефлексивна употреба на огледалото, но в случая с Алексей Карамазов нещата не стоят точно така, тъй като житието не е средновековно. Въпросът за рецепцията на самопознанието и оглеждането в огледало през Средновековието е разгледан подробно в главата „По Божие подобие“ от книгата на Сабин-Мелхиор Боне „История на огледалото“ (Мелхиор-Боне/Melhior-Bone 2005: 115 – 146). Ако трябва да обвържем механизма „огледало“ с принципа на отъждествяването², то можем да обобщим връзката между тях така:

В *Битие* се казва, че Бог е създал човека „по свой образ и подобие“. Подобие то придава смисъл на образа, който е нищо сам по себе си. И тъй като грехът е затъмнил огледалото, всеки трябва да гледа божествения образец, за да възстанови изгубената прилика.

(Мелхиор-Боне/Melhior-Bone 2005: 124)

Въпреки че определихме житието на Зосима като не-житие, в него все пак се съдържат части от Светото писание, а агиографският герой е уподобен на светец от апостолски тип, който е един от елементите от земното битие на Христос (апостол, мъченик, отшелник). Образът на Исус Христос е изходен модел за образите на агиографските герои, от което можем да заключим, че през образа на Зосима Алексей може да достигне до самия Бог и така да се уподоби нему.

Алексей не само познава себе си в житието на стареца Зосима, той се само-познава, като това самопознание може да бъде определено като „полезно“:

Огледалото, средство и помощник на стремежа към себепознание, подканя човека да не се изживява като бог, да избягва горделивостта, осъзнавайки собствените си граници, и да се усъвършенства. И това не е пасивно огледало на подражанието, а активно огледало на преобразяването.

(Мелхиор-Боне/Melhior-Bone 2005: 122)

Ако трябва да обобщим казаното дотук, макар житието на стареца Зосима да не се вписва в жанрово отношение към каноничните жития, от него можем да изведем ключ за разбирането на романа и по-конкретно – за образите на Алексей и Иван, както и за отношението между тях. Настоящето изследване няма претенция за изчерпателност, тъй като редица въпроси, свързани с разглеждания текст, оста-

² Вж. Станчев/Stanchev 1982: 26 – 28. Съгласно този принцип на средновековната естетическа система явленията от действителността, от материалния свят интересуват средновековния творец не с чертите си, които биха позволили тяхната индивидуализация, а с това, което ги прави възможни за отъждествяване с определен митологически прототип, какъвто е митологемата Христос. Индивидуалното тук се разглежда само с оглед на това да бъде доказана принадлежността към общото.

ват отворени. По-скоро цели да даде един възможен прочит, както и да провокира по-голям и задълбочен интерес към интерпретиране на обсъждания *текст в текста*.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бахтин/Bahtin 1983:** Бахтин, М. Формите на времето и хронотопа в романа. Очерци по историческа поетика. // *Въпроси на литературата и естетиката*. София: Наука и изкуство, 1983. [Bahtin, M. Formite na vremeto i hronotopa v romana. Ochertsii po istoricheska poetika. // *Vaprosi na literaturata i estetikata*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1983.]
- Библия/Bibliya 1995:** Библия. Синодално издание. София, 1995. [Bibliya. Sinodalno izdanie. Sofia, 1995.]
- Лотман/Lotman 1992:** Лотман, Ю. М. Текст в текста. // *Култура и информация*. София: Наука и изкуство, 1992, 189 – 206. [Lotman, Yu. Tekst v teksta. // *Kultura i informatsiya*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1992, 189–206.]
- Мелхиор-Боне/Melhior-Bone 2005:** Мелхиор-Боне, С. *История на огледалото*. София: АГАТА-А, 2005. [Melhior-Bone, S. *Istoriya na ogledaloto*. Sofia: AGATA-A, 2005.]
- Пикио/Pikio 1993:** Пикио, Р. Функция на библейските тематични ключове в литературния код на православно славянство. // *Православното славянство и старобългарската културна традиция*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993, 385 – 435. [Pikio, R. Funktsiya na bibleyskite tematichni klyuchove v literaturniya kod na pravoslavnoto slavyanstvo. // *Pravoslavnoto slavyanstvo i starobalgarskata kulturna tradiciya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1993, 385–435.]
- Спасова/Spassova 2021:** Спасова, К. *Модерният мимесис. Саморефлексията в литературата*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2021. [Spassova, K. *Moderniyat mimesis. Samorefleksiyata v literaturata*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2021.]
- Станчев/Stanchev 1982:** Станчев, К. *Поетика на старобългарската литература*. София: Наука и изкуство, 1982. [Stanchev, K. *Poetika na starobalgarskata literature*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1982.]

ИЗТОЧНИЦИ

- ФД/FD:** Достоевски, Ф. *Братя Карамазови*. Преводач: Д. Подвързачов, С. Андреев. София: Народна култура, 1975. [Dostoevsky, F. *Bratya Karamazovi*. Prevodach: D. Podvarzachov, S. Andreev. Sofia: Narodna kultura, 1975.]

ДЕМОНИЧНОТО В РАЗКАЗА „СЕДЕМ ЧАСЪТ ЗАРАНТА“ НА КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ

Божана Бонева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE DEMONIC PRESENCE IN KONSTANTIN KONSTANTINOV'S "SEVEN O'CLOCK IN THE MORNING"

Bozhana Boneva

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This paper focuses on Konstantin Konstantinov's short story – “Seven o'clock in the morning”, published for the first time in the homonymous collection from 1940. The paper's subjects are the demonic outlook of the nameless city and its interaction with the nameless female figure, who finds herself within the boundaries of the mysterious urban space in times of crisis with the goal of rediscovering and self-understand herself. The interpretation outlines the mechanisms through which the city acquires its new demonic appearance, all while suggesting and summarizing the city's possible identification as well as presenting a reconstructed route of the main character through the urban space.

Keywords: Konstantin Konstantinov, “Seven o'clock in the morning”, urban space, demonic outlook, female, route, diabolism

Психологическият разказ „Седем часът заранта“, публикуван за първи път в едноименния сборник през 1940 г., интригува с всеки свой аспект – време, пространство, герои, прототипи, естетика и пр., но основната задача на настоящия текст е да открие и анализира проявите и символите на демоничното, както и ответната реакция на главната героиня спрямо тях. Начините, по които се изгражда присъствието на демоничното, също ще бъдат обект на анализ. Текстът ще предложи и защити идентификация на място на действие в творбата, тъй като, от една страна, подобно разкриване на „самоличността“ на града би могло да бъде полезно при компаративен прочит на разказа с други белетристични произведения на К. Константинов, като например някои от поместените в сборника „По земята“, 1930 г. От друга, би било функционално и с оглед на едно по-мощно изследване на Константин-Константиновото творчество, доколкото приемаме за знаково решението на писателя да не назове името на града. Настоящият текст няма да се занимава с обяснение на причините, стоящи зад този авторов отказ, но при по-нататъшно тълкуване, предполагащо изясняването им, идентификацията на градското пространство в „Се-

дем часът заранта“ би била от ключово значение за откриването на нови контексти.

Още със самото начало в разказа се дава заявка за едно своеобразно прераждане – оставила зад себе си всички „чужди мъртви неща“ (КК/КК2), героинята на К. Константинов е готова и решена да започне нов живот в големия град.¹ Една самородна виталност изпълва текста, описанието на града носи живителен дух, създава усещане за динамика. По всичко изглежда, че героинята прекрасно се вписва в границите на новото пространство – както на града, така и на дома².

Радостна, удовлетворена от новото си Аз, освободена от зависимостта от тайната, наслаждаваща се на силата на своята (съблазнителна) природа, безименната героиня на К. Константинов прекарва времето си хармонично, сякаш в обособен, нестатичен кадър на „радостно очакване“ (КК/КК2): „Тя се чувствуваше като студентка във ваканция – лека, разполагаща с цялото си време, изпълнена с бодрост...“ (КК/КК2).

Първият път, в който ни бива внушено, че идиличната картина ще бъде разрушена, е моментът на пристигането на телеграмата от любимия. С появата ѝ се изменя и атмосферата на града, което ни дава основание да мислим за предвещаване на предстоящото зло: „мътен, жълтеникав здрач надникна зад стъклата“ (КК/КК2); „Плътната жълтеникава мъгла се вмъкна в стаята „влажна, хладна и осезаема, като живо същество“ (КК/КК2). Ако разглеждаме мъглата като знак за появата на демоничното, то последният цитат вече ни посочва устойчивото му присъствие.

Реакцията на героинята по повод нетърпеливо чаканата телеграма е обяснима – бурна радост, вълнение и нервност, но дали градът успява да акомпанира на това уж логично състояние на духа, както бихме очаквали от белетристиката на К. Константинов? Подобно на емоционалното състояние на младата жена, образът на града също се променя (поне в границите на нейното съзнание, тъкмо под влияние на емоционалното ѝ състояние). Той е също така разпокъсан, както и мислите ѝ, объркан и объркваш, неясен и дисхармоничен. С това синхронът между външния материален свят и вътрешния свят на жената на пръв поглед се изчерпва. Обликът на града се видоизменя – става твърде тревожен, заплашителен. Лексиката, която авторът използва, за да обективизира новия образ на града, е достатъчно показателна: „уродливи“, „зловещи кръстопътища“, „мъже и жени като кукли“

¹ Разпадът на семейството е устойчиво присъстваща тема в целия сборник.

² Вж. Душкова/Dushkova 2012: 71 паралелно с (КК/КК2: 40, 43, 64).

(КК/КК2). В цялата неопределеност единственото ясно различимо се оказва страшното и грозното. Повече халюцинация, отколкото реалност, образът на града придобива призрачни, демонични черти. И колкото повече време изтича, толкова по-неразпознаваем и смътен става той. Цветовият фон също създава напрежение, внушава токсичност, инферналност – мъглата е сиво-жълта, „провисна алено зàрево“ (КК/КК2). И ако по-рано разполагахме с намек, че злото ще навлезе и отрови по някакъв начин света на творбата, то сега вече, макар и не сигурно, се поставя въпросът „А не е ли било винаги тук това зло?“ – „полузрак [...], който сякаш не бе дошел днес, а е бил от години насътанен тук завинаги с една зловеща сигурност“ (КК/КК2). От „надникна“, през „сгъсти се“ до „съвсем плътна“, мъглата настъпателно продължава да превръща града в кошмарно разрушително пространство за героинята – в гробище и Ад.

Твърде рязко навлязло, демоничното започва да се утвърждава бързо и сигурно. Вплетен е мотивът за загубата на сянката, който винаги³ е обвързан със смъртта. Тъй като градът е вече пространство на лишените от сенки призраци и кукли, бихме могли да твърдим, че той е белязан от смъртта.

Устойчиви символи на демоничното започват интензивно да се появяват: дърветата в градината са видени като змии, църквата придобива статут на храм на подземното, а не на небесното. Малкото, но специфични външни белези на града и обитателите му ни насочват безспорно към точната му идентификация. Използваната лексика за изграждане на образа на града е показателна, особено ако се вземе предвид сравнително разглеждане на „Седем часът заранта“ с други разкази. В този разказ от 1940 г. авторът, нехарактерно за стилистиката си⁴, избягва умалителните имена, за да опише града, тъкмо обратното: твърде често откриваме доказателства за неговата мащабност: „Тя се намиреше в чужд, милионен град...“, „улична глъчка“, „върволица на тротоара“ и т.н. Само огромният град може да осигури желаната анонимност, да бъде „скривалище“ за бегълците. Можем да твърдим, че образът на града ни е представен главно чрез вертикалата на високите пространства – хотелските стаи, църквата, покрива, автобусната платформа, мостовете. Постепенно започва едно снишаване в пространството – уличките, барът, абсолютната свобода (хаосът), до-

³ В множество фолклорни традиции, в литературни сюжети, превърнали се в кодове (като договора с дявола например) и пр.

⁴ Вж. Душкова/Dushkova 2013: 78.

като най-накрая не се стига до кулминацията – финално изкачване и фатален, последен устрем надолу.

Текстът създава представа, че градът е северен, изпъстрен с мостове над реката, с характерен мирис на кроасани и мимоза. Тъкмо този особен мирис се оказва ключов за идентификацията му: в по-ранния разказ „Жълтите“, включен в цикъла „Париж“, част от сборника „По земята“, публикуван през 1930 г., откриваме следното градско описание – „специфичният мирис на Париж – сладникавия и възбуждащ мирис на бензин, на прах и на мимоза“ (КК/КК1), който абсолютно съвпада с описаното в „Седем часът заранта“: „Във въздуха се носеше все същият лек мирис на бензин, на топли кроасани и на мимоза, толкова познат и характерен за този град“ (КК/КК2). Оттук можем да изградим хипотезата, че неназованият град в късния разказ на К. Константинов е именно Париж. Друг такъв отличителен белег-доказателство са „моравите глобуси“, които откриваме както в късния разказ – „Под моравия глобус на входа спряха за една минута“ (КК/КК2), така и в пътеписа „На върха“, 1930 г.: „и пред очите ни блеснаха моравите глобуси на широката улица“ (КК/КК1). „На върха“ съвсем директно ни представя Париж и неговите градски белези, без ни най-малко да бяга от конкретността. Тези съвпадения в описанията на урбанистичното пространство, които наблюдаваме в различни по жанр произведения, публикувани със значителна отдалеченост едни от други във времето, дават основания за превръщането на „хипотезата Париж“ в достатъчно сигурна идентификация.

Като използваме „хипотезата Париж“ за реконструкция на градското пространство, стигаме до извода, че старият квартал, в който героинята се настанява, е известният *Latin quarter*⁵. Тъй като *Jardin des Plantes*⁶ е част от него, паркът, към който има изглед стаята ѝ, най-вероятно е *Le Jardin du Luxembourg*⁷. Реката е Сена, а градът – „столицата на човешкия дух“ (КК/КК3). По-нататък текстът на разказа ни предоставя гореспоменатите специфични белези, които потвърждават хипотезата за идентификацията на града: „известният стар фонтан“ най-вероятно е *Fontaine Saint-Michel*, наистина твърде популярен сред парижани и поради удобната си за срещи локация, но и заради обществе-

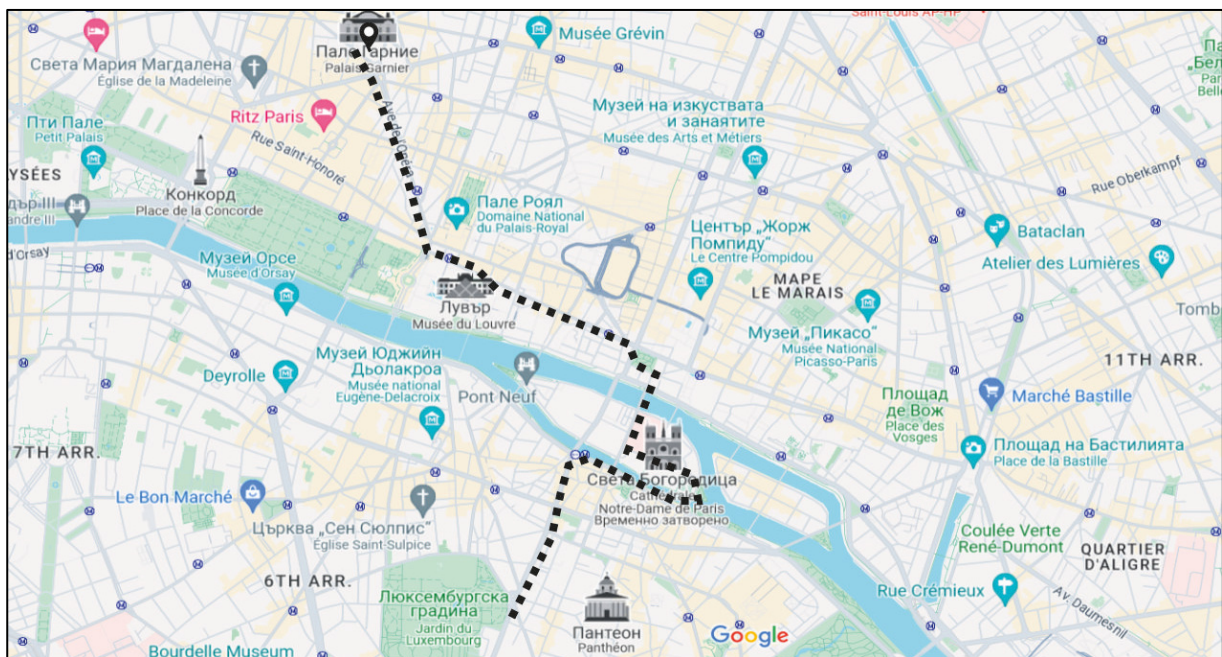
---

⁵ Латинския квартал – известен като квартал на студентите, поради множеството висши учебни заведения в границите му.

⁶ Ботаническа градина – историческа забележителност; част от Националния природонаучен музей.

⁷ Градина, създадена по искане на Мария де Медичи, като част от Люксембургския дворец.

ния скандал, предизвикан около откриването му⁸. Мостът, по който се движи автобусът, би следвало да бъде *Pont de l'Archevêché*, така че да може героинята да се озове до ъгъла на катедралата. Сградата на кметството – *Hôtel de Ville* – в действителност е увенчана с десет медни рицари, а друг факт, който доказва „самоличността“ на града, е наличието на метро. Подкрепяме тези хипотези със старинни карти на градската мрежа за обществен транспорт⁹. Целият предполагаем маршрут може с висока доза сигурност да бъде реконструиран¹⁰.

Фиг. 1. Примерен маршрут на героинята на „Седем часът заранта“

Древният портал, над който „слиза“ процесия от каменни старци, е част от западната фасада на катедралата *Notre-Dame de Paris*, а самите старци са илюстрации на 28-те поколения юдейски царе, предшестваци Исус. Порталите от тази страна са три – на Страшния съд, на Богородица и на св. Анна, като последният е най-старият. Едно по-изчерпателно тълкуване на множеството културни и религиозни символи по тази част на катедралата би могло да разшири и задълбочи интерпретацията на разказа. Цялата западна фасада подчертава темите за спасението и за Божествената справедливост. Важно е да

⁸ Фонтанът и архитектите му са обвинени в непоследователност в стила, заради смелото съчетаване на различни материали, цветове и индивидуални „творчески“ почерци на архитектите.

⁹ Вж. Guilmin, Leconte/Гилман, Льоконт 1930.

¹⁰ Вж. Фиг. 1.

обърнем внимание на всеизвестните розетки, които обикновено „служат“ за портал към отвъдното. Те символизират Божествената светлина и представят красотата и трансценденцията на Божието творение, но в този Константин-Константинов разказ те са видени само като зловещи и *озъбени*. Ето какво казва за функцията на тези елементи от сградата Мей Спанглър в книгата си „Париж в литературата, архитектурата и изкуството“: „Преминаването през портала на Страшния съд е, за да сипомним, че в крайна сметка ще бъдем съдени за греховете си. Чудовища чакат да ни сграбчат, да ни оковат, да ни сварят и да ни причинят възможно най-много страдания. От другата страна, витражите носят радикално различно послание на хората: славната светлина тържествува над материята, извисявайки духовното преживяване, което насърчава по-директна комуникация с Бог“ (Spangler/Спанглър 2018: 72)¹¹. Героинята от разказа само наблюдава портала отвън, и то съвсем за кратко. Тъй като е предвидено розетките да бъдат наблюдавани отвътре, те представляват специфичен израз на опозицията вътрешно – външно, материално – нематериално. Нематериалното, божественото е недостъпно за младата жена. За нея „радикално различното послание“ на розетките остава изцяло скрито, невидяно и неразбрано. За пореден път единственото ясно, различително и най-вече осъзнато е страшното, ужасяващото.

Нека се насочим обаче към това какво внушават, как функционират тези елементи на града в текста на К. Константинов. Откриваме, че символите на християнското са с обърнат знак – църквата като че ли вместо седалище на епископа се е превърнала в седалище на демоничното, вместо да е устремена нагоре, към Бог, клюновете на птиците висят надолу, към подземното, сякаш църквата се опитва да постигне не Бог, а Дявола. Движението на героинята представлява непрестанно преминаване на граници – буквално, в пространствен план, а и морално. На първо място тя напуска родината, а всяко едно напускане на временния дом¹² е прекрочване на границата на така или иначе малко познатото. Разходките, минаването по моста, навлизането в пространството на ресторанта и на заведението, престъпването на парапета – всичко това са постоянни прояви на преминаване на граници. Пътуването на платформата е особено състояние на пребиваване на самата граница. Що се отнася до морално-етичните граници –

---

¹¹ Преводът е мой.

¹² Вж. Душкова 2013:76-80, където тя обособява като отделен тип пространство временния дом и привежда множество примери от творчеството на К. Константинов, на база които прави генерални изводи за авторовата поетика.

героинята ги престъпва отчасти и доброволно, но все пак по-скоро е и „принудена“, зашеметена, подведена и подмамена да ги престъпи с лъжливото убеждение, че това е неин осъзнат избор. Както пространствено, така и духовно се завихря едно стремително движение надолу само за да може в края на творбата то да бъде рязко повторено вече за последен път.

Но засега стремежът надолу продължава – „имаше чувството [...] – че се движи в някакви глухи, дълбоки, потайни низини“ (КК/КК2), но не само пространствено, а и морално – „неизвестни закони [...], абсолютна, дръзка свобода [...], неясни влечения, съвсем нови, лукаво-усмихнати, които се преструваха на обикновени човешки мисли“ (КК/КК2). Сякаш героинята вече не е в пространството на града, на света, на цивилизацията, а в някаква адска картина на греховността, своеобразен Анти-Едем, в който тя не остава само наблюдател – бива привлечена и като участник. Съзнанието ѝ бива отровено, тя е неспособна да се съпротивлява, защото злото, демоничното са по-силни от нея. А и защото най-трудно е да се противопоставиш на самия себе си: все пак всички нейни действия и избори до момента са нейни собствени, самостоятелни решения. Тя сама си построява и се изгубва в своя халюцинационен модел на света или по-точно в собствения си Ад, в който времето и пространството размиват границите си и се сливат. Всеки „опит“ за връщане към рационалното битие, за излизане от инферналната картина е безсмислен и невъзможен. Градът започва да развива все по-голяма аудио-визуална прилика с кръг на Ада. Правдоподобно би било да кажем, че на моменти като че ли не сме водени от Константин-Константиновата героиня, а от Данте. Разликата е тази, че тя подсъзнателно, сама за себе си е и Поета, и Вергилий.

Знаците за растящото напрежение и за предстоящата кулминация продължават тенденциозно да повишават честотата и интензитета си: „спря пред голям огнен надпис:...“ (КК/КК2). Внезапно давенето в отровното море от халюцинации бива прекъснато. Противодейства му почти идиличното описание на обстановката в заведението – светло, просторно, топло, приветливо, спокойно – като един спасителен „щастлив остров“ (КК/КК2) наред външния ад. Самоизмамно обаче се оказва цялото това настойчиво внушение за запазени чистота и хармония. Привидният райски облик на заведението: „щастлив остров, окъпан в лъчи и музика“ (КК/КК2) – реално е един мираж, поредната халюцинация, създадена от героинята поради собствената ѝ потребност да се почувства спасена и защитена: „още по-недействителен сред останалия свят“, тя като че ли е едновременно пред и зад двойно огледало.

Доста бързо тя бива изместена от позицията на (макар и сляп) всевиждащ персонаж и вместо нея зад двойното огледало се оказва ехидният мъжки глас. Още преди гласът „да придобие форма“ и да получим описание на притежателя му, сме подтикнати да го мислим като поредния знак за демоничното: акцентът върху материалното, върху усещанията, особената аналогия със забранения плод. Появата на външното описание категорично затвърждава принадлежността на този персонаж към демоничното, дори бихме могли да търсим основания не просто за принадлежност, а за израз на демоничното, да гледаме на него като на самото демонично в човешка форма. Основания за това ни дават външните му атрибути – бастунът, пръстенът, костюмът, както и физическите му характеристики – бледо лице, слабо-телесна фигура, дълги хищни пръсти, изпъкнали, „жълтеникаво-лъскави“ очи с огромни зеници. Студените очи, начинът, по който пълзят по жената, по който съвсем пряко я измерват, тънкото, дълго и гъвкаво тяло, прилепналият зеленикав костюм – всичко това изгражда един завършен змийски облик. Сякаш змия от по-рано пресъздадената от текста градина, част от картината на демоничното градско пространство, е последвала героинята и я примамва, като едновременно с това я и измерва, за да подготви захвата на откачената си челюст. Няма как да не обвържем змийския облик на мъжката фигура с библейския разказ за грехопадението. Външният му вид, както и влиянието, което оказва върху жената, са доказателства за демоничната му природа. Както М. Душкова много правилно отбелязва (Душкова/Dushkova 2012: 135) – описанието на мъжа, и най-вече на ръцете му, е метонимия на самия него – властен, хищник, демон. Реакцията на дамата е напълно предвидима и логична особено ако вземем под внимание природата на съществуването до нея – жената е неспокойна, нещо у него я отблъсква, но едновременно с това я и привлича – тя изпитва любопитство; от раздражение и дръзка готовност за борба през инстинкт за самозащита състоянието ѝ се свежда до „покорна безпомощност“ (КК/КК2). Същото е описано да се случва и със самия град малко по-рано – той **сам** се оставя на мъглата да го погълне: „Градът се бе изоставил окончателно на коварната лепкава прегръдка, примирен, едва ли не доволен от това неочаквано и тъмно отдаване“ (КК/КК2). Това води до неговото заличаване – „Всъщност нямаше град, а само късове от улици, здания...“ (КК/КК2). Нека не забравяме, че с появата на мъжа се завръща и хладината на мъглата отвън – с течение на времето все по-напираща да проникне през прозорците – която категорично определихме за проявление на демоничното.

Освен външността на мъжкия персонаж и особеностите на мимиките, погледа му, движенията на тялото му в пространството, за влиянието, което той оказва на героинята, допринася и звуковата картина – гласът му и музиката, изпълваща заведението. Гласът му – дрезгав и сочен, създава у нея напрежение, но и своеобразно удоволствие. Подобно на много демонични персонажи той има опияняващ ефект за съзнанието ѝ. Двата момента, в които е обърнато внимание на музикалния фон, са от ключово значение. Първият е точно когато героинята прави опит да анализира цялостното въздействие на господина и да не се поддаде на дразнещия му маниер. Тогава тя осъзнава, че звучи Равел¹³. Вторият момент, който потвърждава демоничния характер на музикалния фон, е описанието на екзотичната музика на оркестъра, изкусно сравнена с мелодиите на змиеукротителите. Сякаш змията в костюм си е поръчала музика по свой вкус. По-късно текстът ни дава основание да твърдим, че гласът на мъжа оказва върху жената същото въздействие, което и пунгите¹⁴ върху змиите. Важна особеност тук е, че мелодиите, също както и гласът на мъжа, имат пристрастяващ ефект за героинята. Оркестърът спира, но тя продължава да преповтаря мелодията в ума си. Настъпателно, кратките фрази на мъжа и музиката на оркестъра се редуват така, че жената постоянно да бъде „атакувана“.

Манипулацията на съзнанието ѝ продължава дори на най-повърхностно, физиологическо ниво – с нарастването на броя на коктейлите се стопява и стремежът ѝ да се бори срещу натрапващата се власт на мъжа. От голямо значение за нас е реакцията на прелъстителя спрямо тоста, вдигнат от жертвата му – „За утре заран!...“ (КК/КК2).

¹³ Не се конкретизира какво точно от *френския* композитор, но от особеностите на описанието можем да твърдим, че най-вероятно става дума за всеизвестното „Болеро“ на Равел, премиерата на което се е състояла на 22 ноември 1928 г. в парижката опера, откъдето можем да заключим, че действието на разказа се развива през тридесетте години. С характерното си наслояване на мелодиите, непрестанното кресчендо и постоянната реоркестрация на темата „Болеро“ успява да задържи интереса на слушателя. Нарастващото напрежение се дължи и на контраста между непроменливия ритъм и „експресивната вокална мелодия, опитваща се да се освободи“ (Mawer/Мауър 2016: 223). Равел споделя, че „Болеро“ е „вдъхновена“ от машините във фабриката на баща му и берсус, който майка му някога му пеела, за да го приспи. Американският философ Алън Блум излага тезата, че поради аналогия със сексуалния ритъм на рока, „Болеро“ е единственото познато и харесвано от младите хора класическо произведение (Вж. Bloom 1987: 73).

¹⁴ Музикалните инструменти, с които се хипнотизират змии.

Издавайки главата си напред и фокусирайки се върху нея, хищникът сигнализира, че очаква следващото движение на жертвата. Описаните до този момент състояния, подобни на халюцинации, вече взимат връх в развитието си и се достига до етап, в който връзката с реалността е почти изгубена.

По волята на хипнотизиращия глас двойката се спуска надолу, в подземие на заведението. Обстановката е абсолютно контрастна. За разлика от горното ниво, долу е глухо, безлюдно, героите са почти сами. Стихията на огъня и всички нейни алюзии са заменени с тези на водата. Цветовата гама окончателно преминава от спектъра на топлото в този на студеното – вместо огнено, алено, жълто преобладават синкаво, зеленикаво, сребристо, **мораво**, лазурно. Преходът от предишното адско огнено пространство на града към студеното, подводно пространство на подземие е рязък, но разкъсан от появата и интеракцията с демоничната мъжка фигура.

Докато двойката слиза надолу към контрастното на външното пространство подземие, виждайки отражението в огледалата, жената вече свободно флиртува с непознатия, който, от своя страна, окончателно я е сграбчил – буквално и преносно. Категорично – мъжът вече се е сдобил с емоционално и физическо надмощие над жената. Финално отново се акцентира на змийската му природа: уловил жертвата си, той започва едно движение на обвиване – „после дълго и старателно почна да обвива шията си с шалче и да се облича“ (КК/КК2).

Редно е да отбележим, че в изданието „Избрано“ от 2019 г. липсва реплика на жената, най-вероятно премахната лично от автора, която откриваме във второто издание на сборника. Малко преди да напуснат заведението, тя се обръща към мъжа и го пита: „Как ме намери?...“. последвано от присъстващото в късното издание възклицание: „Никога не вярвах, че това може да ми се случи!“ (КК/КК2). От една страна, премахнатата реплика създава усещането, че мъжът не е съвсем непознат, но пък от друга, авторът безпрекословно е уточнил – „Усмивната като в сън, тя гледеше всички поред и всички ѝ се струваха отдавна познати и близки“ (КК/КК2). Оттук бихме могли да направим извода, че липсващият въпрос е само доказателство за надвитото женско съзнание, окончателно предало се на олицетворението на демоничното¹⁵.

---

¹⁵ Втората открита редакция на текста също семантично подчертава мотива за жената – жертва:

„– Но, драга госпожо, контрабандистите...“ (КК/КК2) бива заменено с „– Но, драга госпожо, ние, браконьерите...“ (КК/КК4)

На заранта, под ударите на *шевната машина*, но вече с нова мелодия¹⁶ – тази на песента „Dans mon cœur“ от филма „Завръщане по заран“, 1938 г., героинята преминава последната граница, отвратена от себе си – „Пребиваването в този град се превръща в смърт и в ново раждане“ (Стойнова/Stoyanova 2022: 154). Ако разгледаме по-подробно сюжета на филма, ще открием известна, макар и повърхностна близост в действията на двете жени. И двете биват примамени и завихрени в греховността на големия град. И ако Анита успява да намери изход и всъщност да бъде спасена от мъжката фигура-символ на урбанистичното, то безименната героиня на „Седем часът заранта“ е неспособна да излезе от кризата, в която е поставена – доколкото от демоничния мегаполис, дотолкова и от самата себе си като до голяма степен изграждаща демоничния облик на града. Можем да направим извода, че една част от символите и картините на демоничното, които открихме и анализирахме, са следствие от емоционалното състояние на младата жена, осъзнаваща слабостта си, едва ли не плод на въображението ѝ. Ако обаче познаваме творчеството на К. Константинов, посветено на различни европейски реалии, ще знаем, че това не е единствената истина, защото всяко градско пространство има своите собствени лица, включително и демонични. Париж, като внушително с мащабите си и тайнствено по природата си *световно* пространство, също не е изключение: „Защото като всеки голям град Париж няма само едно лице, и дори да бе само едно, то не беше без петна“ (КК/ККЗ). Видяла демоничната страна на града, а и на вътрешния си Аз, Константин-Константиновата героиня става свой собствен съдник. Тя сама взема решение „каква да бъде присъдата“ ѝ. Мечтата ѝ не се сбъдва точно така, както тя би искала, но новото начало е факт, цикълът се затваря и завърта отново.

БИБЛИОГРАФИЯ

Bloom/Блуум 1987: Bloom, Allen. *The Closing of the American Mind*.

New York: Simon & Schuster Paperbacks, 1987

<<https://iwcenglish1.typepad.com/documents/14434540-the-closing-of-the-american-mind.pdf> >, 10 септември 2023.

Ганчева/Gancheva 1987: Ганчева, Б. За композицията в разказите на Константин Константинов. // *Език и литература*, 1987 г., N3, 79 – 85 [Gancheva, B. Za kompozitsiyata v razkazite na Konstantin Konstantinov // *Ezik i literatura*, 1987, N3, 79–85.]

¹⁶ Срв. по-горе упоменатата история на създаване на „Болеро“ и по-конкретно вдъхновението, дошло от ритъма на шевните машини (13. бел.).

- Guilmin, Leconte/Гилман, Льоконт 1931:** Guilmin, L., Leconte, A. *Plan des lignes d'Autobus de Paris*
< <https://www.trussel.com/parismaps/lec037.htm> > 10 септември 2023 г.
- Душкова/Dushkova 2012:** Душкова, М. *Semper Idem: Константин Константинов. Поетика на късните разкази*. Русе: Лени-Ан, 2012. [Dushkova, M. *Semper Idem: Konstantin Konstantinov. Poetika na kasnite razkazi*. Ruse: Leni-An, 2012.]
- Mawer/Моуър 2016:** Mawer, Deborah. *The Ballets of Maurice Ravel: Creation and interpretation*. New York: Routledge, 2016.
- Стоянова 2022:** Стоянова, Н. *Украци и гримаси*. София: Парадигма, 2022. [Stoyanova, N. *Ukrasi i grimasi*. Sofia: Paradigma, 2022.]
- Spangler/Спанглер 2018:** Spangler, May Peyron. *Paris in Architecture, Literature, and Art*. New York: Peter Lang Publishing, 2018, 1 –88
<https://www.academia.edu/35619799/Textbook_for_Paris_in_Architecture_Literature_and_Art_>, 10 септември 2023.

ИЗТОЧНИЦИ

- КК/КК1:** К. Константинов. *По земята*. София: печ. С. М. Стойков, 1930. [К. Konstantinov. *Po zemyata*. Sofia: S. M. Stoykov, 1930.]
- КК/КК2:** К. Константинов. *Седем часът заранта*. София: Хемус, 1945. [К. Konstantinov. *Sedem chasat zaranta*. Sofia: Hemus, 1945.]
- КК/КК3:** К. Константинов. *Път през годините*. София: „Захарий Стоянов“, 2015 [К. Konstantinov. *Pat prez godinite*. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2015.]
- КК/КК4:** К. Константинов. *Разкази и повести. Избрано*. София: Колibri, 2019. <<https://kweekly.bg/publication/3490> >, 10 септември 2023 [К. Konstantinov. *Razkazi i povesti. Izbrano*. Sofia: Kolibri, 2019.]

РОМАНЪТ „КРЪВ“ – МЕЖДУ „ИДЕОЛОГИЧЕСКАТА
ГНИЛОТА“ И ХУМАНИЗМА (КРИТИЧЕСКИТЕ
ПРОЧИТИ ОТ 30-ТЕ ГОДИНИ НА 20. ВЕК)

Борис Бисеров
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

THE NOVEL „BLOOD“ – BETWEEN THE IDEOLOGICAL
ROTTENNESS AND HUMANISM

Boris Biserov
Plovdiv University „Paisiy Hilendarski“

The main aim of the current study is to follow the critical reviews of Konstantin Konstantinov's novel "Blood" during the 1930s. Due to the dramatic political events taking place throughout the decade in Bulgaria the novel has become a target of unyielding critical disapproval by the "left" editions in Bulgaria (those supporting the Communist Party). On the other hand, "Blood" has been highly appreciated by the "right" press, which delves into the aesthetic and humanistic qualities of the text. Some of the most renowned Bulgarian critics remain unbiased and sustain an objective viewpoint on the novel, keeping the ideological perspective aside. Nevertheless, the "critical storm" which the novel has stirred up turned out to be one of the most significant issues in the history of Bulgarian literature.

Keywords: blood, review, ideology, humanism, critics

Кървавите братоубийствени събития, с които са наситени 20-те и 30-те години на 20. век, поставят изкуството на истинско изпитание. В години на преврати, атентати, предателства и убийства е трудно да се живее, още по-трудно е да се пише за преживяното, а най-трудно – да се пише за написаното върху художествените текстове, осмислящи това време. Разделението на българското общество от онези десетилетия се пренася и в литературата, а оттам – и в литературната критика, а някои произведения, като „Кръв“ на К. Константинов, са осъдени да бъдат белязани от идеологическото и обществено-политическото разделение дълги години. За бурните страсти, които предизвиква с появата си романът „Кръв“, можем да съдим по два фактора – светкавичния отглас от страна на литературната критика и разнородността на изданията, в които са публикувани рецензиите за творбата. В настоящата работа ще се опитаме да разделим преобладаващо идеологическите прочити от тези, които се спират основно на художествено-

естетическата страна на романа, също така ще се опитаме да очертаем позициите на левите и на десните литературнокритически среди.

I. Лявата критика

1). Изходна точка в преобладаващата част от рецензиите на лявата критика е изискването за *спазване на историческата истина*. В него е привидян и ключовият недостатък на романа – в „Кръв“ според левите рецензенти некоректно са отразени историческите събития и неправдоподобно са обрисувани фигурите на комунистите. Константинов е обвинен, че при подбора на материала за романа си се е ръководел от полицейски дознания, което според лявата критика замъглява обективния фокус на наратива. Ил. Тодоров и критикът с псевдоним Читател са най-крайни в позициите си. Тодоров е категоричен, че действителността в романа е изобразена от *„вulgарно фашистки позиции“*, а Константинов се е предоверил на полицейските хроники и не е подходил безпристрастно към предоставения му материал. Обвиненията на Читател звучат в подобен дух. Той назовава романа *„фашистко полицейски доклад, данните за който са събирани от старши-стражарите на полицейския участък“*¹. Към тези определения за „Кръв“ можем да добавим и етикетите „зле скърпена хроника“ и „спекулация“, както и внушението за „компромис“ с писателския дълг от страна на Константинов.

В резултат от пристрастността на материалите, използвани за написването на романа, левите критици определят друга много съществена слабост на творбата – *настойчиво и преднамерено изградената в него представа за демонизма на комунистическата идея*. Подобна перспектива на прочита задава рецензията на Илия Тодоров, който се откроява като безспорно най-експресивния сред левите критици. Емфатичността в изказа му спомага за експонирането и даже преекспонирането на отрицателните черти на романа, като голяма част от направените от него изводи след това биват преповтаряни и в останалите рецензии. Правят впечатление употребените глаголи *„окарикуатурява“* и *„вulgаризира“*, с които той оценява начина, по който К. Константинов пресъздава в романа борбите на работническо-селските маси. Според Ил. Тодоров всички герои в романа се ръководят от идеята да *„леят кръв“*, а водещият идеал на комунистите е постигането на *„егоистично щастие“*. Ил. Тодоров си служи и с експресивно натоварените семантични единици *„кръвожданост“* и *„чо-*

---

¹ Рецензията на Читател до голяма степен повтаря казаното в тази на Д. Калинов.

векоядци“, за да акцентира върху невярно представената в романа същност на комунистите. К. Константинов е заклеймен с емоционалната характеристика „клеветник“, която обаче подхожда на писател, способен да създаде подобна „*идеологическа гнило*та“. Имайки предвид сходната метафорика в текстовете на Читател, на М. Андонов и на Е. Коралов, можем да кажем, че лявата критика се обединява около твърдението, че героите комунисти в романа са представени твърде тенденциозно. На преден план са изведени хиперболизираните им качества *крвожадност и жестокост*, изобразени са като хора, лишени от идеал, като „*човекоядци*“, които поглъщат всеки, който им е повярвал, като злодеи, които сеят след себе си единствено смърт.

Не липсват и претенции към чисто повествователните решения на романа. Правят впечатление обвиненията за стереотипност в изграждането на образите на героите. Според Е. Коралов стереотипността произтича от еднообразната формула, по която Константинов описва действащите лица: „*Идва героят и авторът ни го представя. Той е такъв, такъв и такъв*“ (Коралов/Koralov 1934: 3). Някои от левите критици пък, като подписалия се като Читател и Д. Калинов, обръщат внимание на **речта** на персонажите. По думите на Читател всички герои са „*сантиментални интелигенти, декламира*т *неубедително революционни фрази*“ (Читател/Chitatel 1934: 4), а Д. Калинов допълва наблюдението му, като разглежда обръщенията и възклицанията на героите – според него обръщението „*другарю*“ звучи неуместно между близки хора, а пропагандираният от комунистическата доктрина атеизъм изключва религиозни възклицания като „*Господи*“ и „*Боже мой*“.

Ако обобщим казаното в рецензиите, то не е трудно да се види, че всички повествователни недомислици произтичат от *непознаването на лявата среда* и от *голямата дистанция между автор и герои*. Почти във всички „леви“ рецензии настойчиво се гради представата, че авторът е неспособен да се приобщи към „*духа на времето*“ (Коралов/Koralov 1934: 3) на своите герои, защото не му принадлежи. На тази основа израства и метафората на Е. Коралов, че Константинов е взел „*истинска почва, хубав чернозем*“, но е посадил в нея „*цветя*“, които не биха могли да виреят „*в тая почва...*“ (Коралов/Koralov 1934: 3).

И така, част от рецензиите можем да характеризираме като изцяло (и преднамерено) идеологически, тъй като в тях „Кръв“ е заклеймен, първо, защото избирателно и неправомерно тълкува историческите факти – комунистическите активисти са представени като лишени от светли идеали, като водени единствено от своята кръво-

жадност „човекоядци“. По този начин се цели те да се „очернят“ (Тодоров/Todorov 1934: 2), „омърсят“ (Читател/Chitatel 1934: 4), „окарикатурят“ (Тодоров/Todorov 1934: 2), делото им да се „оплюе“ (Андонов/Andonov 1934: 4).

Не по-малко остри са и онези рецензии, в които идеологическото говорене се маскира с желание да се коментират художествените качества на творбата. Когато обаче трябва да се отговори на въпроса на какво се дължат художествените слабости на романа, пишешите ги мотивират, като отново прибъгват до идеологията и политиката. Така можем да отбележим, че „Кръв“ се превръща в своеобразен трамплин, от който започват да се хвърлят камъни в полето на вражеската литературна критика, обозначена с метафората за буржоазните „литературни жаби“, които трябва да си стоят „в блатото“ (Читател/Chitatel 1934: 4).

II. Буржоазната критика

По отношение на рецензиите, излизали в буржоазния печат, трябва да направим уговорката, че те не са само положителни, дори напротив – ще видим, че по редица пунктове оценките на представителите на лявата и дясната критика даже доста често съвпадат. Все пак мнозинството от авторите, публикували в „Литературен глас“, „Завети“, „Предел“, са положително настроени, а част от тях започват да говорят за хуманистичните послания в романа.

Ж. Николова разширява аргументите на лявата критика за стереотипността на романа, като разглежда още няколко художествени детайла. Авторката нарича подробното физическо описание на всеки от героите „фотографическа снимка“ и „клише във вид на малка биографийка“ (Николова/Nikolova 1934: 3), според нея подобен тип статично изобразяване е останало назад в миналото и напомня повече за рода на драмата, отколкото за този на прозата. В рецензиите на Г. Константинов и Дим. Панов пък се говори за „пресиления“ психични състояния, за „лоши“ диалози, за „твърде общи“ описания (Константинов/Konstantinov 1934: 45); за „сантименталност“, „едностранчивост“, за слаба мотивираност, за „шаблонност“ (Панов/Panov 1934: 4). Дим. Панов допълва наблюденията на Ж. Николова, като се спира на сантименталността на образите, и достига до извода, че заради своята откровена шаблонност, „Кръв“ носи белезите на булевардния и на фантастично-авантюристичния роман. Коментираните рецензии са важни и заради направените заключения в един по-общ, литературно-исторически план. Според Г. Константинов литературата ни като цяло

„робува“ на злободневната тематика и не може да ѝ придаде художествена стойност, като по този начин остава далеч от европейските образци на психологическа проза.

Онова, което прави впечатление, е, че прочитите на т.нар. „литературни жаби“ се опитват да излязат от идеологическото „блато“ и да отсеят както частното от общото, така и изкуството от политиканството. Примери за подобно отсяване можем да видим и в статиите на Ат. Величков, Ал. Филипов, Цв. Минков и Й. Бадев. Техните рецензии за „Кръв“ са изцяло положителни както по отношение на повествователните решения и техники, така и с оглед на идейните послания на текста. Общо взето, за всеки недостатък, посочен от лявата критика, е намерено обяснение, но е важно да отбележим, че това не се прави самоцелно, в името на някакъв конфликт с един или друг ляв автор. В статиите на Ал. Филипов и Цв. Минков например не е отречен обговореният от левите критици схематизъм, но в него е привидяна способността на Константинов да изгражда „характерни типове“ (Минков/Minkov 1934: 2), както и уменията му да улови и предаде правилно спецификата на септемврийските събития – извод, изцяло противоположен на обвинението в непознаване на „духа на събитията“. Й. Бадев дори провъзгласява „Кръв“ за най-приемливата в художествено отношение творба със „септемврийска“ тематика, заради правдоподобността в изображението на комунистическото движение, нейните „тактика“, „психология“, „морал“ (Бадев/Badev 1934: 8).

Публикуваните в буржоазните издания критически текстове обръщат специално внимание на социалните мотиви в романа и застъпват тезата, че те са пряко обвързани с понятия като „хуманност“ и „любов“. А. Величков е сред критиците, които сякаш най-емоционално тълкуват романа². С оценки като „атмосфера на човечност, в която потъват всички леви и десни мисли и герои“ и „човечна“ основа, която „стопля“ атмосферата на романа, Величков сякаш задочно отговаря на метафората на Коралов за хубавата почва и лошите цветя и заявява, че „Кръв“ има място сред най-хуманистичните творби в българската литература. За Цв. Минков фактът, че авторът е „обществено-емотивен писател [...] проникнат от искрена хуманност“, е гарант за плътността на героите и на пресъздадената обстановка в

² Той е и единственият, който обръща внимание на образа на кръвта в романа. „Може би тайната мисъл на романиста [...] е, че животът започва с кръв и свършва с кръв“ (Величков/Velichkov 1934: 230); „Кръвта става символ на жертвата като канон на мирозданието, на живота в биологичния му или идеен смисъл“ (Величков/Velichkov 1934: 231).

романа, а Ал. Филипов непосредствено обединява художествената истина и „истината на едно добро човешко сърце“.

Ако трябва да сравним левите и десните гледни точки, ще видим, че свеждайки романа само до погрешната идеология, лявата критика сякаш пише не за художествен, а за публицистичен текст. И докато левите критици са ангажирани да тушират въздействието му върху читателя, буржоазната критика поставя романа както в парадигмата на Константиновото творчество, така и в синтагмата на българското литературно развитие. Така или иначе обаче, превръщането на романа в разменна монета за политически страсти подменя коментара за художествеността на текста.

Даваме си сметка, че оценките за „Кръв“ сякаш не могат да се сведат под общ знаменател, както и че романът ще продължава да предизвиква бури и да бъде между чука и наковалнята на историята, идеологията и литературата. Това е съдбата на всеки художествен текст, нагърбил се със задачата да осмисли онова време на кървави мечти и погроми. А каквото е времето, такава е и литературата, такива са и нейните прочити – разделени, емоционални, противоречиви. Перманентната схватка между носталгичното минало, лелеяното бъдеще и отрезвяващото настояще в България през този преходен за страната период ражда текстове като „Кръв“ – раздирани между вярата и атеизма, между дълга и свободата, между човешкото и чудовищното. Вероятно част от критиците ни са прави, че романът „Кръв“ е изпълнен с идеологически клишета и шаблони. Дори хуманистичните послания в романа едва ли могат да скрият спорните художествени решения. Онова обаче, което не би могло да бъде отречено, е, че Константин Константинов оставя на читателя правото и свободата на собствен прочит, защото, каквито и да са оценките на критиците, последната дума има читателят. В заключение ще кажем, че голяма част от приписаните на романа „слабости“ биха могли да бъдат четени всъщност и като достойнства и избираме да вярваме в оценката на Филипов, че *„...истинската теза на романа е една безкрайна чиста любов към човека, която би трябвало все по-често да огрява нашите мисли и дела“* (Филипов/Filipov 1934: 2).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андонов/Andonov 1934:** Андонов, М. Кръв. Роман от К. Константинов. // *Щум*, 1934, 3 – 4. [Andonov, M. Krav. Roman ot K. Konstantinov. // *Shtit*, 1934, 3 – 4.]
- Бадев/Badev 1934:** Бадев, Й. Един роман върху комунистическите бунтове: „Кръв“ от К. Константинов. // *Зора*, 1934, бр. 4395, 8. [Badev, Y. Edin roman varhu komunistichesките buntove: “Krav” ot K. Konstantinov. // *Zora*, 1934, br. 4395, 8.]
- Величков/Velichkov 1934:** Величков, Ат. Кръв. Роман от Константин Константинов. // *Завети*, 1934, бр. 15, 230 – 231. [Velichkov, At. Krav. Roman ot Konstantin Konstantinov. // *Zaveti*, 1934, br. 15, 230 – 231.]
- Калинов/Kalinov 1934:** Калинов, Д. Константин Константинов: Кръв. // *Щум*, 1934, бр. 18, 6. [Kalinov, D. Konstantin Konstantinov: Krav. // *Shtit*, 1934, br. 18, 6.]
- Константинов/Konstantinov 1934:** Константинов, Г. Кръв: Роман от К. Константинов. // *Обществено развитие*, 1934, кн.1, 43 – 45. [Konstantinov, G. Krav: Roman ot K. Konstantinov. // *Obshtestveno razvitie*, 1934, kn.1, 43 – 45.]
- Коралов/Koralov 1934:** Коралов, Е. „Кръв“ – роман от К. Константинов. // *Прожектор*, 1934, бр. 3, с. 3. [Koralov, E. “Krav” – roman ot K. Konstantinov. // *Prozhektor*, 1934, br. 3, 3.]
- Минков/Minkov 1934:** Минков, Цв. Кръв: Роман от К. Константинов. // *Знаме*, 1934, бр. 20, 2. [Minkov, Tsv. Krav: Roman ot K. Konstantinov. // *Zname*, 1934, br. 20, 2.]
- Николова/Nikolova 1934:** Николова, Ж. Кръв, роман от К. Константинов. // *Литературен глас*, бр. 244, 3. [Nikolova, Zh. Krav, roman ot K. Konstantinov. // *Literaturen glas*, br. 244, 3.]
- Панов/Panov 1934:** Панов, Д. „Кръв“ – Роман от Константин Константинов. // *Мисъл и воля*, 1934, бр. 26, 4. [Panov, D. “Krav” – Roman ot Konstantin Konstantinov. // *Misal i volya*, 1934, br. 26, 4.]
- Тодоров/Todorov 1934:** Тодоров, Ил. Нов фашистки роман. „Кръв“ от К. Константинов. // *Р.Л.Ф.*, 1934, бр. 158, 2. [Todorov, Il. Nov fashistki roman. “Krav” ot K. Konstantinov. // *R.L.F.*, 1934, br. 158, 2.]
- Филипов/Filipov 1934:** Филипов, Ал. „Кръв“ – роман от К. Константинов. // *Вестник за жената*, 1934, бр. 575, 2. [Filipov, Al. “Krav” – roman ot K. Konstantinov. // *Vestnik za zhenata*, 1934, br. 575, 2.]
- Читател/Chitatel 1934:** Читател. Около романа „Кръв“. // *Щум*, 1934, бр. 19, 4. [Chitatel. Okolo romana “Krav”. // *Shtit*, 1934, br. 19, 4.]

**ЕФЕКТЪТ НА ПЕПЕРУДАТА
(НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ОБРАЗА НА ИВАНКА
РУМЕНОВА ОТ „ПРЕСПАНСКИТЕ КАМБАНИ“
НА ДИМИТЪР ТАЛЕВ)**

Мария Костова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**THE BUTTERFLY EFFECT
(A CHARACTER STUDY ON IVANKA RUMENOVA FROM
DIMITAR TALEV'S NOVEL
„THE BELLS OF PRESPA“)**

Maria Kostova
Plovdiv University „Paisiy Hilendarski“

This study delves into the intricacies of one key character, Ivanka Rumeno-
nova, in the novel “The Bells of Prespa.” Emphasis is placed on her distinctive
traits, revealing socio-psychological and ideological nuances. The construction
of her character and its narrative functions within the novel's framework are ana-
lyzed. By juxtaposing Rumeno-
nova with other characters, it becomes evident that she occupies a pivotal role rather than a peripheral one. Furthermore, her socio-
economic status is scrutinized, along with the clash between her unconventional
behaviors and societal norms, a natural progression for any visionary within any
historical context.

Keywords: feminism, Enlightenment, historical novel, teacher, school,
equality

В романа „Преспанските камбани“ Д. Талев откроява една спе-
циална група герои, наречени „Учители народни“. Сред тях е и учи-
телката Иванка Руменова. Нейната роля е ключова за навлизането на
светските норми в преспанското общество, с други думи – с Руменова
са свързани някои от основните проблеми в тази част на тетралогията.
Обект на внимание в настоящия текст ще бъдат усилията на учител-
ката в процеса по разкрепостяване на съзнанието на преспанската об-
щност, в надмогването на консерватизма и сляпото следване на нор-
мите. За тази цел ще проследим интраперсоналната и интерперсонал-
ната характеристики на героинята и начина, по който те функциони-
рат в контекста на романовия свят.

Руменова се отличава най-вече с образованието си, с прогресив-
ните си идеи, с физическия си портрет и с особената си позиция и
функция в преспанската общност. Чуждестранното ѝ образование я

превръща във вдъхновяваща, прозорлива учителка. Със словото и действията си тя олицетворява идеята за независимост на личността – идея, поставена паралелно с идеята за национална независимост. Като всеки учител героинята първоначално също се сблъсква със съпротива от страна на учениците си (тук влиза и почти цялата преспанска общност, не само момичетата, нейни преки ученички), тоест трябва да преодолее инерцията и удобството на статуквото. Благодарение на далновидните си педагогически тактики тя проправя път за себе си и светските си виждания от периферията право към центъра на общността. И въпреки че накрая я напуска, личността на Руменова остава трайна диря в историята – но и във фолклора – на града.

Микросюжетите на всички герои извън Глаушевия род Александър Спиридонов всъщност вижда като „вариации на темата за свободата, чиито светли идеи неудържимо нахлуват в Преспа“ (Спиридонов/Spiridonov 2014: 23). Склонни сме да се съгласим с твърдението му, но не и с критическата метафора, която използва – идеята за свободата не „нахлува“ в Преспа, по-скоро бива поканена от самите преспанци. Става въпрос за поканата към Рафе от хората, които искат вдигнатата от тях църква да бъде украсена богато като тази в Скопие; за поканата към Райко Вардарски от Лазар Глаушев и гражданите, „обладани от ревност тяхното училище да застане между първите в страната“ (ДТ/ДТ); както и за поканата към Иванка Руменова от Райко Вардарски, повод за която е огромното му желание да угоди на изучилата се дотолкова Ния, че да осъзнава потребността на момичетата от образование.

Наблюденията на Спиридонов върху образа на учителката са в подкрепа на тезата му, че много герои от „Преспанските камбани“ са своеобразни идейни двойници на предшестващите ги герои от „Железният светилник“. Домовете на гъркоманите Немтурови и Брашнарови са сравнени с клетка, а Ния и Иванка Руменова – с птици. Авторът защитава разбирането си, че за тетралогията, както и за нашето Възраждане, не е характерен остър конфликт между поколенията. Конфликт се заражда между носителите на идеята за робството и героите, стремящи се към независимост, под каквато и да е форма (Спиридонов/Spiridonov 2014: 22). В изложението си обаче като представители на робската психика Спиридонов откроява все герои от старите Талеви поколения – Султана, Немтурови, цялото семейство Брашнарови, а и „столетния“ консервативен морал на саморегулиращия се народен организъм и на еснафите (Спиридонов/Spiridonov 2014: 23). В действителност свободололюбието на голяма част от героите често варира, защо-

то определящ фактор е не само поколенческата им принадлежност, а и взаимоотношенията между тях, личните им интереси и симпатии. Пример за това са Лазар и Райко Вардарски, които под въздействието на Ния уреждат организацията на девическото училище. Пример е и самата Ния с промяната във външния ѝ вид ведно с разбиранията ѝ за мястото на жената, които едва ли биха звучали толкова убедително без обаятелността на Иванка Руменова. Друго красноречиво доказателство е преспанската мътва, която запява нова, втора хорова песен, след като учителката от Шумен им демонстрира ползата от образованието на момичетата. Със сигурност обаче можем да приемем оценката на критика, че Талев „умее да намесва общочовешките гледни точки, когато разглежда по-частните въпроси за съдбата на един народ под робство“ (Спиридонов/Spiridonov 2014: 22).

Спиридонов забелязва, че идеите за свободата, саможертвата, героизма и митологизацията на героите сякаш не стоят на преден план, а се прокрадват зад „външния пласт на чудесно обрисуваното всекидневие на градеца“ (Спиридонов/Spiridonov 2014). Разбирането за свобода в четирилогията той обобщава като „правото на избор на своето лично щастие“ и свързва с него образите на Катерина и Ния, които на пръв поглед изглеждат твърде отдалечени от идеята за независимост, но всъщност олицетворяват именно нея. Редицата на тези героини той допълва с имената на Рафе, Стоян, Райко Вардарски, но и учителката Руменова. По неговите думи свободата за изследваната тук героиня означава „да мине през чаршията“, въпреки че току-що е пристигнала в града.

Ще се опитаме да аргументираме тезата, че дори и незначителните на пръв поглед жестове на Руменова всъщност са символно натоварени, че имат важно значение за разкрепостяването на Преспа и разширяването на светогледа на народа. В допълнение на това в образа на учителката е закодирана представата на Талев за възрожденската феминистка. При проучването си забелязахме консервативното предупреждение на в. „Родолобец“ от края на 19. век, че някои „учени-недоучени“ българки имат извънредните амбиции „да напуснат домовете и да завземат работи из канцелариите и дюкяните“, „да станат като парижанките **като пеперуди** да летят от къщите в людните улици, да се мяркат накитени из обществото, за да обайват и поразяват онези, които искат да ги владеят (мъжете). Никой вид пеперуди, които, прелъстени от светлината, се впускат в пламъка и загинват, не постъпват по-глупаво“ (Йовчев/Yovchev 1987: 8, почерн. е на авт.). Общото между анонимния профил на жената от статията и учителката

в „Преспанските камбани“ се вижда от пръв поглед; по-интересно е, че Галевата учена „пеперуда“, прелетяла „накитена из обществото“ от Шумен до Русия и после размахала крилете си по преспанската чаршия, наистина след това „прелъстена“ от „онези, които искат да я владеят“, нито загива, нито постъпва глупаво. Именно нейният полет и неговата значимост ще бъдат обект на анализ в настоящия текст.

Преди да пристъпим към самите характеристики на героинята обаче, е важно да отбележим една съществена особеност, отнасяща се до сюжетното развитие на героиня като Иванка Руменова, както и на Ния в „Преспанските камбани“, а и на Катерина в „Железния светилник“. От самата ѝ поява в Преспа на читателя са предложени два независими ракурса към учителката. Единият е на всевиждащия разказвач, а другият – на все така всевиждащата, но много по-освободена във въображението си общност. От пристигането на младата учителка в хана всяко нейно публично действие бива преувеличено и преиначено почти до неузнаваемост от жителите на града. С прецизността на исторически труд, но с много по-голям потенциал на въздействие „Преспанските камбани“ улавят склонността на българския народ преди Освобождението да раздава правосъдие на членовете си, като използва колективното мнение. Посредством сюжетната линия, свързана с Иванка Руменова, е проследен постепенният преход на колективистичното общество към индивидуализъм. Самата героиня е олицетворение на този преход, а значението ѝ за общността не се изчерпва с училището за момичета.

В „Бит и душевност на нашия народ“ Иван Хаджийски коментира същия феномен, наричайки го „думане“. „Думането“ представлява разговор, разпространяване на истории от битието на еснафа и утвърждаване на установените норми върху тези, които смеят да ги пристъпят: „Най-тежката и обикновена санкция срещу тези, които нарушаваха понякога правилата на патриархалния морал и не държеха в поведението си за това „какво ще кажат хората“, „що ке речи свето“, бе присъдата на общественото мнение“ (Хаджийски/Hadzhiyski 1974: 406). В исторически план, но и в плана на художествения текст хорските приказки на общността имат важна функция, защото те са тези, които изграждат система от неписани представи, възприятия и мнения – така масови, фикционални и нравоучителни, че наподобяват фолклорното творчество. В четирилогията примери за това са стаята на Райко Вардарски, която придобива специално символно значение; също разказът на Руменова за спасителката ѝ в Русия. Читателят вижда този разказ през няколко перспективи: в първоначалния си вариант

– както го е запомнила Руменова, а после – в романтизираната му „фолклорна“ преработка. Бихме могли да я наречем фолклорна, защото съчетава гледната точка на Руменова, след това преразказа на Вардарски, и накрая – чувствителността на малкия Василчо, който го разказва обратно на учителката:

Споменът на Руменова:

„Ще ви разкажа и за една бедна продавачка в едно малко дюкянче в Киев, която си остави дюкянчето, за да ме спаси от замръзване. Бях се загубила по улиците, а беше страшно студено. Отдалеч още ме забелязала, тя се спусна да ми помогне и още повече се загрижи, като видя, че съм чужденка. Прибра ме в една стаичка, разтърка ме, стопли ме, даде ми да пия чай. Тя се зае с мене като истинска майка и който знае какво значи руски студ, ще разбере какво добро ми направи, а дюкянчето ѝ стоя така цели два часа. Продаваше тя закуски и нищо не бяха ѝ откраднали, но тоя ден нищо не можа да спечели бедната жена“ (ДТ/DT).

Интерпретацията на общността:

„Учителят Райко ни разказваше за една бабичка в Русия... как е оставила дюкянчето си, за да спаси едно момиче, а то веќе замръзвало. Знайш ли – сви вежди детето, – знайш ли какъв студ хваща там! Руски студ!... И бабичката оставила дюкянчето си, за да спаси момичето. Спасила го тя, ама крадци обрали дюкянчето ѝ. Нищо, казала руската бабичка, аз не жаля за дюкянчето“ (ДТ/DT).

Във втората интерпретация хиперболите („момичето веќе замръзвало“), реторичните въпроси и възклицания („знайш ли какъв студ хваща там! Руски студ!“), мелодраматичната развръзка („крадци обрали дюкянчето ѝ“), стоическият хуманизъм на главната героиня („нищо, ..., аз не жаля за дюкянчето“) демонстрират наклонностите на общността да си доизмисля, да идеализира, да разказва и преразказва истории, които не принадлежат на самата нея. Това са само част от примерите за истории, витаещи из Преспа и придобили собствен живот до такава степен, че биха могли да се нарекат самобитен преспански фолклорен цикъл.

В „Оптимистична теория за нашия народ“ Иван Хаджийски твърди, че темите на разговор са все „върху известни на всички неща“ (Хаджийски/Hadzhiski 1997: 89). Устойчивостта или развитието на тези теми предопределят относителната независимост на обществото. По думите на И. Кант „просвещение е изходът на човека от непълнолетието, което той сам си е причинил. Непълнолетие е невъзможността да се ползваш от разсъдъка си без ръководството на някой друг“ (Кант/Kant 1984: 75). Времето на развитие на тетралогията съвпада с

началото на Българското възраждане, термин, който по ред причини се използва за зависимите европейски страни вместо термина „Просвещение“. Заедно с общественото мнение в „Преспанските камбани“ са вплетени и първите белези за пълнолетие на народа; това се случва точно с появата на Руменова, която успява да събуди общността до толкова, че да стане постоянна тема за разговори, но и нещо повече – да разшири обхвата на тези разговори. Самокритичното заключение на Ния, че „езиците ни работят повеќе, от колкото трябва“ е съпроводено с искреното и находчиво наблюдение, че „такива сме си ние преспанци, като видим нещо, което не сме виждали“ (ДТ/ДТ).

Такова „чудно нещо“ е младата, образована, сериозна, горда жена, пътуваща сама, която впрочем е описана не на последно място и като „хубава“ (ДТ/ДТ). В текста има достатъчно доказателства, че учителката още преди идването си е осъзнала значението на образа си за пред хората. Най-ярък пример е споменът ѝ за пансиона в Русия, който извиква пред семейството на Лазар Глаушев: за руските ѝ съученички, „хубави и добри като ангели“ (ДТ/ДТ), и за влиянието на внушителната ѝ учителка – „Не можехме да ѝ се нагледаме, не можехме да ѝ се наслушаме. Колкото беше умна, толкова беше и хубава“ (ДТ/ДТ); „колко хубава беше тогава и горда“ (ДТ/ДТ). В разказа на Руменова прави впечатление същата склонност да идеализира чуждите земи и хората им, но и начетеността ѝ и умението ѝ да въздейства на слушателите си.

Архетипният образ на учителя е неразривно свързан с този на твореца. Ако си позволим да погледнем на учителката като на своеобразен творец, ще видим, че тя целенасочено изгражда героите си по калокагатийния модел, придава им романтическо обаяние и включва дори библейски алюзии (съученичките ѝ са „като ангели“, а учителката ѝ е издигната едва ли не в мъченица); а светът, от който самата тя се завръща, е необятен, чужд, широк. Използваните въздействени стратегии в речта на Руменова извеждат на преден план изострената ѝ чувствителност към външните знаци, с които хората говорят за себе си, за идеалите и принципите си. Тази чувствителност дава отражение в собствения ѝ външен вид и поведение. Възгледите ѝ, че учителството е призвание и „участ“, тоест – нейна неизменна същност, а не само професия, обясняват възможностите ѝ да променя цялата заобикаляща я среда не само в рамките на двете класни стаи в Немтуровия дом, а и извън тях. Читателят наблюдава как умът на учителката изгражда нейната личност, облича я, подбира думите ѝ и я води из Преспа с цел да я направи така интригуваща и необикновена, че малкият човек от

градчето да не може да спре да говори за нея – и говорейки за нея, вече да не бъде толкова малък.

Във време, в което битието на общността се е определяло от неписани, но всеизвестни и неизменни норми, учителката с такт и известна грация престъпва тези вечни и непоклатими обичаи и първата ѝ крачка е по преспанската чаршия. По този повод Ния предвижда, че „сега цела Преспа ще се разбуни като подплашена“ (ДТ/ДТ), и се оказва права. А. Спиридонов отбелязва, че постъпката ѝ е „скандализиране на нравите в градеца, предизвикателство към еснафския морал“ (Спиридонов/Spiridonov 2014: 24). Това предизвикателство към жителите е дали ще успеят да концептуализират и да приемат сред себе си жена с личностни качества, които те намират едновременно и за любопитни и привлекателни, но и за заплашителни.

По време на епизода с минаването по чаршията преспанци мълчат и си мислят как учителката е „млада, хубава жена, дигнала гордо глава“ и „гледа строго пред себе си“, а също, че е „чудно нещо“, „млада, хубава, силна“ (ДТ/ДТ). След минаването през чаршията в общината мнението за Руменова е почти изцяло пренебрежително, осъдително и подвластно на суеверия и стереотипи: „Жените са от дявола... Дето влезе жена...“, „най-недостойните люде“, „некаква си учителка“, „коя честна и праксанд жена ще тръгне посред бел ден из чаршията и да я задирят пияните турци“, „кой знай откъде дошла“, „това могат да правят само развалени жени“, „не я знайме ни откъде иде, ни що е и как е“, „безсрамна жена“ и други подобни предразсъдъци (ДТ/ДТ). След избухването на Вардарски Лазар се застъпва за учителката със следните думи: „Да се освободиме веке от тоя черен и тъмен дух. Тя, учителката, смело ни дава пример. Затова тръгнах и аз с нея“ и с реторичния въпрос „Да не мислите, че такава учителка ще остане без работа, секой град ще се надпреварва за нея“ (ДТ/ДТ).

Важни качества на Руменова са гордостта, смелостта и независимостта ѝ, правят впечатление също така чуждото, непознатото и мистериозното у нея, познанията ѝ за чуждата култура. Всичко това обаче може да изглежда и плашещо за другите. А. Спиридонов твърди, че главен компонент на психологията на робството е страхът. От споменатите примери ясно виждаме, че амбивалентното отношение на града към новата учителка е същото, каквото е и към желанието му за независимост – характеризира се със смесица от трепет и боязън.

Постепенно народопсихологическият сеизмограф на Талев отчита знаците за настъпващата промяна. И Лазар, и Райко Вардарски обръщат внимание върху консерватизма на преспанци: „Такива сте

сички: старовеерци. Живеете, както сте живели от паметта на века, по некакви старовременски закони. Това може, онова не може! Нищо да не се променя, сакън — да не се изкриви нещо, че смърт имало! [...] Сички! Даже и Глаушев [...] Може би вие схващате, че не може да се живее в черупка, но и вие се боите...“ (ДТ/ДТ). Според И. Хаджийски „думането на народа не можеше да съдържа нещо повече от живота му, защото беше негов израз“ (Хаджийски/Hadzhiski 1997: 89). Въпреки това твърдение в „Преспанските камбани“ ситуацията е различна: в процесите на формиране и промяна на мнението на града относно провокативната стъпка на Руменова виждаме как се прокрадват проблемът за предразсъдъците и суеверията, темите за правата на жените, за героизма, за образованието. Истина е, че в нито един момент тези въпроси не са наречени с конкретните им имена, но това не променя факта, че благодарение на героинята те се превръщат в част от колективното съзнание.

Д. Талев интерпретира динамичния ход на историята чрез личните драми на своите майсторски изградени образи. На първо място, това са членовете на Глаушевия род, но макар да не задълбава в подробни анализационни наблюдения, критиката е единодушна, че не толкова важни за развитието на сюжета са героите учители. Несъмнено е полезно да разглеждаме Преспа от романа като диорама, умалена схема на една държава в критичен исторически период, а учителите — като обобщаващ образ на младата интелигенция. Но ако се осмелим да прочетем „Преспанските камбани“ извън очакваното за него — исторически роман, ще видим, че и като учебник по методика на образованието текстът е все така ценен. С известна доза песимизъм и стоицизъм е решен методическият казус за първоначалната апатия на учениците; предложени са примери за дипломатични педагогически маневри; в основата на всичко това е заложена идеята за качественото образование като израз на свободния избор на личността.

В критиката с основание се е наложило мнението, че „Преспанските камбани“ са църковните камбани, които Райко Вардарски бие по подобие на друг, белязан от болестта си и от съдбата герой, Квазимодо на Юго. Камбаните някак отстранено и отвисоко наблюдават и известяват за най-съществените промени в битието на градеца, досущ като „Камбаните“ на Едгар Алан По. Бихме искали обаче да разширим представата за камбаните на Преспа — и кодът на заглавието със сигурност го позволява — може би те са не само църковните камбани, но и училищните; може би това са дори камбанките, които навремето

са връзвали на „лудите“, за да ги следят. Нима преспанци не наричат безумие това, което за двамата учители е дързост и самоотверженост?

В образи като Руменова Талев е закодирал генезиса на големите исторически процеси. Първите стъпки на учителката в Преспа предизвикват вълни сред населението, подобно на пеперуда, която едва доловимо размахва крилете си, а ефектите от това са широкоизвестни.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Йовчев/Јovchev 1987: Йовчев, И.** Ролята на жената при градение домъ. // *Родолубец*, 1987, № 2, 7 – 8.
<<http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-pe/?id=7812>>, 13 септември 2023. [Јovchev, I. Rolyata na zhenata pri gradenedom. // *Rodoljubec*, 1987, № 2, 7–8.
<<http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-pe/?id=7812>>, 13 September 2023.]
- Кант/Kant 1984: Кант, И.** Отговор на въпроса: „Що е Просвещение?“ // *Философска мисъл*, 1984, №12, с. 75. [Kant, I. Otgovor na varporsa: “Shto e Prosveshthenie?” // *Filosofska misal*, 1984, № 12.]
- Спиридонов/Spiridonov 2014: Спиридонов, А.** *Димитър Талев*. Варна: Славена, 2014. [Spiridonov, A. *Dimitar Talev*. Varna: Slavena, 2014.]
- Хаджийски/Hadzhisky 1974: Хаджийски, И.** *Бит и душевност на нашия народ*. София: Български писател, 1974. [Hadzhisky, I. *Bit i dushevnost na nashiya narod*. Sofia: Balgarski pisatel, 1974.]
- Хаджийски/Hadzhisky 1997: Хаджийски, И.** *Оптимистична теория за нашия народ*. София: Отечество, 1997. [Hadzhisky, I. *Optimistichna teoriya za nashiya narod*. Sofia: Otechestvo , 1997.]

ИЗТОЧНИЦИ

- ДТ/DT:** Д. Талев. *Преспанските камбани*. София: Захарий Стоянов, 2008. [D. Talev. *Prespanskite kambani*. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2008.]

**СЛОВОТО В РОМАНА „ХИТЪР ПЕТЪР“
НА ГЕОРГИ МАРКОВСКИ: ХРИСТИЯНСКИ ОПОРИ
И ЕЗИЧЕСКИ СТРАХОВЕ**

Ирина Витанова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE WORD IN THE NOVEL „HITAR PETAR“
BY GEORGI MARKOVSKI: CHRISTIAN SUPPORTS
AND PAGAN FEARS**

Irina Vitanova
Plovdiv University „Paisii Hilendarski“

The present paper explores the power of words in Georgi Markovski's novel "Hitar Petar". The report analyzes the biblical codes in the text, the intertextual connections with other texts and it corresponds with different scientific productions. The work draws attention to the ability of the Markovski's fictional character Petar to lead and save the people only through his holy and wise words, but also with the power of his bold humor. A subject of research is also the author himself, as well as the trends of the Bulgarian literature at that time.

Keywords: Hitar Petar, Markovski, word, support, faith, battle, God, immortality, eternity

Романът на Георги Марковски „Хитър Петър“ ни отвежда във времето на падането на Търново (и на околните български земи) под османско владичество (XIV – XV век). Сюжетът се разгръща предимно в пределите на Байрактарската махала, където авторът „заселва“ народния герой Хитър Петър. Там героят на Марковски създава свое „Самозаконие“, което обаче многократно се позовава на Закона в библейския текст.

Книгата има пет издания от 1978 до 2002 година и носи на автора си годишната награда на Съюза на българските писатели с първата си поява през 1978 г.¹ Популярността на произведението и високата

---

¹ В „За невралгичните текстове на литературата“ Симеон Янев пише следното за автора на „Хитър Петър“: „Еволюцията на Марковски е положена върху дълбоко съзнатото разбиране, че всичко трябва да бъде лично изстрадано и лично заслужено [...] Георги Марковски нямаше самочувствието, че притежава цялата истина за литературата [...] Георги Марковски бе автор, който постоянно и опасно се движеше непростимо близо до червената линия, а както се оказа с романите си, често и отвъд нея“ (Янев/Yanev 2016: LiterNet). Писателят Георги Марковски споделя за себе си точно това – че борбата е негово естествено състояние, и ни

оценка, която получава, са логично следствие от заложените в него цели на автора – да разкрие както потребността у българския народ от спомняне и връщане към национална идентичност, така и към свобода на словото и изява на творческия дух, особено актуални с оглед на времето, в което се появява романът. С тези свои функции творбата изиграва ролята на един своеобразен модел за постмодерна история, съхраняваща българската автентика и вдъхновяваща потисканата душа към непокорство срещу ограничаващата я власт. Изследователката Виолета Русева нарича книгата на Марковски „национален поетичен Митос“ (вж. Русева/Ruseva 2002: 191).

В текста зад личността на Хитър Петър прозира образът на Исус Христос, откъдето се поражда закономерното питане защо точно народният герой е избран от Марковски, за да бъде сравняван с Месията? Хитрецът е изключително известен със своето живо слово, което разведрява и сплотява хората и до днес с терапевтичните функции на смеха, а Словото се счита за свещено проявление на самия Бог. Божието слово твори, то няма тленност, а непрестанно обновяваща се съзидателна сила. Говорещият обаче изрича истини, които маловерците се страхуват да чуят. Затова и не прощават дарбата му – на историята не ѝ е до анекдоти, когато хората, които я изграждат, са пронизани от страхове. В хода на повествованието по-важно от човека Петър става неговото слово – разпъвано, заглушавано, забранявано, но винаги възкръсващо, защото то трябва да оживее вместо Петър и да надживее малодушието на останалите герои.

Името Петър също не е случайно – св. Петър е един от дванадесетте апостоли и ученици на Исус Христос – камъкът, върху който се съграждат основите на църквата (Мат. 16:18). Също като св. Петър

разкрива: „Писател е не оня, който сам се кичи с това прозвище, а оня, когото са признали другите [...] Не сме ли станали потребност, какво значение тук има личното ни самочувствие [...] Писател е оня, който слага на везната собствената си душа“ (ГМ/ГМ) . Чрез тези думи можем да надникнем в душата на автора, да прозрем неговата същност на човек, който твори не за собствен престиж и за задоволяване на своята нужда от слава, а за да бъде потребен на читателите си, за да остави нещо ценно, да докосне нечия друга съвест и душа. Примерът с везната подсказва, че и той самият като героя си Петър се колебае относно дарбата и таланта си, готов е да се подлага на скепсис, да размишлява над себе си, да си задава въпроси и да предизвиква възможностите си. Истинският творец никога не е убеден напълно в своя успех и в стойността на творбите си – авторът си задава въпроса: „Не е ли гърбава работа писание да пишеш, Георгие? И твоя ли е работа писание да пишеш?“ и заключава сам в работния си план – „Геният никога не е сигурен в делото си“ (ГМ/ГМ).

(трикратно отрекъл се от Бога) героят на Марковски е готов от страх и малодушие да се отрече от своята вяра и да приеме турската. Светият апостол дълбоко се разкайва и при тройно изпитване на любовта си към Исус защитава вярата си – отново е постигнат балансът. Героят на Марковски също успява да пребори страховете си и да остане верен на своята мисия, въпреки колебливите отклонения от нея.

Могат да бъдат изведени редица примери за много и разнообразни библейски кодове в книгата – заглавията на отделни глави в романа на Марковски са все евангелски референции: „Предтеча“ е препратка към личността на Йоан Предтеча, „Откровение“ напомня последната книга от Новия завет (*Откровението на Йоан/ Апокалипсис*), „Юда“ навява мисли за предателя, „Разпятие“ – за причиненото на Бога от човека. Дърводелецът Йосиф и девата Мария са родители на Исус в Новия завет – със същото родословие е снабден и Петър – син на своите Йосиф и Мария. Приликите обаче едва започват: трънен венец е поставен на главата на Петър – точно като при Исус; предателството на Гърбавото е като това на Юда – погубваният отново е оценен на тридесет сребърника. Образът на светия старец Иван Предтеча препраща към поведенческите модели на Йоан Кръстител. Думите „Аз имам нужда да се кръстя от твоето слово, та ти ли идеш при мене!“ (Марковски) са огледално повторение на тези на Йоан Кръстител към Исус в Евангелие от Матей: „Аз имам нужда да се кръстя от Тебе, а Ти ли идеш при мене?“ (Мат. 3:14). И Иван Предтеча, и Петър използват често израза „Истина, истина Ви казвам“ – както говори Исус в евангелие от Йоан; Мотивът с бебето Петър в кошницата е взет от сюжета за Моисей от Стария завет; Пресъздава се Тайната вечеря на Исус с учениците му (действията на Петър с виното и хляба припомнят асоциативно причестяването с Христовото тяло и кръв в тайнството Евхаристия). По време на вечерята Петър се опасява, че един от другарите му ще го предаде – в Евангелие от Матей Исус изрича същото предположение относно учениците си. И Петър предусеща, че още преди да е пропял петелът, Черният Янко пръв ще се отрече от него, и Исус разкрива, че така ще постъпи ученикът му Петър; За Петър се моли Магдалина – последователка на Христос; Появяват се образите на Бог Отец и на Архангел Михаил; Кадията е представен като Пилат Понтийски, а *народът* казва на Петър: „Ти си моят възлюбен син, в когото е моето упование“ (Марковски) – в Глава 3:22 на Евангелие от Лука от небесата се чува „Ти си Моят Син възлюбен; в Тебе е Моето благоволение!“ (вж. още Мат. 3:17; Марк 1:11). Народът нарича Петър свой възлюбен *син*, съответно образът на

народа е приравнен с този на Бог Отец, а Петър се явява Бог Син, наричан още Бог Слово. С това отъждествяване авторът цели да разкрие важността и сакралното значение на българския народ, да го издигне като свещен и достоен за спасение. Образът на Петър символизира българския народ, бихме могли дори да кажем, че те са едно цяло така, както Бог Отец и Бог Син съществуват в неразчленимо триединство със Светия Дух.

Оприличеният на Христос герой на Марковски също го очакват преследване от властта и смърт, защото е виновен без вина. Писателят разкрива, че в романа „Хитър Петър“ „властта преследва таланта“ (Марковски). Притежателя на моженето (в случая говоренето) го очаква „труден живот, мъченическа смърт, безкрайна легенда“ (Марковски). Точно както Христос става жертва, за да изкупи греховете на човечеството и да го спаси, така и Петър е призван да бъде опора на народа, а след това да умре мъченически, но да остане завинаги безсмъртен и героизиран, а словото му да се предава от уста на уста и да бъде утеха – „Предназначена е дарбата Божия във век на тиранство“ (ГМ/GM). Петър не само надхитрява другите с острия си ум и ги наддумва със своето слово, но извършва много подвизи и добри дела. Той обаче е изключително уплашен, когато научава за това свое призвание и очакващата го неизбежна участ заради смелите приказки – поболява се от ужаса, преследват го видения и кошмари, решава да бяга от съдбата си, защото не желае да умира, съмнява се дали наистина е велик и призван. Колебанието на Петър достига до екстремно отричане: „Не ща да умирам, турската вяра приемам!“ (ГМ/GM). Дилемата е позната: „Кажки, просветени, как да вярвам в Божията сила и в горния Ерусалим, като виждам делата човешки и силата на дявола у самия мен?“ (ЕС/ES). Тази антитезисност и вътрешна борба сродява Петър с Емилиян-Станевия герой Еньо от романа „Антихрист“. Налице е благодатна основа за междутекстов диалог, защото и двете творби представят противоречията на търсеция дух в средновековна България. Хитрецът желае да върже езика си и да избегне предстоящата гибел, вместо да се пожертва – „Като гледах чорбаджии, вероотстъпници и турци да се гаврят с народа, тогава още стана белята. Езикът ми – кешки да беше отсъхнал! [...] Какво искат от мене, дърводелеца прост? Нечестива работа е тази, че ето, изчадията адови искат да ме спасят, а божиите воители викат: „Не може!“ От оня старец – Иван – кешки да не бях го срещнал, и чул, и видял! – ми идва теглото!“ (ГМ/GM). Приемането на турската вяра и отричането от своята би означавало Петър да се отрече от Христовата вяра, да стане антихрист и

да допусне дяволското да се помести у него – от което точно се опасява и Емилиян-Станевият герой Еньо. И Еньо търси всевъзможни начини да си обясни истината за живота, станал е монах, опитва чрез религията, катунарите, умът му е прелъстен от еретическото учение, съчинява молитви в стихове, иска да постигне исихията, държи да види Таворската светлина. Както Петър тръгва да бяга, така и Еньо бяга от къщи, скита се, упражнява се в безмълвие. Веднъж той сънува рогатия и се замисля, че вече е вкусил от горчивите плодове на познанието. Еньо осъзнава, че дяволът е и у него: „Не само в Търновград, не само у възрастните, но и у мене беше дяволът [...] Ала от ония часове узнах, че човекът обича дявола не по-малко от Бога и не може да живее без него, защото всяко божество сломява гордостта му“ (ЕС/ЕС). В един момент героят дори се пита дали той не е самият Антихрист – „Много се говореше за свършека на света, за шествието на Антихриста по цялата земя и неведнъж ме обземаше страх, че този Антихрист може да съм аз...“ (ЕС/ЕС). Игуменът му казва, че дарбата му е Божи дар, но може да го отведе и към дявола. „Какъвто си хубав, на грях миришеш“ (ЕС/ЕС) – с тези думи отец Лука посреща Еньо. И той има кошмари и съновидения като Петър. В тях бащата на Еньо му казва „О, малодушнико, как можа и ти да се отречеш от него? Моли се, иначе Теофиле!“ (ЕС/ЕС), а синът му споделя: „Пък аз нито се моля, нито се разкайвам“ (ЕС/ЕС). Докато е в килията, Евтимий, в ролята си на негов духовен водач, го посещава, казвайки му: „Размислих кое те е довело до падението и заключих: твърде много си искал от Бога от гордост и неутолимо нетърпение да узнаеш тайните му. [...] Христос да ти е на помощ, Теофиле! Сатаната е в тебе и лесно няма да излезе. И ако не излезе, ти ще бъдеш първообразът на бъдещото чудовище от апокалипсиса, човекът с нова, зверска сила, що светът не познава...“ (ЕС/ЕС). Петър също е раздвоен в мислите и постъпките си, във вярата и знанията си и в дилемата какво да предприеме – да следва орисията си, или да опитва да избяга от нея. В крайна сметка любовта към народа надделява. Еньо извършва някои престъпления, но също успява да изпита тази обич: „Размислих се и взех да разбирам, че не само за нея, за моя род български съм направил това, за него съм убивал агаряните и вече съм го възлюбил“ (ЕС/ЕС).

В романа на Георги Марковски присъстват и десакрализирани християнски образи. Прякорът на единия герой е Безбожният дякон – очевиден оксиморон. Той богохулства, дори изрича молитва, съдържаща стряскащи сквернословия за Мария. Зад този акт на оварваряване и девалидизиране на молитвата вероятно се крие обезвереност и

изгубено упование в Бога поради мъката от случващото се насилствено завладяване на родината. В романа дори самият Христос се опасява от неспособността си да прости на покаяните се грешници: „Как да им простя, майко, като виждам гвоздеите в дланите си?“ (ГМ/ГМ). А когато няма прошка, няма и изкупление. Разклащането на библиейския код идва от множеството фолклорни елементи и символи, които изкушават българина – суеверия, баячки, съновидения, гарвани, самодиви, върколаци, кукувици, дори призовани призраци. Изобилната фолклорна демонология е решена в естетиката на диаволичното, но е поставена сред множеството притчи в текста, разказвани и от свещеник Матей, и от Иван Предтеча.

Все пак Петър надвива страховете си и решава да изпълни докрай мисията си – поведен към кръста, той се смее – народът също се смее. Героят се осмелява да извърши безсрамен „жест“ с пръстите си в лицето на княз Тодор – присмиването и подигравката се явяват бунт срещу властта, акт на освобождаване от оковите на страхопочитанието към нейния образ. Ключова равносметка са думите на Настрадаин Ходжа към кадията: „Страхът ти създаде мъж от някакво попче, герой направи от хаирсъзки войвода. Петър ще остане во веки веков мъченик с присмехулни очи!“ (ГМ/ГМ). С това мъченическо усмъртяване, еквивалентно на Христовото, властта само помага на Петър да бъде още по-добре запомнен, да остане безсмъртен и извисен в очите и паметта на народа, да се сакрализира, но и да се превърне в национален герой, изпълнил и последвал докрай предназначенията си участ – „Като обичаше Петър народа, затуй агнец му стана“ (ГМ/ГМ); „Народът му викаше: Ти си моят възлюбен син, в когото е моето упование!“ (ГМ/ГМ). Петър отново е сравнен с Исус, с Божия син, който ще се жертва от *обич* към народа, бидейки негов стълб и вдъхновение. Противоборството между езическо и християнско се изразява не само чрез едновременното присъствие на библиейски препратки и фолклорни елементи в текста, и не само чрез първоначалната раздвоеност и отричане от вярата у Петър, но и чрез едновременната поява на ангели и демони, които влизат в ожесточен спор помежду си, като всяка от двете сили опитва да „спечели“ героя на своя страна – демоните го изкушават с лесни, но присъщи на страхливец и предател решения: бягство, самоубийство, приемане на турската вяра, замлъкване и подчинение, докато ангелите разкриват пред него по-трудната, но героична алтернатива – да последва докрай орисията си.

В анализа си „Властта и игрите на езика“ В. Русева твърди, че с „Хитър Петър“ Марковски деконструира традицията на историческо-

то разказване“ (Русева/Ruseva 2002: 192). И наистина, текстът изобилства от повторения на цели абзаци, битови приказки, песни, анекдоти, Езопови басни, летописи, фолклорни ритуали – все нестандартни извори на история, които целят именно това – да се деконструира традиционното схващане на историята и боравенето със строги исторически данни. Изследователката разглежда езика като *памет*, *история* и *мит*, а словото – като *въплъщение на националния дух*. Точно затова Петър е ценен за народа и опасен за властта, защото неговото слово символизира духа на целия народ, придава му автентичност и го поддържа в трудни времена, както Божието слово. Словото е своеобразен протест и оръдие срещу властта, един от начините да ѝ се опълчиш, при това храбро и достойно. Русева споделя: „Словото в „Хитър Петър“ се превръща в убежище на Духа, в екзистенциален акт на непокорство“ (пак там: 196).

В романа се явяват и безсмъртните образи на Паисий Хилендарски, Левски, Кольо Фичето, както и заемка от творчеството на Йордан Йовков – Гърбавото, с чието название е снабден и героят Найдан – синът на Индже в едноименния разказ от „Старопланински легенди“. Марковски акцентира и върху важността на паметта и средствата за нейното изграждане и съхраняване чрез библиейски конструкции като „И Петър запомни“; „И народа запомни“ – паметта се явява гарант за вечността на дадени събития и личности, докато забравата е тъждествена на смърт и на повторение на грешки. В текста рано се загатва за предстоящата мъченическа смърт – появява се мотивът за предопределената съдба и неизбежната гибел, който можем да открием още в старогръцките трагедии. В творбата срещаме и образа на Настрадаин Ходжа. Петър успява да наддума и него. В народното ни творчество Хитър Петър е българският аналог на турския национален хуморист.²

² Забелязват се някои прилики и между романа на Евгений Кузманов „Чайки далеч от брега“ и романа на Георги Марковски. Героите на Кузманов са назовани с прякори – Попа, Даскала. Налице са отново библиейски препратки – появява се същата фраза, присъстваща често в Евангелие от Йоан – „...Истина, истина Ви казвам...“ – речта на Чародееца съвпада с Исусовия маниер на изказване. Чародеецът определя Попа като самарянин, което напомня евангелската притча за добрия самарянин в Евангелие от Лука (вж. Лука 10: 25–37). Дори самият прякор на поп носи в себе си религиозно съдържание. Чародеецът също така повтаря израза „Вие не знаете какво вършите“ (ЕК/ЕК) – още една директна препратка към Светото писание – „А Исус говореше: Отче! Прости им, понеже не знаят, що правят“ [...]“ (вж. Лука 23:34). В „Хитър Петър“ също повечето герои са назовани с прякори – Примък-отмък, Глигор Глиганеца, Късето воденичар, Хрисимия, Мъжът на оная из кацата – сякаш са попаднали сред миманса и истински-

Освен с категорията *бунт*, под формата на *слово*, текстът на Марковски активно борави и с категорията *гняв* – Гърбавото не предава Петър само заради тридесет сребърника, а заявява, че е обхванато от желание за мъст, тъй като е осмивано за недъга си от всички – „А аз имам на целия свят да мъстя!“ (ГМ/ГМ). В текста силно е експлициран и страхът от смъртта – той присъства у властимащи – у княз Тодор, който си сменя вярата, за да оцелее, у кадията, предал хитреца, за да не бъде погубен, но и у Петър, готов да се откаже от дарбата и орисията си, за да спаси кожата си – „Бягайте, братя, да бягаме!“; „Езика ще си вържа“; „Завинаги – катинар на устата!“; „Уплашил си се, Петре!“; „Че е Божия дарба езикът ми – наказание Божие излиза“ (ГМ/ГМ). Другарите му също се отричат от него поради страх – „Нито го знаем, нито го познаваме този страхливец. – И още не бяха пропели първи петли“ (ГМ/ГМ). Княз Тодор, кръстник на малкия Петър, приема турската вяра и името Абдула, за да си опази главата. Той се слива и се отъждествява с властта, обезличава се и до такава степен загубва морала и човешкото у себе си, че дава и дъщеря си на турчин, само за да не го погубят. По думите на С. Цанев „Човек е стадно животно и още от пещерни времена в гените му е кодирано *друг да го води, друг да мисли вместо него, друг да решава съдбата му*“ (Цанев/Tsanev 2016: 9) (курсивът е мой, И. В.). Участва на Тодор е предизвестена – той умира от ръката на Черния Янко – „Те ти за Петър, жено потурнашка, че го на кръста разпна“ (ГМ/ГМ). Феминизираната обида отнема от предишния човек всичко, което се е считало за знатно – мъжеството, доблестта и непоколебимата вяра. Страшното обаче е, че не само османците, а и българи се оказват предатели, осъждащи и отмъстителни – това е познатият сюжет свои срещу свои, който се разиграва в историята ни многократно и след Освобождението. Отъждествяването на жертвите на властта със самата власт можем да разгледаме и през някои теории за механизмите на властта. Литературната теоретичка Джудит Бътлър пише следното: „Подчинението, като форма на власт, е парадоксално. Да си доминиран от външна на теб власт е добре позната и мъчителна форма, която властта приема. Да установиш обаче, че това „теб“, самото ти изграждане като субект, е в някакъв смисъл зависещо тъкмо от властта, е съвсем друго нещо. Свикнали сме да мислим властта като онова, което упражнява натиск

те им имена са лишени от значение. Можем да заключим, че има подобни тенденции в писането сред авторите по това време, тъй като романът на Кузманов за пръв път излиза през 1983 г. – само пет години по-късно.

върху субекта отвън, като онова, което субординира, принизява и поставя на по-ниско стъпало. Това със сигурност е справедливо описание на част от нещата, които прави властта. Но ако, следвайки Фуко, разбираме властта също и като формираща субекта, като предоставяща самото условие за неговото съществуване и траекторията на неговото желание, то тогава тя е не просто онова, на което се противопоставяме, но също и, строго казано, онова, от което зависим за нашето съществуване и което приютяваме и закриляме в нашите същества. Обичайният модел за разбирането на този процес изглежда по следния начин: властта се налага върху нас и ние, отслабени от силата ѝ, интернализираме или приемаме нейните условия (terms). Нещо, което не успява да отбележи подобно описание обаче е, че това „ние“, което приема подобни условия, е фундаментално зависимо от същите тези условия за „нашето“ съществуване“ (Бътлър/Batlar 2012: 41).

Времето на султана, кадиите, велможите и всички по стълбицата на властта все пак ще отmine, но словото на Петър ще пребъде във вечността. Въпреки езическите страхове, всички разколебавания и разклащания на християнската вяра мъжеството у героя надделява и той осъществява своето предназначение, като го довежда до неизбежния, познат от Светото писание, завършек. Петър успява да вдъхне сили и надежди на народа в тежките времена, да го сплоти и да му даде пример, като го накара да се надсмее над властта и чрез този бунтовен, но ненасилствен акт на неподчинение да ѝ се противопостави и да се извиси над нея чрез инструментите на хумора и иронията. На финала народното *ние* се изравнява с поведението на Петър – в остроумието, насмешката и доблестта срещу врага.

Можем да заключим, че образът на Петър се доближава повече до образа на *Христос*, отколкото до този на *Антихрист*. Въпреки колебанията, страховете и размислите си, Петър избира да последва предназначението си на спасител и възлюбен син, вместо да се отрече от себе си и народа, да приеме турската вяра и да стане инструмент на властта, да бяга или да си „завърже устата“. За разлика от княза и кадията, които напълно се обезличават, обладани от страховете си и асимилирани от властта, на която са слепи слуги в името на оцеляването, Петър изпълнява до сетен дъх мисията си и се обезсмъртява, превръщайки се *завинаги* в *мъченик* и *герой* – отвъд пределите на човешкото и темпоралната ограниченост.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бътлър/Batlar 2012:** Бътлър, Дж. Психичният живот на властта. Въведение. София: *Критика и Хуманизъм*, 2012, бр. 1, 41 – 64. [Batlar, J. Psihichniyat zhivot na vlastta. Vavedenie. Sofia: sp. Kritika i Humanizam, 2012, br. 1, 41–46.]
- Русева/Ruseva 2002:** Русева, В. *Властта и игрите на езика*. Велико Търново: Слово, 2002, Хитър Петър, 191 – 197. [Ruseva, V. *Vlastta i igrите na ezika*. Veliko Turnovo: Slovo, 2002, Hitar Petar, 191–197.]
- Цанев/Tsanev 2016:** Цанев, С. Интервю на Георги Гочев със Стефан Цанев: Народ, история, власт. // *Литературен вестник*, София, бр. 40, 9. [Tsanev, S. Intervyu na Georgi Gochev sas Stefan Tsanev: Narod, Istoriya, vlast // *Literaturen vestnik*, Sofia, br. 40, s. 9.]
- Янев/Yanev 2016:** Янев, С. За невралгичните текстове на литературата. // *LiterNet*, 14.05.2016, №5 > https://litenet.bg/publish14/s_yanev/za-nevralgichnite.htm [Yanev, S. „Za nevralgichnite tekstove na literaturata“. // *LiterNet*, 14.05.2016, № 5 < https://litenet.bg/publish14/s_yanev/za-nevralgichnite.htm >, 14 May, 2016.]

ИЗТОЧНИЦИ

- ГМ/GM:** Марковски, Г. *Хитър Петър*. Велико Търново: Слово (пореदिца „Нова българска литература“), 2002. [Markovski, G. Hitar Petar. Veliko Turnovo: Slovo (poreditsa „Nova balgarska literatura“), 2002.]
- ЕС/ES:** Станев, Е. *Антихрист*. София: Ciela, 2019. [Stanev, E. Antihrist. Sofia: Ciela, 2019.]
- ЙЙ/ YU:** Йовков, Й. *Старопланински легенди*. Индже. София: Захари Стоянов, 2002. [Yovkov, Y. Staroplaninski legendi. Indzhe. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2002.]

**ЗА СРЕБЪРНИЯ КУРШУМ
В БЪЛГАРСКИТЕ НАРОДНИ ПЕСНИ
С МОТИВ „ДЕВОЙКА СПАСЯВА МАЛТА“**

Снежанка Генчева

*Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей –
Българска академия на науките*

**ON THE SILVER BULLET
IN THE BULGARIAN FOLK SONGS
WITH A MOTIF “A VIRGIN RESCUES MALTA”**

Snezhanka Gencheva

*Institute of Ethnology and Folklore Studies
with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences*

The report examines the silver bullet as a common ground between Bulgarian folk songs with the motif “A Virgin rescues Malta” and those from the cycle about Stoyan Indzhe voivode, and traces its appearance and usage in our folklore. Furthermore, the report investigates the silver bullet theme analysed in the studies of Bulgarian traditional culture. The research presented here is based on the analysis of two groups of folk songs with 61 published variants from one group and 368 records from the other. The conclusion of this report is that for the first time in Bulgarian folklore the silver bullet was used as a special instrument in the songs about Indzhe voivode, from where it accidentally passed into the already existing songs about Malta and about Delyo voivode spreading in the same geographical area and circulating between the same singers and audience. Later, the silver bullet was included in the circle of beliefs and practices among Bulgarians related to the killing of vampires looks more like a late phenomenon from the end of the 20th century – the result of an influence external to the folk culture.

Keywords: Silver Bullet; Bulgarian Folklore; Malta; Suleyman Pasha; Indzhe voyvoda, Indzhe voivode.

В народна песен с мотив „девойка спасява Малта“, записана в с. Езерово, Първомайско (Моллов/ Mollov 2006 – 2012), царят възлага на своя генерал – *Силюман паша*, – да отиде в Малта касаба, малтенци да разбие, да вземе кралювата сестра и да му я доведе, за което ще го награди богато. Последният не е склонен да приеме поставената му задача и изразява опасенията си за нейното изпълнение:

– Царьо лъо, господарьо лъо,
как ще в Малта да идем,
кат са малтенци проклети:
децата, седемгодишни
от сребро куршуми леели,
юнакът в чело биели?!

Въпреки това повежда дружината си. Когато стигат до Малта, малтенци го съглеждат, изливат куршум от сребро и го прострелват в челото. Така загива Силюман.

В останалите 60 публикувани песни със същия мотив този епизод липсва. Това поставя въпроса дали първоначалният текст, варианти на който са разглежданата група песни¹, включва сребърен куршум като елемент от оръжията използвани в конфликта между царя султан и малтенци.

В англоезичната традиция сребърният куршум се свързва с демон и е единственото, което може да го убие (Guiley/Гайли 2004: 260), а *Silver bullet* е устойчив езиков израз, с който се обозначава и ефикасното решение на даден сериозен проблем². В българската наука се налага мнението за сребърния куршум като средство за елиминиране на вампири и върколаци³, без да се изследва исторически, а за руската и съветската, изглежда, е непознато явление⁴.

---

¹ Пълен анализ на всички 61 варианта вж. у Генчева/Gencheva 2019.

² Вж. напр. Farber/Фарбер 1998; Brown/Браун 2000: 148 – 149; Wilson/Уилсън 2019: 320.

³ Вж. напр. Старева/Stareva 2005: 288; Троева-Григорова/Troeva-Grigorova 2008: 260; Димитрова/Dimitrova 2013: 241. Тук е важно да се отбележи, че Д. Маринов не описва употреба на сребърен куршум като средство за унищожаване на вампири нито подобно вярване – Маринов/Marinov 1981: 309 – 313 (Вампир); 226 (Сребро). Споменава за случаи на убиване на вампири с куршум от Велес и от Битолско, които обаче изглеждат повече като продължение на традицията да се използва за тази цел продупчване и огън/вряща вода или масло – пак там, стр. 312 – 313; вж. и Матов/Matov 1893: 130. Ангелов/Angelov 1895: 127 говори само за попарване и изгаряне. За огън и изгаряне на вампири в България пише и С. Герлах на 19 август 1577 г. (Герлах/Gerlah 1976: 207). А И. Блъсков разказва за пробождане с глогов кол, на което е свидетел в с. Айдемир, Силистренско, в средата на XIX в. (Блъсков/Blaskov 1907: 141 – 142). И. Георгиева също не споменава сребърен куршум като средство за унищожаване на вампири (Георгиева/Georgieva 1983: 153 – 163). Връзката сребърен куршум – вампир в българската традиционна култура виждаме във въпросник от края на XX в., в който въпросите са от затворен тип (с предварително дадени отговори, между които интервюираните да направят избор): „По какъв начин става унищожаването на вампи-

За първи път изразът „сребърен куршум“ със значение „нещо, което функционира като магическо оръжие; единственото, което действително решава продължително съществуващ проблем“ е употребен самостоятелно през 1806 г. (MWD/МУД). Житейската история, която ражда тази асоциация, обаче се случва в граничната зона на Оверн и Лангедок 40-ина години по-рано (вж. Grant/Грант 1877: 249). През 1764 г. в района Жеводан започват да се случват убийствени нападения от огромен звяр (GF/ГФ 1765a: 84; Fabre/Фабре 1901: 7)⁵. Мъжете обикновено са на полето или в гората с коса, брадва или друго сечиво, с което отблъскват чудовището, но жените и децата в следващите три години дават над 100 загинали и много повече ранени⁶. Хищникът е ликвидиран на 19 юни 1767 г. с изстрел от мускет (GF 1767: 258).

През целия период пресата във Франция, Нидерландия, Белгия и Англия отразява широко нападенията на звяра⁷. Мълвата разнася раз-

---

*рите? ....може да бъде застрелян; може да бъде убит само със сребърен куршум; убиват го, като замахват с лява ръка; може да бъде убит с игла, трън от глог или друго острие...“ (Анчев/Anchev 1990: 89; също и Анчев/Anchev 1993: 14; Анчев/Anchev 2008: 47). Такова вярване сред българи мохамедани е регистрирано през 1992 г. в с. Седларци, обл. Кърджали (Троева-Григорова/Troeva-Grigорова 2003: 69 – 70). За българския фолклор Р. Ангелова отбелязва, че „[м]отивът за загиване от сребърен куришум е свързан с народното вярване за **хора** [подчертаването е мое – С. Г.], които можело да бъдат убити само с куршум, отлят от сребро“ (Райчев, Ангелова/Raychev, Angelova 1973: 123).*

⁴ Вж. напр. Токарев/Tokarev 1982, Мелетинский/Meletinskiy 1990 – и в двата тома липсва статия за *сребърен куршум* или *куришум от сребро*; вж. и Георгиева/Georgieva 1983: 161.

⁵ Авторът е абат.

⁶ Общият брой на нападенията е около 250 (Robert/Роберт 2022: 111 – 124).

⁷ Вж. напр. GF/ГФ 1765a, b; GF/ГФ 1767; TLM/ТЛМ 1765: 215. Разказите, слуховете и легендите бързо превземат вниманието и интереса на хората и биват развивани от съответната национална традиция. Така например, в селцето Есперанс в щата Ню Йорк в началото на XIX в. е убита францужойка, вдовица на гренадир от Наполеоновите войни, обвинена в мамничество и магьосничество от проведеното в църквата селско събрание, на което тя не успява да се защити поради незнание на езика на местната общност. Екзекуторите застрелват *Магьосницата от Есперанс* с куршум, излят от сребърна лъжица за чай през отворения прозорец, докато тя готви, а децата ѝ играят около нея – NYCG/НЙСГ 1940: 418; Hendrix/Хендрикс 1994: 84. Със сребърен куршум в челото приключва живота си Х. Кристоф, президент (1807 – 1811) и крал (1811 – 1820) на Хаити (Kretchik/Кречик 2016: 15), – държава, която до 1804 г. е френска колония. На 1 юни 1846 г. канадският художник П. Кейн среща индианци, преследвачи на лудоеди, които го уверяват, че само сребърен куршум може да унищожи такива хора (Kane/Кейн 1859: 59) (в района има френски религиозни мисионери). За

казите за случващото се и в района възникват множество легенди – цикълът за звяра от Жеводан, които добиват голяма популярност и извън Франция (Genner/Генеп 1924: 35), а сред тях и такива за ликвидирането му със специален куршум, който го уцелва в сърцето⁸. По това време Франция, Англия и Нидерландия имат в османската столица свои посланици⁹, което е предпоставка освен чрез печатните издания пренасянето в империята на информацията за събитията да става и чрез дипломатите. Във владенията на султана обаче пребивават и голям брой търговци, лечители, както и представители на други професии (а и авантюристи), с които пътуват и легендите. При придвижването и престоя си те са в преки контакти с местното население, нерядко имат водачи българи, минават през български села, хранят се и нощуват в български домове¹⁰, общуват с домакините си. Това е друг начин разказите за далечни народи и събития да стигнат и до нашите земи, а сред тях и тези за чудовището людоед от Жеводан.

В Западна Европа *сребърният куршум* става *обичайна* практика за унищожаване на вампири¹¹, цитирана като *традиция* и до днес. В българската фолклорна култура също се внушава, че сребърен куршум е единственото, с което може да се ликвидира *някой, който е не-уловим*. Точно затова се споменава сребърен куршум като причина за смъртта на двама от хайдушките войводи в края на XVIII – началото на XIX в.: Делю и Индже. Песните правят връзката *хайдутин – куршум от сребро* устойчива и я употребяват дълго време, но не механично. В българския фолклор идеята се доразвива и усложнява: геро-

---

убита с куршум, направен от сребърно копче, вещица, която е преобразена в заек, се споменава в Англия в средата на XIX в. (Simpson, Roud/Симпсън, Роуд 2000: 327). През 1903 г. планинец от щата Северна Каролина заявява, че жената на съседа му е мамница и обира млякото на стадото му, окачва на стената неин портрет и го застрелва със сребърен куршум (Kittredge/Кайтридж 1929: 12).

⁸ Според една от легендите той е излят от медальон с изображение на Богородица, според друга – от сребърен потир, благословен от свещеник (Baud'huin, Bonet/Бодуен, Боне 2018; Lavigne/Лавин 2015: 49).

⁹ Посланици на Франция в Османската империя по време на събитията в Жеводан (<https://tr.ambafrance.org/Ambassadeurs-de-France-depuis-1525>); на Англия (вж. Horn/Хорн 1932: 154); на Нидерландия (част от която е Белгия по това време) – <https://www.netherlandsandyou.nl/web/turkiye/about-us>.

¹⁰ Вж. напр. Цветкова/Tsvetkova 1975, Цветкова/Tsvetkova 1981.

¹¹ Факт е, че през целия XIX в. в западния свят се изработват комплекти за унищожаване на вампири, които включват и пистолет, и сребърни куршуми (най-често 3); някои от тях и в наше време се търгуват по аукционите – вж. напр. Barry/Бари 2013.

ят се прочува с това, че *го куршум не лови или стига*¹², понякога *защото си има риза-ризница от свое сребро и злато*¹³; *само куршум от същото сребро*¹⁴, излят от стрелеца лично, може да го улучи смъртоносно.

Песните с мотив „девойка спасява Малта“ и тези от цикъла за Стоян Индже имат множество общи места¹⁵. Едно от тях е сребърният куршум. Той е използван в 14 текста, посветени на Индже¹⁶, но фолклорният герой е поразен от куршум на изрично посочено място в общо 58 песни. Те не са единни в информацията за това къде точно е улучен. По-голямата част от тях – 42, сочат, че е уцелен в *челото между веждите, между двете черни очи*, а 18 – че е ударен в *сърцето*. Два песенни варианта за по-голяма сигурност включват и двата начина на застрелване¹⁷. Тези песни имат няколко сюжета и свързват събитието с различни локуси и хора. В таблицата по-долу е показано в кои случаи кое е мястото на попадение на куршума, а също и при и какви обстоятелства се стреля.

¹² Вж. напр. песен от Странджа, Елховско (Петров/Petrov 2006: № 180).

¹³ Вж. напр. песен от Ковчас, Лозенградско – днес в Турция, зап. в Росеново, Грудовско (Петров/Petrov 2006: №140; Моллов/ Mollov 2006 – 2012):

*Похвалило се Инджето,
Инджето на дюкянчето,
че има риза ризница,
риза ризница сребърна,
дето я куршум не лови,
куршум, мале ле, и барут.*

¹⁴ Вж. напр. Караджов/Karadzhev 1995: 51 – Делю войвода, застрелян с куршум, излят от *взета с измама негова сребърна пара*.

¹⁵ За това изследване са използвани 368 „Песни за Индже войвода“, публикувани от Моллов/Mollov 2006 – 2012. Пълен анализ на общите места между тях и песните за Малта – Генчева/Gencheva 2019: 84 – 89, 252 – 264.

¹⁶ №205 Вн; 180, 185 Сл; 156, 166, 171, 172 Бс; 303 Яб; 323, 328, 346 Бгн; 367, 368 Укр; 240 См. Цитирането на вариантите на песните за Индже е с наша номерация, приложена за улеснение при работата с таблици в EXCEL, използвани за статистическото изследване на текстовете. Съответствието с описателното представяне, дадено от съставителя на сборника, в който са поместени, е показано в Генчева/Gencheva 2019: 324 – 327. Съкращението Бгн означава *България, неуточнено място на записване*.

¹⁷ Двукратното последователно застрелване на Индже войвода, оказва се, не е проблем за информаторите, от които са записвани предания дори и в края на ХХ в., вж. напр. Иванова/Ivanova 1990: 32.

№	Сюжет – Индже е ударен с куршум	в сърцето	в челото	общо
а.	<i>Индже върви из гората, свири/пита/разговаря с нея/вика Кара Колю или минава през нея на път към Гръцкото голямо село, пуква пушка и го удря:</i>	5 ¹⁸	5 ¹⁹	10
б.	<i>Индже казва на Кара Колю да свива байрака, защото е сънувал лош сън; пука пушка и го удря:</i>	-	1 ²⁰	1
в.	<i>Майка му го пита къде ходи, а Вълкан разказва, че варди пътеката, по която ще мине Инджата – да я удари:</i>	-	1 ²¹	1
г.	<i>Индже казва на Кара Колю да развива байраци, да сбира дружина, за да отидат в богатото и лично село Урумкьой/Гръцко село/Маллия/Шаркювлер/Люлебургас/Добруджа/Странджа/Хесекията, за да ограбят хората/богатия грък Димчо/Янко/Никола, но там той/някой го удря:</i>	10 ²²	2 ²³	12
д.	<i>Ранили са Индже в челото между веждите, той хуква да бяга, среща Ирина Граматикова:</i>	1 ²⁴	26 ²⁵	26
е.	<i>Ранили са го в челото между веждите край Урумкьой, дружината му го носи:</i>	-	2 ²⁶	2
ж.	<i>Пашата праща турци да го уловят, те го раняват в челото между веждите; той вижда насън невястата си Пауна, облечена в хайдушки дрехи:</i>	-	1 ²⁷	1
з.	<i>Индже ходи из село, търси богати хора да ги обира; хлопа на Янко да му отвори; той го застрелва:</i>	-	1 ²⁸	1

¹⁸ №219 Хс; 213 Рз; 331 Бгн; 367, 368 Укр.

¹⁹ №57 Вн; 90 Бс; 315 Яб; 247 СтЗ; 337 Бгн.

²⁰ №130 Вн.

²¹ №58 Вн.

²² №202, 203 Шн; 125, 180 Сл; 171 (в този вариант го застрелва Кара Колю, за да му докаже, че е уязвим), 291 Бс; 121 Пд; 91 См (тук е уцелен на тръгване към селото); 346 Бгн; 366 Укр.

²³ №185 Сл; 166 Бс.

²⁴ №175 Бс.

²⁵ 187 Вн; 238 Сл; 2, 24, 29, 37, 39, 54, 77, 84, 168, 175, 198, 292 Бс; 100, 103, 115, 118, 304 Яб; 295 СтЗ; 222 Гб; 327, 335 Бгн; 359, 363, 364 Трц.

²⁶ №1, 3 Бс.

²⁷ №18 Бс.

²⁸ №35 Бс.

№	Сюжет – Индже е ударен с куршум	в сърцето	в челото	общо
и.	<i>Заплакала е гората, че са ранили Индже в челото между веждите:</i>	-	2 ²⁹	2
й.	<i>Колю иска от майка си нейното злато и сребро, за да излее куршум, защото Индже се е похвалил, че носи риза-ризница от сребро и злато и го куршум не лови; пълни си пушката и го застрелва:</i>	1 ³⁰	-	1
к.	<i>По поръка на Индже Кара Колю сбира голяма дружина, за да нападнат Добруджа; като се срещат обаче, му казва, че е сънувал лош сън и ще ги стигне зло; но тръгват. В Добруджа всички се разбягват. Остава само едно бостанджийче, при това болничко, а тънката му пушка – празничка, няма с какво да я напълни. То се люто ядосва, откъсва дюльмя сребърна³¹, пълни с нея пушката бойлия и удря Индже и в бялото сърце, и между черните очи:</i>	1 ³²	1 ³³	1
	Общо:	18	42	58

Застрелването на Индже в народните песни с куршум в челото или в сърцето, след което той остава жив, е недостоверно. Множеството фабули, които включват този детайл във фолклорната история на войводата, поставят акцент върху куршума и имат за цел да го въведат, внушат, наложат и да го обяснят, доколкото могат. Изборът на мястото на поразяването обаче се ръководи от два различни принципа.

Първият от тях има дълга традиция на употреба в нашето песенно творчество и е видим във вариантите, в които войводата е улучен *в челото между веждите, между двете черни очи*. В този случай пес-

²⁹ №305 Яб; 245 СтЗ.

³⁰ №172 Бс.

³¹ *Дюльмя сребърна* – точното значение, което влага в *дюльмя* изпълнителят не ни е известно. Допускаме, че това е турската дума *дюуме (düğme)*, *копче* – консултант по този въпрос: доц. д-р И. Г. Илиев от Пловдивския университет. Вж. и Янчев/Yanchev 1992: 114. Но в средата на XIX в. на българите е известна близка по звучене дума, чийто корен означава *лея, леене* – вж. напр. Павлев/Pavlev 1855: 19. В този случай *дюльмя сребърна* означава сребърна отливка, т. е. може да е копче, но може и да е куршум. За да не променим, макар и непреднамерено, смисъла на съдържанието, по-нататък в текста ще използваме оригиналния израз от песента.

³² № 240 См.

³³ № 240 См.

ните за Стоян Индже следват българския фолклорен модел, в който юнакът / св. Георги побеждава самодивата / Люта Змейна / Сура Ламя, като я удря с копието си / кования си кривак / боздугана си между двете очи и я натиква в черната земя³⁴. Опозицията юнак / човешки свят / цивилизация – самодива / змейна / ламя / планина / природа с времето бива доразвита и изменена до противопоставянето на мъжкото и женското начало изобщо³⁵. От разгледаните по-горе сюжети е видно, че една част от тях представят застрелването на Индже от ясно назован противник именно в човешкия свят – в Урумкьой / Гръцкото село / селото маллия / Добруджа / Хесекията. Когато е ударен в гората или по пътя към селото, не е казано кой го е направил. Обичайното пребиваване на войводата в планината, гората, в дивата природа го поставя на семантично ниво в позицията на самодивата³⁶ и в преобладаващия брой текстове той е уцелен *в челото между веждите, между двете черни очи*. А една от песните илюстрира категорично този процес – когато майката пита Вълкан къде ходи, той отговаря: *в гората, да варди пътеката, по която ще мине Инджата, за да я удари в челото между веждите*³⁷.

Вторият се забелязва по-ясно в тези песни от цикъла за Индже войвода, в които се лее и/или използва сребърен куршум. По-горе беше посочено, че са 14. В три от тях има само намерение да бъде убит войводата³⁸. В три е ударен *в челото между веждите*³⁹, в седем – в

³⁴ Вж. напр. коледните песни от с. Байлово, Софийско, записани от В. Иванов, „Рабро юнак“ и „Троица братя и самодива“ (№ 1 и № 4 в СБНУ/SbNU 1892: 5 – 6; 7 – 8).

³⁵ Вж. напр. коледната песен „Нойчо чобан“ от същото село, в която чобанът се заканва на момата да я удари с кования си кривак между двете черни очи (№ 3 – СБНУ/SbNU 1892: 7). За женската същност на халата и ламята и семантичната им връзка с *женски митологични персонажи*, които в представите на българите са с „*подчертано отрицателна, демонична характеристика*“ вж. напр. Беновска-Събкова/Benovska-Sabkova 1992: 94.

³⁶ Някои схващания за самодивите ги сближават с тези за магьосниците, вампирите и върколаците. За „*употребата в народните песни на „самовила (самодива) в значение на бродница, магесница*“ – Георгиева/Georgieva 1993: 153; за „*черти на „нечист покойник*“ в образа на самодивата“ – Георгиева/Georgieva 1993: 155. Вярването, че самовилите могат да бъдат видени само от хора, родени в събота, през Мръсните дни и в друго критично време, както и от кучета съботници (Георгиева/Georgieva 1993:148), е общо място с традиционните представи на българите за върколака и вампира – вж. за тях Георгиева/Georgieva 1993: 198.

³⁷ № 58 Вн.

³⁸ № 205 Вн; 303 Яб; 323 Бгн.

³⁹ № 185 Сл; 166 Бс; 240 См.

*сърцето*⁴⁰, а в две не е казано къде⁴¹ (общият брой изглежда по-голям, тъй като в текста от Соколовци, Смолянско, №240, присъстват и двата варианта на застрелването). Казано по друг начин, в половината (50%) от песните, в които има сребърен куршум (и в 64% – 7 от 11 песни, в които според текста е използван), той попада в сърцето – както в разказа за звяра от Жеводан. Ризата-ризница и всички други обстоятелства и сюжетни обрати целят единствено да обяснят употребата на специално изработения куршум, за да може измисленото събитие да придобие необходимите картинност и яснота, които да го направят ярко, запомнящо се и лесно за възпроизвеждане в песните. Така погледнат, странният факт на фолклорната смърт на Индже⁴² години преди тя да се случи в реалността⁴³, получава своето обяснение като народна присъда⁴⁴ за бездействието му при обсадата на Караевренската кула и последвалата катастрофа⁴⁵. Потвърждава го и образът на *бостанджийчето*, което го застрелва със *сребърна дюльмя*. Бостанджиите са елитната гвардия на султана, част от еничарския корпус, и охраняват двореца и самия падишах. Сред техните задължения обаче са и гасенето на пожари, и изпълнението на издадените от султана присъди (Садулов/Sadulov 2000: 337). Смятаме, че включването на куршум от сребро в песните за войводата Стоян Индже се случва по искане на този, който е поръчал и *гората да заплаче за него*⁴⁶. Като средство за унищожение в българския фолклор сребърният куршум се появява първо в песенния цикъл за Индже войвода, а впоследствие преминава инцидентно в съществуващите вече песни за Малта и за

⁴⁰ № 180 Сл; 171, 172 Бс; 240 См; 346 Бгн; 367, 368 Укр.

⁴¹ №156 Бс; 328 Бгн.

⁴² Песните я разполагат във времето след Странджанската буна, за която няма единно мнение, но фолклорът в Югоизточна България е категоричен, че тази буна се е случила. Повече за нея: Нейков/Neukov 1985: 56 – 60. Вж. и Иванова/Ivanova 1990: 30.

⁴³ На 17 юни 1821 г. край с. Скулен до р. Прут в Молдавия, вж. напр. Петров/Petrov 1989: 145. За подобно разминаване – между фолклорната смърт на Суворов и историческите свидетелства за нея, вж. Путилов/Putilov 1962: 36.

⁴⁴ За сребърния и теллията куршум и други елементи в песните за Индже, които се осмислят „с оглед на престъплението и наказанието“ вж. Петров/Petrov 1989: 176 – 177.

⁴⁵ За това събитие има множество предания, вж. напр. Нейков/Neukov 1985: 72 – 80.

⁴⁶ За създаването на песните, които показват Индже войвода като народен закрилник, по поръка на идеолозите на Странджанската буна вж. Маджаров, Бояджиева/Madzharov, Boyadzhieva 2001: 178.

Делю войвода⁴⁷, които битуват и се разпространяват в един и същи географски ареал и в една и съща социална среда с песните от цикъла за Индже войвода. Прикрепването на сребърен куршум към песенните биографии на по-късно живели и действали войводи, както и споменаването му в народнопоетични творби извън хайдушката тематика⁴⁸, е по-скоро механично, за поставяне на художествен акцент върху изключителността на героя чрез специалното средство, което враговете му приготвят или се канят да приготвят за него. А включването му в кръга вярвания и практики у българите, свързани с унищожаването на вампири, изглежда повече като късно явление от края на ХХ в. – резултат от външно за народната култура влияние.

Смятаме, че изложеното дотук дава основание да се заключи, че сребърният куршум, с който според публикуваната песен от с. Езеро-во, Първомайско, малтенци прострелват в челото Силюман паша, не е органична част от песните с мотив „девойка спасява Малта“ и не присъства в първоначалния текст, върху чиято основа са се развили те. Куршумът от сребро се явява общо място между тях и песенния цикъл за Стоян Индже войвода в резултат на съвместното им съществуване в една и съща социална и културна среда.

БИБЛИОГРАФИЯ

Анчев/Anchev 1990: Анчев, А. Въпросник за събиране на материали по фолклорна демонология. Вампир. // *Български фолклор*, 1990, кн. 4, 85 – 92. [Anchev, A. Vaprosnik za sabirane na materiali po folklorna demonologiya. Vampir. // *Balgarski folklor*, 1990, № 4, 85–92.]

---

⁴⁷ Живял е през втората половина на XVIII в. В песните за него сребърният куршум се появява в предупреждението, което любимата му, Гюлсюме, отправя към войводата: да се пази и да внимава, защото *даръдеренските аяни (му) се канят и/да леят сребърен куршум*, за да го убият, вж. напр. „Делю войвода“// СБНУ/SbNU 1934: 35 – 36, № 71, нотирана от В. Стоин; „Делю войвода брани българите от потурчване“// Райчев, Ангелова/Raychev, Angelova 1973: 181, № 208; „Сребърен куршум за Делю“ I и II// СБНУ/SbNU 2001: 346, № 470 и 471. Късно регистрирано във Видинския край историческо предание споменава сребърен куршум като причина за смъртта и на друг войвода от размирното време в края на XVIII – началото на XIX в., хайдут Велко (Романска/Romanska 1963: 34).

⁴⁸ Вж. напр. „Мъж се обажда на жена си от гроба I“ – Райчев, Ангелова/Raychev, Angelova 1973: 123, № 107; „Не ходи, синко, не ходи“ – там, стр. 237, № 362.

- Анчев/Anchev 1993:** Анчев, А. *Вампирите – измислица или реалност*. София: Хоризонт, 1993. [Anchev, A. *Vampirite – izmislitsa ili realnost*. Sofia: Horizont, 1993.]
- Анчев/Anchev 2008:** Анчев, А. *Вампирите в българския фолклор. Фолклористични и аналитичнопсихологически аспекти*. Плевен: Леге Артис. [Анчев, А. *Vampirite v balgarskiya folklor. Folkloristichni i analitichnopsihologicheski aspekti*. Pleven: Lege Artis, 2008.]
- Barry/Бари 2013:** Barry, R. *A Vampire-killing Kit Goes to Auction* / Fine Books Magazine/17.04.2013. // <<https://www.finebooksmagazine.com/fine-books-news/vampire-killing-kit-goes-auction>>, 17.05.2023.
- Baud’huin, Bonet/Бодуен, Боне 2018:** Baud’huin, B., A. Bonet. *Gévaudan petites histoires de la grande bête. Biographie*. Plombières-les-Bains: Éditions Ex aequo, 2018.
- Беновска-Събкова/Benovska-Sabkova 1992:** Беновска-Събкова, М. *Змеят в българския фолклор*. София: БАН, 1992. [Benovska-Sabkova, Milena. *Zmeyat v balgarskiya folklor*. Sofia: BAN, 1992.]
- Brown/Браун 2000:** Brown, S. *Annihilating Time and Space: The Electrification of the United States Army, 1875–1920*. Т. 1. Santa Cruz: Univ. of California, 2000.
- Guiley/Гайли 2004:** Guiley, R. *The Encyclopedia of Vampires, Werewolves and Other Monsters*. New York, 2004.
- Genep/Генеп 1924:** Genep, A. van. *Le folklore. Croyances et coutumes populaires françaises*. Paris: Librairie Stock. // PDF, <http://classiques.uqac.ca/classiques/genep_arnold_van/le_folklore/le_folklore.html>, 18.03.2024.
- Генчева/Gencheva 2019:** Генчева, С. *Тези чисти българи. Българските народни песни с мотив „Девојка спасява Малта“*. Силистра: Изследователски проекти, 2019. [Gencheva, S. *Tezi chisti balgari. Balgarskite narodni pesni s motiv “Devoyka spasyava Malta”*. Silistra: Izsledovatelски проекти, 2019.]
- Георгиева/Georgieva 1983:** Георгиева, И. *Българска народна митология*. София: Наука и изкуство, 1983. [Georgieva, Ivanichka. *Balgarska narodna mitologiya*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1983.]
- Grant/Грант 1877:** Grant, J. *The Queen’s Cadet and Other Tales*. London: George Routledge and Sons, 1877.
- Димитрова/Dimitrova 2013:** Димитрова, Ц. *Вампир*. // Ярослав Отчешек, Я., В. Баева и кол. *Slovník termínů slovesného folkloru. Bulharsko. Речник на термините от словесния фолклор*. България. Прага-София, Етноложки институт – АН на ЧР, ИЕФЕМ-БАН,

2013. [Dimitrova. Ts. Vampir.// Otchenashek, Y., V. Baeva et al. *Slovník termínů slovesného folkloru. Bulharsko. Rečník na terminite ot slovesniya folklor. Bulgaria. Praga – Sofia: Etnolozhki institut – ChR, IEFEM – VAN, 2013.*]
- Иванова/Ivanova 1990:** Иванова, Е. Преданията за Индже – мит, история, фолклор. // *Българска етнография*, 1990, кн. 3, 30 – 36. [Ivanova, Evgeniya. Predaniyata za Indzhe – mit, istoriya, folklor.// *Balgarska etnografia*, 1990, No3, 30 – 36.]
- Караджов/Karadzhov 1995:** Караджов, В. *Истината за родопските българи*. София: Дакер, 1995. [Karadzhov, V. *Istinata za rodopskite balgari*. Sofia: Daker, 1995.]
- Кане/Кейн 1859:** Kane, P. *Wandering of an Artist among the Indians of North America*. London: Longman, Brown, Green, Longmans and Roberts, 1859.
- Kretchik/Кречик 2016:** Kretchik, W. *Eyewitness to Chaos. Personal Accounts of the Intervention in Haiti, 1994*. Linkoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 2016.
- Lavigne/Лавин 2015:** Lavigne, G. de. *Les chiens célèbres reels et fictifs (et les autres) dans l'art, la culture et l'histoire*. Raleigh: Lulu.com, 2015.
- Маджаров, Бояджиева/Madzharov, Boyadzhieva 2001:** Маджаров, П., С. Бояджиева. *Животът на източнотракийските българи в техните песни и разкази*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2001. [Madzharov, P., S. Boyadzhieva. *Zhivotat na iztochnotrakiyskite balgari v tehните pesni i razkazi*. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2001.]
- Маринов/Marinov 1981:** Маринов, Д. *Избрани произведения. Т. I. Народна вяра и религиозни народни обичаи*. София: Наука и изкуство, 1981. [Marinov, D. *Izbrani proizvedeniya. T. I. Narodna vyara i religiozni narodni obichai*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1981.]
- Мелетински/Meletinski 1990:** *Мифологический словарь*. Ред. Мелетинский, Э. М. Москва: Советская энциклопедия, 1990. [*Mifologicheskiy slovar'*. Red. E. M. Meletinskiy. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, 1990.]
- Петров/Petrov 1989:** Петров, М. *Стоян Индже войвода в живота, народните песни и литературата*. София: Отечествен фронт, 1989. [Petrov, M. *Stoyan Indzhe voyvoda v zhivota, narodnite pesni i literaturata*. Sofia: Otechestven front, 1989.]
- Путилов/Putilov 1962:** Путилов, Б. *Русская историческая песня. // Народные исторические песни*. Вступит. статья, подготовка текста и примечания Б. Н. Путилова. Москва – Ленинград: Советский пи-

- сателъ, 1962, 5 – 56. [Putilov, B. Russkaja istoricheskaja pesnja. // *Narodnye istoricheskie pesni*. Vstupit. stat'ja, podgotovka teksta i primechanija B. N. Putilova. Moskva – Leningrad: Sovetskij pisatel', 1962, 5 – 56.]
- Роберт/Роберт 2022:** Robert, L. *La bête du Gévaudan ou la construction d'une légende autor d'une animal antropophage ayant sévi au XVIII siècle*. // <<https://dumas.ccsd.cnrs.fr/dumas-03921856>>, 17.05.2023.
- Романска/Romanska 1963:** Романска, Ц. Българските народни исторически предания. // *Българско народно творчество. Т. 11. Народни предания и легенди*. Отбрали и ред. Ц. Романска и Е. Огнянова. София: Български писател, 1963. [Romanska, Ts. Balgarskite narodni istoricheski predaniya. // *Balgarsko narodno tvorchestvo. T. 11. Narodni predaniya i legendi*. Otbrali i red. Ts. Romanska i E. Ognyanova. Sofia: Balgarski pisatel, 1963.]
- Садулов/Sadulov 2000:** Садулов, А. *История на Османската империя XIV–XX век*. Велико Търново: Фабер, 2000. [Sadulov, A. *Istoriya na Osmanskata imperiya XIV–XX vek*. Veliko Tarnovo: Faber, 2000.]
- Simpson, Roud/Симпсън, Роуд 2000:** Simpson, J., S. Roud. *A Dictionary of English Folklore*. Oxford: Oxford Univ. Press, 2000.
- Старева/Stareva 2005:** Старева, Л. *Български обичаи и ритуали. Раждане, сватба, сбогуване*. София: Труд, 2005. [Stareva, L. *Balgarski obichai i rituali. Razhdane, svatba, sboguvane*. Sofia: Trud, 2005.]
- Токарев/Tokarev 1982:** Токарев, С. А. (ред.). *Мифы народов мира. Т. II*. Москва: Советская энциклопедия, 1982. [Tokarev. S. A. (red.) *Mify narodov mira. T. II*. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, 1982.]
- Троева-Григорова/Troeva-Grigорова 2003:** Троева-Григорова, Е. *Демоните на Родопите*. София: Междунар. център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия, 2003. [Troeva-Grigорова, E. *Demonite na Rodopite*. Sofia: Mezhdunar. tsentar po problemite na maltsinstvata i kulturnite vzaimodeystviya, 2003.]
- Троева-Григорова/Troeva-Grigорова 2008:** Троева-Григорова, Е. *Вампир. // Митология на човешкото тяло. Антропологичен речник*. Ред. М. Георгиев. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2008. [Troeva-Grigорова, E. *Vampir. // Mitologia na choveshkoto tyalo. Antropologichen rechnik*. Red. M. Georgiev. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2008.]
- Wilson/Уилсън 2019:** Wilson, M. *Antibiotics. What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford Univ. Press, 2019.

- Fabre/Фабре 1901:** Fabre, F. *La bête du Gévaudan en Auvergne*. Saint-Flour: Impr. de H. Boubounelle, 1901.
- Farber/Фарбер 1998:** Farber, P. *The Micro Silver Bullet*. Houston: Professional Physicians Pub, 1998.
- Hendrix/Хендрикс 1994:** Hendrix, L. *The Slouters' History of Schoharie County*. Schoharie, NY: Schoharie County Historical Society, 1994.
- Horn/Хорн 1932:** Horn, D. B. *British Diplomatic Representatives 1689 – 1789*. Camden 3d ser., Vol. 46. London: Offices of the Society, 1932.
- Цветкова/Tsvetkova 1975:** Цветкова, Б. (ред.) *Френски пътеписи за Балканите XV – XVIII в.* Съст. и ред. Б. Цветкова. София: Наука и изкуство, 1995. [Tsvetkova, B. (red). *Frenski patepisi za Balkanite XV – XVIII v.* Sofia: Nauka i izkustvo, 1995.]
- Цветкова/Tsvetkova 1981:** Цветкова, Б. (съст.). *Френски пътеписи за Балканите XIX в.* Съст. и ред. Б. Цветкова. София: Наука и изкуство, 1981. [Tsvetkova, B. (sast.). *Frenski patepisi za Balkanite XIX v.* Ed. Bistra Tsvetkova. Sofia: Nauka i izkustvo, 1981.]

ИЗТОЧНИЦИ

- GF/ГФ 1765a:** Gazette de France № 21/15.03.1765.
- GF/ГФ 1765b:** Gazette de France № 44/03.06.1765.
- GF/ГФ 1767:** Gazette de France № 54/06.07.1767.
<<https://www.netherlandsandyou.nl/web/turkiye/about-us>>, 16.03.2023.
<<https://tr.ambafrance.org/Ambassadeurs-de-France-depuis-1525>>, 16.03.2023.
- MWD/МУД:** Merriam Webster Dictionary – www.merriam-webster.com/dictionary/silver%20bullet#h1 [17.05.2023].
- NYCG/НЙСГ 1940:** New York City Gide. New York, 1940.
- TLM/ТЛМ 1765:** The London Magazine or Gentleman's Monthly Intelligencer for May 1765.
- Ангелов/Angelov 1895:** Тълкувания на природни явления, различни народни вярвания и прокобявания. От Битолско. Съобщава Г. В. Ангелов. // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. Кн. XII. София: Министерство на народното просвещение, 1895. [Talkuvaniya na prirodni yavleniya, razlichni narodni vyarvaniya i prokobyavaniya. Ot Bitolsko. Saobshtava G. V. Angelov.// *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina*. T. XII. Sofia: Ministerstvo na narodnoto proshveshtenie, 1895.]
- Блъсков/Blaskov 1907:** Блъсков, И. *Спомени из ученическия, учителския и писателския ми живот*. София: Св. Синод на Бълг. църква,

1907. [Blaskov, I. *Spomeni iz uchenicheskiya, uchitelskiya i pisatelskiya mi zivot*. Sofia: Sv. Sinod na Balg. tsarkva, 1907.]
- Герлах/Gerlah 1976:** Герлах, С. *Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград*. Преводач: М. Киселинчева. София: Отечествен фронт, 1976. [Gerlah, S. *Dnevnik na edno ratuvane do Osmanskata porta v Tsarigrad*. Prevodach: M. Kiselincheva. Sofia: Otechestven front, 1976.]
- Калоянов/Kaloyanov 1992:** Калоянов, А. *Славите ли Млада бога? Всичко за празника Коледа, 72 коледни песни и 4 коледарски благословию*. В. Търново: Слово, 1992. [Kaloyanov, A. *Slavite li Mlada Boga? Vsichko za praznika Koleda, 72 koledni pesni i 4 koledarski blagoslovii*. V. Tarnovo: Slovo, 1992.]
- Матов/Matov 1893:** Тълкувания на природни явления, различни народни вярвания и прокобявания. От Велес. Доставя Д. Матов.// *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. Кн. IX. София: Министерство на народното просвещение, 1893. [Talkuvaniya na prirodni yavleniya, razlichni narodni vyarvaniya i prokobyavaniya. Ot Veles. Dostavya D. Matov.// *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina*. T. IX. Sofia: Ministerstvo na narodnoto prosheshtenie, 1893.]
- Нейков/Neukov 1985:** Нейков, Б. *Факийско предание. Сбирки от народния живот*. София: Български писател, 1985. [Neukov, B. *Fakiysko predanie. Sbirki ot narodniya zivot*. Sofia: Balgarski pisatel, 1985.]
- Павлев/Pavlev 1855:** Павлев, М., А. Живков. *Речник на думи турски и гръцки в езика български*. Сбран от г-на Михаила Павлева, а наредил и отпечатил Александр Т. Живков, Плевнянин. Букурещ, 1855. [Pavlev, M., A. Zhivkov. *Rechnik na dumii turski i gratski v ezika balgarski*. Sbran ot g-na Mihaila Pavleva, a naredil i otpechatil Aleksandr T. Zhivkov, Plevnyanin. Bukuresht, 1855.]
- Петров/Petrov 2006:** Петров, М. *Народни песни за Индже войвода*. София: Захарий Стоянов, 2006. [Petrov, Milyu. *Narodni pesni za Indzhe voyvoda*. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2006.]
- Райчев, Ангелова/Raychev, Angelova 1973:** *Народни песни от Средните Родопи*. Записал А. Райчев. Студия, съставяне, обработка и коментар Р. Ангелова. София: БАН, 1973. [Narodni pesni ot Srednite Rodopi. Zapisal A. Raychev. Studia, sast., obrabotka i komentar R. Angelova. Sofia: BAN, 1973.]
- СБНУ/SbNU 1892:** *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. Кн. VIII. София: Министерство на народното просвещение,

1892. [*Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina*. Т. VIII. Sofia: Ministerstvo na narodnoto prosveshtenie, 1892.]
- СБНУ/SbNU 1934:** *Сборник за народни умотворения и народопис*. Кн. XXXIX. Родопски песни. София: Изд. на БАН, 1934. [*Sbornik za narodni umotvoreniya i narododpis*. Т. XXXIX. Rodopski pesni. Sofia: Izd. na BAN, 1934.]
- СБНУ/SbNU 1956:** Народни песни на малоазийските българи в Новопазарско. // *Сборник за народни умотворения и народопис*. Кн. XLVII. София, Изд. на БАН, 1956. [*Narodni pesni na maloaziyskite balgari v Novopazarsko*. // *Sbornik za narodni umotvoreniya i narododpis*. Т. XLVII. Sofia: Izd. na BAN, 1956.]
- СБНУ/SbNU 2001:** *Сборник за народни умотворения и народопис*. Кн. LXI. Български хайдушки и революционен фолклор. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2001. [*Sbornik za narodni umotvoreniya i narododpis*. Т. LXI. Balgarski haydushki i revolyutionsionen folklor. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2001.]
- Моллов/Mollov 2006 – 2012:** *Български фолклорни мотиви*. Т. V. Исторически песни. Съст. Тодор Моллов. Варна, LiterNet, 2006 – 2012. [*Balgarski folklorni motitvi*. Т. V. Istoricheski pesni. Sast. T. Mollov. Varna: LiterNet, 2006 – 2012.]
- Янчев/Yanchev 1992:** Янчев, Михаил. *Турско-български речник*. София: Просвета, 1992. [*Yanchev, Mihail. Tursko-balgarski rechnik*. Sofia: Prosveta, 1992.]

Годишникът е издаден със спомоществателството
на Студентския съвет в Пловдивския университет
„Паисий Хилендарски“.

Verba iuvenium
Словото на младите
Брой 6

Българска, първо издание
Предпечатна подготовка: Георги Ташков
Печат и подвързия: Пловдивско университетско издателство

Пловдив, 2024
ISSN 2682-9460